

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Historické vědy – Historie/obecné dějiny

Dizertační práce

PhDr. Boris Mosković

Po Titovi – Tito!

**Přechod od charismatického vůdcovství ke
kolektivnímu vedení v socialistické Jugoslávii**

**After Tito – Tito! The Transition from
Charismatic Leadership to Collective Leadership
in Socialist Yugoslavia**

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

Praha 2023

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. září 2023

PhDr. Boris Mosković, v. r.

Poděkování

Jsem upřímně zavázán všem, kdo mě v průběhu přípravy a psaní disertační práce podporovali, povzbuzovali a vlídně tolerovali mou častou nepřítomnost (fyzickou i duševní). V první řadě se jedná o vedoucího mé práce, prof. PhDr. Jana Pelikána, CSc., kterému vděčím nejen za opakovaně projevenou důvěru, nezištnou podporu a řadu cenných komentářů k předkládanému textu, ale rovněž za nezměrnou shovívavost. Velice přínosné a inspirativní pro mě byly připomínky a poznámky od kolegů a přátel, s nimiž jsem měl možnost debatovat nad jednotlivými kapitolami v rámci pravidelných doktorských seminářů – děkuji Ondřeji Vojtěchovskému, Michalu Janíčkoví, Mihadu Mujanovićovi, Matěji Křepinskému a Mihailu Pashkevichovi. Za přátelské povzbuzení děkuji Janu Kourovi, Zdeňkovi Novosadovi, „klukům z Rajské“, Aleši Lisovi, Sáře Vidímové, Tereze Kuglerové a mnoha dalším, kteří projevovali upřímný (a často i starostlivý) zájem o to, „kdy to dopíšu“. Upřímně také děkuji všem svým milým kolegyním a kolegům z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. za celkovou podporu a pomoc. Vedoucímu oddělení Janu Hálkovi jsem vděčný za shovívavost a prostor, který mi poskytl nejen při psaní této práce. Největší poděkování patří mé rodině, především pak Janě, která trpělivě snášela všechna úskalí spjatá s přípravou tohoto textu. Byla mi nejen věrnou oporou, ale také velmi inspirativním společníkem v nejrůznějších diskusích. Zvláštní poděkování na závěr patří mé mamce. Byla to totiž ona, kdo mi jako první vyprávěl o dni, kdy „umřel soudruh Tito“.

Abstrakt

Disertační práce se zaměřuje na proces, kdy v socialistické Jugoslávii došlo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let k přechodu od charismatického vůdcovství k systému kolektivního vedení. Ten souvisel s úmrtím Josipa Broze Tita v květnu 1980, tedy nesporného a dosud jediného vůdce jugoslávského socialistického režimu. Práce se proto zaměřuje na okolnosti, v nichž se příslušníci mocenské elity připravovali na tento moment, který představoval zcela zásadní mezník jugoslávských dějin. V přístupu ke zkoumanému problému, ale při koncipování samotného výkladu je zvolena tzv. aktéřská perspektiva. Ta nám umožnila, abychom podrobně sledovali konkrétní (hlavně politicko-institucionální) přípravy na blížící se odchod J. B. Tita. Současně jsme ale tímto způsobem mohli zachytit, jak Tito a jeho spolupracovníci (jež se později stali i jeho nástupci) vnímali celou paletu problémů a výzev, a to právě s důrazem na jejich dobový, pozdějšími událostmi nezatížený kontext. Zajímalo nás, jaké při tom vyslovovali postoje, preference i prognózy, které odrážely jejich myšlenkový svět jako reprezentantů jugoslávského modelu socialismu. Vzhledem k tomu, že se výklad zaměřuje na klíčové období let 1977–1982, analyzovali jsme jednání, argumentaci i komunikační strategii jugoslávské vládnoucí nomenklatury týkající se mj. prohlubující se ekonomické krize, mezinárodního postavení Jugoslávie, demonstrací v Kosovu či s ohledem na sílící nespokojenost kritické hlasy v řadách společnosti.

Klíčová slova: kolektivní vedení, politika, aktéřská perspektiva, komunismus, charismatické vůdcovství, Jugoslávie

Abstract

The thesis focuses on the transition process from charismatic leadership to a system of collective leadership in socialist Yugoslavia at the turn of the 70s and 80s. This was related to the death of Josip Broz Tito in May 1980, the undisputed and, so far, the only leader of the Yugoslav socialist regime. Therefore, the dissertation focuses on the circumstances in which the power elite members were preparing for this moment, representing a fundamental milestone in Yugoslav history. The researched topic is approached through a so-called actor's perspective, which is also the basis of the interpretation itself. This conception allowed me to follow in detail the specific (mainly political-institutional) preparations for the impending departure of J. B. Tito. Moreover, it enabled us to capture how Tito and his colleagues (who later became his successors) perceived the whole range of problems and challenges within their contemporary context without being distorted by later events. We were interested in what attitudes, preferences and forecasts they expressed and how this reflected their mental world as representatives of the Yugoslav model of socialism. As the interpretation focuses on the crucial period of 1977–1982, we analysed the negotiations, argumentation and communication strategy of the Yugoslav ruling nomenclature regarding, among other things, the deepening economic crisis, the international position of Yugoslavia, the demonstrations in Kosovo or the growing dissatisfaction of the critical voices in the ranks of society.

Keywords: collective leadership, policy, actor's perspective, communism, charismatic leadership, Yugoslavia

Obsah

Úvod	6
Titův odchod v kontextu proměn mocenského mechanismu v pozdně socialistické Jugoslávii: téma a badatelská perspektiva.....	6
Prameny a literatura.....	11
Terminologie a technické poznámky.....	19
Kdy odejde „soudruh Starý“?	21
Vnitřní svět jugoslávského socialismu	33
Étos výjimečnosti, vize stability.....	33
Kardeljův testament: samosprávný experiment až do konce.....	40
Jugoslávská ekonomika: problémy na obzoru.....	50
Optimismus v krvi.....	55
Titovo odcházení – od tabuizace k prvním přípravám	57
Ve jménu kolektivní práce – upozadění S. Dolance	65
Hledání systémového řešení: Titova iniciativa	76
Smrt jako memento: Kardeljův odchod	82
V sítích geopolitiky	86
Samosprávná idyla?	101
Poslední bitva	112
Tíha agónie.....	120
Jak bez Tita?.....	129
Den X.....	133
„Přisaháme ti, soudruhu Tito“	136
Křehká stabilita?.....	143
„Vycenit zuby“.....	148
Kosovská krize	151
Klid před bouří.....	151
Kontrarevoluce.....	154
Bakallího pád.....	166
„Asi se jedná o nějakou velkou nenávist“.....	177
Echo srbského pléna: napětí a první konflikty mezi Titovými nástupci	190
Problémy ze všech stran	201
Sjezd bez vůdce	211
Závěrem: Titovi nástupci a „duch z Nového hřbitova“	220
Seznam pramenů a literatury	226

Úvod

Titův odchod v kontextu proměn mocenského mechanismu v pozdně socialistické Jugoslávii: téma a badatelská perspektiva

Předkládaná práce není komplexní analýzou dějin socialistické Jugoslávie na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Neposkytuje detailní ani systematický přehled jejich ekonomických, sociálních či kulturních poměrů. Místo toho svou pozornost zaměřuje na politické a mocenské aspekty provázející smrt Josipa Broze Tita, který byl nejen zakladatelem, ale i dlouhodobým a hlavně dosud jediným vůdcem socialistické Jugoslávie. Takové tematické vymezení, soustřeďující se na jednu z klíčových událostí jugoslávských dějin, může zdánlivě působit jako víceméně tradiční a jen málo originální. Při podrobnější sondě do dosavadní odborné, ale i publicistické produkce ale zjistíme, že to, jak se mocenský systém připravoval na odchod dlouholetého vůdce a jak následně fungoval v prvních dvou letech po jeho skonu, zůstávalo stále na okraji zájmů badatelů. Chronologicky se práce zaměřuje na období let 1977–1982. Ani jeden z hraničních roků přitom není v dosavadním historiografickém výzkumu považován za převratný či alespoň mimořádný z hlediska celkového vývoje jugoslávské federace. Onen zlom se však odehrál přesně uprostřed námi vytyčené periody. Odchod Josipa Broze Tita, který zemřel 4. května 1980 v lublaňské nemocnici ve věku nedožitých osmaosmdesáti let, zcela zásadně změnil poměry v zemi. Není proto překvapivé, že toto datum bývá vyzdvihována snad v každém přehledu jugoslávských dějin.¹ Obligátními se staly i zmínky o velkolepém Titově pohřbu, kterého se účastnily desítky zahraničních delegací. Dosud však nevíme, co tato událost znamenala z hlediska legitimacy moci titoistického režimu, jak v jejím kontextu vystupovali a jednali přední političtí aktéři – tedy Titovi nejbližší spolupracovníci a později i nástupci – a jakým způsobem ji oni sami reflektovali jako milník, jenž *všechno změnil*.

Jako badatelé máme k dispozici různá ličení zaměřující se přímo na poslední období Titova života,² dosud se však předmětem žádného odborného výzkumu nestaly širší souvislosti jeho odchodu, jenž se mezitím stal pevnou součástí historického vědomí velké části populace v celém (post)jugoslávském prostoru. Předkládaná práce proto primárně analyzuje, jak se v kontextu Titovy smrti vyjevovala identita, legitimita a stabilita samotného jugoslávského

¹ Srov. např. JOŽE PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000, s. 414; MARIE-JANINE ČALIĆ, *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd 2013, s. 327.

² MILOMIR STANKOVIĆ, *Tito između života i smrti: poslednji dani Josipa Broza po dnevniku ličnog lekara*, Beograd 2016.

socialistického systému. Při tomto rozboru je zvolena tzv. aktéřská perspektiva,³ která nám umožní zachytit, jak příslušníci jugoslávské komunistické elity vnímali v kontextu Titova odchodu ústřední problémy a fenomény doby. Jsou tak pro nás historickými aktéry, kteří jsou sice formováni dramatickou minulostí, ovlivňováni současnými problémy a pohlížejícími s nadějemi i obavami do dalších období, zároveň (a primárně) jsou ale pro nás těmi, kdo neznají zákruty budoucího vývoje. V tomto ohledu nás proto zajímá, jak vyhodnocovali případné možnosti dalšího postupu, jaké byly jejich prognózy budoucího vývoje a především – do jaké míry v kontextu toho všeho přemýšleli o (ne)stabilitě jugoslávského socialistického režimu.

Koncem sedmdesátých let byl Titův odchod (*Den X*) považován za otázkou brzkého času. Vedoucí jugoslávští komunisté si velmi dobře uvědomovali, že až tento okamžik nastane, bude to zároveň jedna z největších zkoušek stávajícího systému. Očekávali, že smrt dlouholetého prezidenta náležitě otestuje nejen schopnosti a autoritu na jeho místo nastupující politické elity, ale i životaschopnost celé soustavy, jejíž základy byly položeny už před takřka čtyřmi dekádami v partyzánském boji druhé světové války. Na den Titovy smrti se proto začali v samotném závěru sedmdesátých let pozvolna a opatrně připravovat. Zatímco konkrétní scénář *Dne X* dlouho scházel, struktura mocenských orgánů se už stačila přizpůsobit budoucímu systému kolektivního vedení. V čele Svazu komunistů Jugoslávie mělo Tita nahradit tříadvacetičlenné předsednictvo, funkci hlavy státu pak mělo převzít devítičlenné prezídium. Už tehdy bylo jasné, že při řešení delikátního úkolu souvisejícího s příchodem *Dne X* budou přední jugoslávští komunisté čelit stále složitějším mezinárodním, ekonomickým i vnitropolitickým podmínkám. Zhruba dva roky, jež následovaly po Titově smrti v květnu 1980, pak zcela jasně potvrdily, že všechny tyto změny se trvale promítly do celkové jugoslávské reality.

Titovi nástupci, důsledně se řídící principy kolektivního vedení, se až úzkostlivě snažili zachovávat celkovou stabilitu v zemi a různě posilovat (či alespoň udržovat) legitimitu a prestiž post-titovského uspořádání. Nyní jim však scházel vrcholný arbitr, jehož autorita v minulosti dokázala řadu problémů razantně přetnout, překonfigurovat či je alespoň dočasně neutralizovat. A právě brzy po svém začátku se post-titovské období ukázalo jako mimořádně nabitě palčivými problémy nejrůznějšího druhu i intenzity. V průběhu prvních dvou let bez Tita se totiž krajně vyostřila povaha i míra komplikovaných socioekonomických neduhů; kvůli nepokojům albánského obyvatelstva v Kosovu se s nebyvalou razancí znovu nastolil problém

³ K tomu srov. JAKUB RÁKOSNÍK – MATĚJ SPURNÝ – JIŘÍ ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018, s. 11.

mezietských vztahů; ve společnosti (především mezi intelektuální elitou) pak sílily kritické až protirežimní názory, připisující vinu za tento stav stávajícímu samosprávnému systému a titoistické ideologii. Přední jugoslávští komunisté proto stále častěji čelili projevům nedůvěry z řad domácí i světové veřejnosti. Tyto pochybnosti navíc názorně odhalovaly limity jejich postavení a nastolovaly velmi citlivé otázky: zhoršily by se poměry stejně dramaticky i v případě, že by Tito byl stále naživu, nebo tento negativní trend jde na vrub neschopnosti jeho nástupců? Jsou noví vládcí Jugoslávie vůbec schopni řešit tak složitý komplex problému a hrozeb, když nikdo z nich nemůže vystoupit ze stínu kolektivního vedení? A znamená to tedy, že je socialistická, samosprávná a nezávislá Jugoslávie v podstatě nefunkčním, a tedy i neperspektivním projektem, jenž nedokáže obstát bez svého otce zakladatele?

Podobné otázky pro nás nepředstavují jen sondu do úvah více či méně informovaných současníků, kteří pozorovali, jakým způsobem se měnily poměry v SFRJ na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Naopak, jsou pro nás i základními rovinami našeho bádání, v jejichž rámci budeme primárně sledovat, jak Titovi nástupci přistupovali ke všem zmíněným problémům doby. Jinak řečeno: v centru našeho výzkumu stojí ta témata, která jugoslávská vládnoucí garnitura považovala nejen za prioritní z hlediska dalšího vývoje země, ale u kterých si zároveň uvědomovala, že na ni nejpatrněji doléhá stín zesnulého vůdce.

Titovu osobnost a jeho odkaz vnímáme jako charismatický typ vůdcovství, respektive panství. Tato, v historiografickém výzkumu tradičně využívaná kategorie vycházející z díla německého sociologa Maxe Webera (*charismatische Herrschaft*), byla badateli v případě jugoslávského vůdce už zdařile aplikována v minulosti.⁴ Na rozdíl od podobných výzkumů se ale nesoustředíme na charakteristiky a různé formy Titova mýtu. Místo toho se zaměřujeme na to, jakým způsobem se odvíjel přechod od dosavadního charismatického typu panství ke kolektivnímu vedení. V tomto ohledu je pro nás klasifikace Titova stylu vlády dle Weberova schématu výchozím bodem, od něhož směřujeme ke srovnání mocenských praktik jeho nástupců. Takový přístup nám současně umožňuje, abychom daleko lépe pochopili, v jakém vztahu přistupovali Titovi dědici k odkazu zesnulého vůdce. Bylo totiž zřejmé, že s osobností diktátora si zcela automaticky a přirozeně spojovali většinu znaků spjatých právě s charismatickým panstvím.⁵ V tomto ohledu jsme se mohli inspirovat i nadmíru inspirativními pracemi z poslední doby, soustředující se na podobné fenomény v socialistických diktaturách.

⁴ MARC HALDER, *Der Titokult: Charismatische Herrschaft im sozialistischen Jugoslawien*, München 2013, k aplikaci Weberovy kategorizace srov. zvláště s. 12–24.

⁵ Srov. MAX WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1972, s. 140–148.

Za všechny zmiňme titul německého historika a sinologa Daniela Leeseho zaměřující se na proměny čínské politiky a společnosti po smrti Mao Ce-tunga.⁶

Předkládaná práce primárně sleduje, o jaké konkrétní (převážně politicko-ideové) zdroje, argumenty a předpoklady se mohla vládnoucí nomenklatura socialistické Jugoslávie opírat s ohledem – ať už na blížící se či už nastalý – Titův odchod. V podstatě se zaměřuje na vnitřní svět jugoslávského socialistického systému na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, respektive na to, jak ho reprezentovali jeho nejdůležitější mocenský představitelé. Vychází přitom ze základního předpokladu, že v jejich tehdejších jednání, rétorice i způsobu uvažování se odrážely nejen motivy mocenské či ty, které vycházely z taktizování a každodenní politické praxe, ale i faktory ideové, kulturně-historické a mentální. Na aktivity dodnes spíše podceňovaných a často i zcela zapomenutých jugoslávských komunistických funkcionářů, kteří fakticky drželi oště moci v období kolem Titovy smrti, se tedy snažíme pohlížet s přihlédnutím k jejich širším osobnostním a politicko-ideovým profilům. To nám umožní vnímat galerii jugoslávských vrcholných činitelů jako konkrétně smýšlející a jednající historické aktéry.⁷ Jejich životní a politické osudy přitom v řadě ohledů kopírovaly cesty *jugoslávské revoluce*, jež započala v dávném roce 1941 a zahrnovala tak heroismus partyzánské rezistence, poválečný étos budování nového řádu, rozkol se Stalinem, hledání odlišného modelu vnitřního uspořádání, který byl nalezen v samosprávném socialismu i mezinárodní orientace v podobě Hnutí nezúčastněných. Tato množina historických zkušeností v sobě ovšem zahrnovala i protichůdné momenty, kdy elán reformního kurzu druhé poloviny šedesátých let vystřídala v letech 1971–1972 celá série zúčtování s většinou představitelů této politiky.

Okruh mužů a několik málo žen, kterým nakonec připadl úkol, aby chod země pokud možno co nejpoklidněji a hladce převedli do období bez Tita, náležel podle této šablony ke *zdravému jádru* vrcholných straníků. Ti nejenže prošli většinou zmíněných zatěžkávacích zkoušek, ale také prokázali – zvláště v *krizovém období* na počátku sedmdesátých let – náležitou loajalitu, ideologickou pravověrnost i politickou způsobilost a perspektivnost, aby se podíleli na další etapě *jugoslávské revoluce*. Tito čelní jugoslávští komunisté přitom minimálně od druhé poloviny sedmdesátých let vnímali, že nadcházející perioda přinese jak další zářné

⁶ DANIEL LEESE, *Maos langer Schatten: Chinas Umgang mit der Vergangenheit*, München 2020.

⁷ Pro podobné badatelské uchopení osobnostních profilů vrcholných komunistických funkcionářů srov. např. MARTIN SABROW – SUSANNE SCHATTENBERG (ed.), *Die letzten Generalsekretäre: Kommunistische Herrschaft im Spätsozialismus*, Berlin 2018; SUSANNE SCHATTENBERG, *Leonid Breschnew. Staatsmann und Schauspieler im Schatten Stalins: eine Biographie*, Köln – Weimer – Wien, 2017.

úspěchy socialistické samosprávy, tak téměř jistě i epilóg Titovy vlády. Připravovali se tedy na převzetí dědictví, které v sobě zahrnovalo složité i vyloženě protichůdné elementy.

Vzhledem ke zvolené tzv. aktérské perspektivě, která je základním vodítkem této práce, záměrně rezignujeme na cílené a systematické hledání příčin pozdější jugoslávské krize vedoucí počátkem devadesátých let 20. století k rozvratu a úplnému zániku systému,⁸ jehož konkrétní podoby fungování zde analyzujeme. K takovému rozhodnutí nás nevede snaha za každou cenu dokazovat vitalitu či snad historickou oprávněnost jugoslávského socialistického řádu. Stejně tak nemáme v úmyslu jakkoliv opomíjet nebo marginalizovat důkazy evidentních – a už řadou současníků reflektovaných – potíží, dysfunkcí i stále zřetelnějších krizových symptomů v tehdejší jugoslávské společnosti. Těmto jevům naopak dáváme značný prostor při analýze četných rozprav mezi příslušníky mocenské špičky. Naší primární motivací však bylo nehledat v jugoslávské realitě přelomu sedmdesátých a osmdesátých let – a to ani v souvislosti s Titovým odchodem, jehož následků se mnozí reálně obávali – primárně důkazy, které by ahistoricky dokazovaly údajně nevyhnutelný zánik *druhé* Jugoslávie. Předkládaná práce proto rozhodně nemá vyznít jen jako jakýsi prolog k dějinám jugoslávské krize, která později vyústila v rozpad společného státu. Skrze tzv. aktérskou perspektivu chce naopak zachytit i ty události, fenomény a názory, které se v dobovém kontextu zdály být nikoliv *slepu uličkou*, ale zcela relevantní variantou dalšího vývoje situace.

Následující výklad, důrazně se držící tzv. aktérské perspektivy, se ze všech těchto důvodů může zdát místy až příliš ponořený do dobových reálií pozdně socialistické Jugoslávie. Čtenář se na řadě míst jistě nezbaví dojmu, že jsme až neúnosně podléhali jazyku a celkové dikci využívaných pramenů. Tyto charakteristické znaky předkládané práce, jež se na první pohled mohou jevit jako snad zásadní heuristické a interpretační limity, však mají své hluboké a programové opodstatnění. Odrážející totiž náš celkový a vědomě takto nastavený přístup ke zkoumané problematice jugoslávského socialistického systému na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Sledované historické aktéry i fenomény totiž analyzuje hlavně prostřednictvím dobové oficiální sebe prezentace využívané Titem a jeho nástupci. Proto se zaměříme na širokou paletu artikulovaných názorů, preferencí, plánů, nadějí i nesplněných očekávání a následných reakcí na nastalé komplikace. Nijak nepopíráme, že diskurs jugoslávského socialistického panství byl v tomto období skutečně zatížen formalismem, těžkopádným a stále obtížněji

⁸ K takovému přístupu, který se jinak zcela legitimně zaměřuje na dysfunkce jugoslávského socialistického systému, a to s důrazem na konflikty v rámci vládnoucí elity srov. SERGEI FLERE – RUDI KLANJŠEK, *Da li je Jugoslavija morala da umre...Ili kako su etničke komunističke elite kontinuitetom svojih svađa dovele do neizbežnog kraha SFRJ*, Beograd 2017.

srozumitelným a málo přehledným slovníkem, což si ostatně uvědomovala i většina současníků. Pro nás ale soubor těchto ideologických pouček a politických vzorců nepředstavuje žádný propagandistický konstrukt. Nepovažujeme ho také za pouhý ideologický balast, který měl být jen jakousi „kouřovou clonou“ reálných mocenských, ekonomických či etnických poměrů v zemi.

I za cenu toho, že takovéto zpracování některých aspektů jugoslávské reality v období kolem Titovy smrti bude působit parciálně a jednorozměrně, jsme se rozhodli vnímat vnitřní svět jugoslávského socialismu, respektive jeho politických reprezentantů, jako zcela seriózní a relevantní předmět historického bádání. Nebudeme proto primárně zkoumat, v čem se Tito a jeho následovníci měli dopustit fatálních chyb, které se mohly ukázat jako zásadní pro nástup všeobecné krize během osmdesátých let. Naopak poskytneme co největší prostor rozboru těch situací a debat, které nám jugoslávskou realitu v letech 1977–1982 ukazují jako *příběh s otevřeným koncem*, a to navzdory všem chronickým problémům, hrozbám i nepříliš optimistickým vyhlídkám. Jugoslávská mocenská elita si sice už tehdy uvědomovala, že země v řadě ohledů skutečně prožívá svůj *tanec nad propastí*,⁹ nepodléhali ale dojmu, že by se jeho choreografie sestávala jen z prvků úpadku, bezmoci a zmaru.

Prameny a literatura

Základním pramenem pro náš výzkum byly písemnosti uložené v bělehradském Archivu Jugoslávie (*Arhiv Jugoslavije* – AJ), a to především fondy ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie, respektive jeho předsednictva (f. 507) a dále pak Prezídia SFRJ (f. 803), tedy orgánu plnicí funkci kolektivní hlavy státu. Mimořádně cenné pro nás byly zvláště přepisy stenografických záznamů jednotlivých schůzí těchto nejvyšších mocenských orgánů. V jejich rámci jsme mohli pozorovat, jak jednotliví jugoslávští politici komentovali složitý komplex problémů – ekonomickou situaci počínaje a bezpečnostními poměry v zemi konče. V případě dramatických událostí (invaze do Afghánistánu, Titova nemoc a smrt, protesty v Kosovu na jaře 1981 ad.) jsme pak díky těmto pramenům mohli zachytit jejich argumentaci i ve chvílích, kdy bylo nutné postupovat operativně, součinně a briskně rozhodovat o dalším postupu. Přepisy stenografických záznamů z těchto setkání proto mnohdy nabízejí nenahraditelný vhled do okamžiků, kdy Titovi spolupracovníci (kteří se v roce 1980 stali jeho nástupci) skutečně v řadě ohledů *tvorili dějiny*. Bylo by však krajně neseriózní, kdybychom k takovému, do jisté míry exkluzivnímu typu pramene přistupovali bez zohlednění dalších faktorů, které se promítaly do

⁹ JAN PELIKÁN, *Socialistická Jugoslávie*, in: *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998, s. 552–555.

momentálního hodnocení situace. Stejně tak by bylo zkreslující nezohlednit i širší kontext tehdejšího dění. To vše nás vedlo k tomu, že jsme stenografické záznamy využívali primárně pro rekonstrukci mechanismů mocenského rozhodování a uvažování vysoce postavených komunistických funkcionářů v SFRJ. Současně jsme se ovšem pokusili zachytit či alespoň zmínit komunikační strategii, kterou přitom užívali, stejně jako to, do jaké míry postupovali podle všeho takticky, účelově či přímo manipulativně. Pro ilustraci zde můžeme zmínit případ, kdy byli příslušníci albánské vládnoucí nomenklatury na jaře 1981 nuceni vysvětlovat, proč postupovali vůči protestním akcím v jejich regionu zprvu tak mírně, do jaké míry byli těmito událostmi zaskočeni a hlavně – jaké byly podle jejich názoru příčiny náhlé erupce těchto nepokojů. A tak si jednotliví funkcionáři z Kosova právě při takovýchto rozpravách podle všeho rozmýšleli nejen to, *co* svým kolegům v jugoslávském vedení sdělují, ale hlavně *jak* jim tyto závažné informace prezentují a *proč* tak činí. Jak ale ukážeme – nejednalo se ani zdaleka o taktiku vlastní pouze kosovskoalbánským předákům v takto vypjatých chvílích. Obdobný postup totiž v menší či větší míře uplatňovala většina tehdejších jugoslávských předáků. Je přitom jasné, že tato druhá rovina diskusí mezi nimi byla mnohem obtížněji dešifrovatelná, a proto se některé naše závěry mohou jevit jako hypotetické či podložené jen nepřímou metodou. I takové neúplné interpretační varianty, na něž ovšem v textu vždy explicitně upozorňujeme, se nám však zdají být nikoliv nedůležitým příspěvkem k poznání myšlenkového světa osob, které se na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let ocitly v nejvyšších patrech jugoslávské politiky.

Pro nastínění posledního období Titova života jsme využívali i materiály z dalšího fondu uloženého v AJ, a to Kabinetu prezidenta republiky (KPR, f. 837), kde se nejčastěji jednalo o záznamy ze setkání jugoslávského vůdce se skupinami domácích i zahraničních politiků, delegacemi organizací či pracovních kolektivů. Vzhledem k tomu, že se i zde ve většině případů jedná o přepisy stenografických záznamů, můžeme zachytit Titovu argumentaci i komunikační styl v době, kdy se podle všeho už musel zamýšlet nad svým brzkým odchodem. Tyto písemnosti však jen málo vypovídají o tom, zda se stárnoucí diktátor obával o budoucí vývoj Jugoslávie a pokud ano, jaké konkrétní důvody ho k tomu vedly. Stejně tak nevíme, s jakou důvěrou reálně pohlížel na nástup kolektivního vedení, jež mělo převzít otěže moci po jeho smrti. Dlouholetý vůdce sice v závěru života sám přišel s myšlenkou každoroční rotace vedoucích funkcionářů (*Titova iniciativa*), nebylo ovšem jasné, zda to považoval za dostatečnou a hlavně jedinou garanci mocenské stability v post-titovském období. Je přitom příznačné, že s výjimkou písemností uložených ve fondu KPR nejsou dostupné žádné rozsáhlejší prameny osobní povahy, jež by nám umožnily odhalit i některé privátní úvahy nebo třeba prognózy Josipa Broze Tita na sklonku jeho života. Jeho osobní fond v rámci AJ (f. 817)

totiž obsahuje pro toto období jen několik málo dopisů s členy rodiny a další útržkovité materiály.¹⁰

Zcela specifickým a v řadě ohledů unikátním pramenem, jež se v mnoha oblastech ukázal jako zcela klíčový pro náš výzkum, představují deníkové záznamy vysoce postaveného srbského komunistického funkcionáře Draži Markoviće, uložené v Historickém archivu Bělehradu (*Istorijski arhiv Beograda* – IAB). Strojopisné poznámky, které stále marně čekají na náležité ediční zpracování a vydání, poskytují mimořádně cenný vhled do světa jugoslávské mocenské elity od konce sedmdesátých do poslední třetiny osmdesátých let.¹¹ Markovičovy deníky nám totiž umožňují, abychom rozsáhlé prameny ze zmiňovaných institucionálních fondů doplnily i o informace, jež odhalují mezilidské i jinak obtížně rozpoznatelné aspekty vztahů mezi tehdejšími jugoslávskými předáky. Srbský politik se sice většinou nerozepisuje, jaký byl obsah rozhovorů, které vedl s jednotlivými kolegy a přáteli ze světa vysoké politiky, mnohdy však i tak poodkrývá jejich názorové pozice způsobem, jenž nám ostatní získané písemnosti zkrátka nenabízejí. Do jaké míry se v tom odrážel fakt, že Markovič plánoval své deníkové poznámky jednoho dne publikovat (stejně jak to učinil v případě záznamů do roku 1978),¹² zůstává otázkou. Je však pravděpodobné, že pokud by byly určeny výlučně pro soukromou potřebu, byl by jejich obsah daleko přímější, konkrétnější, ale i daleko subjektivnější a spekulativnější.

Informační význam Markovičových deníků ještě posiluje fakt, že pro období konce sedmdesátých let a začátku let osmdesátých disponujeme jen omezeným počtem memoárových titulů. Hojně citované jsou vzpomínky funkcionáře z Bosny a Hercegoviny Raifa Dizdareviće,¹³ které obsahují podrobný popis posledních měsíců Titovy vlády. Solidní výpovědní hodnotu těchto pasáží nám potvrdil i příslušný archivní výzkum, v němž jsme mohli porovnat záznamy Dizdarevičových memoárů se zápisy schůzí nejvyšších mocenských grémií. Pro období od jara 1980, tedy po smrti dlouholetého jugoslávského vůdce, se však výklad poněkud rozměňuje a cenné pamětnické postřehy často nahrazují obecnější informace a soudy o post-titovském vývoji. Daleko systematičtější je oproti tomu titul z pera Marka Orlandiće, jenž v námi

¹⁰ Zpráva zvláštní komise pověřené správou a inventurou Titovy pozůstalosti už záhy po smrti jugoslávského vůdce konstatovala, že většina osobních písemností se nedochovala, respektive nebyla předána do Archivu prezidenta republiky (APR). Zda to byl sám Tito, kdo provedl jejich selekci a nařídil případnou likvidaci, se nepodařilo určit. Tento fakt každopádně odpovídá charakteru zmíněného fondu KPR.

¹¹ D. Markovič až obdivuhodně pokračoval v deníkových zápisech až do pozdního stáří (zemřel v Bělehradu v dubnu 2005). Pro období po roce 1987 však zůstaly ve formě ručně psaných sešitů, které neprošly následnou autorovou úpravou ani další redakcí. Srov. IAB, f. Dragoslav D. Markovič.

¹² DRAŽA MARKOVIĆ, *Život i politika: 1967–1978*. 1-2, Beograd 1987.

¹³ RAIF DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie: svědectví*, Praha 2002.

sledovaném období působil jako velvyslanec SFRJ v Moskvě.¹⁴ Tyto memoáry jsou s ohledem na Orlandićovy tehdejší aktivity však zaměřeny především na zahraničně politické souvislosti tehdejšího vývoje, kterým se v rámci vymezeného tématu předkládané práce věnujeme jen rámcově, tedy jen pokud se události z mezinárodní scény bezprostředně či významněji dotýkaly mocenského mechanismu uvnitř jugoslávského vedení. Memoáry kosovskoalbánského politika Azema Vllasiho,¹⁵ jenž na sklonku sedmdesátých stanul v čele jugoslávské mládežnické organizace, se sice podrobně věnují protestům, které na jaře 1981 vypukly v několika regionech Kosova, jeho výklad je však nejen tendenční, ale i selektivní. Ačkoliv zcela správně zmiňuje, že po těchto nepokojích vzrostl v zemi (zvláště pak v Srbsku) protialbánský resentment, opakovaně se ale snaží dokázat, že se v tom projevovala systematická a dlouhodobá diskriminace albánského etnika. Tímto způsobem v podstatě jednostranně prezentuje, z čeho pramenila a jak složitě se vyvíjela rezistence albánské populace vůči jugoslávskému společenství a jeho politickým institucím.

Na pomyslné půli cesty zůstaly pokusy o zaznamenání vzpomínek důležitých aktérů jugoslávské politiky, kteří v námi sledovaném období zastávali vysoké státní, respektive stranické posty. Faktograficky i výkladově skoupé jsou vyprávění šéfky chorvatských komunistů Milky Planinc, připravené k vydání záhřebským badatelem Tvrtkem Jakovinou.¹⁶ Ještě stručnější je útlý svazek obsahující vzpomínkové črty srbského předáka Petra Stamboliće.¹⁷ Přitom zvláště u tohoto politika, který se pohyboval v nejvyšších patrech srbské a jugoslávské politiky nepřetržitě od konce druhé světové války až do poslední třetiny osmdesátých let, se naskytoval více než vhodný prostor k daleko detailnějším sondám do jednotlivých období Titova režimu, včetně jeho post-titovské fáze.

Velmi skrovný stav vzpomínkově laděné literatury, poskytující podrobnější vhled do světa jugoslávské politiky, je bezpochyby dán i několikrát zmiňovaným obrazem, v němž se politické dění v pozdním období Titovy éry a během prvních měsíců po jeho smrti převážně líčí jako strnulé, názorově i ideově šedivé, a tedy i předznamenávající nadcházející agónii titoistického systému. Podobná příkrá hodnocení můžeme nalézt především ve vzpomínkových textech a denících protirežimně smýšlejících osobností, jako byl srbský literát Dobrica Ćosić¹⁸

¹⁴ MARKO ORLANDIĆ, *U predvečerje sloma: sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982*, Podgorica 2002.

¹⁵ AZEM VLLASI, *Kosovo, početak raspada*, Sarajevo 2016.

¹⁶ TVRTKO JAKOVINA (ed.), *Milka Planinc – čisti račun i Željezne Lady: sjećanja*, Zagreb 2011.

¹⁷ VENCESLAV GLIŠIĆ, *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010.

¹⁸ DOBRICA ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, Beograd 2001; TÝŽ, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, Beograd 2002.

či pozdější chorvatský prezident Franjo Tuđman.¹⁹ Oba se přitom zaměřují na momenty vypovídající o Titově nedobré zdravotním stavu, a tedy i o oslabení jeho reálných možností. Obdobně tak kritizují a až cynicky komentují kult jeho osobnosti, stejně jako schopnosti funkcionářů, kteří v rámci kolektivního vedení převzali po jugoslávském vůdci otěže moci. Ačkoliv jsme se v rámci našeho výzkumu primárně nezaměřovali na to, jak mocenskou konstelaci reflektovali zástupci protirežimní opozice, tyto příspěvky nám umožňují nahlédnout i do rozpoložení té části jugoslávské společnosti, jež vůči Titovi a jeho odkazu rozhodně nesdílela zbožnou úctu viditelnou u nezanedbatelného procenta zbytku populace.

Popis závěrečných roků Titova života se objevil i na stránkách dvou objemných a dosud nejzávažnějších biografí jugoslávského vůdce. V té první věnoval Jože Pirjevec nemalý prostor zahraničně politickým i vnitřním poměrům, které v SFRJ panovaly vpředvečer Titova odchodu. Z hlediska našeho výzkumu jsou pak zajímavé pasáže, v nichž Pirjevec nastiňuje otázku nástupnictví, především s ohledem na upozadění Staneho Dolance.²⁰ Uznávaný historik slovinského původu se však ve svém výkladu opakovaně dopouští nepřesností i zkreslení. Nejedná se přitom jen o faktografické omyly,²¹ ale i o místy velmi svéráznou až senzacechtivou interpretaci některých událostí a fenoménů, které byly typické pro epilog Titovy vlády.²² Podstatně seriózněji k období pozdních sedmdesátých let přistoupil záhřebský profesor Ivo Goldstein. V životopisu jugoslávského diktátora se sice zaměřil na užší okruh problémů, jeho výklad je však výrazně plastičtější a méně spekulativní než Pirjevcův.²³ Obě, jinak bezesporu nejvýznamnější práce o Titově životní epopeji vydané v posledních letech, je však typické, že takřka zcela rezignovaly na systematické rešerše v klíčových archivech v post-jugoslávském prostoru. Tento časově jistě mimořádně náročný výzkum by v případě pokrytí takřka čtyřicetileté Titovy vlády vyžadoval enormní badatelské nasazení. Ani zdaleka by přitom nedokázal odpovědět na otázky, které si Pirjevec s Goldsteinem kladou například v souvislosti se soukromým životem jugoslávského diktátora, rozvojem kultu jeho osobnosti či celkovou reflexí jeho odkazu v řadách širší veřejnosti. Bez ohledu na to však bylo po vydání obou

¹⁹ FRANJO TUĐMAN, *Osobní dnevnik. Knjg. 2: 1979–1983*, Zagreb 2011.

²⁰ JOŽE PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012, s. 616–620.

²¹ Pirjevec například nesprávně tvrdí, že S. Dolanc v důsledku svého politické marginalizace nebyl součástí delegace, která se v květnu 1979 vypravila do Moskvy na poslední Titovu návštěvu Sovětského svazu. Rovněž je zde chybně uvedeno, že Dolancovi v červnu 1978 připadla nově zřízená funkce tajemníka předsednictva SKJ. Dolanc přitom tento post – i když v poněkud jiné formě v rámci Výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ – zastával už od počátku sedmdesátých let. Tamtéž, s. 617, 619.

²² To se týká především pasáží o manželské krizi s Jovankou Broz, která roku 1977 vrcholila faktickou rozlukou páru. Tamtéž, zvláště s. 652–662.

²³ IVO GOLDSTEIN – SLAVKO GOLDSTEIN, *Tito*, Zagreb 2015, s. 750–796.

životopisů jasně, že pro odborníky specializující se nejen na poslední období Titovy vlády nezbyvá jiná alternativa, než se detailně ponořit do širokého spektra archivních pramenů uložených ve zmíněných fondech Archivu Jugoslávie. I přes jejich obsahové a interpretační limity, jimiž jsme se zabývali výše, se totiž jedná o natolik stěžejní zdroje, že jejich opomenutí se bude s narůstající úrovní vědeckého poznání jevit už jako neobhajitelný lapsus.

Neopomenutelné byly pro náš výzkum i dobové publikované prameny, tedy tituly oficiálního charakteru. Titova smrt byla současníky vnímána jako zcela zásadní událost, která bez ohledu na tolik zdůrazňovanou kontinuitu jím nastavené politiky a celkového odkazu jistě změnila charakter jugoslávského politického i společenského života. Není proto divu, že se od jara 1980 objevovalo nepřeborné množství knih mapujících závěrečné měsíce a dny života dlouholetého vůdce, poslední setkání s nejbližšími spolupracovníky i rodinnými příslušníky, ale i průběh jeho (jak bylo zdůrazňováno – statečného) boje s nemocí.²⁴ Zde také nalezneme zajímavá, o dobové atmosféře v mnohém vypovídající znění dopisů, které nejružnější organizace, pracovní podniky i řadoví občané – často zcela spontánně – adresovali churavému diktátorovi. Jasně se v nich odrážel psychologický rozměr jeho blížícího se odchodu.²⁵ Zcela jedinečný prostor pak dostal popis velkolepého pohřbu, díky jehož dokonalé organizaci a průběhu sklízeli jeho nástupci oprávněné uznání světové veřejnosti.²⁶ I přes oficiální charakter těchto titulů je tak jejich informační potenciál, doplňující nám výklad o veřejné reakce na Titův odchod, zcela nesporný.

Sklonku Titovy éry se věnovala především dobová zahraniční, hlavně západní produkce, analyzující jugoslávské poměry s ohledem na proměny, kterou mohou nastat (a v květnu 1980 nastaly) s odchodem dlouholetého vůdce. Ačkoliv měly tyto příspěvky (až na výjimky) omezenou heuristickou základnu, jejich nespornou výhodou bylo, že k politickým, socioekonomickým i národnostním reáliím socialistické Jugoslávie přistupovaly korektně, tedy jako k relevantním ukazatelům toho, jaký charakter měl stát, v jehož čele stál více jak tři dekády Josip Broz Tito. Jistě se na tom podepsala doba jejich vzniku – většina těchto příspěvků se objevila v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy se sice zřetelně objevovaly úvahy nad budoucností této mnohonárodnostní federace, hodnocení jugoslávské reality ale ještě nebylo zatíženo a zcela revidováno zkušeností, která přicházela s dezintegrací a válečnými střety po roce 1990. Jinak řečeno: texty západních autorů sice upozorňovaly na evidentní nedostatky,

²⁴ MOMČILO STEFANOVIĆ (ed.), *Poslednji susreti s Titom*, Zagreb 1981.

²⁵ MIHAILO ŠARANOVIĆ, *Jugoslavija o Titu 1980*, Beograd 1981.

²⁶ *Bilo je časno živjeti s Titom: kako su jugoslavenski novinari i foto-reporteri zabilježili dramu posljednje Titove bitke i sedam najtužnijih dana Jugoslavije*, Zagreb 1980.

potíže či dokonce dysfunkce samosprávného systému, federativního uspořádání státu či jeho kolektivního vedení, nepřístupovaly k nim ovšem jako k fenoménům, které byly nezvratně odsouzeny ke krachu. Jednalo se o velmi cennou, i když očima současníka limitovanou perspektivu, která u většiny produkce vznikající od devadesátých let, tedy uprostřed krvavých bojů na území někdejší Titovy Jugoslávie, zcela scházela. Za všechny je zde potřeba vyzdvihnout především mimořádně pečlivě sestavenou publikaci připravenou kolektivem německých autorů (historiků, politologů, právníků, sociologů a dalších expertů) s příznačným názvem *Jugoslawien am Ende der Ära Tito* [Jugoslávie na konci Titovy éry].²⁷ Dvousvazkové dílo, věnující se zvláště vnitropolitickým a zahraničněpolitickým otázkám, poskytuje i pro náš výzkum velmi přínosný přehled fungování mocenského systému SFRJ, a to s důrazem na jeho institucionální základnu.²⁸

V průběhu našeho bádání se výrazně posunula úroveň vědeckého poznání závěrečného období existence socialistické Jugoslávie. V rámci srbské historiografie se objevily hned dva významné tituly založené na zevrubném archivním výzkumu. Jedná se jednak o knihu mladého historika Petra Ristanoviće věnovanou kosovské otázce²⁹ a dále o detailní přehled srbského politického vývoje v první polovině osmdesátých let z pera bělehradského badatele Slobodana Seliniće.³⁰ Pro náš výzkum, soustředěný na reprezentaci moci v posledních letech Titovy vlády a v první fázi post-titovského období, představovaly obě práce spolehlivé, vědecky fundované vodítko po pochopení širších souvislostí námi sledovaných témat, které zaměstnávaly jugoslávskou politickou elitu na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Platí to například o kosovských protestech, s nimiž byli Titovi nástupci konfrontováni na jaře 1981 nebo problémů související se vztahem Srbska s jeho autonomními oblastmi (Kosovo, Vojvodina). V obou případech nabízí Ristanovićova, respektive Selinićova práce dosud nejpodrobnější a zároveň pramenně nejpodloženější rozbor těchto událostí a fenoménů.³¹ Mnohé z nich jsou přitom považovány za jakýsi prolog k jugoslávské krizi, tudíž je více než záslužné, že se konečně dočkaly náležitého odborného zpracování, nahrazující dosavadní sice inspirativní, ale v řadě

²⁷ KLAUS-DETLEV GROTHUSEN – OTHMAR NIKOLA HABERL – WOLFGANG HÖPKEN, *Jugoslawien am Ende der Ära Tito*, 1-2, München 1983–1986.

²⁸ C. HÖCKER-WEYAND, Das Staats- und Parteipräsidium der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien am Ende der Ära Tito, in: *Jugoslawien am Ende der Ära Tito*, Bd. 2, s. 49–65.

²⁹ PETAR RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje 1974–1989*, Beograd 2019.

³⁰ SLOBODAN SELINIĆ, *Srbija 1980–1986.: politička istorija od Tita do Miloševića*, Beograd 2021.

³¹ K tomu srov.: JAN PELIKÁN, First Steps Towards a Fruitful Analysis of the Causes and the Outcome of the Kosovo Crisis Reflections on the Book by the Serbian Historian Petar Ristanović [recenze], *Soudobé dějiny* 3/2022, s. 928–936, TÝŽ, Slobodan Selinić, Srbija 1980–1986. Politička istorija od Tita do Miloševića, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2021, 519 str. [recenze], *Historijski zbornik*, 2/2022, s. 438–442.

ohledů už překonané výklady.³² V tomto ohledu nelze opomenout ani druhý svazek titulu Slobodana Bjelici mapující kontroverze, jež provázely debaty o autonomním statusu Vojvodiny.³³ Autor sice na rozdíl od Ristanoviće a Seliniće v daleko menší míře vychází z nepublikovaných pramenů, velmi detailně a zasvěceně však sleduje rozličné veřejné debaty, které zvláště v osmdesátých letech velmi názorně odrážely nedorozumění, napětí i otevřené konflikty ohledně specifického postavení Vojvodiny v rámci soustavy jugoslávského federalismu.

Jestliže se historiografické bádání zabývající se epilogem Titovy vlády a prvním obdobím po jeho smrti mohlo donedávna opírat především o biografie jugoslávského diktátora, v posledních letech zřetelně narůstá počet titulů mapujících i osudy jeho spolupracovníků a dalších současníků. Za v mnoha ohledech průkopnický lze označit životopis chorvatského komunistického předáka Vladimira Bakariće, kterou původně jako disertační práci sepsal Dino Mujadžević.³⁴ Mladý badatel přitom hojně využíval rozsáhlou Bakarićovu pozůstalost uloženou v Chorvatském státním archivu. Už ji však nekonfrontoval s prameny z ostatních, hlavně bělehradských archivů. Informačně mimořádně cenná je pak objemná biografie vysokého bosenského funkcionáře Branka Mikuliće, považovaného za Titova oblíbence.³⁵ Její autorkou je sarajevská badatelka Dženita Sarač-Rujanac, která se nezaměřila jen na zákruty Mikulićovy politické kariéry, ale zevrubně se věnovala i vybraným problémům bosenského a jugoslávského vývoje od poloviny šedesátých do konce osmdesátých let. I přes značnou popisnost a poněkud nešťastné uspořádání knihy představuje výzkum D. Sarač-Rujanac velmi cenný, faktograficky spolehlivý a místy objevný příspěvek k dějinám jugoslávské politické elity v socialistickém období. Daleko méně heuristicky přesvědčivá je pak biografie chorvatského činitele Miky Špiljaka, s níž se snažil historiografické bádání obohatit profesor záhřebské univerzity Hrvoje Klasić.³⁶ Klasić se rozhodl čtenáři předložit čtivý přehled osudů M. Špiljaka, působícího v námi sledovaném období ve vedení svazové odborové organizace. Sice se mu podařilo pokrýt takřka všechna období nejen jeho politického angažmá, ale i osobního života, stalo se tak však na úkor systematictější práce s primárními zdroji, a tak jsou

³² Srov. zvláště SLAVOLJUB ĐUKIĆ, *Kako se dogodio vođa: borbe za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*, Beograd 1992; DEJAN JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.–1990.)*, Beograd 2003.

³³ SLOBODAN BJELICA, *Sporovi oko autonomije Vojvodine. Knjiga druga: 1974–1988.*, Beograd 2021.

³⁴ DINO MUJADŽEVIĆ, *Bakarić: politička biografija*, Zagreb 2011.

³⁵ DŽENITA SARAČ-RUJANAC, *Branko Mikulić: politička biografija 1965–1989.*, Sarajevo 2020.

³⁶ HRVOJE KLASIĆ, *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*, Zagreb 2019.

některé pasáže jen velmi letmým přehledem Špiljakovy činnosti.³⁷ Bez ohledu na všechny tyto limity jsou podobné příspěvky věnované kohortě Titových spolupracovníků dalším výrazným posunem ve výzkumu politických dějin jugoslávské federace.

Terminologie a technické poznámky

V textu užíváme několik pojmů vztahujících se k jugoslávským (hlavně politickým) reáliím na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, jež z důvodu přehlednosti a jasnosti výkladu vyžadují bližší upřesnění. V první řadě se jedná o názvy institucí a orgánů kolektivního vedení. Abychom rozlišili často opakované termíny a předešli jejich záměně, označujeme institut kolektivní hlavy státu (*Predsedništvo SFRJ – P SFRJ*) důsledně jako Prezídium SFRJ. Pro nejvyšší stranické grémium Jugoslávie (*Predsedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije – P CK SKJ*) pak volíme označení předsednictvo ÚV SKJ. Takto nastavenou terminologii aplikujeme i v příslušných odkazech na použité zdroje. Ze stylistických důvodů se však v textu objevují i obraty, které mohou na první pohled působit neurčitě až vágně. Jedná se o pojmy „bělehradské ústředí/centrum“ nebo „svazové vedení“. Oba přitom shodně označují okruh nejvyšších jugoslávských státních a stranických funkcionářů působících **ve federálních institucích** sídlících v Bělehradu. Vedle členů už zmíněných orgánů kolektivního vedení se jednalo i o premiéra a ministry klíčových resortů. Tato obecná označení používáme v případě, že v dané pasáži nebylo nutné rozlišovat, o příslušníky jakého grémia se v té které chvíli jednalo, ale zajímal nás postoj nebo rozpoložení v řadách jugoslávského vedení jako takového. Vzhledem ke složité struktuře a terminologii politického a společenského systému SFRJ jsme se rovněž rozhodli užívat zjednodušené, dnešnímu čtenáři daleko přístupnější termíny označující vykonavatele jednotlivých politických funkcí (ministr místo tajemník; předseda stranické organizace nebo šéf strany místo předseda předsednictva ÚV svazu komunistů; premiér místo předseda Svazové výkonné rady apod.).

Zvláštní poznámku si zaslouží citování archivních pramenů, zvláště hojně využívaných prepisů stenografických záznamů z jednání nejvyšších mocenských grémií. Abychom zpřehlednili orientaci v mimořádně objemné dokumentaci tohoto typu, rozhodli jsme se v příslušných odkazech na použité zdroje vždy uvádět i konkrétního diskutanta a označení stránky, respektive listu (l.), na kterém se příslušný příspěvek v rámci prepisu stenografických záznamů nachází. Často se jedná o paginaci vytvořenou daným archivářem. Písemnosti však

³⁷ K tomu srov.: MICHAL JANÍČKO, Hrvoje KLASIĆ, Mika Špiljak. *Revolucionar i državnik* [recenze], *Slovanský přehled* 1/2022, s. 184–193.

často obsahují i původní paginaci vytvořenou během vzniku strojopisu. I zde však důsledně odkazujeme na paginaci sestavenou archiváři, protože takto je většinou průběžně pročíslován celý záznam, nikoliv jen některá z jeho částí. V některých případech se pak na příslušném dokumentu nenachází ani jeden z těchto paginačních údajů. Na tuto skutečnost už ale neupozorňujeme pomocí explicitního uvedení chybějící paginace.

Kdy odejde „soudruh Starý“?

Josip Broz Tito měl už od konce meziválečného období mezi jugoslávskými komunisty přezdívku „soudruh Starý“ (*Drug Stari*). Většinu svých spolupracovníků totiž převyšoval nejen politickými zkušenostmi a obratností, ale také věkem. V porovnání se spolustraníky, kterými se od konce třicátých let obklopoval a s nimiž prošel i eposej partyzánské rezistence let 1941–1945, býval o celou jednu generaci starší. Často byl ovšem věkový rozdíl mezi nimi ještě větší: v případě Alexandra Rankoviće (*1909) činil víc jak sedmnáct let, u Edvarda Kardelje (*1910) s Milovanem Đilasem (*1911) pak ještě o několik dlouhých měsíců navíc. Ivo Lola Ribar (*1916) se dokonce narodil v době, kdy Tito jako už skoro čtyřadvacetiletý mladík pobýval více jak rok v ruském zajetí, kam se dostal jako voják rakousko-uherské armády bojující na východní frontě první světové války. A jeden z vůbec nejstarších členů tehdejšího nejužšího vedení Komunistické strany Jugoslávie (KSJ), intelektuál židovského původu Moša Pijade (*1890), se narodil jen o necelého dva a půl roku dříve než „soudruh Starý“. Výrazný věkový odstup posiloval Titovu přirozenou autoritu, zároveň ale i předurčoval, v některých ohledech až deformoval vztah s jeho nejbližšími spolupracovníky. Málokdo přitom mohl odhadnout, že se jugoslávský vůdce se dožije osmaosmdesáti let.

Od chvíle, kdy na samém sklonku třicátých let upevnil své vedoucí postavení v čele komunistické strany,³⁸ se mu podařilo ustát hned několik krizových momentů, při nichž se – ať už více či méně reálně – objevila možnost jeho případného odchodu. Po pádu Užické republiky, představující první úspěch partyzánského odboje v podobě osvobození většího teritoria z náruče okupantů, nabídl evidentně zdrcený „soudruh Starý“ na sklonku roku 1941 sám demisi. Takový postup však tehdy odmítla nejen většina jeho spolupracovníků, ale i Moskva.³⁹ V průběhu válečných bojů se Tito opakovaně ocital v ohrožení života – jugoslávská revoluce mohla o svého vůdce přijít už na přelomu května a června 1943 během bitvy na Sutjesce, kde byl (zásluhou svého psa, jenž ho obětavě zalehl) raněn jen do oblasti ramene. O rok později, 25. května, v den připomínek jeho narozenin, se pak jeho štáb ocitl pod masivním útokem jednotek Luftwaffe. Titovi, vystavenému roji německých výsadkářů, se tehdy jen o vlásek podařilo uniknout smrti.⁴⁰ Bez ohledu na tyto osudové okamžiky, kdy Titův odchod mohl

³⁸ K tomu srov. inovativně z hlediska výkladu okolností, jež vedly k nástupu Tita do čela KSJ: STEFAN GUŽVICA, *Prije Tita: frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*, Zagreb 2020.

³⁹ J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 118–119.

⁴⁰ K tomu srov. poutavě, ale informačně nikoliv objektivně: MARIE-JANINE ČALIĆ, *Tito – vječni partizan: biografija*, Zagreb 2022, s. 146, 157–159.

uprostřed válečného běsnění nastat zcela náhle a nečekaně, však právě v průběhu bojů došlo ke zcela zásadnímu posílení jeho dominantního postavení i k formování kultu osobnosti.

Pravděpodobně nejcitelněji zahýbal postavením „soudruha Starého“ rozkol se Stalinem. Rezoluce Informbyra opakovaně vyzývaly jugoslávské komunisty, aby svrhly nejen Tita, ale i kompletní kliku jeho spolupracovníků. Někdejšímu partyzánskému vůdci se ale povedlo – za cenu nemilosrdného zúčtování s prosovětskými sympatizanty⁴¹ – zabránit většímu rozkolu ve straně, stejně jako tomu, aby se některému z dalších předáků podařilo vyprofilovat se a hlavně prosadit jako rovnocenná alternativa vůči jemu samému. S výjimkou Sretena Žujoviće, jenž byl v dubnu 1948 zbaven členství v politbyru ÚV KSJ a Andriji Hebranga, nebyl žádný z vysoce postavených příslušníků jugoslávské mocenské špičky veřejně nařčen z toho, že by z prosovětských pozic ohrožoval vůdčí postavení „soudruha Starého“.⁴² Titův odchod z politického výsluní tedy nenastal ani pod eminentním tlakem zvnějšku, ačkoliv v jeho rámci nescházely ani plány počítající s jeho fyzickou likvidací.⁴³ Jedním z dědictví sovětsko-jugoslávské roztržky však byly prostalinistické skupiny působící doma i za hranicemi země (*ibeovci*). Jejich příslušníci po několik následujících dekád odmítali uznat Titovu autoritu založenou na nezávislém postavení vůči Moskvě. Stali se proto tvrdými kritiky nejen jeho osobnosti, ale i politického kurzu – v jejich pojetí byl titoismus smrtelným hříchem, jenž nahlodil jednotné revoluční hnutí rozvíjející se do té doby pod pevným praporem Sovětského svazu. Není divu, že *ibeovci* zpochybňovali samotnou legitimitu Titova režimu, přičemž někteří z nich nepřestali skoro až do osmdesátých let doufat, že se jim podaří (za vydatné pomoci Sovětů a dalších *zdravých sil*) dosáhnout jeho svržení a návratu Jugoslávie do sovětské zájmové sféry. Takový scénář by ale hlavně s sebou nesl ideologickou negaci všeho, čím jugoslávský socialistický model pod vedením „soudruha Starého“ prošel po roce 1948.⁴⁴

Tito, jenž dokázal ustát rozkol s do té doby nezpochybnitelným vůdcem mezinárodního komunismu, vsadil v padesátých letech na rozvoj specifických rysů jugoslávského socialismu, pomoci kterých se distancoval od režimů pod přímým sovětským vlivem. Někdejší vůdce partyzánů se tak stával reprezentantem svébytného systému založeného na třech základních pilířích. Prvním byl projekt samosprávného socialismu, jenž měl být antipodem etatistických a

⁴¹ Srov. nejnověji MARTIN PREVIŠIĆ, *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.

⁴² Srov. IVO BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990, s. 120–125.

⁴³ J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 291–292, 319.

⁴⁴ Srov. obšírně ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ, *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012.

byrokratických diktatur východního bloku.⁴⁵ Druhý představovala nezávislá zahraničně politická orientace odmítající politický i ideologický nátlak zvenčí vedoucí k podřizování vlastních zájmů geopolitickým kalkulacím velmocí.⁴⁶ Tím posledním pak byla idea *bratrství a jednoty* vycházející z mnohonárodnostního charakteru jugoslávského státu a kladoucí důraz na princip rovnoprávnosti, nacionální afirmace a harmonických mezinárodních vztahů.⁴⁷ Po rozkolu se Stalinem proto „soudruh Starý“ už nebyl jen v podstatě neomezeným vládcem země, ale také symbolem a především garantem tohoto trojlístku hodnot charakterizujících jugoslávskou třetí cestu.⁴⁸

Jestliže se Titova osobnost díky jeho exkluzivnímu postavení velmi intenzivně prolínala se samotným systémem, který reprezentoval, nebylo nepodstatné, jakými lidmi se jugoslávský diktátor obklopoval. I členové jeho suity se totiž výrazně podíleli na utváření obrazu režimu a udržování legitimacy moci. Navíc v případě, že by došlo k náhlé indispozici, odchodu či snad úmrtí Tita, byl by to s největší pravděpodobností právě někdo z vůdce bezprostředního okolí, kdo by zaujal buď post jeho dočasného zástupce nebo přímého následníka.

Nejbližší okruh spolupracovníků a důvěrníků „soudruha Starého“ však v průběhu let procházel nejrůznějšími změnami. Pokud se zaměříme jen na zmíněnou čtveřici předáků (A. Ranković, M. Đilas, E. Kardelj a I. Lola Ribar), kteří od konce třicátých let náleželi mezi Titovi nejoddanější spolustraníky a mohli tedy své vazby na vůdce odvozovat ještě z dob, kdy spolu důvěrně působily v ilegalitě, zůstávali počátkem šedesátých let ve vrcholné politice pouze dva z nich. Nadějný a schopný Ivo Lola Ribar, stojící v čele komunistického svazu mládeže, tragicky zahynul v listopadu 1943 při útoku německého letectva na bosenské město Glamoč.⁴⁹ Milovan Đilas, který se po druhé světové válce věnoval hlavně práci v ideologicko-propagandistické oblasti, se s Titem otevřeně rozešel v roce 1954, když kritizoval poměry uvnitř jugoslávské společnosti i vládnoucí nomenklatury.⁵⁰ Za svou protistátní činnost si Đilas

⁴⁵ Srov. detailní rozbor jednotlivých aspektů samosprávného socialismu, včetně historického přehledu: NAJDAN PAŠIĆ a kol., *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji: od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva*, Beograd 1978.

⁴⁶ Pro dobovou prezentaci jugoslávské zahraniční politiky s ohledem na aktivity v Hnutí nezúčastněných srov. LEO MATES, *Počelo je u Beogradu: 20 godina nesvrstanosti*, Zagreb 1982.

⁴⁷ Srov. nejnověji, s důrazem na étos *bratrství a jednoty* jako kolektivní praxe: NIKOLA BAKOVIĆ, *Brotherhood on the Move: Ritual Mobilities in the Second Yugoslavia*, Zagreb 2023.

⁴⁸ I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 576 – 577.

⁴⁹ VLADIMIR DEDIJER, *Dnevnik 1941–1944*, III, Beograd 1950, s. 26–29.

⁵⁰ GORAN MILORADOVIĆ, Ljudi na strateškim mjestima. Uzroci, posledice i smisao sukoba Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ 1954. godine, in: Olga Manojlović Pintar (ed.), *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011, s. 199–231.

brzy na to dokonce odpykal v souhrnu devět let ve vězení.⁵¹ Đilas se vyprofiloval jako jeden z nejvýraznějších protirežimních aktivistů, jehož názorům a vzpomínkám, prezentovaným v četných knižních titulech a článcích, se dostávalo nemalé publicity v zahraničí. Jako někdejší člen Titova vedení se navíc mohl opírat o vlastní přímá svědectví, znalost řady důvěrných informací a celkový vhled do fungování mocenského mechanismu jugoslávského komunistického režimu. Đilas se tak v zrcadle titoistické propagandy stal odpadlíkem, který opustil společnou cestu jugoslávské revoluce. Jeden z případných Titových nástupců se místo toho stal jeho zavilým protivníkem i nesmlouvavým kritikem, vystupujícím proti kultu „soudruha Starého“ nejen za jeho života, ale i v post-titovském období.⁵²

Ze všech Titových spolupracovníků to byl Alexandr Ranković, zvaný Leka nebo „soudruh Marko“, kdo měl nejbliže k roli jeho formálního zástupce. Vyplývalo to z postů, které zastával ve stranických a později i státních strukturách. V průběhu druhé světové války byl nejen členem vrchního štábu partyzánského vojska, ale také organizačním tajemníkem KSJ. Od roku 1948 pak řídil ministerstvo vnitra a byl místopředsedou svazové vlády, které šéfoval J. B. Tito jako jugoslávský premiér.⁵³ Oba muže navíc spojovaly i osobní vazby – Ranković byl roku 1952 Titovým svědkem na svatbě s Jovankou Budisavljević, což bylo ve zdejší prostředí vnímáno jako mimořádně prestižní a velmi důvěrná úloha. Četná svědectví navíc potvrzují, že Ranković byl vůči jugoslávskému vůdci upřímně až nezištně loajální, nikoliv ale servilní. Na VII. sjezdu SKJ v dubnu 1958 se Ranković společně s E. Kardeljem stal tajemníkem ústředního výboru, čímž se i formálně stvrdilo složení tohoto mocenského triumvirátu v čele s Titem jako generálním tajemníkem strany. Když v roce 1963 došlo ke změně ústavy, která posilovala federální charakter společného státu v duchu větší decentralizace a deklarované demokratizace, připadl Rankovićovi nově zřízený post jugoslávského viceprezidenta.⁵⁴ Tím mu i veřejně připadla role jediného Titova zástupce, kterého z protokolárního hlediska do té doby nikdy neměl. „Soudruh Starý“, jenž se v té době dožíval sedmdesátky, si zároveň musel uvědomovat, že Leka bude skrze tento postup na žebříčku jugoslávské politické hierarchie vnímán i jako jeho

⁵¹ Srov. dopisy M. Đilase rodině, které zasílal během pobytu ve vězení v šedesátých letech: MILOVAN ĐILAS, *Pisma iz zatvora*, Beograd 2016.

⁵² Srov. oficiální výklad Đilasova případu, obsahující základní hodnotící schémata, která se objevovala v politickém a ideologickém diskursu Titova režimu: DRAGAN MARKOVIĆ – SAVO KRŽAVAC, *Zašto su smenjivani*, Beograd – Ljubljana 1985, s. 59–145.

⁵³ V době, kdy ještě neexistoval úřad prezidenta republiky, jenž byl zřízen v roce 1953, se jednalo o fakticky nejvyšší exekutivní funkci ve státě. Nominální hlavou státu byl v letech 1945–1953 titulu předsedy prezidia Národního shromáždění Ivan Ribar, otec zmíněného Titova spolupracovníka I. L. Ribara.

⁵⁴ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, *Ranković – drugi čovek*, Beograd 2020.

nikoliv nepravděpodobný nástupce, a to bez ohledu na fakt, zda převzetím viceprezidentské funkce došlo k reálnému posílení Rankovičova mocenského vlivu.

Zdá se, že otázka nástupnictví, respektive obava z oslabení či dokonce oslabení pozic jugoslávského diktátora, sehrála patrnou roli i v Rankovičově pádu, k němuž došlo počátkem července 1966 na plénu ÚV SKJ na Brionech, kde se nacházel Titův letní rezidenční komplex. Náhlé, různými dlouhodobějšími, ale i momentálními faktory ovlivněné odstranění druhého muže jugoslávské politiky mělo zcela zásadní dopad nejen na další politický a společenský vývoj, ale velmi výrazně se promítl i do mocenské konstelace a praxe titoistického režimu. Spolehlivěji můžeme zachytit jen část motivů vedoucích k Rankovičově konci. Leka byl oficiálně obviněn, že se dlouhodobě dopouštěl zneužívání pravomocí v oblasti bezpečnostních služeb, čímž údajně citelně narušoval rovnováhu celého systému. Nešlo ale jen o tento typ pochybení – Rankovič se prý také delší dobu vzpíral *rozvoji samosprávných principů* ve státě a společnosti a odchyloval se tak od nastoupené stranické linie. Tímto způsobem byl jugoslávský viceprezident prezentován jako v podstatě dogmatický, zpátečnický uvažující funkcionář starého stříhu. Podle tohoto schématu se Leka svými *slovy i činy* pohyboval v intencích centralisticko-byrokratické soustavy typické pro ranou fázi Titova režimu, takže už neudržel krok s aktuálně tolik zdůrazňovaným reformním kurzem. Závan těchto očekávaných změn měla přitom symbolizovat nejen zmíněná ústava z dubna 1963, ale i ambiciózní ekonomická reforma zahájená o dva roky později. Tím se i Rankovič – v řadě ohledů až paradoxně – náhle ocitl v řadách odpadlíků od titoismu, přičemž u části veřejnosti byl vnímán i jako stoupenec srbského nacionalismu a integrálního jugoslávství.⁵⁵

Daleko obtížněji jsme schopni dešifrovat skryté, mocensky motivované důvody vedoucí k odstranění Titova zástupce. Jako jeden z bezprostředních impulsů vedoucí k urychlenému odstavení Rankoviče je opakovaně uváděn incident, k němuž došlo během návštěvy jugoslávské delegace v Moskvě. Sovětští hostitelé totiž měli Leku zahrnout nebyvalými poctami a opakovaně si připíjet na jeho počest, a to nikoliv jen jako na váženého komunistického předáka ze spřátelené země, ale hlavně jako na budoucího jugoslávského vůdce.⁵⁶ Tita mohla taková zkušenost utvrdit v tom, co si v souvislosti s Rankovičem pravděpodobně domýšlel už delší dobu. Ukázalo se, že jugoslávský diktátor postupoval z hlediska udržování vlastního mocenského vlivu velmi vnímavě, obezřetně, ale stejně tak i podezřívavě a nemilosrdně. Aniž bychom chtěli vstupovat do detailů velmi komplikovaných a

⁵⁵ Srov. přehledně MILAN PILJAK, Brionski plenum 1966. godine. Pokušaj istoriografskog tumačenja događaja, *Tokovi istorije*, 1/2010, s.73–95.

⁵⁶ J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 500.

dodnes v řadě ohledů nevyjasněných okolností Rankovićova pádu, v souhrnu lze konstatovat, že „soudruh Starý“ uvěřil souboru indicií, velmi pochybných domněnek i intrik, které měly dokazovat, že ho Leka nechává odposlouchávat a že za krátkou dobu může citlivé informace využít jako vhodné záminky k jeho svržení.⁵⁷

Rankovićovo zcela nečekané odstranění z nejvyšších pater jugoslávské politiky odhalilo, že i zdánlivě nesouvisející problémy se mohou uvnitř hypertrofické mocenské hierarchie dotknout otázky Titova nástupnictví způsobem, jenž může velmi rychle přerůst v podobně razantní zúčtování, kterému padl za oběť i jeden z dlouhodobých spolupracovníků a nejbližších důvěrníků jugoslávského diktátora. Nebylo proto divu, že memento brionského pléna zapůsobilo na tehdejší vysoce postavené funkcionáře i v tomto ohledu. Úvahy nad post-titovským obdobím se sice tímto způsobem nevytratily, ale přeci jen se dočasně tabuizovaly.

„Soudruhu Starému“ zůstával od poloviny šedesátých let už jediný spolustraníček, s nímž sdílel blízké vztahy i společné osudy už od třicátých let. Edvard Kardelj, zastávající po válce mimo jiné i funkci ministra zahraničí, se přitom v roce 1962 sám ocitl v situaci, kdy mu hrozila politická likvidace. Tito, mající názorově i lidsky daleko blíž k Rankovićovi než tomuto slovinskému komunistickému předákovi, však nakonec od Kardeljeva odstranění upustil. Většina příslušníků lublaňské vládnoucí garnitury se totiž postavila za svého kolegu, jenž se ocitl náhle v nemilosti, přičemž jugoslávskému diktátorovi dala dostatečně najevo, že podobné zásahy považuje za narušování mocenské rovnováhy i nepřipustné zasahování do politických kompetencí jednotlivých republik a oblastí SFRJ. Jako nikoliv bezvýznamný faktor pro setrvání E. Kardelje v mocenském orbitu se ukázala i přímluva A. Rankoviće, jenž Tita od podobného zúčtování údajně odrazil. Ve vládnoucím triumvirátu ovšem velmi záhy došlo k přeskupení sil, a to právě na úkor „soudruha Marka“.⁵⁸ Kardeljův profil, jeho názorová platforma i politický styl totiž odpovídaly nově nastoupenému reformnímu kurzu daleko přirozeněji, než tomu bylo v případě Rankoviće. Kardelj navíc v tomto ohledu nebyl pasivním aktérem – reformní diskurs sám spoluformoval a rozvíjel, když k tomu využíval bezesporu hluboké znalosti marxistické ideologie i vlastní tvůrčí práce na poli teorie samosprávného socialismu.⁵⁹ Dodnes nemáme relevantní údaje k tomu, abychom mohli přesněji odhadnout, jaká byla v tomto ohledu přesná konstelace v nejvyšších patrech jugoslávské politiky. Tito se ale podle všeho rozhodl, že bez ohledu na osobní antipatie upřednostní při určování dalšího směřování systému proud

⁵⁷ SVETKO KOVAČ – BOJAN DIMITRIJEVIĆ – IRENA POPOVIĆ GRIGOROV, *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*, Beograd 2015, s. 75 an.

⁵⁸ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992*, s. 281–282, 285–286, 288.

⁵⁹ Srov. EDVARD KARDELJ, *Poznámky o naší společenské kritice*, Praha 1966.

reprezentovaný (nikoliv ale výlučně) právě E. Kardeljem. Nenadálé přimknutí „soudruha Starého“ ke slovinskému spolupracovníkovi se ale evidentně odehrálo i pod dojmem narůstajících a hlavně zaplétajících se podezření vůči A. Rankovičovi.

Po brionském plénu, na němž se Kardelj bez nejmenšího zaváhání přijal všechny konsekvence Rankovičova odstranění, došlo k nárustu jeho renomé jako reformního myslitele. Nyní byl navíc vnímán jako nejbližší spolupracovník J. B. Tita. Tento posun ovšem neznamenal, že by původní triumvirát nyní nahradil tandem. Kardelj se z hlediska svého reálného vlivu a postavení nestal druhým mužem Jugoslávie. Mocenský systém se totiž po Rankovičově pádu začal měnit tak, že podobné exkluzivní role zásadně limitoval či dokonce vylučoval, a to alespoň na celostátní úrovni, tedy přímo po boku Tita. V říjnu 1966 došlo ke zřízení předsednictva ÚV SKJ, v němž zasedlo pětatřicet členů. Z jejich středu pak vyšlo nejvyšší stranické vedení (byro), které tvořili Tito jako předseda strany, dále pak Kardelj, srbský funkcionář Mijalko Todorović a Veljko Vlahović.⁶⁰ Ve funkci viceprezidenta nahradil sesazeného Rankoviče legendární partyzánský velitel Koča Popović.

O mocenských rovinách a s tím spojených politických machinacích kolem Rankovičova pádu se sice širší veřejnost žádné podrobnosti nedozvěděla, do společenské atmosféry se však promítl více než zřetelně. Otevřel totiž dveře k daleko důrazněji a otevřeněji artikulovaným reformám, o jejichž rozsahu a formě se začaly vést stále živější debaty.⁶¹ Na IX. sjezdu SKJ, který se konal v březnu 1969 v Bělehradu, vyslalo jugoslávské vedení signál, že reformní kurz se promítne i do vnitřního uspořádání strany. Vrcholné setkání se uskutečnilo až po sjezdech stranických organizací v republikách, což bylo vnímáno jako další potvrzení decentralizace. SKJ sice i nadále zůstával jednotnou stranou řídicí se principem demokratického centralismu, struktura nejvyšších grémií však jednoznačně potvrzovala, že daleko zdůrazňovanějším prvkem bude paritní zastoupení jednotlivých republik a oblastí. Byl zrušen ústřední výbor a zvoleno předsednictvo s 45 členy, z jehož řad vzešlo patnáctihlavé výkonné byro v čele s J. B. Titem jako předsedou.⁶² Jugoslávští komunisté se tehdy vydali na cestu zdlouhavých, často i pro současníky nepřehledných organizačních změn, které v následujících letech zasáhly nejen stranické orgány, ale i státní instituce.⁶³ V kontextu úvah nad post-titovským obdobím bylo

⁶⁰ Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Pražské jaro*, s. 36.

⁶¹ AMIR DURANOVIĆ, „*Snažan eho brionski*“: *odjeci Brionskog plenuma u Bosni i Hercegovini 1966. godine*, Sarajevo 2017.

⁶² *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, s. 446–447.

⁶³ Srov. MILIVOJE BEŠLIN, *Josip Broz Tito i jugoslovenski federalizam (1963–1974)*, in: O. Manojlović Pintar (ed.), *Tito – viđenja i tumačenja*, s. 58–85.

zásadní, že otázka nástupnictví po jugoslávském diktátorovi se tímto způsobem pomalu (i když nikoliv výlučně) přesouvala z pole mocenských šachovnic do oblasti politicko-institucionální.

Zhruba ve stejné době došlo mezi předními jugoslávskými předáky i k rozsáhlé generační obměně. Nová generace funkcionářů, kteří se koncem šedesátých let dostávali k moci v jednotlivých jugoslávských republikách a oblastech, se od svých předchůdců často lišili nejen dosaženým vzděláním či odbornými zkušenostmi, ale i jiným stylem veřejné komunikace. Tita ve své většině uznávali jako přirozenou autoritu a zasloužilého vůdce, jehož aureolu posilovala image partyzánského velitele. To ovšem neznamenal, že by současnou, v řadě ohledů skutečně neotřesitelnou pozici vládnoucího diktátora považovali za neměnnou konstantu jugoslávské politiky. A tak se mezi mladšími politiky našli na přelomu šedesátých a sedmdesátých let i tací, kteří si s reformním étosem spojovali i nástup dalších, před několika málo lety jen stěží představitelných změn. Jedna z nich se přitom měla dotýkat i nezpochybnitelného mocenského monopolu J. B. Tita.⁶⁴

V rámci maratonu ústavních změn, které byly zahájeny v poslední třetině šedesátých let, se naskytlá příležitost, jak dát přechodu do post-titovského období alespoň rámcovou podobu. Byl to sám jugoslávský vůdce, kdo 21. září 1970 vystoupil před stranickým aktivem v Záhřebu s projevem, v němž se – poprvé takto otevřeně a konkrétně – vyjádřil k debatám o tom, *co bude s Jugoslávií po Titovi*. Letmo se přitom zmínil o spekulacích, které v této souvislosti zaznívaly nejen v zahraničí, ale i na domácí půdě. Neopomněl zdůraznit, že v rámci těchto rozprav se objevily i scénáře věstící rozpad státu. Tomu podle něj mohla zabránit další reorganizace federálního mocenského mechanismu. Na základě zkušenosti s prací kolektivního orgánu ve stranickém vedení navrhnul zřízení Prezídia SFRJ, do nějž by republiky a autonomní oblasti vyslali své zástupce. Ti by se ale při své práci řídili zájmy celé země, nikoliv regionů, z nichž byli delegováni. Důvod, proč s touto iniciativou přišel sám Tito, spočívala podle jeho mínění v tom, že jako prezident aktuálně nesl odpovědnost za příliš velké spektrum problémů a otázek. Takto zásadní návrh, zřizující v rámci jugoslávského politického systému institut kolektivní hlavy státu, ale chtěl podle vlastních slov představit sám, aby to nevzbuzovalo zdání, že je v této záležitosti obcházen nebo že se dokonce jedná o způsob, jak ho z celé procedury vyšachovat.⁶⁵

Jugoslávský diktátor vystoupil s tímto – z hlediska dalšího formování mocenského řádu SFRJ zásadního – projevem v době, kdy vzhledem k všudypřítomným a často i konfrontačním debatám o směřování avizovaných reforem už musel počítat i s vyloženě zdrženlivými či

⁶⁴ J. PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992*, s. 333–334.

⁶⁵ Više nego ikada potrebno nam je jedinstvo, *Slobodna Dalmacija*, 23. 9. 1970, s. 2.

dokonce kritickými reakcemi. Někteří srbští politici, především pak Draža Marković zasedající v koordinačním centru zvláštní ústavní komise, v souvislosti se zřízením prezídia upozorňovali, že se jedná o bezprecedentní zásah do fungování svazového parlamentu. Budoucí členové tohoto orgánu nebudou procházet procesem schvalování přímo na půdě zákonodárského sboru, ale budou vybíráni přímo republikovými, respektive oblastními institucemi. Už v té době ale objevovaly spekulace, podle kterých srbští komunisté odmítají podpořit myšlenku kolektivní hlavy státu především z toho důvodu, že jim v budoucnosti prakticky znemožní prosadit do čela země některého ze svých zástupců, jenž by v takovém případě nahradil přímo Tita.⁶⁶ Zato chorvatští komunisté, reprezentovaní šéfkou stranické organizace Savkou Dabčević-Kučar a členem předsednictva ÚV SKJ Mikem Tripalem, se k takovému způsobu ustanovení a fungování Prezídia SFRJ stavěli více než přívětivě. Podle jejich mínění totiž zaručoval, že pokud se tento kolektivní orgán stane hlavní institucionální oporou přechodu do post-titovského období, budou o jeho složení (a tedy i směřování) rozhodovat jednotlivé republiky a autonomní oblasti, tedy nikdo z federálního ústředí.⁶⁷

Období let 1970–1972, které v politickém diskursu socialistické Jugoslávie vstoupilo do dějin jako *krizové období*, představovalo pro Tita několikanásobnou výzvu. Musel čelit nebyvalému názorovému pluralismu v řadách předních jugoslávských komunistů, hádajících se o podobu a rozsah diskutovaných reforem. Opakovaně se ale dostával i do situací, které si vykládal jako důkaz, že ze strany některých předáků, hlavně mladší generace, docházelo ke zpochybňování jeho vůdčí autority. Takovou, v daném kontextu jistě velmi závažnou výtku adresoval na podzim 1972 *srbským liberálům*, které vedl tandem tvořený Markem Nikezićem a Latinkou Perović. Tito tvrdil, že se svými názory setkával v uplynulých měsících s podporou v řadách širší srbské veřejnosti. U politické elity, včetně nejvyšších funkcionářů, prý ale narážel na rezervované až odmítavé reakce. Jugoslávský vůdce nespecifikoval, o které konkrétní sporné otázky mělo v tomto případě jít. Avšak vzhledem k tomu, že podobné výhrady vyslovil během třídního rokování, které nakonec vedlo k politickému pádu *srbských liberálů*, bylo jasné, že názorové rozdíly jsou sice podstatným, ale nikoliv zdaleka jediným důvodem vedoucím ke vzájemnému rozkmitření.⁶⁸ Jugoslávský diktátor totiž při jiné příležitosti přiznal, že ofenzivní, snad až drzý styl komunikace, který předáci *srbských liberálů* uplatňovali nejen k ostatním

⁶⁶ MIKO TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990, s. 131. Tripalo jako nejpravděpodobnějšího kandidáta uvádí tehdejšího viceprezidenta Koču Popoviće.

⁶⁷ Tamtéž, s. 137–138.

⁶⁸ SLAVOLJUB ĐUKIĆ, *Pad srpskih liberala: tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, Beograd 1990, s. 170–171, 178.

kolegům, ale i vůči jemu samotnému, ho zcela zaskočil.⁶⁹ Zdá se tedy, že Tito v podobných projevech, které registroval i v nejmenších náznacích, spatřoval především důkaz možného ohrožení vlastního mocenského postavení a tomuto dojmu z velké míry podřizoval i své další kroky. Není divu, že M. Nikezić i L. Perović byli na sklonku roku 1972 nuceni – společně s celou plejádou svých kolegů – opustit vysoké posty. Odstoupit se rozhodl i Koča Popović, považovaný za jednoho z favorizovaných Titových nástupců.⁷⁰

Jestliže Tito uprostřed turbulentního *krizového období* citlivě vnímal podobné záchvěvy své autority, nebránilo mu to současně v tom, aby sám vstupoval do složitých interakcí, v nichž se neváhal vyjádřit i k otázce svého nástupnictví. Podle některých svědectví se k tomuto tématu opakovaně vracel v interních debatách, a to nejen se svými nejbližšími spolupracovníky, ale i s širším okruhem nejrůznějších funkcionářů. Údajně si tímto způsobem měl ověřovat postoje jednotlivých osob a v konečném důsledku se i ujistit o tom, že jeho dominantní mocenskou roli i nadále považují za nezpochybnitelnou konstantu jugoslávského politického života.⁷¹ Několikrát ale neváhal některého ze svých spolupracovníků přímo označit za potenciálního nástupce – mladý chorvatský předák Miko Tripalo tak opakovaně čelil domněnkám, zda je skutečně designovaným následníkem jugoslávského vůdce⁷² či zda jde o jeden z mnoha taktických kroků, pomocí kterých Tito lavíroval na složitém mocenském kolbišti.

Všechny tyto víceméně kusé, samy o sobě jen málo vypovídající a obtížně dešifrovatelné údaje nám neumožňují ani rámcově zachytit, s jakými předpoklady a hlavně konkrétními záměry Tito přistupoval k otázce svého nástupnictví. Projev, v němž v září 1970 navrhnul zřízení Prezidia SFRJ, obsahoval jeho první oficiální komentář k tomuto problému i návod, jak postupovat. Nevíme ale, zda Tito v této době definitivně zavrhnul i variantu, že by jeho post jednoho dne zdědil některý z mladých, jednoznačně jugoslávsky orientovaných funkcionářů. Většinou velmi obratně uvažující, v promyšlených postupech si libující diktátor si totiž jistě velmi dobře uvědomoval závažnost i neodkladnost celé záležitosti. Bez ohledu na náznaky, které si vykládal jako možné oslabení vlastního mocenského monopolu, mu bylo jasné, že jako jeho možný dědic se bude v úvahách a spekulacích objevovat ne jeden

⁶⁹ Srov. líčení založené na znalosti archivních pramenů, ale bez náležitého kontextu a interpretační rozvahy: PERO SIMIĆ, *Broz protiv Tita: kako je zaista počeo raspad Jugoslavije*, Beograd 2014, s. 136. Osobní svědectví pak: LATINKA PEROVIĆ, *Zatvaranje kruga – ishod rascepa 1971–1972*, Sarajevo 2018, s. 265–266.

⁷⁰ ALEKSANDAR NENADOVIĆ, *Razgovori s Kočom*, Zagreb 1989.

⁷¹ Srov. SAVKA DABČEVIĆ-KUČAR, *'71: hrvatski snovi i stvarnost*, II, Zagreb 1997, s. 360.

⁷² Tripalo byl vnímán jako jakýsi Titův benjamínek. Srov. JOSIP ŠENTIJA, *Razgovori s Mikom Tripalom o Hrvatskom proljeću*, Zagreb 2015, s. 115.

spolupracovník či nadějný politik, a to bez ohledu na zřízení orgánu plnící roli kolektivní hlavy státu, k němuž došlo po prvním kole ústavních změn v roce 1971.

Jedním ze zásadních důsledků *krizového období* počátku sedmdesátých let byla rozsáhlá personální obměna v nejvyšších patrech jugoslávské politiky. Nemalé procento těch, kteří před několika málo roky přebírali klíčové posty v jednotlivých částech Jugoslávie, se v průběhu let 1971–1974 ocitli pod palbou kritiky. Zatímco srbské vedení v čele s M. Nikezićem bylo nařčeno z liberálních a technokratických tendencí, chorvatská vládnoucí nomenklatura řízená S. Dabčević-Kučar se měla dopustit nepřijatelné tolerance vůči projevům nacionalismu. Slovínští politici kolem Stane Kavčiče zase kvůli investičním a finančním otázkám vyostřili vztahy s federálním ústředím natolik, že hrozilo narušení koheze ekonomických vazeb uvnitř SFRJ. Vlivný makedonský předák Krste Crvenkovski se pak dočkal obvinění z liberálních a separatistických tendencí.⁷³ V dějinách jugoslávské revoluce byl tedy identifikován další proud těch, kteří už nebudou kráčet stezkami titoismu.

Veškeré tyto, z politicko-ideového hlediska velmi závažné kvalifikace nakonec vedly k politickému pádu nejen všech zmiňovaných funkcionářů, ale někde k většímu, jinde zase menšímu odstranění okruhu jejich spolupracovníků a sympatizantů. Mocenské zemětřesení, které tehdy postihlo jugoslávskou nomenklaturu, vedlo v Srbsku, Chorvatsku, Slovinsku a částečně i v Makedonii k nástupu nové či staronové garnitury politiků. Ti většinou nebyli v této oblasti nováčky, řada z nich dokonce dosud byla členy nejvyšších mocenských grémií, a tak *krizové období* pozorovali a prožívali jako přímí aktéři. Na rozdíl od těch, kteří se měli dopustit *antisamosprávných* hříchů, však v osudových okamžicích projeví nejen náležitou ideologickou pravověrnost a jistou politickou obratnost, ale i loajalitu k Titovi. To se manifestovalo jak v opakovaných projevech oddanosti vůči samotnému vůdci, tak hlavně otevřenou identifikací s postoji, které jugoslávský diktátor manifestoval během zúčtování s odpadlíky. Ve srovnání se svými předchůdci, kteří byli vnímáni jako reprezentanti energického stylu vládnutí, se funkcionáři přebírající otěže moci po *krizovém období* jeví – zvláště ve zpětném pohledu – jako daleko méně iniciativní, názorově zkosnatější a vůči stárnoucímu diktátorovi i neskonale servilnější. Jakkoliv byly rozdíly mezi těmito skupinami politiků poměrně snadno rozpoznatelné, profil i myšlenkový svět příslušníků jugoslávské mocenské špičky vládnoucích v druhé polovině sedmdesátých a počátkem osmdesátých let byl

⁷³ Srov. dobovou historiografickou interpretaci opírající se o oficiální klasifikaci těchto názorově-ideových herezí: BRANKO PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1981, s. 580–584.

daleko složitější a mnohvrstevnatější. A právě na půdorysu této nové mocenské konstelace a změněného politického ovzduší se odehrál i přechod do post-titovské etapy jugoslávských dějin

Vnitřní svět jugoslávského socialismu

Étos výjimečnosti, vize stability

První lednový den roku 1977 mohli obyvatelé Jugoslávie na televizních obrazovkách sledovat další novoroční projev Josip Broze Tita. Čtyřiaosmdesátiletý jugoslávský vůdce se při této příležitosti na své spoluobčany obracel způsobem, který se v máločem lišil od praxe předchozích let – vcelku obecná bilance uplynulého roku byla zakončena ještě obligátnějším přáním všeho dobrého do roku nadcházejícího.⁷⁴

Na první pohled bylo skutečně Titovo vystoupení sotva něčím pozoruhodné či snad výjimečné. Jen obtížně bychom z něj například mohli abstrahovat údaje, které by nám pomohly analyzovat reálný stav jugoslávské federace. Chyběla v něm nejen statistická data, ale i exaktněji formulované pasáže, ze kterých bychom získali konkrétní představu o ne zrovna zanedbatelných protichůdnostech a těžkostech pozdních sedmdesátých let. I přes to je ale Titův novoroční projev zajímavým historickým pramenem. Jeho hodnotu ovšem lze ocenit až tehdy, podíváme-li se na pozdní léta Titovy vlády ve zmíněné tzv. aktéřské perspektivě, tedy pohledem samotných současníků, kteří mohli jen obtížně odhadovat zákruty dalšího vývoje. V takovém kontextu nám zmiňované vystoupení už odhaluje mnohem více – např. jakým způsobem byly v jugoslávském politickém diskurzu na sklonku sedmdesátých let nastíněny vize budoucího směřování socialistické společnosti či z jakých veřejně artikulovaných představ a premis vycházelo hodnocení dosavadních úspěchů (a tedy i příslibů) rozvoje jugoslávského modelu socialismu.

Titův televizní projev, kterým vítal jugoslávskou veřejnost v novém roce 1977, je směsí propagandistických floskulí a uhlazených obrátů, které obsahovaly jen malé náznaky reálnějšího vnímání aktuálních výzev, ale zato nebyly skoupé na sebevědomá konstatování. Tito se totiž za rokem 1976 ohlížel jako za mimořádně úspěšnou periodou, která se odehrála ve znamení enormní politicko-ideové a zákonodárné aktivity vrcholící v listopadu slavnostním podpisem *Zákona o sdružené práci (Zakon o udruženom radu – ZUR)*. Tento akt byl přitom v dobovém politickém diskurzu vnímán jako jeden z milníků na cestě k budování samosprávného socialismu, tedy specifického jugoslávského modelu uspořádání společnosti a státu. Mělo se jednat o další krok k realizaci experimentu, který se romanticky odvolával na utopistické prvky marxistického učení. Podle oficiálního narativu národních dějin měl tento proces – tedy příběh jugoslávské třetí cesty – započít už roku 1941 národně osvobozenecským

⁷⁴ Otvorili smo jasnu perspektivu dugoročnog razvoja naše zajednice, *Komunist*, 3. 1. 1977, s. 1.

bojem za druhé světové války, což bylo tvrzení, jež vzhledem k tehdejší ideové a politické orientaci Titem řízené partyzánské rezistence působilo značně nadhodnoceně a ahistoricky. Onen mezník nastavující pevný kurz samosprávného socialismu pak měl představovat rozkol se Stalinem po roce 1948. I zde se rozvíjený dějinný narativ nevyhnul zkreslení, účelové stylizaci i evidentní manipulaci, když jednostranně vyzdvihoval demokratický a humanistický charakter poválečného Titova režimu, zdůrazňoval jeho ideologickou principiálnost a naopak zamlčoval momenty tápání, nervozity i nekompromisní metody zúčtování s těmi, kteří zůstali věrni Moskvě.⁷⁵

Druhá polovina sedmdesátých let měla v tomto kontextu představovat další fázi *jugoslávské revoluce*. V porovnání s dramatickými roky 1941–1945 a krajně náročným obdobím sovětsko-jugoslávské roztržky se ovšem jednalo o etapu daleko poklidnější, stabilnější a perspektivnější. Ozbrojené střety či osudové politické kroky, jež by v daném okamžiku fakticky rozhodovaly o bytí a nebytí Titova režimu, nyní vystřídala horečná normativní činnost. Právě jejím prostřednictvím se měl systematicky realizovat sen o socialistické samosprávě. Zákonodárné prostředky sice nebyly ani podle hlavního myslitele režimu Edvarda Kardelje oním ideálním, všespásným nástrojem socialistické výstavby, v této fázi ale měly potenciál účinně garantovat, aby principy samosprávy promyšleně a co nejhluběji pronikaly do stávajícího systému.⁷⁶ Neznamenal to však, že by se tím revoluce ocitla v útlumu či dokonce stagnovala. Naopak – od realizace samosprávy v průběhu sedmdesátých let se velmi ambiciózně očekávala nejen radikální transformace společenských vztahů, ale hlavně to, „aby pracující třída a pracující lidé měli prostřednictvím sdružené práce skutečnou moc ve společnosti.“⁷⁷

ZUR, o kterém se Tito v novoročním projevu zmínil jako o dalším důležitém mezníku, přinášel – pro mnohé zdaleka nejen formálně – další posílení autentické *vlády pracujících*. Princip samosprávy měl proniknout do pokud možno každé oblasti veřejného života – týkat se měl nejen hospodářství, společenského uspořádání či politického systému, ale proniknout měl například i do oblasti výchovy, vzdělání, kulturní politiky a zdravotnictví. Étos jugoslávské třetí cesty spočíval tedy v přesvědčení, že svým názorově-ideovým založením i dosavadní praxí překonával jak neduhy buržoazních společností Západu, tak vady reálného socialismu ve

⁷⁵ Srov. líčení sovětsko-jugoslávské roztržky ze strany dobové publicistiky, jež i přes svůj oficiální styl nepostrádalo cennost faktografickou: DRAGAN MARKOVIĆ – SAVO KRŽAVAC, *Informbiro: šta je to. Jugoslavija je rekla ne*, Beograd 1976.

⁷⁶ EDVARD KARDELJ, *Slobodni udružení rad: Brionske rasprave*, Beograd 1978, s. 10.

⁷⁷ IVAN LAČA, *Savez komunista Jugoslavije*, Beograd 1977, s. 12.

státech sovětského bloku. Socialistická samospráva byla vnímána jako systém, který má odstranit „zla, která přinášejí kapitalismus a anarchie stejně jako zla, která s sebou nese byrokratismus a omezování hospodářství administrativními zákroky.“⁷⁸ Její realizace měla odehrát *zdola*, tedy v režii samotných pracujících. Nejen v tom se ideologie jugoslávského socialismu snažila důsledně vycházet z původního Marxova učení, tedy že „osvobození pracující třídy musí být dílem samotné pracující třídy.“⁷⁹

Príslušníci mocenské elity si v závěru Titovy vlády ale také uvědomovali, že takřka čtyřicetiletý vývoj *jugoslávské revoluce* neměl jen lineární a bezproblémový charakter. V živé paměti měli zvláště zmíněné *krizové období* z počátku sedmdesátých let. Potlačení chorvatského reformně-nacionalistického hnutí známého jako *maspok* či *chorvatské jaro* a odstranění *liberálů* z vedoucích míst v Srbsku, Slovinsku a Makedonii vnímali jugoslávští komunisté jako zatím poslední, i když v řadě ohledů jednu z nejtěžších politických zkoušek. Odnášeli si z ní poučení, které bylo v dobovém politickém diskurzu líčeno jako záchrana před kontrarevolucí a bytostným ohrožením socialistického řádu. Tím vším byla obnovena vedoucí role Svazu komunistů Jugoslávie ve společnosti a dosaženo celkové politické konsolidace, což demonstroval a definitivně potvrdil koncem května 1974 X. sjezd SKJ.⁸⁰

Reálně však tyto události daleko více odhalily křehkost vnitřního uspořádání Jugoslávie. Ukázalo se, nakolik rozporuplnými a protichůdnými se mohou v ovzduší liberalizace stát převládající postoje a nálady ve společnosti. Ukázala se i nepředvídatelnost konsekvencí, které s sebou mohou nést radikálně artikulované reformní návrhy a koncepty, jakkoliv zaznívaly v prostředí socialistického režimu, jehož identita byla z velké části založena na antidogmatickém a svobodářském image. Skutečnost, že Titův režim dokázal tyto vnitřní rozpory – ať už byly jakékoliv povahy – překonat, měla ale zároveň sloužit jako účinný a drahocenný recept, který bylo možné znovu využít v případě budoucích potíží.⁸¹

Právě v tomto kontextu je potřeba vnímat jednotlivé části zmíněného Titova novoročního projevu, odvysílaného v lednu 1977. Argumentace jugoslávského vůdce totiž vycházela – aniž by na ně třeba i explicitně odkazovala – právě z tohoto bohatého koloritu dějinných i aktuálně-politických zkušeností. Podle Tita procházela Jugoslávie dalšími

⁷⁸ MIRKO PEROVIĆ, *Osobnosti izgradnje socijalizma u Jugoslaviji*, Beograd 1976, s. 14–15, zde citát ze s. 15.

⁷⁹ I. LAČA, *Savez komunista*, s. 11.

⁸⁰ Konkrétními aspekty nástupu *konzervativního* politicko-ideového kurzu v období po roce 1972/1973 se z perspektivy cenzurní praxe v srbském kulturním a uměleckém prostředí jako jedna z mála částečně zabývala bělehradská badatelka Radina Vučetić. Srov. RADINA VUČETIĆ, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2016, s. 330 an.

⁸¹ Srov. *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, s. 452–459.

důležitými mezníky, které měly otevírat nové perspektivy vývoje. A pro své spoluobčany se z toho snažil vyvozovat mnohé – nejnovější vývoj údajně přinesl vysokou míru stability, ve společnosti bylo možné pozorovat „příznivější atmosféru“ a dokonce i „jednota našich pracujících nebyla nikdy větší, než je tomu dnes.“⁸² Jakkoliv byla takováto uklidňující konstatování běžnou součástí slavnostních projevů v úvodu snad každého začínajícího roku, Tito se snažil nenechávat nikoho na pochybách, že Jugoslávie právě prožívá jedno z nejpoklidnějších období svých dějin, jež je naplněno nejen základní jistotou v hlavních segmentech života, ale i pokrokem, blahobytem a přesvědčením, že se tento příznivý vývoj podaří zachovat i do budoucna. Takováto hodnocení přitom neměla vycházet z přehnaného optimismu, ale naopak z bohatých zkušeností a zkoušek, kterými jugoslávský model socialismu v uplynulých desetiletích prošel. Také u jednotlivých národů a etnik žijících na území federace se měl společný stát těšit neochvějně podpoře. Podle Tita si totiž velmi dobře uvědomovaly, že „jedině takováto Jugoslávie je schopna garantovat šťastnější budoucnost pro všechny.“ Titův důraz na stabilitu, pevné myšlenkové i materiálové zakotvení a bezpečnou budoucnost země působil neoblomně, když v závěru prohlásil, že „neexistuje síla, která by nás mohla svést z cesty, po které kráčíme.“⁸³

Titův novoroční projev z roku 1977 poskytuje sice velmi obecnou, ale v základních bodech vypovídající představu o mentálním rámci, ve kterém nejen příslušníci vládnoucí nomenklatury, ale i řadoví jugoslávští komunisté a nemalé procento občanů země reflektovali realitu pozdních sedmdesátých let. Tato vnímání se přitom – jako relevantní součást názorového koloritu doby – budou samozřejmě diametrálně lišit od negativistických a jednostranných charakteristik, které této periodě zpětně přisuzovala publicistika, historiografie a další společenskovědné obory.⁸⁴

V námi sledovaném období pozdních sedmdesátých let existovaly ve veřejném prostoru socialistické Jugoslávie obsahové i formulační limity, které samozřejmě omezovaly způsob, jakým byly reflektovány vnitřní poměry země. Na rozdíl od států sovětského bloku však zde nefungovala formálně ustanovená, konkrétními nástroji vybavená a bdělá cenzurní praxe.⁸⁵ Ostatně identitu jugoslávského samosprávného socialismu tvořilo i často artikulované

⁸² Otvorili smo..., s. 1.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Srov. BRANKO HORVAT, *Jugoslavensko društvo u krizi: kritički ogledi i prijedlozi reformi*, Zagreb 1985.

⁸⁵ K dispozici zatím máme chronologický přehled cenzurních zásahů, jež se převážně orientuje na zakázaná kulturní a publicistická díla v srbském prostředí, srov. SRĐAN CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića*, 3, *Oblici otpora komunističkom režimu u Srbiji 1944–1991*, Beograd 2013.

přesvědčení, podle kterého byla Jugoslávie jedním z nejsvobodnějších států na světě.⁸⁶ Proto je na místě při analýze společenských a politických poměrů na sklonku Titovy éry seriózně zohledňovat, jak vůbec vypadala veřejná prezentace jugoslávského socialistického režimu. Ta se totiž bude v řadě ohledů až diametrálně lišit od stavu v roce 1982, tedy na konci námi sledovaného období.

Pro vystižení tehdejší *duchovní atmosféry* – jež samozřejmě nekorespondovala s ekonomickými a dalšími exaktními ukazateli – se může jako ilustrativní jevit úvodník otištěný na stránkách bělehradského týdeníku *NIN*. V něm bylo konstatováno, že „důvody k optimismu jsou reálné: do r. 1977 vstupujeme s ještě jasnější strategií budování samosprávné Jugoslávie, jejíž trvající revoluce už dosáhla některých optimálních základů, jakými jsou [například] nová ústava a nová federace, Zákon o sdružené práci, předsjezdová⁸⁷ mobilizace strany v duchu „totální angažovanosti“ za realizaci základních cílů, bitva za další stabilizaci hospodářství a životního standardu.“ Všechny tyto okolnosti jugoslávského vnitřního života tak měly – na rozdíl od nestálého a obtížně předvídatelného mezinárodního dění uprostřed studené války – jen potvrzovat, že „optimismus je naší realitou“.⁸⁸

Fakt, že takováto příznivá a sebevědomá hodnocení nebyla – jako jakýsi projev účelové propagandy – určena jen širší veřejnosti, dokazují i interní diskuse mezi příslušníky vládnoucí elity, jež se odehrávaly za zavřenými dveřmi, a tedy bez ambice záměrně ovlivňovat či uklidňovat rozpoložení širokých mas. Vypovídající jsou v tomto ohledu zvláště poznámky Edvarda Kardelje, tedy Titova nejbližšího spolupracovníka, kterými koncem roku 1976 komentoval připravovanou zprávu o aktuální situaci v zemi.

Jakkoliv se kriticky zasazoval o to, aby finální text nevyzněl jako „čistá politická propaganda“, ani on neměl v úmyslu snižovat jeho celkový optimistický tón. Kardelj sice doporučoval, aby se nepřeceňovaly hospodářské úspěchy země a místo toho se poukázalo na dlouhodobé neduhy a slabosti, v dalších oblastech ale evidentně neměl příliš důvodů ke zdrženlivosti. Kardeljovo hodnocení vývoje v uplynulých letech proto vyznívalo jako přehlídka dalších historických úspěchů *jugoslávské revoluce*. Ústavními změnami z let 1971–1974, kterými byly výrazně posíleny kompetence a postavení jednotlivých republik a autonomních

⁸⁶ K tomu srov. MIODRAG MARKOVIĆ, *Socijalizam bez dogme*, Beograd 1978. Autor představuje ideový svět jugoslávského socialismu na základě dalšího ústředního momentu jeho historie. Popisuje totiž přípravy a obsahové stránky Programu Svazu komunistů Jugoslávie, jež byl přijat na jeho lublaňském (VII.) sjezdu v dubnu 1958 a kvůli své údajně revizionistické orientaci vedl k druhé roztržce mezi Bělehradem a východním blokem.

⁸⁷ Konání XI. sjezdu SKJ bylo stanoveno na červen roku 1978.

⁸⁸ Zašto znak pitanja, *NIN*, 2. 1. 1977, s. 5.

oblastí, se podle něj podařilo učinit bezpředmětnou většinu argumentů, s nimiž operovali nacionalisté. Otevřeně projevovaný separatismus, tedy násilnou snahu vydělit některý z jugoslávských národů ze společného státního rámce, pak Kardelj označil za v podstatě marginální a neškodný jev.

Jugoslávie měla naopak být nejen zemí politické stability, ale i nových perspektiv a pevně ukotvené vize dalšího vývoje. Tento aspekt pokládal Kardelj za obzvlášť důležitý – neotřesitelná legitimita jugoslávského socialistického režimu neměla primárně vycházet z faktu, že se podařilo (zvláště v *krizových letech* 1971–1973) porazit protirežimně orientované *nepřátelské síly* a tím opět plně kontrolovat bezpečnostní situaci v zemi. Její síla měla naopak spočívat v tom, „že jsme během pěti let od základů změnili společnost, nabídli lidem perspektivu pokroku, čímž začali věřit, že se společnost bude i nadále měnit ve smyslu tohoto pokroku.“ To vše Kardelj – z dnešního pohledu až krajně naivně a ideologicky zatíženě – přičítal skutečnosti, že se většina společnosti měla identifikovat s unikátním projektem socialistické samosprávy, který vyřešil jeden z ústředních problémů lidských dějin: „Bez přehánění lze konstatovat, že se pracující třída, v plném smyslu, stala skutečným a vědomým nositelem boje za nekončící pokrok socialistické samosprávy a za sociální a ekonomický rozvoj naší země.“⁸⁹

Tito ve svém zmíněném novoročním projevu vyjádřil přesvědčení, že uplynulý rok vytvořil dobrý základ „pro ještě úspěšnější a plodnější rok 1977, a to jak ve vnitřním, tak i zahraničním vývoji.“ A skutečně, hned několik různorodých událostí a akcí připadající na toto období jako by měly manifestovat, jaké úrovně a forem stability a legitimacy dosahovalo jugoslávské socialistické režimu, a to v předvečer sice blížícího se, ale nadále těžko představitelného Titova odchodu. Není překvapením, že dvě z nich se týkaly připomínek jubileí spojovaných právě s životní a politickou poutí jugoslávského vůdce. Ten se totiž v roce 1977 nejen dožíval pětadesátiletého věku a zároveň se – podle tehdy ustáleného výkladu a periodizace⁹⁰ – navršily čtyři dekády od momentu, kdy stanul v čele komunistické strany. Vedle toho čekala na Tita a jeho spolupracovníky také velkolepá zahraničněpolitická mise, která zahrnovala návštěvu Sovětského svazu, KLR a Číny. A v neposlední řadě měli jugoslávští komunisté

⁸⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond (f.) 803–Predsedništvo SFRJ (P SFRJ), k. 1851, Edvard Kardelj – názory a stanoviska vznesená na schůzích Prezídia SFRJ, 1974–1980, přepis stenografického záznamu z vystoupení E. Kardelje na zasedání Prezídia SFRJ z 19. 10. 1976.

⁹⁰ Podle tehdejšího dějinného narativu převzal Josip Broz Tito vedení strany v polovině roku 1937. S tímto datem byl spojován i konec frakčních bojů, začátek vnitřní konsolidace strany a její organizační a hlavně ideově-politické aktivizace a stabilizace. Tato událost byla považována za východisko a milník na cestě k jugoslávské revoluci, jejíž vrcholná fáze započala s národně osvobozenecím bojem v roce 1941. Srov. PERO DAMJANOVIĆ, *Tito na čelu partije*, Beograd 1968; TÝŽ, *Tito pred temama istorije*, Beograd 1978.

pokračovat ve svém experimentu socialistické samosprávy, který se pod taktovkou Edvarda Kardelje nyní přenášel i do oblasti politického systému, čímž měl definitivně potvrdit svou image třetí cesty vymezující se jak vůči parlamentním (*buržoazním*) demokraciím západního typu, tak vůči státně socialistickými soustavám východního bloku.

Přípravy na různé typy vzpomínkových akcí, které měly připomínat zmíněná Titova jubilea, probíhaly po několik měsíců. Vrcholily sletem, jenž se jako každý rok konal v den narozenin jugoslávského vůdce (*Dan mladosti*),⁹¹ tedy 25. května 1977, na bělehradském Stadionu JNA. Oslavy obou Titových výročí provázela – takřka po celý rok – řada výročních setkání, schůzí i výstav a cyklů přednášek a seminářů.⁹² Z nich zvláště vybočovalo slavnostní shromáždění, kterého se 16. května 1977 v prostorách jugoslávského svazového parlamentu účastnila kompletní politická elita země. Při této příležitosti bylo také Titovi – celkově již potřetí – uděleno vyznamenání *Národního hrdiny Jugoslávie*.⁹³ Tyto různorodé výroční akce, jež se místy vyznačovaly zajímavou scenerií, by jistě byly vhodným předmětem detailnější analýzy, která by více osvětlila problematiku míst paměti, festivit a komemorační praxe pozdně socialistické Jugoslávie. Z hlediska našeho výzkumu, který se soustřeďuje na zdroje a legitimizační strategie pozdního období Titovy vlády a prvních let post-titovského období, je však daleko podstatnější, jakým způsobem byl při těchto příležitostech prezentován a rozvíjen základní narativ, jenž přímo spojoval Titovy životní a politické osudy s moderními dějinami Jugoslávie. To nám totiž umožní zachytit některé body argumentace, která mnohdy až neúmýslně fatalisticky spojovala stabilitu, životaschopnost a další osudy jugoslávské federace právě s osobou Josipa Broze Tita.

Důraz na tuto vzájemnou provázanost lapidárně vyjádřil šéf srbských komunistů Tihomir Vlaškalić u příležitosti zahájení jedné z tematických výstav v Bělehradu: „Možná je nejlepší říct, že Tito je naší revolucí, která s ním v čele začala a s ním v čele také trvá, rozvíjí se a obohacuje, a to až do dnešních i zítřejších dní.“⁹⁴ Obdobně formulovaná konstatování bychom našli i u dalších politiků, historiků a většiny těch, kteří Titova jubilea v průběhu roku 1977 různě bilancovali. Základem těchto příspěvků byla teze, podle které Titův nástup do čela

⁹¹ Tito se ovšem ve skutečnosti narodil 7. května 1892. Srov. JASPER RIDLEY, *Tito – životopis otce Jugoslávie*, Liberec 1995, s. 3.

⁹² K tomu srov. plán některých konkrétních připomínkových akcí a projektů, mezi kterými figurovala např. i monumentální publikace *Tito – 40 godina na čelu SKJ*, jež se měla vedle základních jazykových mutací dočkat i vydání v albánštině a maďarštině. AJ, f. 837-KPR 1953–1980, II–3–a–2/612, informace o činnosti SKJ z 18.–22. 3. 1977.

⁹³ Srov. detailněji M. HALDER, *Der Titokult*, s. 129–132.

⁹⁴ *Komunist*, 16. 5. 1977, s. 1.

strany v roce 1937 znamenal nejen přelom z hlediska dalšího vývoje tohoto politického subjektu, ale i celé *jugoslávské revoluce*. Líčení jeho už čtyři dekády trvajících angažmá ve vrcholné politice bylo lemováno vsutku převratnými dějinnými momenty: od triumfů v národně osvobozené boji z let 1941–1945, přes úspěšný vzdor Stalinovi, až po budování samosprávného socialismu a mezinárodně politické úspěchy v rámci Hnutí nezúčastněných.⁹⁵

Pětaosmdesátiletý Tito vystupoval z těchto výkladů nejen jako zcela výjimečná historická postava, ale i jako prozíravý, rozvážný a takřka neomylný průvodce složitými zvraty uplynulých dekád. V tomto kontextu nebyl vnímán jen jako charismatická osobnost, která ztělesňovala výdobytky *jugoslávské revoluce*, ale také jako garant jejího dalšího směřování a rozvoje. Díky Titově vitalitě, dlouhověkosti a dominantnímu postavení byla jeho politická kariéra až dosud takřka neoddělitelná od dějin socialistické Jugoslávie. Ve veřejném prostoru se tím ale vytvářela celá řada hluboce zakořeněných představ, spekulací, ale i obav.

Kardeljův testament: samosprávný experiment až do konce

Když se 13. června 1977 v Bělehradě sešli členové Předsednictva Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie k jednomu ze svých zasedání, dostali jako podklad k příslušnému jednání rozsáhlý materiál z pera Edvarda Kardelje. Hlavní teoretik jugoslávského socialismu, jemuž by v této – jak se záhy ukáže už poslední – fázi života bylo stěží možné upírat čínorodost, úpornost i neutuchající ambice, se v něm pokusil shrnout, jaké byly základy transformace politického systému ve světle socialistické samosprávy. Obdobně jako předtím v hospodářské sféře se mělo jednat o další svébytnou jugoslávskou variantou řešení složitého komplexu otázek. Kardeljovy teze měly vzhledem k jeho postavení i respektu v rámci jugoslávské mocenské elity⁹⁶ daleko více charakter vymezené programové směrnice, než souboru názorů, o kterém se ještě povedou dalekosáhlé a nepředvídatelné diskuse. Kardelj byl svými – často i o dvě generace mladšími – politickými soupeřnými totiž vnímán jako spolehlivý průvodce komplikovaným procesem budování socialistické samosprávné společnosti. Právě k tomuto grandióznímu ideologickému projektu upínala většina jugoslávských předáků na sklonku sedmdesátých let nejen rozhodující část své každodenní politické agendy, ale i budoucích priorit, plánů a vizí.

⁹⁵ Srov. projev dlouholetého chorvatského funkcionáře Vladimira Bakariće, jenž byl hlavním řečníkem na slavnostním shromáždění v jugoslávské skupštině *Tito – 40 godina na čelu SKJ*, Beograd 1977.

⁹⁶ Ke Kardeljově závěrečnému životnímu období srov. přehledně, ale místy schematicky a obsahově jen málo inovativně: J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 603–621.

Na politické aktivity E. Kardelje bylo od poloviny šedesátých let pohlíženo především prizmatem jeho neúnavné teoretické činnosti. Pozornost se přitom zaměřovala hlavně na jeho snahy o neustálé rozvíjení, doplňování a rozpracovávání myšlenkových postulátů socialistické samosprávy. Četnost takovýchto zásahů logicky vyvolávala otázky nad uceleností a vnitřní koherencí Kardeljova učení.⁹⁷ Podrobnější vhled do zatím opomíjené a nezájmem doprovázené jugoslávské politické reality sedmdesátých let nám však ukazuje Kardelje jako daleko mnohovrstevnatějšího aktéra. Blízký Titův spolupracovník totiž i na sklonku svého života aktivně vstupoval do projednávání každodenní politické agendy. Jako člen (slovinský zástupce) Prezídia SFRJ i předsednictva ÚV SKJ, fakticky převzal od Tita dohled nad klíčovými otázkami domácího vývoje. Důvěra jugoslávského vůdce mu zaručovala pevné postavení v rámci tehdejší mocenské špičky, jejíž příslušníci mohli jen velmi opatrně promýšlet základní rysy blížící se post-titovské periody. Činorodý Kardelj tak v tomto období vystupoval jako obecně uznávaný arbitr, který během jednání zmíněných grémií sledoval – a to zdaleka ne formálně či rutinně – nejen realizaci svého projektu socialistické samosprávy, ale i reálné politické poměry v zemi.⁹⁸ K těmto vnitřním otázkám dokázal (na rozdíl od Tita) i přes vysoký věk a zdravotní obtíže promlouvat stále velmi znale, přehledně a operativně.⁹⁹ To vše jen upevňovalo jeho postavení uvnitř jugoslávské politické elity, a tím pádem i způsob, jakým byla ze strany jeho souputníků vnímána relevance jeho teoretických příspěvků i politických závěrů.

Z těchto pozic se Kardelj v polovině června 1977 prostřednictvím rozsáhlého elaborátu věnovaného jugoslávskému politickému systému snažil nejen nastítnit, jak ho měly ovlivnit ideály socialistické samosprávy, ale také dále vymezit a definovat místo jugoslávské varianty socialistického zřízení ve světě současných politických řádů a myšlenkových souřadnic.

Hned v úvodu Kardelj představil svým spolustraníkům všeobjímající, idealisticky formulovanou, ale přitom srozumitelnou charakteristiku principu samosprávy, která měla podle jeho mínění prostupovat každou oblast jugoslávské reality: „Štěstí člověku nezajistí systém, stát, ani politická strana. Štěstí může člověk sobě zajistit jen on sám. Avantgardní síly socialismu a socialistická společnost mohou podle toho mít za cíl jen jednu věc, a to sice, aby dle možností, které mu poskytuje daný historický okamžik, vytvářely podmínky, v nichž by člověk byl co nejvíce svobodný ve svém osobním vyjádření a tvorbě. Tedy aby mohl – na

⁹⁷ Srov. JAN PELIKÁN, *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969*, Praha 2014, s. 281.

⁹⁸ K tomu srov. podrobněji výtahy jednotlivých Kardeljových vystoupení během jednání státního federálního předsednictva: AJ, f. 803-P SFRJ, k. 1851, Edvard Kardelj – názory a stanoviska vznesená na schůzích Prezídia SFRJ, 1974–1980.

⁹⁹ V. GLIŠIĆ, *Susreti i razgovori*, s. 90.

základě vlastnictví výrobních prostředků – svobodně pracovat, respektive tvořit za účelem vlastního štěstí. To je samospráva.“¹⁰⁰ Tímto Kardelj jen potvrdil, že i uprostřed neutuchající normativní a organizační činnosti, která byla uplynulých letech v jugoslávském veřejném životě místy až nepřehledná, by se ze zřetele neměly ztrácet konečné – jak dnes víme – ve své podstatě utopistické cíle socialistické samosprávy.

Kardeljovo expoé k přeměně politického systému podle obrazu socialistické samosprávy bylo také pokusem o souhrnnou bilanci dosavadních výsledků. Vycházelo z obecného, námi již opakovaně zmíněného přesvědčení, že se jugoslávská společnost nacházela právě nacházela uprostřed procesu zásadní transformace. Ta podle něj procházela několika etapami, ale zároveň už také přinášela konkrétní výsledky. Jugoslávští komunisté se domnívali, že nejprve je potřeba zavést samosprávu do ekonomického sektoru a přizpůsobit tamější vztahy a způsob fungování tak, aby se manifestoval „demokratický charakter vztahů ve společenské reprodukci.“ To s sebou neslo vznik desítek tisíc základních organizací sdružené práce (*osnovna organizacija udruženog rada* – OOUR), které představovaly základní stavební jednotku nového systému. Hlavně ale měly být ztělesněním kréda jugoslávského socialismu, které bylo lapidárně shrnuto v proslulém heslu „fabriky [náleží] pracujícím“.¹⁰¹ Tvůrci experimentu samosprávného socialismu v Jugoslávii si od toho radikálního zásahu do fungování hospodářské soustavy a dalších oblastí společenských vztahů slibovali nastolení takových poměrů, jež měly vycházet z radikální a důsledné realizace Marxova učení. Pracující měli jednoduše disponovat právem přisvojit si to, co sami vyrobili a vydělit z toho jen prostředky nutné pro pokrytí společných potřeb. V diskursu samosprávného socialismu bylo vzletně zdůrazňováno, že toto právo pracující třídy nikdo neuděluje, ale je sama jeho přirozeným nositelem. Tím se konečně – a v jugoslávském prostředí byl místy patrný i takovýto entuziasmus – pracující stávali „pány svého osudu.“¹⁰²

Kardelj a společně s ním i další jugoslávští komunisté se v poslední třetině sedmdesátých let zcela reálně domnívali, že další rozvoj společnosti se bude odehrávat už nikoliv prostřednictvím státního aparátu, ale stále více na základě iniciativy a vůle samosprávně

¹⁰⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek E. Kardelje, s. 4.

¹⁰¹ Výrok zazněl v projevu Josipa Broze Tita z 27. června 1950 na půdě jugoslávského svazového parlamentu, od kterého byla tradičně datována první fáze výstavby socialistické samosprávy v Jugoslávii. Tito ve svém vystoupení přednesl návrh zákona, jenž měl předávat – zatím spíše symbolicky, manifestačně a okázale – podstatnou část správy a rozhodování v podnicích přímo kolektivu pracujících. K tomu srov. periodizaci a hlavní charakteristiky v rámci oficiálního přehledu dějin jugoslávské samosprávy: NAJDAN PAŠIĆ, *Razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji*, in: *Tito – 40 godina na čelu SKJ*, s. 285–314.

¹⁰² M. PEROVIĆ, *Osobnosti...*, s. 23–25.

sdužených a demokraticky organizovaných pracujících.¹⁰³ Stále je přitom potřeba mít na paměti, že tuto – z dnešního pohledu snad bizarní, zcela nereálnou – vizi vnímala většina reprezentantů Titova režimu jako scénář s velmi konkrétní, programovou osnovou pro další vývoj. Bez přílišného přehánění totiž sdíleli přesvědčení, že samosprávou se podařilo společenské vztahy uspořádat „způsobem, který doteď nikdy a nikde nebyl realizován.“¹⁰⁴ Není proto divu, že od nového systému očekávali odstranění řady hospodářských a sociálních problémů, stejně jako případné pozůstatky politických a ideových neduhů *starého, buržoazního* světa. Tím se jugoslávští komunisté uprostřed recese, která v sedmdesátých letech drasticky zasáhla světovou ekonomiku, optimisticky upínali k obrazu vlastního, progresivně vyhlížejícího a takřka samospasného modelu socialismu.

Až v momentu, kdy se podařilo implementovat samosprávné principy do hospodářství a roku 1974 je zakotvit i do série nových ústavních textů, nastal podle Kardelje teprve čas pro přeměnu politického systému. Ten od zmiňovaných ústavních reforem fungoval na principu delegátského systému, kdy se na několika úrovních vybíraly tisíce zástupců-delegátů do odpovídajících lokálních, oblastních, republikových a federálních zákonodárných sborů. I zde bylo hlavním záměrem co nejhlouběji implementovat samosprávné principy do běžné praxe, tentokrát do oblasti veřejné vlády, správy a rozhodování.¹⁰⁵

Obsáhlým elaborátem, který sloužil jako podkladový materiál k zasedání P CK SKJ v polovině června 1977, však Kardelj neměl v úmyslu dále rozvíjet či konkretizovat fungování tohoto složitého, v jeho očích však autenticky demokratického mechanismu. Daleko více mu šlo o to nastínit, jaké jsou základní postuláty politické identity jugoslávského socialismu, tedy: v čem se vymezuje vůči ostatním politickým soustavám ve světě, jak nahlíží na základní perspektivy svého dalšího směřování a především – v jakých ohledech může sám sebe považovat za specifický a výjimečný pokus o zavedení vlády socialistické demokracie.

Jugoslávský model socialismu byl pro Kardelje rovnocennou a z jeho pohledu samozřejmě i dokonalejší a atraktivnější alternativou společenského uspořádání, a to nejen ve srovnání s parlamentními (*buržoazními*) demokraciemi Západu, ale i s *etatisticko-byrokratickými* soustavami sovětského bloku. Tuto superiornost a antidogmatickou podstatu samosprávného socialismu ale zároveň – a to krajně ahistoricky – promítal i do jeho minulosti. Nezdráhal se tvrdit, že pro Titovo vedení „nikdy nebyla“ vedoucí role SKJ synonymem pro

¹⁰³ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek E. Kardelje, s. 3–4.

¹⁰⁴ M. PEROVIĆ, *Osobnosti...*, s. 23.

¹⁰⁵ Srov. podrobně MILORAD POPOVIĆ, *Delegatski sistem i samoupravljanje*, Beograd 1974.

politický monopol nebo systém jedné strany. Zcela tak vytěsnil období, kdy byly v jugoslávskému socialismu (zvláště v období těsně po druhé světové válce) jasně patrné stalinistické prvky, a to jak v politické, tak i ekonomické či ideologické oblasti. V závěru sedmdesátých let by se ale taková tvrzení zásadně vymykala zmíněnému dějinnému narativu *jugoslávské revoluce*. Ten sice připouštěl, že v letech 1945–1950 převažovalo administrativně-centralistické řízení společnosti, kategoricky ale byla odmítána teze, že Titův režim odpověděl na rozkol se Stalinem právě vlastními stalinistickými metodami.¹⁰⁶

Zjevné kontradikce v částech Kardeljova příspěvku bychom neměli vnímat jen prizmatem účelové stylizace a dějinné manipulace. Titův nejbližší spolupracovník se pomocí krátkých historických exkurzů snažil před svými spolustraníky zdůraznit rozsah a důležitost změn, kterými prošly politické poměry v zemi v uplynulých letech. Jedním z klíčových opatření bylo nově chápané postavení komunistické strany. V Kardeljových očích už přestal SKJ být subjektem, jenž by disponoval výhradní a nekontrolovatelnou mocí nad společností. Minulostí už tak prý byla praxe, kdy SKJ zaujímal postavení srovnatelné s komunistickými stranami ve státech sovětské zájmové sféry. Kardelj tento – zatím čistě deklarativní a teoretický – posun v jugoslávském politickém životě neprezentoval jako výsledek jakéhosi náhlého historického zvratu. „Takové úlohy svazu komunistů jsme se oprávněně už dávno vzdali,“ prohlásil před svými stranickými kolegy.¹⁰⁷ Podle Kardelje se SKJ nyní stal organickou součástí socialistické samosprávné společnosti, kde – i přes to, že byl nadále avantgardou dělnické třídy – podléhal veškerým regulacím platným i pro další společensko-politické instituce. K nim se vedle samotné strany řadil i socialistický svaz (SSRN), svaz mládeže či odborová organizace.

Kardeljovo představení textu, který byl ještě v roce 1977 publikován pod názvem *Směry rozvoje politického systému socialistické samosprávy*,¹⁰⁸ se nemohlo omezit jen na obecné charakteristiky. Obsahoval i body pomocí kterých by jugoslávský model socialismu vymezil a kvalitativně srovnal s ostatními politickými řády v tehdejší světě studené války. Kardelj se – což by se dalo považovat za příznačné – daleko více věnoval kritickému vymezením vůči systémům západního, parlamentního typu. Velmi dobře totiž chápal, že právě ze Západu budou v kontextu stále méně úspěšné politiky *détente* zaznívat ty nejhlasitější a nejostřejší výtky, jež budou cílit na limity demokratického ovzduší a celkových politických poměrů v Jugoslávii. Kardelj ale už v zárodku odmítl přistoupit na princip, podle kterého by se Titův režim měl

¹⁰⁶ Srov. FRANC ŠETINC, *Što hoćemo? Pitanja i odgovori iz prakse*, Zagreb 1976, s. 27–28.

¹⁰⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek E. Kardelje, s. 14–18.

¹⁰⁸ EDVARD KARDELJ, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Beograd 1977.

v tomto ohledu jakkoliv zpovídat politickým elitám Západu a světové veřejnosti. Toto nebezpečí spatřoval v aktuálně velmi protěžované otázce lidských práv, jež po helsinské konferenci rychle pronikala do každodenní praxe mezinárodní politiky. Kardelj v ní ale primárně spatřoval nástroj politické instrumentalizace – západní politické a intelektuální kruhy se akcentem na lidská práva údajně snažily vnucovat ideu stranického pluralismu a klasického parlamentního systému i těm státům, které mají odlišnou historickou zkušenost. Tím prý redukovaly lidská práva na pouhé penzum toho, co byla člověku schopna garantovat občanská společnost. Ignorována či dokonce potlačováno bylo naopak jeho právo, aby se osvobodil od třídního vykořisťování a útlaku centralistického systému a aby sám rozhodoval o věcech, které náležely do oblasti samosprávy. Jako iluzi a výraz názorového konzervatismu pak Kardelj označil přesvědčení, že parlamentní demokracie představují ideální, a tedy i konečný výsledek dějin demokracie a svobody.¹⁰⁹

Kardelj nenechával nikoho na pochybách, že teze, které zazněly z jeho úst na zasedání Předsednictva ÚV SKJ v polovině června 1977, nepovažuje jen za přesvědčivé a propagandisticky využitelné protiargumenty, ale že se v nich odrážejí hlavní body vnitřního světa jugoslávského socialismu jako takového. Místy až příliš detailní popis hlavních částí a širšího kontextu jeho úvodního projevu, nám i přes veškerý vnějškový, formálně vyznívající a frázovitý charakter umožní proniknout do myšlenkového světa jugoslávské politické elity, na kterou měl v brzké době čekat úkol, aby zemi připravila na Titův odchod. Většina příslušníků tehdejší mocenské elity nedosahovala z hlediska svého teoretického a vizionářského zázemí úrovně, kterou disponoval E. Kardelj. Názory Titova blízkého spolupracovníka ale vnímali jako jakýsi myšlenkový testament, o který se mohli opírat při svých úvahách o budoucích zákrutech jugoslávské revoluce. Z jejich strany se tedy nejednalo jen o projev konvence či přehnaného respektu vůči zasloužilému teoretikovi a revolucionáři.

Jak jsme zmínili: mocenské elitě soustředěné kolem Tita v posledních letech jeho života bývá i v odborném výzkumu zjednodušeně přisuzována nelichotivá pověst. Jako celek byla tato skupina zhruba třiceti až čtyřiceti nejvyšších funkcionářů charakterizována jako nepřilíš schopná, kariéristická, Titovi zcela podřízená, až servilní oligarchie.¹¹⁰ Z tohoto paušalizujícího hodnocení pak příslušné výklady takřka automaticky odvozovaly i nesmlouvavé soudy o jugoslávském socialistickém režimu pozdních sedmdesátých let. To prý mělo už tehdy

¹⁰⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis zvukového záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek E. Kardelje, s. 19, 22–23.

¹¹⁰ Srov. např. J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 615–616; I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 712, 716, 752; PERO SIMIĆ, *Tito: fenomen 20. veka*, Beograd 2011, s. 374.

nezvratně směřovat do ekonomické, ideové i politické propasti,¹¹¹ jak měl prý ostatně potvrdit následný vývoj.

Diskuse, která ve stranickém předsednictvu následovala po Kardeljově referátu však vrhá na způsob uvažování, argumentaci a předpoklady v řadách předních jugoslávských komunistů jiné světlo. Už první řečník, chorvatský funkcionář Mika Špiljak, se snažil podepřít ty teze Kardeljova referátu, jež akcentovaly autenticitu a výjimečnost jugoslávských poměrů. Jeho argumentace byla přitom více než příznačná. Zmínil se totiž o nedávno publikované knize švýcarského ekonoma Jeana Zieglera, která se zabývala tím, jakou strukturu a původ mělo soukromé vlastnictví v této alpské zemi.¹¹² Tím se mu podle Špiljaka podařilo velmi přesvědčivě ukázat, že o klíčových otázkách ve Švýcarsku fakticky nerozhoduje regulérně zvolená vláda, parlament ani systém referendum, ale úzká bankéřská elita. Ziegler navíc ukázal, že velká část švýcarského kapitálu byla ve skutečnosti v rukou amerických vlastníků a investorů, kteří tak měl možnost ovládat rozhodující oblasti života v zemi, která se dlouhodobě pyšnila svou neutralitou. Špiljak nepomněl zmínit, že po zveřejnění těchto citlivých a pro švýcarský vládnoucí establishment krajně nepříjemných údajů se rozpoutala kampaň, která měla vést k vyloučení uznávaného profesora ekonomie z univerzity.¹¹³ Špiljakův příspěvek tak zcela jasně odrážel nejen vysokou míru hrdosti, sebevědomí a sebeuspokojení v řadách vládnoucí jugoslávské elity, ale také jistou přezíravost i přesvědčení o nezlomné legitimitě a vyspělosti vlastní společensko-politické soustavy.

Ostatní účastníci diskuse pokračovali ve velmi podobném tónu. Jejich oceňování jugoslávského varianty socialismu přitom rozhodně nevyznívalo jako pouhá rétorická figura či nezbytný frázevité doplněk k věcnému jádru příspěvků. Odrážela naopak přesvědčení, že v Jugoslávii se právě odehrával originální společenský experiment, jenž jako skoro jediný na světě přináší skutečně autentickou formu demokracie, založenou – jak už bylo několikrát konstatováno – na přímém rozhodování pracujících. I zde se – jako celé plejádě dalších oblastí – potvrdil nejen silně přítomný pocit jugoslávské výjimečnosti, ale i patrné stylizace hraničící se zjevným sebeklamem.

¹¹¹ Podle svérázného a krajně ahistorického tvrzení srbského publicisty Pery Simiče, jenž byl v srbském prostředí i díky svému archivně podloženému výzkumu pokládán za předního znalce Titova života a éry, se Jugoslávie v druhé polovině sedmdesátých let, tedy už krátce po přijetí nové ústavy a Zákona o sdružené práci, ocitla fakticky na pokraji krachu. Srov. P. SIMIĆ, *Tito: fenomen 20. veka*, s. 407.

¹¹² Srov. český překlad JEAN ZIEGLER, *Švýcarsko mimo podezření*, Praha 1978.

¹¹³ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek M. Špiljaka, s. 29–30.

Většina řečníků tak kupříkladu hovořila o Svazu komunistů Jugoslávie, tedy o vedoucí politické síle v zemi, jako o subjektu, jenž si nečiní jakékoliv nároky na politický monopol ve společnosti a který se údajně zříká i náznaků direktivních či vnějších zásahů do fungování politického systému. Ten samozřejmě neměl ani v náznaku směřovat k renesanci politického pluralismu, kde by SKJ byl jen jednou ze stran či názorově-ideových subjektů.¹¹⁴ Místo toho se v Jugoslávii měla rozvíjet *pluralita samosprávných zájmů*, která by v sobě nejen zahrnovala, ale hlavně úspěšně překonávala všechny protichůdnosti společnosti.

Bytostné přesvědčení o hluboce demokratickém charakteru současných jugoslávských politických poměrů ilustroval i výrok jednoho ze stranických funkcionářů, Milutina Baltiče, jenž před pěti lety patřil ke klíčovým odpůrcům *chorvatského jara*. V příslušné diskusi suverénně prohlásil: „nikdo by si neměl myslet, že si zde [jen] hraje na samosprávu a na samosprávnou demokracii. My jsme skutečně na základě ústavy a zákonů přenesli moc do rukou pracující třídy, a to přímo zdola.“¹¹⁵ Obdobně i D. Petrović-Šane, respektovaný účastník partyzánského odboje, jenž tehdy stál v čele socialistického svazu, s neskryvaným přesvědčením konstatoval, že realizovaná samospráva je „největší akt demokratizace jednoho politického systému“ a jako takový je nejen připraven na kritiku, ale také je schopen takovou zkušenost zapracovat do svého dalšího rozvoje.¹¹⁶

Z diskuse, která proběhla po Kardeljově referátu, bylo možné vyčíst ještě jeden důležitý rys v tehdejší uvažování čelních jugoslávských komunistů. Základy experimentu se socialistickou samosprávou byly sice položeny na přelomu čtyřicátých a padesátých let, jejich skutečnou a viditelnější implementaci však bylo možné datovat až v souvislosti s několikrát zmiňovanými legislativními změnami, jež odstartovaly na počátku sedmdesátých let. V polovině roku 1977 tak mohli příslušníci jugoslávské vládnoucí nomenklatury ve svých úvahách o dalším směřování systému vycházet pouze z krátkodobé zkušenosti. Podstatné však bylo, že v této době nejen nepochybovali o smyslu a životaschopnosti celého experimentu, ale většinu stávajících problémů přičítali na vrub právě nedostatečnému rozvoji *samosprávných vztahů*. Jen několik málo let fungující delegátský systém, kdy se rozhodování v jugoslávském prostředí stávalo předmětem neustálého vyjednávání a synchronizace postojů mezi delegáty, a

¹¹⁴ K tomu srov. Tamtéž, diskusní příspěvek M. Bakalliho, s. 98–99.

¹¹⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek M. Baltiče, s. 100–102.

¹¹⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Petroviće-Šaneho, s. 68.

to na úrovni regionů, republik i federace, je naopak utvrzovalo v tom, že je jen otázkou času, kdy zaváděný experiment překoná prvotní těžkosti a ukáže svou efektivitu.¹¹⁷

Způsob, jakým jugoslávská politická elita v čele s Titem vnímala vlastní model socialismu a uspořádání země, je na hony vzdálen pozdějším charakteristikám o systému, jenž měl již tehdy směřovat ke zhroucení a nenávratné zkáze. V postojích jugoslávské mocenské špičky bychom naopak i na samém konci Titovy vlády mohli zaznamenat nemalou dávku sebedůvěry, hrdosti a patrného optimismu. Zatímco ve státech sovětského bloku se v této době ideologický jazyk reálného socialismu stával stále formálnější, ¹¹⁸ a to bez důrazu na revoluční dynamiku a vizionářskou optiku další etapy socialistické výstavby, v Jugoslávii se právě realizovat Marxův sen o *panství práce*.¹¹⁹ Tento patos vycházel nejen ze zmíněného étosu budování samosprávného socialismu, tedy z pohnutek nadmíru aktuálních a vizionářských, ale měl i svou hlubokou a často zdůrazňovanou historickou podstatu.

Jugoslávští komunisté se i v poslední třetině sedmdesátých let také stále mohli – a s nemálo působivým efektem – odvolávat na zkušenosti a prestiž, které získali při rozkolu se Stalinem. Roztržka Titova režimu s východním blokem, nazývaná zpravidla *jako konflikt s Informbyrem*, byla vnímána jako symbol nanejvýš nespravedlivé až zákeřné kampaně proti Jugoslávii. Byla ale také považována za moment, který položil základy antidogmatického, samosprávného a nezávislého kurzu jugoslávských komunistů. Jakkoliv se Titovo vedení snažilo vzhledem k silokřivkám probíhající studené války a s ohledem na nálady sovětského vedení tento resentment čas od času mírnit či alespoň upozadovat jeho antisovětskou linku, vždy byl nedílnou – a zvláště navenek i atraktivní – součástí identity jugoslávského socialismu.

Bělehradské centrum čas od času tyto *protistalinistické* prvky oživovalo a obratně je prezentovalo jako důkaz své politické a ideologické suverenity. K tomuto účelu využívalo praktiky, které efektně působily jako gesto vzdoru a hrdosti. Zároveň se však tímto způsobem snažilo vyhnout ostřejší sovětské reakci či dokonce protestům. V průběhu roku 1977 měla jugoslávská strana možnost uplatnit ve vztahu se Sověty obě tyto polohy. Tito se nejprve v létě setkal s Brežněvem v Moskvě, kde mu byl slavnostně udělen Řád říjnové revoluce, tedy druhé nejvyšší vyznamenání v SSSR. Na podzim se pak měly v sovětském hlavním městě odehrát velkolepé připomínky šedesátého výročí říjnové revoluce. Jugoslávská strana byla sovětskou ambasádou v Bělehradu opakovaně vyzývána, aby potvrdila, zda a jakým způsobem se do

¹¹⁷ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 13. 6. 1977, diskusní příspěvek K. Gligorova, s. 42–47.

¹¹⁸ Srov. PAVEL KOLÁŘ – MICHAL PULLMANN, *Co byla normalizace?* Praha 2017.

¹¹⁹ E. KARDELJ, *Slobodni udruzeni rad...*, s. 16.

avizovaných oslav zapojí. Vedení SKJ nakonec odpovědělo, že k tomuto historickému mezníku budou v Jugoslávii uspořádány samostatné akce, jejichž koncepce bude navíc primárně vycházet „z našeho přístupu k revolučním změnám ve světě, z naší cesty výstavby socialistické společnosti, stejně jako z nezávislé mezinárodní politiky“. Také jejich scénografie a zaměření záměrně neměly kopírovat megalomanské rozměry sovětských oslav.¹²⁰

Tito se i na sklonku sedmdesátých let držel praxe, kdy vztah se Sověty na nejvyšší úrovni pokládal za vlastní doménu.¹²¹ O obsahu rozhovorů s Brežněvem stejně jako o rovinách diskutovaných témat byli příslušníci širší mocenské elity informováni rámcově. Ještě méně konkrétní byly zprávy určené nižším stranickým organizacím. Na této úrovni tak bylo možné nadále plně rozvíjet image jugoslávské suverenity a hrdosti na poli světové politiky. A právě v tomto duchu vzešel počátkem roku 1977 ze schůzí stranických organizací na území Černé Hory požadavek, aby se vysvětlilo Brežněvovo odměřené, až chladné chování během jeho loňské návštěvy Jugoslávie. Jednání byla oficiálně hodnocena jako úspěšná. Objevovaly se ale zvěsti o nátlaku sovětského vůdce na Tita. Moskva se dožadovala speciálního povolení využívat jadranské přístavy pro své válečné lodě či obnovy společnosti sovětsko-jugoslávského přátelství, jejíž činnost jugoslávské úřady přerušily už v roce 1948.¹²² Černohorští straníci v tomto duchu principálně žádali, aby se konečně vysvětlila dvojakost sovětské politiky vůči SFRJ, tedy z čeho vycházel rozdíl mezi deklarativními prohlášeními, jež uznávaly jugoslávskou suverenitu a svébytnou cestu budování socialismu a přístupem, který nedávno v Bělehradu demonstroval Brežněv.¹²³

V podnětech černohorských organizací svazu komunistů se objevila i výtky, která velmi dobře ilustrovala, s jakou pozorností až přecitlivostí byly zvláště v této části Jugoslávie vnímány nejen vztahy se Sověty, ale i stále živá rezidua rozkolu se Stalinem. Černohorská společnost byla *konfliktem s Informbyrem* na přelomu čtyřicátých a padesátých let zasažena velmi znatelně a poznamenala celou řadu politických spojení, stranických vazeb i rodinných vztahů.¹²⁴ Černohorští komunisté se proto dotazovali, z jakého důvodu byla v nedávné zprávě o úmrtí Sretena Žujoviće, který byl v roce 1948 obviněn z prostalinistických postojů a několik měsíců i vězněn, použita velmi umírněná formulace, jež prostě konstatovala, že se „v roce 1948 nezorientoval“. Během jednání příslušných stranických aktivů bylo toto

¹²⁰ AJ, f. 837-KPR II-3-a-2/611, informace o činnosti SKJ z období 18.–22. 3. 1977, s. 2–4.

¹²¹ K tomu srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a pražské jaro*, s. 35.

¹²² K oficiálnímu líčení průběhu návštěvy srov. MIODRAG MAROVIĆ, *Sumrak staljinizma*, 2, Beograd 1978, s. 257.

¹²³ AJ, f. 837-KPR II-3-a-2/610, informace o činnosti SKJ z 22. 2. 1977, s. 7.

¹²⁴ K tomu srov. nejnověji RADOVAN RADONJIĆ, *Crnogorska 1948: uzroci i posljedice*, Podgorica 2019.

tvrzení označeno za neakceptovatelné, protože Žujović se podle převládajícího mínění dopustil těžkého politického pochybení, a to v jednom z nejosudovějších okamžiků v dějinách země. Tento svůj nekompromisní postoj zdůvodňovali černohorští komunisté tím, že se benevolentně vyznívající informace o Žujovićově úmrtí časově kryla se zprávami o nejednoznačném vyznění Brežněvovy bělehradské návštěvy. Evidentně tak panovala obava – aniž by takto byla přímo formulována – aby tyto dvě události nebyla dávány do přímé souvislosti a nevyvolávaly tak spekulace o přílišných a v kontextu vzájemných vztahů i náhlých ústupcích jugoslávské strany vůči Moskvě.¹²⁵

Jugoslávská ekonomika: problémy na obzoru

V celé řadě rozborů jugoslávské reality pozdních sedmdesátých let se jako jeden z dominantních prvků tehdejšího vývoje zdůrazňuje komplex hospodářských těžkostí, které již tehdy sužovaly zemi a zásadně tak přispěly k pozdější všeobecné krizi. Záhřebský politolog Jovan Mirić hodnotil v lednu 1987 tuto závěrečnou fázi Titovy vlády jako období, kdy bylo ještě možné účinně zasáhnout do ekonomických a společenských poměrů a korigovat tak mnohé – už tehdy alarmující – faktory. Sedmdesátá léta, zvláště pak jejich druhá polovina, vycházela z tohoto Mirićova zpětného pohledu jako dekáda promarněných příležitostí se sérií nezodpovědných a špatných rozhodnutí tehdejší vládnoucí elity.¹²⁶

Jugoslávské hospodářství skutečně vykazovalo v uvedené době celou řadu krajně nepříznivých znaků. Ekonomika se takřka trvale potýkala s deficitem obchodní bilance, který přinášel stagnaci exportu a naopak bezhlavý nárůst importu. Jako problematická se jevila reprodukční schopnost jugoslávské výroby, dodatečně zatěžovaná neúměrným nárůstem spotřeby obyvatelstva. Daleko více než konkrétní ukazatele zmíněných trendů ovlivňoval kondici jugoslávské ekonomiky fakt, že tyto slabosti byly dlouhodobého rázu. Vedoucí představitelé to většinou vedlo k tomu, že hledali cestu k dílčím a pokud možno bezbolestným korekcím a krokům. Ty měly zažehnat nejpálčivější problémy a regulovat základní podmínky pro další hospodářský rozvoj, ale pouze tak, aby tím neohrozily celkovou stabilitu a sociální smír v zemi.

Dosavadní výzkum ekonomického pozadí jugoslávské krize se soustřeďoval hlavně na rozbor jeho jednotlivých aspektů (vysoká nezaměstnanost, rozbujelá inflace, zahraniční zadlužení apod.), které se měly v budoucnu ukázat jako fatální pro krach celého systému.

¹²⁵ AJ, f. 837-KPR II-3-a-2/610, informace o činnosti SKJ z 22. 2. 1977, s. 8.

¹²⁶ JOVAN MIRIĆ, *Sve se mijenja, kriza ostaje: izbor članaka i intervjuja*, Zagreb 2018, s. 71–72.

V případě ojedinělejších pokusů o analýzu ekonomické politiky tehdejší jugoslávské komunistické elity je pak zdůrazňováno její kontinuální podceňování a přehlížení krizových symptomů, nerealistické až diletantské hodnocení celkového stavu hospodářství a především neschopnost přijmout radikální opatření. Takto koncipované analýzy jsou samozřejmě relevantními a v mnoha ohledech i nezastupitelnými příspěvky k odbornému poznání složitých okolností jugoslávské krize.¹²⁷ Jen omezeně nám však mohou ukázat, jakým způsobem tyto znepokojivé hospodářské jevy posuzovali tehdejší vrcholní funkcionáři a na základě jakých argumentů se rozhodovali o dalším postupu.

V prosinci roku 1977 projednávalo aktuální ekonomickou situaci na jedné ze svých dalších schůzí Předsednictvo CK SKJ. Příslušníci nejvyšší stranické elity si uvědomovali, že mají za sebou v mnoha ohledech ambivalentní rok. V jeho průběhu se například podařilo účinněji korigovat ztrátové hospodaření podniků, celková bilance však nenechávala málokoho na pochybách, že z hlediska dlouhodobého vývoje jugoslávské ekonomiky bylo nutné s negativními trendy počítat i nadále. Právě vědomí, že s většina z nich se na pořadu dne jednání mocenských grémií ocitala opakovaně, a to už řadu let, vyvolávalo u čelních jugoslávských komunistů znepokojení, i když zatím ještě zdaleka ne závažné obavy či dokonce paniku.

Námi již zmíněnému stranickému funkcionáři z Chorvatska Milutinovi Baltićovi, jenž nemalou část své politické kariéry strávil ve strukturách odborové organizace a měl tak přímou zkušenost s praktickými dopady neblahých ekonomických trendů, se podařilo vcelku trefně nastínit nejen podstatu současných problémů, ale i některé stinné stránky jugoslávské prosperity. Baltić hned v úvodu svého vystoupení konstatoval, že příložené údaje o některých oblastech hospodaření za rok 1977 mohou na nemalou část spolustraníků i řadu přítomných působit drasticky, zvláště pokud byli dosud zvyklí na každoroční konstatování o pravidelném ekonomickém růstu a zvyšující se výrobě. Baltić si – stejně jako stále větší počet vrcholných funkcionářů – začala otevřeně přiznávat, že nakumulované obtíže byly velkou měrou výsledkem předchozího přehlížení či nedostatečně efektivního řešení jejich širších příčin. Ačkoliv Baltić správně zmínil, že čas od času se příslušné orgány snažily – zvláště v případě disciplinace jednotlivých podniků – zasáhnout formou přímých restrikcí. Těm ale většinou scházela doprovodná opatření, která by garantovala trvalejší nápravu neracionálního hospodaření.¹²⁸

¹²⁷ K tomu srov. inspirativně a v řadě ohledů stále nepřekonaně SUSAN WOODWARD, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington 1995.

¹²⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. 12. 1977, diskusní příspěvek M. Baltiće, s. 6.

Baltićův příspěvek do diskuse byl důležitý i z toho hlediska, že velmi věcně a konkrétně charakterizoval i ta negativa jugoslávské hospodářské reality, která naopak mnozí považovali za ukázkou jejího pokroku. Na sklonku roku 1977 měla Jugoslávie za sebou více než třetinu období ambiciózního pětiletého plánu. Jeho tvůrci při koncipování hlavních obrysů předpokládali, že se stanovených cílů podaří dosáhnout i díky dosavadní dynamice hospodářského růstu.¹²⁹ Ten však nyní – jak upozorňoval M. Baltić – bylo možné jen obtížně udržet, protože už zkrátka neodpovídal možnostem a aktuálnímu potenciálu jugoslávské ekonomiky. Jako zvlášť alarmující Baltić zmínil probíhající boom megalomanských investic a všeobecný *hlad po penězích*, který vedl nejprve k zadlužování v zahraničí a pak k následné snaze o pokrytí těchto nepromyšlených výdajů peněžními emisemi, což ve výsledku způsobilo nárůst inflace. Tento trend je například u řady jugoslávských podniků provázen sázkou na překotnou modernizaci, která byla vnímána jako účinný a rychle působící lék na celou řadu problémů souvisejících s jejich ztrátovým hospodařením. A tak se nejrůznějšími potížemi zmítané firmy pouštěly do nákladného budování rozsáhlých objektů. Díky těmto záměrům se podařilo v nejednom případě sice zásadně změnit veřejný prostor a charakter mnohých průmyslových regionů, z ekonomického hlediska však byly takové projekty často nerealistické a především nerentabilní.¹³⁰

Schůze stranického předsednictva, která se na samém sklonku 1977 takto zabývala dosavadní bilancí a výhledy národního hospodářství, se účastnil i federální premiér Veselin Đuranović. Tomuto černohorskému funkcionáři, jenž v lednu 1977 v čele svazové vlády nahradil tragicky zahynulého Džemala Bijediće, byly v pozdějších přehledech dějin socialistické Jugoslávie přisuzovány nepříliš lichotivé charakteristiky, jež ho popisovaly jako bezbarvého a ne zcela kompetentního politika.¹³¹ I jeho vystoupení na zmíněném setkání nejvyšší stranické nomenklatury však dokazuje, že si byl nejen reálně vědom celé řady ekonomických slabostí, ale že také velmi dobře reflektoval, o nakolik složitou a různými vnitřními i mezinárodními faktory ovlivňovanou otázkou se v tomto případě jednalo.

Đuranović před svými politickými souputníky upozornil, že těžkosti jugoslávského hospodářství měly i své nezanedbatelné mezinárodní souvislosti a dopady. Roky trvající deficit platební bilance zahraničního obchodu způsoboval už tehdy Jugoslávii nemalé komplikace –

¹²⁹ K pětiletému plánu, jehož realizace připadala na období let 1976–1980, srov. DUŠAN BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, Zagreb 1985.

¹³⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. 12. 1977, diskusní příspěvek M. Baltiće, s. 7–8.

¹³¹ Srov. např. J. PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992*, s. 409.

ohrožoval její postavení na světovém trhu a vedl k poklesu devizových zisků, a to zvláště ze zahraničního turismu. Prognózy dalšího vývoje navíc neskýtaly příliš důvodů k optimismu. Đuranović zdůraznil, že krizí či alespoň stagnací postižená ekonomika většiny západních zemí neblaze ovlivní i tuzemské prostředí. Kvůli dalšímu nárůstu konkurence a protekcionismu v mezinárodním obchodě bylo totiž nutné počítat i s dalším poklesem jugoslávského exportu. Zatímco na počátku sedmdesátých let se Jugoslávii podařilo – i díky nebývalému tempu hospodářského růstu – na tuto náhlou krizi zareagovat vcelku pružně, na sklonku roku 1977 se vyhlídky zdály být daleko méně příznivé. Đuranović správně shrnul odlišnost poměrů, které od sebe dělilo pouhých pár let: nejen, že už nebylo možné počítat s expanzivním ekonomickým růstem, ale Jugoslávii chyběly i devizové úspory desetitisíců gastarbeiterů, kteří se nyní houfně vraceli ze svých dlouhodobých pracovních pobytů zpět do vlasti. S ohledem na předpokládaný vývoj světové ekonomiky, kdy se podle dobových odhadů mohlo jen těžko doufat, že během roku dvou zcela překoná aktuální krizi, se rozplývaly i jugoslávské naděje na vyrovnanou platební bilanci, a tedy i na zlepšení obchodního postavení v zahraničí.¹³²

Předseda federální vlády, jehož jméno se v pozdějších letech stane jedním ze symbolů ekonomické krize a především neschopnosti politické elity ji efektivně řešit, před svými spolustraníky nesnižoval ani nedezinterpretoval závažnost hospodářských problémů. Přitom poukazoval hlavně na jejich širší dimenzi a možné společenské dopady. Jakkoliv se totiž v roce 1977 nakonec podařilo snížit počet podniků, jejichž hospodaření vykazovalo výrazné ztráty, stále bylo v takto postižených *organizacích sdružené práce* zaměstnáno přes 780 tisíc osob. Pro vládnoucí elitu, která se v tomto období chlubila realizací socialistické samosprávy, a tedy i autentickou a neodcizitelnou *vládou pracujících*, byl tento údaj krajně citlivým. Okamžitě totiž nastoloval otázku, nakolik se vzhledem k četným projevům iracionálního hospodaření povede zachovat úroveň osobních příjmů a zda vůbec lze dlouhodobě udržovat v chodu takto fungující firmy i celá odvětví národního hospodářství.¹³³ Tato věc tak měla i neopomenutelný sociální rozměr.

Đuranović ve svém vystoupení opakovaně konstatoval, že projednávané hospodářské problémy měly dlouhodobý, repetitivní charakter, čímž vládnoucí elitě v uplynulých letech pravidelně komplikovaly realizaci stanovené ekonomické politiky. Federální premiér tedy volal – a nebyl v tomto ohledu sám – aby se konečně přistoupilo k hloubkové analýze těchto jevů a jejich příčin a aby se hledaly možnosti komplexního řešení. Na první pohled překvapivě ale

¹³² AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. 12. 1977, diskusní příspěvek V. Đuranoviće, s. 24–25.

¹³³ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Đuranoviće, s. 28–29, 31–32.

odmítal hospodářskou situaci jako celek drammatizovat a přeceňovat charakter většiny neduhů, o kterých se vedla diskuse.¹³⁴

To vše ostatně odráželo i způsob, kterým Đuranović a spolu s ním i většina jeho zde přítomných vrcholných spolustraníků reflektovali charakter ekonomických neduhů ovlivňovaných několika nesourodým faktory. Přední jugoslávští komunisté začali v této době převážně chápat, že velkou část těchto potíží se nepodaří odstranit přes noc a že i částečná zlepšení budou mít s největší pravděpodobností krátkodobý efekt. Do jejich debat na toto téma se ale velmi zřetelně promítalo námi již několikrát zmíněné opojení z probíhající implementace socialistické samosprávy. Té mělo být přepuštěno řešení nejen každodenní ekonomické agendy, ale i nejzávažnějších problémů jako byly inflace, deficit platební bilance či otázka nepromyšlených investic.¹³⁵

Sám Đuranović, do jehož kompetencí jako šéfa svazové vlády komplikovaná a mnohdy nepřehledná hospodářská agenda hlavně spadala, na samosprávné vztahy odkazoval jako jeden ze základních předpokladů dalšího, snad už podstatně lepšího vývoje. Odmítal proto, aby vláda či nějaký další institucionální subjekt zasahovaly do podle něj sice zdaleka ne ideálního, ale samosprávnými principy už přeci jen prodchnutého ekonomického života země. Do budoucna se tedy mělo na jedné straně zodpovědněji a důsledněji přistupovat k odstranění většiny zmíněných hospodářských potíží, na straně druhé se mělo – a to snad v ještě větší míře – usilovat o další úspěšnou realizaci samosprávné transformace ekonomických a společenských vztahů. Đuranović při tom správně upozornil, že jugoslávská politická elita se s největší pravděpodobností už příští rok ocitne před závažnou zkouškou, kdy bude muset obhajovat nové samosprávné uspořádání na úkor rychlých, účelových, až populistických zásahů.¹³⁶ Taková opatření by sice asi dokázala efektně vyřešit některé palčivé problémy (navýšení cen, přerozdělování příjmů), byla by ale ze své podstaty zradou samosprávných ideálů a velkým krokem zpět, tedy na úroveň direktivního, státně socialistického způsobu hospodaření a vládnutí.

Důraz, který čelní politici pozdního období Titovy vlády kladli na mechanismus socialistické samosprávy, automaticky nabízející nejlepší a reálným *zájmům pracujících* odpovídající lék na aktuální problémy, nebyl podle všeho jen pouhou propagandistickou

¹³⁴ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis zvukového záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. 12. 1977, diskusní příspěvek V. Đuranoviće, s. 19–20, 22.

¹³⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Baltiče, s. 16.

¹³⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. 12. 1977, diskusní příspěvek V. Đuranoviće, s. 19, 33–36.

kulisou. Přesvědčení, že jen *sdrúžená práce* bude na základě vzájemného dorozumívání, dohod a synchronizace potřeb a zájmů mezi jednotlivými hospodářskými subjekty garantovat skutečně socialistický charakter společnosti, bylo podle všeho i na sklonku sedmdesátých let aktuální. Pokud náležitě zohledníme, že ve smýšlení a jednání nejdříve postavených jugoslávských komunistů se odrážel i tento, ve své podstatě idealistický a vizionářsky laděný aspekt, lépe pochopíme jejich reakci na přibývajících problémy ekonomického, sociálního i politického rázu i na pozdější všeobecnou krizi. Jinak řečeno: příslušníci mocenské elity, kteří se nejprve začali připravovat na brzký Titův odchod a po jeho smrti převzali otěže moci, si v tomto klíčovém období na přelomu sedmdesátých a osmdesátých jen stěží dokázali připustit, že většinu protichůdností, neduhů a vad ve vývoji jugoslávské společnosti se nepodaří vyřešit nástroji, které nabízí bohatá teorie a praxe socialistické samosprávy. Slovinský funkcionář France Popit vyslovil na zmíněné schůzi stranického předsednictva v prosinci 1977 dokonce podezření, že v praxi na řadě míst asi nedochází k viditelné implementaci samosprávných principů. Idealisticky, i když ne zcela explicitně se tak své spolustraníky snažil přesvědčit, že za sérií problémů hospodářského života bylo nutné hledat fakt, že pracující stále nemají v podnicích rozhodující slovo.¹³⁷

Optimismus v krvi

Vládnoucí nomenklatura mohla s nemalým uspokojením hodnotit rok 1977 jako období velkých jubilejních oslav a nástupu další fáze experimentu socialistické samosprávy. Do řad Svazu komunistů Jugoslávie vstoupilo jen v tomto roce skoro čtvrt milionu nových členů, čímž se jejich celkový počet dostal na historický rekord (1 629 029).¹³⁸ Jugoslávská revoluce tak měla podle dobového diskurzu dosahovat jednoho ze svých vrcholů. Zároveň však bylo jasné, že v éře stále ještě pokračujícího hospodářského růstu a viditelné prosperity, jakkoliv zakalené celou řadou závažných ekonomických neduhů, byla úroveň politicko-ideového aktivismu a nasazení přeci jen jiná než ve vrcholných letech Titovy Jugoslávie. Stabilizovaná a otřesů zbavená společnost se na sklonku roku 1977 daleko více nacházela ve stadiu patrného konformismu, který spíše vypovídal o *zpozdlné revoluci*. I proto si srbský funkcionář Dragoslav Draža Marković do svého deníku poznamenal: „Počet členů K[omunistické] S[trany] J[ugoslávie] je velmi vysoký. Kdyby všichni také náležitě chápali své stranické

¹³⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/214, přepis stenografického záznamu z 32. schůze předsednictva ÚV SKJ z 23. prosince 1977, vystoupení F. Popita, s. 47–49.

¹³⁸ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, s. 462.

povinnosti, náš vliv by byl obrovský. Ten je i bez toho, mimo jakoukoliv pochybnost, značný. Ale není potřeba si něco nalhávat. Takovéto příznivé rozpoložení je potřeba neustále prohlubovat a upevňovat. Mohou nastat těžší podmínky, než byly ty, kterými jsme byli vystaveni, můžeme se dostat i do situace, kdy budeme procházet ještě většími zkouškami než byly ty, které jsou za námi.“¹³⁹

Převážná část jugoslávské společnosti se loučila s rokem 1977 s vědomím, že aktuální realita byla sice sužována nejrůznějšími problémy. Dokonce se nedalo ani předpokládat, že v dohledné době zmizí. Při celkovém pohledu na panující ekonomické, sociální a politické poměry rozhodně ale nebyl důvod k bytostným obavám či zoufalým vyhlídkám. Politickému diskursu i nadále dominovala probíhající transformace v duchu socialistické samosprávy a od dalších let se očekával výrazný pokrok především v tomto směru. Na konci tohoto procesu – o kterém i zainteresovaní současníci hovořili jako o běhu na dlouhou trať a příliš neskrývali jeho náročnost – měla stát společnost, jenž prošla radikálním, ve svých dějinách asi největším přerodem. Ten měl přinést vskutku ambiciózní cíl – *samosprávné společenské vědomí*, jež by bylo hluboce zakořeněné v myslích a jednání obyvatel Jugoslávie.

Vpředvečer Titova blížícího se odchodu, jehož scénářem se mocenská špička země bude muset brzy velmi konkrétně zabývat, převažoval optimismus i sebevědomější přístup vycházející z charakteru a stability jugoslávského socialistického režimu. Dobovou atmosféru a přístup k problematickým bodům tehdejší reality, jakkoliv propagandisticky vyšponovanou, trefně vyjadřoval v samém závěru roku 1977 jeden z příspěvků otištěný na stránkách stranického periodika *Komunist*: „Naučili jsme se, a z velké míry to i umíme, vyvodit z analýzy nedostatků a chyb ve vlastní práci závěry a zkušenosti pro práci budoucí, abychom tyto chyby napravili. Ve stále větší míře musíme být schopni i něčeho jiného: komplexně analyzovat také vlastní úspěchy a vyvodit z nich závěry, které bychom mohli co nejlépe využít v našem ještě urychlenějším budoucím rozvoji.“¹⁴⁰

¹³⁹ D. D. MARKOVIĆ, *Život i politika*, 2, s. 341.

¹⁴⁰ Narastanje revolucionarne energije, *Komunist*, 26. 12. 1977, s. 1.

Titovo odcházení – od tabuizace k prvním přípravám

Zmíněné oslavy pětadesátých narozenin, které v průběhu roku 1977 zcela opanovaly jugoslávský veřejný prostor, se staly příležitostí k zamyšlení. Stárnoucí diktátor sice prokazoval, že je schopen nejen dostát protokolárním povinnostem, ale i reálně vládnout. Bez ohledu na to ale začaly jeho zdraví sužovat zdravotní komplikace, víceméně typické pro osoby jeho věku. Už počátkem padesátých let podstoupil operaci, při které mu byl odstraněn žlučník, což tehdy představovalo už víceméně banální zákrok. Avšak onemocnění cukrovkou, diagnostikované o několik let později, bylo vzhledem k nedostupnosti inzulínu už daleko závažnější diagnózou. I přes to se Titovi – téměř zázračně – až do počátku sedmdesátých let vyhýbaly dlouhodobější či výraznější indispozice. Jeho narůstající věk se však beztak začal jevit jako stále závažnější výzva. Zhruba až do počátku sedmdesátých let se Titův případný odchod zdál být otázkou politickou – stárnoucí diktátor by se hypoteticky mohl odebrat do politického důchodu, jak tomu bylo například v roce 1971 v případě šéfa východoněmeckých komunistů Waltera Ulbrichta. Jugoslávský mocenský systém se však ukázal jako zcela specifický případ. Tito byl nejen dlouholetým vůdcem komunistické strany, legendárním partyzánským velitelem, ale i reprezentativním státníkem a nenahraditelným symbolem jugoslávského modelu socialismu. Po všech otřesech, které v průběhu své bohaté politické kariéry zažil, se na prahu jeho osmdesátky definitivně potvrdilo, že o jeho odchodu rozhodne pouze a jen biologický faktor. I to však bylo v rámci jugoslávského prostředí novum. Dokud totiž byla jeho fyzická a mentální kondice na viditelně dobré úrovni, chyběly úvahám na toto téma odpovídající argumenty i pádné důkazy o Titově nemohoucnosti.

Nový rok 1978 přivítal Tito společně se svými spolupracovníky a přáteli v rezidenci na Brionech. Poprvé po více jak čtvrtstoletí chyběla na silvestrovské oslavě jeho choť Jovanka, čímž se i veřejně zcela stvrdil definitivní krach společného života manželů Brozových.¹⁴¹ Na první pohled veskrze privátní záležitost však měla i neméně důležitou politickou dimenzi. Faktická manželská rozluka totiž nebyla způsobena jen osobními neshodami, Jovančiným stále se zhoršujícím a hlavně už naprosto nevyzpytatelným psychickým stavem, ale i napětím, které se dotýkalo složení Titovy suity. Jovanka totiž opakovaně a dosti nevybíravě útočila na některé blízké spolupracovníky jugoslávského diktátora. Podle všeho měla iniciovat i jejich sesazení, respektive přesun na jiné pozice, čím by se fatálně oslabil jejich vliv na Tita. Těmto eskapádám čelili generál Nikola Ljubičić, Stane Dolanc či Petar Stambolić. Jovančino upozadění, které nastalo v polovině roku 1977, tak výrazně ovlivnilo atmosféru i styl komunikace v Titově okolí.

¹⁴¹ D. MARKOVIĆ, *Život i politika*, 2, s. 425, 430.

Bez ohledu na to ale celá kauza názorně ilustrovala, jaké vyhocené, v některých ohledech až orientální poměry vládly na dvoře J. B. Tita v poslední dekádě jeho života.¹⁴²

I přes smutnou premiéru, kterou osamělý pětáosmdesátiletý jugoslávský vůdce prožíval během novoročních oslav roku 1978, působil na první pohled uvolněným a vitálním dojmem, který dával tušit, že bezprostřední šok a zklamání z nedávného rozchodu již začaly pomalu odeznívat, stejně jako eminentní zájem okolí o toto choulostivé téma. Tito se až do konce života sice nikdy zcela nedokázal oprostít od této traumatické zkušenosti, manželská krize ho ovšem neparalyzovala do té míry, aby následující – a jak se ukáže i závěrečné – období svého života strávil ve stavu nečinnosti, absolutního nezájmu či úplné apatie. Zůstává otázkou, jak konkrétně se konec společného soužití s Jovankou promítl do Titova každodenního uvažování a rozhodování. I přes tento životní nezdár ale dokázal v poslední fázi života upřít pozornost k otázkám, které měly mimořádný politický význam. Z nich byla bezesporu nejdůležitější, ale zároveň i nejkomplikovanější ta, jež se týkala budoucnosti socialistické Jugoslávie. Tito se opakovaně zamýšlel nad tím, jaké mechanismy a faktory budou ovlivňovat nejen stabilitu, ale v konečném důsledku i existenci státu v době, kdy on sám už nebude v jeho čele.

Jak se nakonec ukáže, počínaje rokem 1978 zbývaly jugoslávskému prezidentovi na podobné úvahy sotva dva roky. Do chvíle, než byl v lednu 1980 trvale hospitalizován v lublaňské nemocnici, kde o čtvrt roku později nakonec i skončil, ale stačil učinit několik klíčových rozhodnutí, o kterých se domníval, že pomůžou klidnějšímu přechodu do post-titovského období. Takovéto kroky jugoslávského vůdce však neměly jen politický charakter – starosti o osud země a socialistického řádu se v Titově případě proplétaly s celkovou životní bilancí i s vědomím vlastního blížícího se konce. Skutečnost, že ho kombinace těchto navýsost strategických i ryze existenciálních přemítání zastihla v situaci, kdy se – a to nejen vlivem manželské krize – potýkal s pocity osamělosti a jisté odevzdanosti,¹⁴³ dodávala Titově odchodu také nezanedbatelný dramatický tón.

Výzvami a případnými hrozbami post-titovského období se nejvyšší jugoslávští politici i přes pokročilý Titův věk zabývali jen sporadicky a hlavně nepřímo. Federální ústava z roku 1974 fakticky počítala s tím, že jeho prezidentské pravomoci v budoucnosti převezme devítičlenné Předsednictvo SFRJ.¹⁴⁴ Konkrétní mechanismus přechodu do post-titovské éry však zůstával takřka až do samého konce sedmdesátých let více méně nejasný. Podobná situace

¹⁴² Srov. IVANA PANTELIĆ, *Uspon i pad „prve drugarice“ Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952–2012*, Beograd 2018, zvláště s. 103–119.

¹⁴³ K tomu srov. I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 776, 778.

¹⁴⁴ NAJDAN PAŠIĆ – BALŠA ŠPADIJER (ed.), *Društveno politički sistem SFRJ*, Beograd 1975, s. 390–393.

panovala i ohledně budoucího vedení komunistické strany – i zde existoval od poslední třetiny šedesátých let institut předsednictva jako nejvyššího kolektivního vedoucího orgánu, i když v následujících letech prošel mnoha málo přehlednými změnami. Titova autorita navíc dlouho znemožňovala, aby se takováto forma kolektivního rozhodování otestovala v praxi. Jisté posuny nastaly v tomto směru, jak ještě podrobně ukážeme, až v samotném závěru Titova života. Místo operativních příprav na odchod jugoslávského vůdce se tak vrcholní činitelé zaštiťovaly odkazy na jeho dlouholetý a nezpochybnitelný primát. Taková praxe mohla v daných poměrech působit jakýmsi uklidňujícím dojmem. Jen těžko ale bylo možné přehlédnout, že složité otázky bezprostředně spjaté s Titovou smrtí se tím jen odsouvaly do pozadí a značně tabuizovaly. Na X. sjezdu SKJ koncem května 1974 dokonce delegáti schválili změny statutu, kterými byl J. B. Tito na základě *nedílné vůle dělnické třídy, národů a národností Jugoslávie* opět potvrzen ve funkci předsedy strany, nyní ovšem bez omezení trvání mandátu, tedy fakticky doživotně.¹⁴⁵ Tím vším se dlouhodobě a zásadně zužoval prostor nejen pro veřejné, ale i pro interní politické debaty, které měly alespoň rámcově určit, jak bude jugoslávská mocenská špička reálně fungovat v období, kdy se ocitne bez svého vrcholného arbitra.

S počátkem roku 1978 bylo však čím dál obtížnější spoléhat na soubor mlhavě definovaných pravidel pro případný Titův odchod. Pětaosmdesátiletý jugoslávský vůdce sice na zmíněné silvestrovské oslavě působil vitálně, první dva měsíce roku 1978 ale strávil ve svém novém sídle v černoorském Igalu, kde měl pobýt až do plánovaných návštěv USA a Velké Británie plánovaných na počátek března.¹⁴⁶ Bylo více než evidentní, že stárnoucí státník se před náročným programem snažil využít co nejvíce času k tomu, aby nabral potřebné síly a věnoval náležitou péči svému kolísavému zdravotnímu stavu. Fakt, že se Tito na dlouhé týdny odebral do jakéhosi ústraní, nepostrádal jistý psychologický efekt, jenž silně působil na jeho okolí i širší veřejnost. Poprvé za celou dobu své vlády se 9. února 1978 neúčastnil zasedání ústředního výboru SKJ, což se dosud stalo pouze v případě, že byl na některé ze zahraničních cest. Když stranický tajemník S. Dolanc oznamoval tuto informaci svým kolegům ve federálním stranickém předsednictvu, neopomněl zdůraznit výjimečnost nastalé situace. Jen letmo přitom zmínil, že Tita vedly k tomuto rozhodnutí závažné důvody, protože momentálně prý nebylo v jeho silách přerušit podstupovanou *léčebnou kúru*. Jugoslávský vůdce ale souhlasil s tím, aby i přes tuto koincidenci byl ústřední výbor přeci jen svolán. Podle jeho přání mělo být ovšem

¹⁴⁵ LJUBIŠA RISTOVIĆ – OGNJEN PRICA (ed.), *Jedanaest kongresa SKJ 1919–1978*, Beograd 1979, s. 210, 221.

¹⁴⁶ D. MARKOVIĆ, *Život i politika*, 2, s. 425.

dopředu oznámeno, že byl o přípravách zasedání náležitě informován, vyslovil s nimi souhlas a pověřil jeho řízením pětičlenné pracovní předsednictvo.¹⁴⁷ Tito tedy podle všeho usiloval o to, aby na veřejnosti ani v náznaku nevznikl dojem, že se snad pod vlivem blíže nespecifikované indispozice vzdává části svých pravomocí či že ztrácí dohled nad aktuálním děním. A to zvláště tehdy, když měl ústřední výbor na únorovém zasedání rozhodnout o svolání XI. sjezdu SKJ a schválit hlavní teze jeho programu. Jednalo se tedy o událost, které s ohledem na politickou praxi socialistické Jugoslávie nechyběla jistá prestiž a rituální význam.¹⁴⁸

Náročné zahraniční cesty do Washingtonu a Londýna, které doplnily i kratší zastávky v Irsku a Kanadě, zvládl Tito absolvovat během necelého týdne v první polovině března 1978. Tyto pobyty mu přinesly opětovná potvrzení jeho mezinárodně politické prestiže, jež se i přes neshody ohledně některých aktuálních otázek světové diplomacie odrážely v důvěrných gestech a projevech respektu ze strany administrativy amerického prezidenta Jimmyho Cartera.¹⁴⁹ Setkání na vrcholné úrovni ovšem jugoslávskému vůdci umožnily také to, aby před širokou veřejností demonstroval dobrou fyzickou a duševní kondici i stále přetrvávající elán.

Jakkoliv se opakovaně ukazovalo, že zahraniční turné s rozhovory a jednáními na nejvyšší úrovni působily na Titovu formu až blahodárně,¹⁵⁰ jednalo se čím dál častěji spíše o kratší intermezza. Záhy po návratu z Velké Británie se ukázalo, že jugoslávský vůdce bude muset navzdory podobným výkonům, kdy okolí udivoval náhlým vzedmutím sil, daleko soustavněji čelit limitům vysokého věku, dlouhodobých zdravotních obtíží i prosté únavy z náročného programu. Na jaře 1978 byl za tímto účelem posílen dozor zvláštního lékařského konzilia, které mělo od nynějška pravidelně a detailně monitorovat Titův stav.¹⁵¹ Také veřejnost byla právě v těchto dnech – markantněji než kdykoliv předtím – konfrontována s obdobnou nejistotou a obavou o Titovo zdraví. Když se 25. května konaly v Bělehradu každoroční grandiózní oslavy jeho narozenin, šestaosmdesátiletý jugoslávský vůdce tentokrát na Stadionu JNA chyběl. Už několik málo dní předtím reagovali pionýři a další účastníci oslav *Dne mládeži* na oznámení o Titově neúčasti velmi emotivně až hystericky.¹⁵² Jeho obří portrét, který se nacházel na východní tribuně, mohl toto zklamání a celkové obavy jen stěží zmírnit.¹⁵³ Případné

¹⁴⁷ AJ, f. 507-SKJ, prepis stenografického záznamu z 34. schůze předsednictva ÚV SKJ z 26. 1. 1978, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 183–184.

¹⁴⁸ Održana peta sjednica CK SKJ, *Slobodna Dalmacija*, 10. 2. 1978, s. 1.

¹⁴⁹ MILADIN MILOŠEVIĆ – DRAGAN BOGETIĆ, *Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države: susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD: 1955–1980*, Beograd 2017, s. 132–136.

¹⁵⁰ I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 790.

¹⁵¹ M. STANKOVIĆ, *Tito između života i smrti*, s. 15–29.

¹⁵² M. HALDER, *Der Titokult*, s. 214.

¹⁵³ Veličanstvena smotra mladosti, *Slobodna Dalmacija*, 26. 5. 1978, č. 10307, s. 1.

spekulace o zdravotním stavu jugoslávského prezidenta měly rozptýlit podrobné novinové zprávy a hlavně fotografie, na kterých Tito osobně přijímá narozeninové gratulace svých spolupracovníků a pověstnou štafetu od jednoho ze studentů – tentokrát ovšem pouze v rámci nesrovnatelně skromnějšího a hlavně kratšího ceremoniálu ve vile na Brionech.¹⁵⁴

Skutečnost, že Tito trávil během jara 1978 stále více času v ústraní, nebyla oficiálně nijak obšírněji komentována či vysvětlována. Jeho neúčast na slavnostech *Dne mládeže* byla jen stručně odůvodněna zaneprázdněností v souvislosti s nadcházejícím XI. sjezdem SKJ.¹⁵⁵ Bylo ostatně velmi pravděpodobné, že se Tito v této době skutečně soustředil na třídní vrcholné setkání jugoslávských komunistů, které mělo v dobovém politickém diskursu představovat další mezník v budování samosprávného socialismu. Jistě si také uvědomoval, že i přes svou spíše formalistní povahu bude tato akce pečlivě sledována jak doma, tak v zahraničí. Tehdejší zájem o osud Jugoslávie, jenž byl čím dál víc vnímán prizmatem Titova odchodu, byl přitom enormní a neomezoval se jen na politické kruhy. Kupříkladu i sovětsí hospodářští experti z *Interatomenerga* spekulovali, zda na sjezdu dojde k personálním změnám a kdo z jugoslávských funkcionářů se případně stane designovaným vůdcem, který bude řešit v budoucnu jistě se objevivší problémy země.¹⁵⁶ Jugoslávské úřady rovněž registrovaly zvýšenou aktivitu sovětské tajné služby, která pilně shromažďovala informace o případných organizačních a kádrových změnách. S ohledem na vzájemné ideologické neshody věnovali Sověti rovněž pozornost i tomu, nakolik budou jugoslávští komunisté na XI. sjezdu demonstrovat a posilovat image revoluční strany nezávislé na Moskvě. V tomto ohledu se dokonce obávali, aby datum jeho konání, jenž připadal na konec června 1978, záměrně neodkazoval k třicátému výročí sovětsko-jugoslávské roztržky. Případným kádrovým změnám, k nimž mohlo dojít právě na nadcházejícím sjezdu, se ovšem věnovali i američtí zpravodajci, kteří se snažili příslušné informace získat diplomatickými kanály.¹⁵⁷ Zkrátka – od průběhu a závěrů XI. sjezdu si doboví pozorovatelé slibovali, že jim alespoň rámcově naznačí, jakým směrem se jugoslávský režim bude ubírat v několika následujících měsících a jakým způsobem jeho představitelé reflektují výzvy a nástrahy blížícího se post-titovského období.

Z hlediska takovýchto příprav na Titův odchod však XI. sjezd podobná očekávání nenaplnil. V rámci voleb do nejvyšších stranických orgánů byl šestaosmdesátiletý jugoslávský

¹⁵⁴ Svenarodna čestitka Titu, *Slobodna Dalmacija*, 26. 5. 1978, č. 10307, s. 1.

¹⁵⁵ M. HALDER, *Der Titokult*, s. 214.

¹⁵⁶ HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, 4.0/54, Propagandno-subverzivna aktivnost protiv SFRJ, Beograd 1978, s. 54–55.

¹⁵⁷ HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, 4.0/92, Bezbednosne ocene 1/1978, s. 48, 61.

vůdce potvrzen ve funkci předsedy bez omezení trvání mandátu, tedy stejně jako před čtyřmi lety. Tuto aklamaci Petar Stambolić označil za pouhé potvrzení plebiscitního rozhodnutí jugoslávských komunistů, které nyní delegáti sjezdu stvrdili „celým svým srdcem a bytím.“¹⁵⁸ Pokud novináři, hosté a analytici sledující jednání XI. sjezdu doufali v představení jakési Titovy poslední vůle či dokonce čekali na jméno jeho nástupce, byl pro ně průběh tohoto třídního vrcholného setkání zklamáním. Jugoslávský prezident si byl jistě vědom naléhavosti těchto závažných otázek i všestranné pozornosti, která se k nim právě nyní upíná. Ostatně ani samotný sjezd nebral jako rutinní záležitost a bral ohled i na to, co jeho referát a celkový dojem z veřejného vystupování může vypovědět o jeho aktuálním zdraví a kondici.¹⁵⁹ Ve shodě s dosavadní politickou praxí se však rozhodl, že se k nim vyjádří obecně a že před artikulací jasných preferencí dá přednost stranickému žargonu. Ve svém závěrečném vystoupení na sjezdu kritizoval kariérismus a byrokraticko-lídrovské ambice u *jedinců*, kteří místo toho, aby reprezentovali stanoviska příslušných institucí a orgánů, prosazují pouze své osobní zájmy a postoje.¹⁶⁰ Tito samozřejmě nikoho nejmenoval a ani nenaznačil, v jaké sféře veřejného života či dokonce mocenské struktury tito inkriminovaní jedinci působí. Každopádně tím dal jasně najevo, že pokud bude některý z funkcionářů ať už otevřeně či skrytě usilovat o posílení vlastního vlivu, bude to neslučitelné se samotnou podstatou jugoslávského socialistického uspořádání. Jednalo se tedy o závěr, který byl s ohledem na dlouhodobě deklarovaný princip *kolektivní práce a rozhodování* v máločem zásadní či dokonce přelomový. Domácí i zahraniční pozorovatelé jugoslávského dění však mohli po skončení XI. sjezdu alespoň vyloučit, že by se Titovo dědictví řešilo cestou klasického nástupnictví, tedy výběrem jednoho designovaného kandidáta. Tato varianta – jak ukážeme dále v textu – totiž odporovala nejen představám jugoslávského vůdce, ale i velké části jeho spolupracovníků a podle všeho i nemalé části tehdejší společnosti.

Po třídním jednání sjezdu čekal Tita více jak měsíční letní odpočinek. Ten mu ale narušovaly četné otázky, kterým se na vrcholném setkání jugoslávských komunistů nedostalo náležité pozornosti. Tito si uvědomoval, že ve svém obsáhlém referátu nedokázal přesvědčivě rozptýlit pochybnosti a spekulace, jež se vztahovaly k blížícímu se konci jeho éry. Palčivost těchto otázek si přitom ale přiznával stále otevřeněji a častěji. Krátce po skončení XI. sjezdu se

¹⁵⁸ Lj. RISTOVIĆ – O. PRICA, *Jedanaest kongresa*, s. 272.

¹⁵⁹ Ještě před skončením sjezdu adresovala Titovi jeho vnučka Zlatica Broz dopis, ve kterém ho ujišťovala, jak povzbudivě a svěže na sjezdu působil. Současně vyjádřila přesvědčení, že se nejednalo jen o jakýsi dojem, ale že se Tito stejně tak dobře i objektivně cítil. AJ, f. 817–Josip Broz Tito, IV/8-1, dopis Zlatici Brozové J. B. Titovi z 22. 6. 1978.

¹⁶⁰ *Jedanaest kongresa*, s. 274.

svým nejbližším spolupracovníkům svěřil, že ho považuje za svůj poslední sjezd. Tomuto tvrzení se sice snažil jemně odporovat E. Kardelj s tím, že takovéto konstatování by bylo možné vztáhnout na každého z přítomných,¹⁶¹ jen těžko ale bylo tímto způsobem možné zastrít naléhavost – a jak se později ukáže i pravdivost – Titovy předpovědi.

Skutečnost, že XI. sjezd nepřinesl jasnou odpověď na citlivou otázku Titova nástupnictví, současně neznamenal, že by se vládnoucí elita nesnažila posilovat význam i roli nejvyšších orgánů kolektivního vedení, na které se měla jednou přenést většina Titových pravomocí. Zatímco v případě státního svazového předsednictva bylo víceméně jasné, že bude disponovat kompetencemi náležející hlavě státu, u vrcholného stranického grémia se otázka jeho budoucích prerogativ ocitla na pořadu dne až s XI. sjezdem SKJ. Ihned po jeho skončení bylo na prvním zasedání nového ústředního výboru zvoleno čtyřicetičlenné předsednictvo – vedle Tita v něm zasedli tři zástupci každé ze šesti jugoslávských republik, po dvou byli delegováni reprezentanti Vojvodiny a Kosova, jedno křeslo připadlo představiteli stranické organizace v armádě, kterým byl generál Nikola Ljubičić.¹⁶² Jednalo se v podstatě o staronový orgán stranické hierarchie – již jsme zmínili, že s fungováním předsednictva sestaveného dle obdobného paritního klíče měli jugoslávští komunisté zkušenosti již od poslední třetiny šedesátých let. Opakované, často nepřehledné až matoucí změny jugoslávského politického systému vedly k tomu, že i stranické předsednictvo měnilo v první dekádě své existence, tedy během sedmdesátých let, své formální pravomoci, konkrétní způsob činnosti i počet členů. Tato nestabilita byla podle všeho odrazem snahy jugoslávské mocenské elity najít optimální způsob fungování užšího stranického vedení, jehož složení mělo nejen nominálně odrážet rovnoprávnost jugoslávských národů, ale rovněž vytvořit prostor pro co nejefektivnější výkon politické praxe.

Stranické předsednictvo (P ÚV SKJ) zvolené koncem června 1978 mělo v porovnání s předchozími sestavami skutečně posílit svou politicko-výkonnou složku a stát se tak orgánem, kde se bude reálně mocensky rozhodovat, jakkoliv v intencích zásad kolektivního vedení. V kontextu blížícího se Titova odchodu, o kterém se sice ani na úrovni nejužšího jugoslávského vedení nevedly obsáhlé a precizní rozpravy, ale o jehož významu málokdo pochyboval, neměla tato změna jen formální ráz. V momentu, kdy se v polovině roku 1978 ustavilo nové předsednictvo ÚV SKJ, existovala již několikaměsíční zkušenost s tím, že Tito nebyl kontinuálně přítomen na zasedání některého z nejvyšších grémií. Jejich členům byla

¹⁶¹ BLAŽO MANDIĆ, *S Titom: čtvrt veka u Kabinetu*, Beograd 2012, s. 159.

¹⁶² *Jedanaest kongresa*, s. 275.

rozhodnutí, preference či vzkazy stárnoucího jugoslávského vůdce tlumočena skupinkou vybraných funkcionářů, kterým většinou vévodil Stane Dolanc, zastávající tenkrát post tajemníka výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ.¹⁶³ Tehdy, v době, kdy vrcholily přípravy na XI. sjezd a kdy bylo nutné řešit celou řadu nikoliv nevýznamných kádrových otázek, se tak do popředí dostával nový model politické praxe. Tito sice i nadále promlouval ke všem zásadnějším vnitropolitickým otázkám (i když k stále většímu procentu z nich už méně autoritativně), příslušníci vládnoucí elity však o nich jednali bez něj a stejně tak je i formálně schvalovali. Jak ještě ukážeme – šestaosmdesátiletý jugoslávský vůdce se v posledním čtvrtletí roku 1978 do světa aktivní, každodenní politiky velkou měrou opět vrátil. Avšak zkušenost s politickým rozhodováním v době, kdy několik měsíců trávil v ústraní, byla pro jeho nejbližší spolupracovníky i celou mocenskou elitu v řadě ohledů zásadní. Na jedné straně se totiž mohli i nadále spoléhat na názor vrcholného arbitra, na straně druhé však museli hledat cestu k tomu, jak postupovat daleko operativněji a samostatněji.

¹⁶³ Srov. AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznam z 35. schůze předsednictva ÚV SKJ z 27. 2. 1978; D. MARKOVIĆ, *Život i politika*, 2, s. 430.

Ve jménu *kolektivní práce* – upozadění S. Dolance

Když se bezprostředně po XI. sjezdu SKJ ustanovilo čtyřiadvacetičlenné Předsednictvo ÚV SKJ, byl Stane Dolanc opět potvrzen ve funkci stranického tajemníka. Tento post vykonával nepřetržitě od roku 1970. S přibývajícími léty si dokázal získat jak Titovu důvěru, tak i náležitou autoritu a vliv, jež se v důsledku stále častějších absencí jugoslávského vůdce v každodenním politickém životě ještě nadále prohlubovaly. V rámci užšího jugoslávského vedení se Dolanc neřadil mezi přední teoretiky samosprávného socialismu, nebyl ovšem považován ani za ekonomického experta či za protěžovaného znalce zahraniční politiky. Na zasedáních vrcholných stranických grémií, stejně jako při svých veřejných vystoupeních se ale ke všem těmto oblastem dokázal zasvěceně a přitom věcně vyjadřovat. Tím z velké části naplňoval jakýsi ideál komplexně vybaveného vrcholného stranického funkcionáře, jehož schopnosti se sice naplno projevovaly při řízení aparátu, ale zároveň tyto partajní horizonty dalece přesahovaly.¹⁶⁴ Nebylo proto divu, že na sklonku sedmdesátých let byl Dolanc považován za jednoho z nejžhavějších adeptů na Titovo nástupnictví. A tak zatímco v jugoslávském prostředí mohly podobné úvahy nabít maximálně podoby neoficiálních dohadů, v zahraničí se podobné spekulace objevovaly v předních médiích i v diplomatických a odborných kruzích.¹⁶⁵ To vše se logicky promítalo jak do Dolancovy pozice, kterou aktuálně zaujímal v Titově suitě, tak i do případných vyhlídek, se kterými mohl počítat v budoucnosti, tedy po odchodu jugoslávského vůdce.

Jestliže XI. sjezd SKJ nepřinesl konkrétní odpověď na otázku Titova nástupnictví, mohlo se Dolancovo potvrzení v úřadu tajemníka stranického předsednictva jevit nejen jako stvrzení, ale v daných okolnostech i jako určité posílení jeho postavení v rámci jugoslávské mocenské garnitury. Těžko bylo totiž možné ignorovat fakt, že zatímco u ostatních politických postů se začal stále častěji uplatňovat princip rotace, Dolanc se ve významné stranické funkci držel již osmým rokem. Již jsme zmínili, že Předsednictvo ÚV SKJ konstituované koncem června 1978 mělo výrazně posílit svou politicko-výkonnou složku a reálně se tak připravit na to, že jeho členové budou – za přísného dodržení metod *kolektivní práce* – rozhodovat o

¹⁶⁴ K tomu srov. bilanci Dolancovy politické kariéry, kterou sepsal známý bělehradský novinář Aleksandar Tijanić: ALEKSANDAR TIJANIĆ, Odlazak čuvara tajni, *Danas*, 9. 5. 1989, s. 16–17.

¹⁶⁵ Východoněmecký diplomat Manfred Schönebeck označil Dolance za faktického Titova nástupce, a to i přes to, že k tomu mělo dojít v rámci kolektivního vedení. Ve státech východního bloku ale podle něj Dolanc nevzbuzoval důvěru, především kvůli údajné prozápadní orientaci. V tomto se měl podobat svému ochránci E. Kardeljovi, jenž byl rovněž dlouhodobě vnímán jako liberálně orientovaný politik všemožně podporující odklon Jugoslávie od sovětské zájmové sféry. HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, 4.0/54, Propagandno-subverzivna aktivnost protiv SFRJ, Beograd 1978, s. 38.

klíčových problémech země. Ačkoliv se tím primárně nejednalo o upozadění státního předsednictva (P SFRJ), jehož kompetence stále zřetelněji směřovaly k oblasti zahraniční politiky, měla právě tato reorganizace v nejvyšších patrech jugoslávské komunistické strany nastavit onen mocenský mechanismus, který by konkrétněji zohledňoval a připravoval se na brzký Titův konec. Zkrátka – Dolanc se opětovně stal tajemníkem stranického předsednictva v momentu, kdy role a význam tohoto grémia začaly výrazně stoupat.

Předsednictvo ÚV SKJ sice mělo poměrně jasně definované pravomoci, oblasti působení i klíč, na základě kterého byli do jeho řad voleni jednotliví členové, chyběly zde ale regule, jež by přesně stanovovaly vnitřní uspořádání a praktické fungování čtyřicetivacetičlenného orgánu. Tento nedostatek, který by se obvykle řešil schválením propracovaného jednacího řádu, se v předvečer Titova odchodu ukázal být bodem, který toho napoví mnohé o post-titovském uspořádání. Jak totiž trefně poznamenal Edvard Kardelj – dokud stál v čele strany Tito, neexistovalo zde žádné dilema. O řadě věcí se rozhodovalo podle ustálené a léty prověřené praxe, jež vycházela z jeho nezaměnitelné a neoddiskutovatelné autority. Titův odchod ale měl vše změnit. Bylo nutné nastavit takový mechanismus práce předsednictva, který bude aplikovatelný i po smrti jugoslávského vůdce. Podle Kardelje by stranická elita měla už s dostatečným předstihem zajistit, aby tím chod předsednictva jako jednoho ze dvou hlavních mocenských orgánů v zemi byl zasažen co možná nejméně. Hledání účinného řešení ovšem muselo podle Kardelje vycházet z jedné základní premisy – nový systém by postrádal jedince, který by i jen formálně disponoval pravomocemi, vlivem a respektem jako měl za svého života Tito.¹⁶⁶

Jakkoliv byl princip *kolektivní práce* opakovaně zdůrazňovaným předpokladem takřka všech jugoslávských institucí a orgánů, v případě stranického předsednictva, jež mělo posílit svou politicko-výkonnou roli, bylo přeci jen nutné určit, kdo se stane *prvním mezi rovnými*. Případný adept neměl oproti ostatním členům tohoto grémia disponovat žádnými zvláštními pravomocemi, které by mu dovolovaly narušit pečlivě udržovaný balanc. Mezi jeho úkoly náležely hlavně příprava a řízení schůzí předsednictva, přičemž takřka každé rozhodnutí i o sebemenším aspektu práce kolektivního stranického vedení se mělo odvíjet od rovnoprávného postavení jeho členů. Vylučovalo by to jak nešvary partikularismu, tak nepřijatelné posilování osobní moci některého z nich. *První mezi rovnými* pak neměl ani v náznaku být pokládán za jakéhosi designovaného Titova nástupce, protože – a další vývoj tento trend jednoznačně

¹⁶⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/219, přepis stenografického záznamu z 35. schůze předsednictva ÚV SKJ z 27. 2. 1978, diskusní příspěvek E. Kardelje, l. 44.

potvrdil – takovýto způsob řešení post-titovského uspořádání se už tehdy ukázal jako neprůchozí.

Tento striktní a principiální model jen stěží mohl zastříit, že politik, kterému bude svěřena tato pravomoc, bude požívat nemalého respektu i prestiže, a to jak směrem navenek, tedy k domácí a světové veřejnosti, tak i uvnitř – k ostatním příslušníkům mocenské elity. Logicky z toho rovněž vyplývalo, že bude mít důvěru samotného Tita, kterého měl podle plánů zastupovat při řízení schůzí a převzít tak od něj řadu sice formálních, ale zvláště v symbolické rovině nikoliv bezvýznamných úkolů. V době, kdy se ustanovovalo nové stranické předsednictvo, se už otevřeně počítalo s tím, že stárnoucí jugoslávský vůdce bude na jeho setkání docházet spíše sporadicky a že bude nanejvýš vhodné, pokud bude jeho předpokládaná nepřítomnost řešena systematicky, nikoliv ad hoc. To vše jen posilovalo dojem, že *první mezi rovnými* i nadále zůstane pouze jedním z regulérních členů nejvyššího stranického grémia, ale že se jeho pozice i vyhlídky mohou od perspektiv kolegů nenápadně, ale přeci jen lišit. Čelní jugoslávští komunisté totiž na sklonku sedmdesátých let nedisponovali žádnými zkušenostmi, které by jim pomohly se zorientovat v tom, jak bude *kolektivní práce* bez Tita v praxi fungovat. Ze stejného důvodu nemohli ani přesně odhadnout, zda se *první mezi rovnými* postupně nedostane do postavení, kdy bude mít (nikoliv nominálně, ale fakticky) jasnější převahu.

Když se počátkem léta 1978 teprve konstitovalo stranické předsednictvo, předpokládalo se – i vzhledem k jeho opětovnému zvolení tajemníkem – že *prvním mezi rovnými* se stane právě Stane Dolanc. Jednalo by se na první pohled o více než logickou volbu: Dolanc totiž nejen dokonale ovládal řízení stranického aparátu, ale v uplynulých měsících rovněž udržoval pravidelný a úzký kontakt s nemocným či nepřítomným Titem. Stárnoucího vůdce sice navštěvoval v doprovodu hrstky dalších spolupracovníků, o výsledcích těchto setkání ale informoval své kolegy na zasedáních nejvyššího grémia většinou často stylem, který jasně vypovídal o jeho superiornosti.¹⁶⁷ Dolanc fakticky dohlížel na přípravy XI. sjezdu, kdy tlumočil Titova stanoviska k jednotlivým kádrovým návrhům¹⁶⁸ a dojednával s ním schvalování sjezdových dokumentů, včetně nového statutu SKJ. Pětapadesátiletý funkcionář slovinského původu tak podle všeho zaujímal ještě v polovině roku 1978 pozici, která by mnohem více než *prvnímu mezi rovnými* odpovídala charakteru jakési *šedé eminence* jugoslávské politiky. Toto obrazné označení daleko lépe odráželo tehdejší Dolancovo postavení než přirovnání ke *korunnímu princ* titovského režimu. I zde totiž platil fakt, který jsme

¹⁶⁷ Srov. J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 616.

¹⁶⁸ D. D. MARKOVIĆ, *Život i politika*, 2, s. 444–445.

opakovaně zdůrazňovali výše. Čím více se blížil Titův odchod, tím bylo jasnější, že k určení žádného takového nástupce nedojde.

Dolancovy zdánlivé výhody, kterými disponoval v předvečer Titova odchodu, se však během podzimu 1978 zásadně a hlavně náhle ztenčily. Stranický tajemník se s ohledem na své schopnosti, faktický vliv i nemalou autoritu na jednu stranu mohl jevit jako ideální kandidát na *prvního mezi rovnými*, na stranu druhou ho ale právě tyto zjevné přednosti znevýhodňovaly v momentu, kdy se z principu *kolektivní práce* stával stále zdůrazňovanější a hlavně daleko nekompromisněji vyžadovaná zásada jugoslávské politiky. Jak ještě podrobněji ukážeme níže – nejen Tito, ale i většina jeho nejbližších spolupracovníků byla na samém sklonku sedmdesátých let přesvědčena, že klidného přechodu do post-titovského období lze dosáhnout pouze pečlivě vybalancovanou mocenskou konstelací. Při takovémto nastavení v nejvyšších patrech jugoslávské politiky proto mohl Dolanc (stejně jako nikdo další) jen stěží dosáhnout výraznější převahy na úkor svých kolegů.

V polovině července 1978 uskutečnilo poslední zasedání nového stranického předsednictva před letním volnem, a tak se další schůze uskutečnily až 12. a 19. září. Jejich program se plně zaměřil na hodnocení nejnovějšího vývoje mezinárodní situace – nedávná návštěva nejvyšší čínské delegace v Jugoslávii a reakce, které se v souvislosti s delší etapou sblížení mezi Pekingem a Bělehradem objevovaly, stavěly Titovu skupinu opět do centra pozornosti světové diplomacie. Z tohoto důvodu se Tito zúčastnil druhého ze zmíněných zářijových zasedání, na kterém chtěl svým spolupracovníkům osobně polepšit o jednání s čínskými představiteli v čele s Chua Kuo-fengem. Jugoslávský vůdce neskrýval jisté nadšení z toho, že se mu vedle pevnější spolupráce podařilo u asijských partnerů údajně vzbudit i určitý obdiv k jugoslávskému modelu socialismu. Jako nemalou satisfakci jistě vnímal i to, že čínská komunistická strana nedávno uznala své pochybení z dob sovětsko-jugoslávské roztržky a o revizi svého někdejšího tvrdošíjného postoje informovala i členskou základnu.¹⁶⁹ Bez ohledu na tyto příznivé trendy v zahraniční politice však Tito důrazně upozornil na nepříliš dobré vztahy SFRJ se sousedními státy, v rámci kterých způsobovaly Bělehradu největší starosti i nejistoty kroky bulharského vedení.¹⁷⁰ I zde tedy u jugoslávského vůdce převládly varovné motivy, které zjevně akcentoval se záměrem, aby co nejpřesvědčivěji podchytil hrozby, s nimiž se budou muset potýkat jeho nástupci.

¹⁶⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznam z 4. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 9. 1978, diskusní příspěvky Josipa Broze Tita, l. 5–14 a Alexandra Grličkova, l. 39–40.

¹⁷⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 2–5.

Ačkoliv se Tito po několikaměsíční odmlce osobně zúčastnil zasedání nejvyššího stranického grémia, role předsedajícího se s jeho svolením opět ujal Stane Dolanc. Takové rozhodnutí s sebou vedle praktického významu neslo i signál důvěry vůči stranickému tajemníkovi, což jen potvrzovalo předchozí praxi. Ve skutečnosti se však jednalo o počátek konce Dolancova výsadního postavení, jak se ukázalo už o týden později na nadcházejícím zasedání stranické garnitury.

Nedisponujeme ani rámcovými údaji, které by nám umožnily přesněji rekonstruovat proces, na jehož konci se v předvečer Titova odchodu ocitly mocenské vyhlídky S. Dolance – a málokdo mohl tehdy odhadnout, zda dočasně či trvale – na pomyslném dnu. Jsou sice zaznamenány a často citovány výroky jugoslávského vůdce, podle kterých na sklonku života opakovaně a velmi podrážděně reagoval na Dolancovy ambice, sebevědomí i reálně vzrůstající vliv.¹⁷¹ Podobné střípky nám však sotva mohou dopomoci k tomu, abychom zachytili alespoň základní obrysy jednání a strategie čelních jugoslávských politiků v době, kdy se připravovali na to, že brzy převezmou chod země. Dolancův ústup z výsluní se navíc v závěru Titovy vlády odehrál velmi nejednoznačně a daleko podstatnější než zjištění jeho detailního průběhu je rozbor toho, k čemu měl v konečném důsledku vést.

Jasně náznaky toho, že Dolancův neformální vliv už velmi konkrétně naráží na nesouhlas ostatních příslušníků jugoslávské mocenské elity, se objevily koncem září 1978, tedy ještě před schválením finální verze jednacího řádu stranického předsednictva. Tento fakt byl přitom zásadní – přední jugoslávští komunisté (bezpochyby s Titovým vědomím) evidentně usoudili, že Dolancovu nejen stávající, ale hlavně budoucí pozici bude nutné vyjasnit ještě před tím, než se nastaví celý mechanismus práce předsednictva ÚV SKJ. Stranický tajemník se tím měl ocitnout ve zcela odlišné mocenské konstelaci, která by ho na jedné straně efektivně kontrolovala a svazovala, na straně druhé by ovšem i nadále zůstal nezpochybnitelným členem nejužšího jugoslávského vedení.

Zmíněné zasedání stranického předsednictva, na kterém se kritika Dolancových praktik už zřetelně přesouvala do roviny otevřené kritiky, se odehrálo 27. září 1978. Stane Dolanc na tomto setkání příznačně chyběl – v ten samý den totiž odcestoval do Řecka, kde ho očekával předseda socialistické strany Andreas Papandreu. Na letišti se s ním ve shodě se zaběhnutými zvyky rozloučil jeho kolega A. Grličkov, jenž se následně odebral právě na zmíněné zasedání.¹⁷² První část této schůze nejvyššího stranického grémia se soustředila hlavně na

¹⁷¹ Srov. např. I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 753.

¹⁷² Dolanc u Grčkoj, *Slobodna Dalmacija*, 27. 9. 1978, s. 1.

návrhy pracovních harmonogramů a na vcelku nepodstatné doplňky k náplni činnosti nedávno zformovaného předsednictva. Z této rutinní debaty ovšem začaly vzápětí zásadně vybočovat připomínky bosenského funkcionáře Branka Mikuliće, kterými celou rozpravu stočil k citlivému problému faktické rovnoprávnosti členů předsednictva ÚV SKJ.

Mikulić se nejprve vyjádřil pochybnosti nad tím, zda jsou jednotliví členové vrcholného stranického orgánu vůbec náležitě informováni o řadě zásadních otázek a nakolik jsou v tomto ohledu patrné rozdíly v přístupu k informacím: „Jsou zde soudruzi, kteří mají přístup k materiálům ze samotného zdroje a pak ti, kteří si to mohou přečíst potajmu, abych tak řekl, tedy pokud to jeden soudruh dá druhému [...] A v tomto ohledu nejsme rovnoprávní.“¹⁷³ Takové Mikulićovo obvinění bylo sice nekonkrétní a nejmenovité, přesto ale zcela zřetelně mířilo právě k S. Dolancovi. Potvrdil to ostatně i nadcházející diskutant Lazar Koliševski, podle nějž zde evidentně docházelo k privilegování a manipulaci s informacemi. Politik makedonského původu však byl už daleko přímočařejší, přičemž negativní jevy v práci *kolektivního* stranického vedení vztáhl přímo na Dolancovu osobu. Otevřeně vyslovil nesouhlas s tím, jakým způsobem tajemník předsednictva ÚV SKJ už několikrát – zřejmě svévolně – svolával a vedl setkání *stranických aktivů*. Těch se často zúčastnili i vysocí straničtí funkcionáři, což jim dodávalo nemalou politickou relevanci. Z čistě formálního hlediska se ale nejednalo o oficiální zasedání žádného z příslušných stranických orgánů. Svolání těchto ad hoc schůzí se tedy vymykal předepsané proceduře a vycházelo z různých faktorů – k jakému účelu se měly sejít, kdo na nich měl vystoupit a jaké mělo být jejich poselství. Koliševski tak Dolance v podstatě obvinil, že tímto způsobem překračoval nejen vlastní pravomoci, ale i politický úzus. Naposledy se toho měl údajně dopustit po návštěvě nejvyšších čínských představitelů v Jugoslávii.¹⁷⁴ Narážel tím zřejmě na fakt, že už krátce po odletu delegace v čele s Chua Kuo-fengem se v Lublani sešel *stranický aktiv* Slovinska, na kterém se právě Dolanc ujal úkolu obšírně zhodnotit význam čínsko-jugoslávského sblížení.¹⁷⁵ Koliševski otevřeně prohlásil, že s takovou praxí zásadně nesouhlasí, protože svolání *stranického aktivu* nesmí být pro žádného jugoslávského funkcionáře privilegiem, ale musí o něm padnout jasné rozhodnutí. Poněkud alibisticky přitom dodal, že kdyby zde byl Dolanc osobně přítomen, sdělil by mu tento

¹⁷³ AJ, f. 507-SKJ, III/226, přepis stenografického záznamu z 5. schůze předsednictva ÚV SKJ z 27. 9. 1978, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 69.

¹⁷⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek L. Koliševského, s. 71.

¹⁷⁵ Novo poglavlje u odnosima, *Slobodna Dalmacija*, 1. 9. 1978, s. 1.

svůj kritický postoj se stejnou otevřeností a razancí jako to činí teď před ostatními kolegy během jeho nepřítomnosti.¹⁷⁶

Na Mikuliće a Koliševského kritiku Dolancových praktik nikdo z přítomných přímo nenavázal. První ze zmíněných funkcionářů však stačil v pokračující diskuzi poukázat ještě na některé další nešváry a vážná pochybení při řízení stranického aparátu. Přestože Mikulić ani v tomto případě nemířil cíleně a jednoznačně na osobu S. Dolance, z kontextu bylo jasné, že právě tajemník předsednictva ÚV SKJ si podle všeho měl přivlastnit pravomoci a styl jednání, které odporují principu tolik prosazované *kolektivní práce*. Mikulić kupříkladu všechny přítomné upozornil, že „že nikdo z nás jako jednotlivec – s výjimkou předsedy SKJ – nemůže mít pravomoc, aby jménem předsednictva ÚV SKJ, schvaloval či navrhoval kandidáty na nejzodpovědnější funkce ve federaci, a to bez předchozích konzultací s předsednictvem.“ Tím narážel hlavně na aktuální výběr kandidátů do státního předsednictva, kterému v květnu 1979 začínalo další pětileté funkční období. Mikulić poněkud strojeně odmítl – asi aby se tak zjevně distancoval od praxe, kterou provozoval Dolanc – že by on sám měl promlouvat do výběru budoucích členů prezídia SFRJ a že by za tímto účelem měl docházet na zasedání příslušných orgánů, jež schvalovaly jednotlivé kandidáty: „Protože, soudruzi, já nemám právo hovořit jménem Předsednictva o těchto záležitostech. Já tam nejsem jako soukromá osoba. Já mám odpovídající pověření ze strany předsednictva a mohu tam tak zastupovat stanoviska předsednictva, nikoliv svá vlastní.“ Zásadu, podle které si žádný z členů stranického předsednictva nesmí dovolit obcházet toto kolektivní grémium, pak Mikulić zopakoval v debatě ještě několikrát s tím, že předchozí konzultace a souhlas na úrovni předsednictva jsou zcela nezbytné.¹⁷⁷

Mikulićův styl vystupování, formulace i narážky, které nepřímo činil na adresu Staneho Dolance, nemohly být solitérní povahy a těžko by zazněly bez předchozí alespoň rámcové konzultace se samotným Titem. I kdyby se bosenský funkcionář jen snažil, aby jen vyzdvihl nutnost dodržovat zásady *kolektivní práce*, takto formulovaná kritika bezprecedentně mířila k samotné podstatě fungování orgánu nejvyššího stranického vedení, ve kterém měli paritní zastoupení reprezentanti organizací z jednotlivých jugoslávských republik a oblastí. Mikulićovy pochybnosti nad rovnoprávným, a tedy i spravedlivým způsobem jejich informování proto rozhodně nebyla technickou připomínkou, kterou by bylo možné odstranit jednoduše tím, že by se všichni členové tohoto stranického grémia dostávali k důležitým

¹⁷⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/226, přepis stenografického záznam z 5. schůze předsednictva ÚV SKJ z 27. 9. 1978, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 71.

¹⁷⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 81–82, 84–85.

materiálům na základě jejich obratnější distribuce či pomocí lepšího logistického či komunikačního zázemí celého aparátu. Mikulić – a ještě otevřeněji L. Koliševski – se naopak snažili poukázat na to, že v nejvyšších patrech stranické politiky docházelo k porušování principů *kolektivní práce*, že se jich dopouštěl hlavně sám stranický tajemník a že tuto praxi jednoduše shledávají neakceptovatelnou. Takový typ kritiky by si stěželi mohli oba dovolit, aniž by věděli, že koresponduje i s osobním postojem J. B. Tita. Navíc s těmito pochybnostmi vystoupili před své kolegy těsně před tím, než se měl projednávat zmiňovaný jednací řád předsednictva ÚV SKJ, který se měl stát jedním z vodítek pro přechod do post-titovské éry. Tím dali najevo, že v podobném jednání – a to se v budoucnu nemuselo týkat jen S. Dolance – spatřovali jednu z největších vnitřních hrozeb pro stabilitu režimu. Uznali, že odstranit jí bylo nutné nejen před tím, než dojde k Titovu odchodu, ale dokonce ještě pod jeho přímým dohledem.

Proč se z celé plejády jugoslávských politiků právě B. Mikulić jevil jako adept, který měl omezit Dolancův vliv a aktivně přispět k nastolení nekompromisní vlády *kolektivní práce* v nejvyšším vedení? Sotva padesátiletý funkcionář z Bosny a Hercegoviny si podle všeho získal Titovu důvěru zhruba v polovině sedmdesátých let, kdy se mocenské elity ostatních republik ukázaly jako citelně oslabené a vcelku politicky nevýrazné po čistkách, jež zasáhly stranické nomenklatury v letech 1971–1973.¹⁷⁸ Příslušníci nových vedení Chorvatska, Srbska, ale i Slovinska či Makedonie se na rozdíl od svých předchůdců sice řadili ke *zdravému jádru* uvnitř SKJ, žádný z nich si však nedokázal v Titových očích získat exkluzivní sympatie či větší vliv. Vládnoucí bosenská garnitura však představovala v mnoha ohledech výjimku. Podařilo se jí z velké části odolat svodům liberalismu a nacionalismu, které stály za pádem jejich kolegů v ostatních částech federace. Bosenští politici se ale hlavně v průběhu sedmdesátých let, které se nesly v duchu upevňování *revolučního kurzu* profilovali jako ti, kdo byli vůči stárnoucímu jugoslávskému vůdci nikoliv jen vnějškově loajální, ale rovněž jako zodpovědní funkcionáři, jež autenticky, iniciativně a odhodlaně naplňují jeho odkaz – a jsou schopni tuto svou linii hájit i v budoucnu. A zdá se, že právě tento faktor jim v předvečer Titova odchodu zajistil sice nikoliv výsostný, ale přeci jen daleko bližší vztah s jugoslávským prezidentem.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Srov. D. SARAČ-RUJANAC, *Branko Mikulić*, s. 85 an.

¹⁷⁹ Oficiální záznamy, které by nám pomohly zachytit konkrétní důvody a formy náklonosti Tita k bosenskému vedení, jsou v tomto ohledu velmi skoupé. Ze strany jugoslávského vůdce se tedy nejednalo o projev otevřené a přímého favorizování na úkor ostatních mocenských elit, ale spíše o sympatie k výsledkům, kterých se bosenskými předáky podařilo dosáhnout v různých oblastech socialistické výstavby a rovněž ke stylu jejich politického vystupování, jenž se mnohdy vyznačoval agilním jugoslávským patriotismem. Srov. AJ, f. 837-KPR II-2-/658, Záznam o přijetí vedení SR Bosny a Hercegoviny v Bugojnu dne 6. 11. 1976; AJ, f. 837-KPR II-

Branko Mikulić, který byl po XI. sjezdu SKJ zvolen do předsednictva ÚV SKJ, patřil mezi nejvýraznější reprezentanty této *bosenské politiky*. Fakt, že to byl právě on, kdo vystoupil na zmiňované schůzi stranického předsednictva s nekompromisní obhajobou *kolektivní práce*, jež podle něj musela být základní konstantou jugoslávské politiky, nemusela nakonec být náhodná. Podle všeho si totiž v samotném závěru sedmdesátých let získal u Tita takovou míru důvěry, že chtěl přímo s jeho přispěním nastavit takový způsob fungování stranického vedení, který by nebyl ohrožován mocenskými ambicemi jeho jednotlivých členů. Úzká Mikulićova vazba na jugoslávského vůdce se naplno projevila o necelý měsíc později. Bosenský politik se 19. října 1978 stal historicky prvním předsedajícím stranického předsednictva.¹⁸⁰ S tímto postem, na kterém se každý rok měl střídat jednotliví členové předsednictva, se ovšem původně vůbec nepočítalo.¹⁸¹ Naopak se předpokládalo, že svolávání a řízení schůzí předsednictva víceméně automaticky připadne stranickému tajemníkovi, jenž zároveň bude udržovat i pravidelný kontakt s Titem. Od podzimu 1978 se však o tyto kompetence měli dělit minimálně dva funkcionáři – B. Mikulić jako předsedající předsednictva ÚV SKJ a S. Dolanc jako tajemník tohoto grémia. Jakkoliv se formálně mělo jednat o organizační opatření, jež bylo součástí debaty nad jednacím řádem vrcholného stranického orgánu, bylo více než jasné, že se (a vše nasvědčuje tomu, že se zde jednalo o Titův osobní zásah) mělo dosáhnout minimálně dvou cílů. Jugoslávský vůdce na straně jedné usiloval o výrazné, ale zato elegantní omezení Dolancova manévrovacího prostoru, na straně druhé tím ale vyslal i mnohem otevřenější signál, který měl z udržování permanentní balance uvnitř nejvyšší vládnoucí elity učinit jednu z nezbytných záruk přechodu do post-titovské éry.

S nově nastalou situací byl S. Dolanc během podzimu 1978 konfrontován nepřímou – nadále zůstával stranickým tajemníkem, jenž společně s předsedajícím rozhodně patřil mezi hlavní postavy jugoslávské politiky, jakkoliv se nyní jeho role podstatně více zaměřovala na praktické a organizační činnosti. Dolanc nebyl vystaven nejen veřejné, ale ani širší vnitrostranické kritice. A už vůbec se jeho jméno nestalo synonymem pro označení negativních a škodlivých tendencí v SKJ. Jugoslávská politika se tak na sklonku Titovy éry až překvapivě obratně a elegantně vyhnula skandálu, který by mohl otevřeně posloužit jako odstrašující

2/697, Záznam o přijetí státního a politického vedení SR BiH v Bugojnu dne 22. 4. 1978; AJ, f. 837-KPR II-2/711, Záznam o přijetí vedení SR Bosny a Hercegoviny v Bugojnu dne 14. 11. 1978.

¹⁸⁰ Schůze, na které se B. Mikulić oficiálně stal předsedajícím předsednictva ÚV SKJ, se osobně zúčastnil i J. B. Tito, který tak stvrdil nejen nominální souhlas s volbou, ale i svou osobní podporu bosenskému politikovi. „Pracuj tak, abych ti mohl poděkovat,“ prohlásil na závěr schůze směrem k Mikulićovi. AJ, f. 507-SKJ, III/226, přepis stenografického záznamu z 7. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 10. 1978, l. 51.

¹⁸¹ AJ, f. 507-SKJ, III/227, přepis stenografického záznamu z 6. schůze předsednictva ÚV SKJ z 9. 10. 1978, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 2.

příklad neúměrných mocenských ambicí. V Dolancově případě navíc evidentně zapůsobil i faktor seberegulace – sám stranický tajemník se v následujících měsících snažil, aby ze sebe sejmul podezření, že se v rámci vládnoucího establishmentu snaží jakkoliv obejít či narušovat principy *kolektivní práce*. Za tímto účelem dokonce rezolutně odmítal, aby přijal pozvání šéfa francouzských komunistů Georsege Marchaise na setkání v Paříži. Dolanc před svými kolegy – evidentně s ohledem na předcházející kritiku – otevřeně přiznal, že si nepřeje, aby byl veřejně vnímán jako Marchaisův partner, tedy aby jeho pozice byla kladena na roveň nejvyššího představitele strany.¹⁸² Úzkostlivě tak odmítal, aby byl v zahraničí vnímán jako faktický Titův zástupce nebo snad dokonce jako jeho designovaný následník. I přes jeho opakované naléhání však bylo nakonec rozhodnuto, že s ohledem na význam plánované návštěvy (zvyšovaný aktuální přitažlivostí eurokomunismu), se má s Marchaisem setkat právě on. I tím se mělo ostatně potvrdit, že Dolanc na sklonku roku 1978 sice skutečně zažíval okamžiky upozadění a pravděpodobně i osobní nejistoty, rozhodně se však neocítl na chvostu jugoslávské politiky.

Podzim roku 1978 byl z hlediska úvah nad blížící se post-titovskou érou důležitý nejen s ohledem na Dolancovo zkrocení. Diskuze nad jednacím řádem stranického předsednictva, která probíhala během října 1978 totiž do značné míry napomohla tomu, aby jugoslávská mocenská elita alespoň částečně překonala mentální blok i jistou bezradnost, se kterými až dosud přistupovala k otázce Titova odchodu. Pravděpodobně nikdo nemohl do této rozpravy zasáhnout způsobem, jakým to učinil tehdy už těžce nemocný E. Kardelj. Slovinský funkcionář mohl sice své kolegy otevřeně upozornit na konsekvence, jež s sebou přinese konec Titovy éry, s ohledem na své postavení a nemalý respekt tím ale nenarušil celkově diskrétní a taktní charakter debaty o jinak velmi citlivém tématu. Vedle řady návrhů, které měly posílit skutečně rovnoprávný a kolektivní charakter jugoslávského vedení¹⁸³ neváhal Kardelj opět zdůraznit v čem spočívá jádro celé rozpravy: „My v budoucnosti určitě nebudeme hledat nové Tity, protože žádní nejsou a ještě dlouho nebudou“.¹⁸⁴

Další diskutující podle všeho museli takto nastavené mantinely zohledňovat. Ovšem už samotný fakt, že se přechod do post-titovského období vůbec objevil na pořadu dne, umožnila

¹⁸² AJ, f. 507-SKJ, III/226, přepis stenografického záznamu z 7. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 10. 1978, diskuzní příspěvek S. Dolance, s. 36–37.

¹⁸³ Kardelj v duchu socialistické samosprávné demokracie např. nabádal k tomu, aby se fungování jugoslávského stranického vedení lišilo od toho sovětského, ve kterém měla být rovnoprávnost jeho členů jen formální a v podstatě fungovala na hierarchickém principu. I proto Kardelj důsledně užíval pojmu *kolektivní práce*, nikoliv termín *kolektivní vedení*, jež byl typický pro státy východního bloku. AJ, f. 507-SKJ, III/227, přepis stenografického záznamu z 6. schůze předsednictva ÚV SKJ z 9. 10. 1978, diskusní příspěvek E. Kardelje, l. 10–11.

¹⁸⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek E. Kardelje, s. 10.

i tomuto poměrně širokému okruhu funkcionářů, aby se do této důležité debaty buď přímo zapojili nebo jí alespoň osobně přihlíželi. Od podzimu 1978 bylo tedy jasné, kdo bude místo Tita svolávat a řídit zasedání předsednictva ÚV SKJ i kdo s ním bude udržovat pravidelný kontakt. Zlepšit se rovněž měla pravidelná informovanost členů tohoto orgánů – na tento záměr, který byl zjevnou aluzí na Dolancovy prohrěšky, apeloval i sám Tito.¹⁸⁵ Zavedením nové funkce předsedajícího bylo navíc zřejmé, že princip každoroční rotace se po Předsednictvu SFRJ dostane i do nejvyššího stranického grémia a že tak bude po následující léta patřit k neodmyslitelným charakteristikám jugoslávského politického systému. Dolancovo upozadění bylo proto nejen úspěšným pokusem o nastavení nekompromisní rovnováhy v rámci vládnoucí špičky, ale také jedním z prvních konkrétních opatření, kterými se Jugoslávie měla připravit na brzký Titův konec. A jak se záhy ukázalo – jugoslávský prezident se rozhodl učinit z *kolektivní práce*, jež by vedle přísně regulovaného mechanismu spolurozhodování předpokládala i omezený mandát pro nositele řady nejvyšších funkcí, jeden z ústředních bodů svého politického testamentu.

¹⁸⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/229, přepis stenografického záznamu z 8. schůze předsednictva ÚV SKJ z 2. 11. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 132–133.

Hledání systémového řešení: *Titova iniciativa*

Na konec listopadu 1978 byl do hlavního města Jugoslávie svolán VIII. sjezd svazové odborové organizace. Mělo se jednat o poslední setkání tohoto druhu v končícím *sjezdovém* roce. Přestože Tito ohlásil, že se ho osobně zúčastní a vystoupí zde dokonce i s projevem,¹⁸⁶ oficiálně máloco nasvědčovalo tomu, že právě při této příležitosti nastíní delegátům i širší veřejnosti svou představu kádrové politiky, pro kterou se s ohledem na její závažnost vžilo označení *Titova iniciativa*. Vystoupení jugoslávského vůdce se vzhledem k charakteru akce zprvu primárně zaměřovalo na hospodářské neduhy: nízkou produktivitu práce, deficit platební bilance zahraničního obchodu a alarmující nárůst spotřeby.¹⁸⁷ Pro Tita nebyly podobné zmínky jen rétorickou figurou, která měla uspokojit přítomné odborářské delegáty. Jugoslávský prezident se na sklonku své vlády o kondici národní ekonomiky vážně zajímal, i když do mnohdy technicistních a odborně zaměřených debat se spíše nezapojoval. Velmi dobře si ale uvědomoval, že dlouhodobá kumulace nejrůznějších hospodářských problémů, o jejichž původu se často přeli funkcionáři, experti i lidé z praxe, mohou i navzdory současným (vcelku velmi poklidným) poměrům v zemi jednou mít vážné politické konsekvence.¹⁸⁸

Vrcholné setkání odborové organizace se Titovi evidentně jevilo jako vhodná příležitost k tomu, aby více rozvedl a konkretizoval svou osobní představu o tom, jaký mechanismus má k této politické stabilitě přispět. Do svého projevu proto zahrnul nečekaný návrh spočívající v zavedení jednorozhodného mandátu pro nositele většiny politických funkcí, a to od těch nejnižších (*komuny*) až po ty federální. Odkazoval přitom na praxi, která vládla ve dvou nejvyšších kolektivních orgánech – a tak zatímco v předsednictvu SFRJ docházelo ke každoroční výměně místopředsedy už od května 1974, v nejvyšším stranickém grémiu se tento model každoroční rotace zavedl teprve před několika málo týdny, když se B. Mikulić stal prvním předsedajícím P ÚV SKJ. Podle Titova názoru by však tímto způsobem měly fungovat i ostatní politické orgány a instituce, snad s výjimkou některých výkonných postů. Nemělo to přitom vést jen k dalšímu prohloubení samosprávných principů v jugoslávské společnosti, ale rovněž se tím měly eliminovat „projevy lídrovství a dalších nezdravých ambic jednotlivců.“ Jugoslávský vůdce evidentně usiloval o to, aby posluchači nepovažovali tento návrh, stejně jako

¹⁸⁶ Celé znění Titova projevu dostali ještě před zahájením sjezdu k dispozici vybraní funkcionáři, mj. B. Mikulić či federální premiér Veselin Đuranović. AJ, f. 837-KPR II-3-c-1/6, projev J. B. Tita na VIII. sjezdu Svazu odborů Jugoslávie.

¹⁸⁷ *Slobodna Dalmacija*, 22. 11. 1978, s. 1, 3.

¹⁸⁸ AJ, f. 837-KPR II-2/736, záznam ze setkání Josipa Broze Tita s L. Koliševským, S. Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem z 15. 11. 1979, l. 1.

celkové vyznění jeho projevu, za jedno z dalších formalistních vystoupení. Aby se náležitě zvýšila jeho naléhavost i relevance, svěřil se Tito přítomným delegátům s tím, že nad celým problémem přemýšlel již delší dobu a že zavedení jednoročního mandátu a s ním i jakési permanentní rotace kádrů „by přispělo k tomu, aby se Jugoslávie i nadále úspěšně rozvíjela jako socialistické, samosprávné a federativní společenství ve stabilních poměrech.“¹⁸⁹ A jak ukázaly následující měsíce, ale i první roky post-titovského období – *Titově iniciativě* byl skutečně už od samého počátku přisuzován status jakési poslední vůle, a tedy i jasného a závazného odkazu, jugoslávským vůdcem zanechávaným svým nástupcům.

Titovo přiznání, podle kterého se již delší dobu intenzívně zamýšlel nad mechanismem, který by i do budoucna zaručoval stabilitu v jugoslávské politice, nebylo podle všeho daleko od pravdy. V předchozím výkladu jsme opakovaně ukázali, že v průběhu roku 1978 o těchto záležitostech sice nehovořil nijak konkrétně a otevřeně, rozhodně ale nebyl nečinný. Důkazem bylo i upozadění výrazného a ambiciózního S. Dolance ve stranickém vedení a zavedení funkce předsedajícího. Byly to změny, jež nemohly proběhnout bez Titova vědomí a výslovného schválení. Šestaosmdesátiletý jugoslávský vůdce si ale stejně dobře uvědomoval i to, že těmito jinak velmi efektivními kroky bylo možné dosáhnout jen krátkodobého triumfu *kolektivní práce*. Z tohoto hlediska nabízel jasně definovaný mechanismus každoroční rotace, z níž by se stala jedna ze základních konstant jugoslávského politického systému, lepší a hlavně trvalejší řešení bránící případnému nástupu (dalšího) autoritářského předáka. To by sice na jedné straně bezpochyby vedlo k dalšímu zkomplikování už tak složité mocenské soustavy, na straně druhé se zavedení jednoročního mandátu s ohledem na dynamiku rozvoje samosprávného socialismu během uplynulé dekády zdálo být jen dalším z mnoha kroků, jež měly *ještě za pochodu* přispět k jeho lepšímu fungování a neustálému zdokonalování. Jak ještě ukážeme – Tito v rámci prezentace svého návrhu na většinu těchto racionálně znějících argumentů evidentně sázel. V permanentní rotaci, která by se vztahovala na většinu politických funkcí napříč celým jugoslávským systémem, zároveň spatřoval ono řešení post-titovského uspořádání, jež bylo v poslední době tak netrpělivě očekáváno. Proto byl Tito v následujících měsících připraven nejen dohlížet nad postupnou implementací svého návrhu, ale rovněž dát dostatečně najevo, že zásadnější výtky či dokonce odpor vůči němu bude vnímat jako faktické vzepření se nejen principu *kolektivní práce*, ale i jeho osobní vůli.

Titova iniciativa, respektive její budoucí realizace, měla řadu předpokladů k tomu, aby v politických poměrech v zemi způsobila naprosté zemětřesení. Každoroční rotace, která by

¹⁸⁹ Potrošnju svesti u okviru realnih mogućnosti, *Slobodna Dalmacija*, 22. 11. 1978, s. 3.

předpokládala pravidelnou a rozsáhlou obměnu většiny vedoucích postů, mohla při důsledném až dogmatickém dodržování vést k závažné kádrové krizi, a to už v prvním období post-titovské éry. Tato hrozba by sice byla navenek prezentována jako projev porodních bolestí, které provázely nesmlouvavé, ale principiální zavádění *kolektivní práce* do praxe, reálně by ale spíše vedly k naprosté politické destabilizaci, v níž by fráze o prohlubování socialistické samosprávné demokracie už těžko obstály. V tomto ohledu patřila *Titova iniciativa* do kategorie těch kroků jugoslávského vedení, které na jedné straně byly – nutno říct, že v jistém smyslu až odvážným – důkazem autentické víry ve vizi socialistické samosprávy, na straně druhé ale byly stejně tak riskantním skokem do neznáma, jenž mohl mít nedozírné následky.

Tyto jakkoliv závažné, ale spíše obecnější námitky vůči *Titově iniciativě* byly jen jednou stranou celého problému. V rámci tehdejší jugoslávské politické garnitury bylo možné zaznamenat projevy pochybností i jasně formulovaných obav. Tyto argumenty se ale nemohly s ohledem na autoritativní status *Titovy iniciativy* dále rozvíjet, natož pak veřejně prosazovat či dokonce vést k zavržení celého projektu.¹⁹⁰ Místo nich se na půdě nejvyšších mocenských grémií otevíral prostor pro konkrétní připomínky, které se týkaly zavádění jednoročního mandátu do praxe a jež se na první pohled zdály být záležitostí nanejvýš technickou až okrajovou. I zde však vypluly na povrch otázky, které naznačovaly, že i formální aspekty přechodu do post-titovské epochy budou skýtat ne jeden problém. V jiných, tedy poklidnějších a předvídatelnějších okolnostech, by se jednalo o změny, které by byly předmětem debat o vcelku nezáživných statutárních a ústavních doplňcích. V kontextu očekávaného a blížícího se Titova odchodu však mohly i takovéto na první pohled zcela nevinné kroky vést k citelnému narušení politické stability, jíž se jugoslávské vedení tak vehementně chlubilo a zaklínalo.

Během diskuzí o *Titově iniciativě*, které mezi nejvyššími jugoslávskými komunisty probíhaly během první poloviny roku 1979, se ukázalo, že další plánovaný zásah do politické praxe se sice setkal s deklarativní podporou, ta však nebyla bezvýhradná. Zkušený chorvatský funkcionář Vladimir Bakarić správně konstatoval, že projednávání návrhu – vzhledem k tomu, kdo byl jeho iniciátorem – je neodkladným a zcela prioritním úkolem.¹⁹¹ Od začátku tedy bylo jasné, že se během jeho schvalování nebude posuzovat, zda se jedná o správný krok zajišťující budoucí stabilitu, ale pouze to, *jak a kdy* bude implementován. I takové rozpravy však odhalily

¹⁹⁰ Srov. krátký záznam rozhovor chorvatského historika D. Bilandžiće s Mikou Špiljakem, který tehdy stál v čele svazové odborové organizace, na jejímž sjezdu byla *Titova iniciativa* představena. Špiljak se obával, že její implementace povede k faktickému rozvratu mocenské struktury: DUŠAN BILANDŽIĆ, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005*, Zagreb 2006, s. 177.

¹⁹¹ AJ, f. 504-SKJ, III/238, přepis stenografického záznamu z 17. schůze předsednictva ÚV SKJ z 20. 2. 1979, diskusní příspěvek V. Bakariće, l. 119–120.

řadu nejasností a nesrovnalostí – bude nutné kvůli *Titově iniciativě* přistoupit k dalším ústavním změnám, když současná konstituce platila sotva pět let? Jak bude jednoroční mandát zaváděn v rámci stranických organizací na úrovni republik a autonomních oblastí? Zde dodejme – a řada diskutujících na to opakovaně upozorňovala – že v momentu, kdy Tito vystoupil se svým projevem na setkání odborářů, uplynulo od posledních sjezdů volících nová stranická vedení sotva půl roku. Příslušní funkcionáři tedy vykonávali nový mandát jen několik málo měsíců. Nyní se místo řešení mnoha naléhavých otázek měli „zabývat sami sebou“, respektive se opět zamýšlet nad změnami ve fungování složitého mocenského mechanismu, jehož byli sami součástí.¹⁹²

Zopakujme, že podobné dílčí námitky, které se objevily v souvislosti s *Titovou iniciativou*, nemohly vést k jejímu zamítnutí. Názorně však ilustrovaly, čeho se budoucí nástupci jugoslávského vůdce obávali. Slovinský politik France Popit své spolustraníky opakovaně varoval, že zavádění jednoročního mandátu a celého systému rotace je samo o sobě složitou procedurou a proto musí proběhnout tak, aby nevedlo k dezorganizaci celého systému, a tedy i jugoslávské společnosti jako takové. Popit navíc uvedl, že přitom všem je nutné zvážit aktuálně nepříznivou mezinárodně politickou situaci (stupňující se napětí po vietnamské invazi do Kambodži) i fakt, že sama Jugoslávie čelila cele řadě vlastních problémů (zde měl pravděpodobně na mysli hlavně narůstající ekonomické obtíže).¹⁹³ Popitovy připomínky tak jasně dokazovaly, že ani obecně akceptovatelná závaznost Titova návrhu nemohla zcela vymazat pochybnosti, zda *moudré přání* stárnoucího vůdce přeci jen nevnese do života země více škody než užítku. Popit také jako jeden z mála diskutujících upozornil, že jednoroční mandát nelze aplikovat ve *všech* případech, tedy i ve výkonných funkcích na úrovni okresů, jejichž mandáty měly být – alespoň ve Slovinsku – přesně stanovené. Jejich případná změna by prý mohla vést k erozi celého, jinak velmi komplikovaného, delegátského systému.¹⁹⁴

Tito si výslovně nepřál, aby jeho iniciativa rozpoutala další kolo nepřehledných ústavních a statutárních změn a paradoxně tak vedla nikoliv k politické stabilitě, ale naopak k chaosu.¹⁹⁵ Rozhodně ale také nechtěl připustit, aby se z obav před nežádoucími následky jeho návrhu postupně slevovalo či dokonce zcela upustilo. Konečný verdikt se v následujícím

¹⁹² AJ, f. 504-SKJ, III/238, přepis stenografického záznamu z 17. schůze předsednictva ÚV SKJ z 20. 2. 1979, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 89–90.

¹⁹³ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Popita, l. 38, 157.

¹⁹⁴ AJ, f. 504-SKJ, III/251, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 6. 1979, diskusní příspěvek F. Popita, l. 6.

¹⁹⁵ AJ, f. 504-SKJ, III/238, přepis stenografického záznamu z 17. schůze předsednictva ÚV SKJ z 20. 2. 1979, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 167–168.

období hledal jen obtížně a byl předmětem protichůdných názorů mezi jugoslávskými předáky, jak ukážeme v dalším výkladu. Jednoroční mandát (ovšem s možností jednoho opakování) se u vrcholných stranických postů začal uplatňovat až po roce 1982, tedy po konání sjezdů stranických organizací jednotlivých republik a oblastí. Ve stejné době mělo dojít i dílčím, velmi omezeným ústavním změnám, jež by tuto rotaci zavedly i na úrovni státních předsednictev. Sám Tito předpokládal, že na základě tohoto klíče budou za tři roky na příslušné posty zvoleny nové osobnosti jugoslávského politického života a že tak dojde k přirozené a zcela pozvolné obměně kádrů.¹⁹⁶ Z jisté úpornosti, s jakou přistupoval k prosazení celé iniciativy bylo přitom zřejmé, jak si velmi dobře uvědomoval, že nástupu této nové generace už nebude s největší pravděpodobností osobně přihlížet.

Samotná myšlenka časového omezení výkonu mandátu nebyla v jugoslávské politice zcela nová. Během první poloviny roku 1978 se v souvislosti s přípravami XI. sjezdu SKJ obsáhle diskutovalo o tom, že členové předsednictva ÚV SKJ budou moci být do tohoto nejvyššího stranického orgánu zvoleni pouze dvakrát, což při čtyřletých cyklech stranických sjezdů znamenalo, že by v něm jednotliví funkcionáři strávili nanejvýš osm let. Toto pravidlo plně odpovídalo principům *kolektivní práce* – předpokládalo totiž jak pravidelnou obměnu kádrů, tak omezení manévrovacího prostoru pro ty politiky, kteří by vlastní mocenské ambice zakládali na dlouhodobém setrvávání na klíčových postech. Respektování této na první pohled navýsost demokratické a progresivní zásady však naráželo na nejednu překážku. Ruku v ruce s debatami o časovém omezení výkonu mandátu se totiž ihned objevily i návrhy, pomocí kterých by bylo možné toto striktní ustanovení obejít, respektive učinit z něj v odůvodněných případech výjimku. Evidentně zde chyběla jasná politická vůle, která by v duchu demokratizace a rotace připustila, aby se tímto způsobem ze stranického grémia vytratili osobnosti typu E. Kardelje či V. Bakariće. Potvrdilo se tak, že jugoslávská politika se jen pomalu a opatrně připravovala nejen na blížící se Titův odchod, ale i na absenci jeho nejbližších spolupracovníků.

Rozhodovaly však (v nemenší míře) i důvody veskrze osobní. Titovi následovníci si sami jistě nepřáli, aby se po osmi letech museli sami automaticky vzdávat postů ve stranickém předsednictvu bez ohledu na aktuální mocenskou konstelaci či vlastní *mimořádné zásluhy*, kterými by se mohlo další setrvání v předních funkcích zdůvodnit. Pokud by totiž pravidlo dovolující maximálně jedno znovuzvolení bylo uplatňováno už v případě stranického předsednictva vybraného po XI. sjezdu SKJ v červnu 1978, pouze dva členové z celkových

¹⁹⁶ AJ, f. 504-SKJ, III/251, přepis stenografického záznamu z 30. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 6. 1979, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 3–5.

čtyřicet (Dušan Dragosavac z Chorvatska a Nikola Stojanović z Bosny a Hercegoviny) by na následujícím sjezdu v roce 1982 mohli kandidovat znovu a pokračovat tak v práci v nejvyšším stranickém orgánu.¹⁹⁷ Takovéto politické zemětřesení se však v závěru sedmdesátých let zdálo být těžko představitelné. Výsledkem tedy byla dohoda, na základě které by další znovuzvolení bylo přeci jen možné, ovšem pouze v *mimořádných případech*, s náležitým zdůvodněním (tehdy se ještě počítalo s Titovým osobním souhlasem) a se schválením ústředního výboru SKJ. Zcela se zde vytrácel fakt, že tato zvláštní procedura bude muset být uplatňována v případě drtivé většiny členů stávajícího P ÚV SKJ a že se tak drasticky snižuje smysl i důvěryhodnost původního pravidla, jež omezovalo výkon mandátu na dvě po sobě jdoucí období.¹⁹⁸

¹⁹⁷ AJ, f. 504-SKJ, III/238, přepis stenografického záznamu z 17. schůze předsednictva ÚV SKJ z 20. 2. 1979, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 151.

¹⁹⁸ AJ, f. 504-SKJ, III, přepis stenografického záznamu z 34. zasedání předsednictva ÚV SKJ z 26. 1. 1978, diskusní příspěvky V. Žarkoviće l. 136–137, E. Kardelje, l. 139–140, B. Mikuliće, l. 143–144 a S. Dolance, l. 147.

Smrt jako memento: Kardeljův odchod

V analýze příprav jugoslávské mocenské špičky na post-titovské období jsme hlavní pozornost dosud věnovali institucionálním a veskrze politickým aspektům. Sledovali jsme tak konkrétní pokusy o prohlubování principů *kolektivní práce*, stejně jako snahy nastolit v této otázce systémové řešení v podobě *Titovy iniciativy*. Legitimitu, stabilitu i prestiž jugoslávské socialistické soustavy však ovlivňovaly na sklonku sedmdesátých let rovněž faktory, které se týkaly sice obtížněji analyzovatelných, ale neméně důležitých vlivů psychologických a mentálních. Ty totiž daleko více než jakékoliv politické debaty odhalovaly, že podstata úvah o post-titovském období se týkala i složitého a citlivého procesu vyrovnávání se s trvalou ztrátou – smrtí – nejen samotného Tita, ale i dalších předáků jugoslávské revoluce. Režim byl přitom i několik dekád po svém vzniku svázán s osobnostní otce zakladatele způsobem, jenž byl na konci sedmdesátých let v porovnání s ostatními státně socialistických diktaturách do jisté míry výjimečný.¹⁹⁹ Z tohoto důvodu nebyly na sklonku sedmdesátých let podobné myšlenky i přes svůj emocionální, místy až iracionální náboj, jen nějakými přechodnými chmurami na jugoslávském politickém nebi, ale byly jeho pevně zakořeněnou konstantou.

Během poslední dekády své vlády byl Tito několikrát konfrontován se smrtí svých blízkých spolupracovníků a někdejších spolubojovníků – v březnu 1975 zemřel Veljko Vlahović, předválečný člen komunistické strany a účastník španělské občanské války, který se ještě v roce 1974 aktivně podílel na přípravě X. sjezdu SKJ mající být definitivní tečkou za nacionalistickými a liberálními hrozbami z počátku sedmdesátých let. V červenci 1977 skončil předseda socialistického svazu Dušan Petrović Šane, veřejně rovněž aktivní takřka do posledních okamžiků života. Počátkem roku 1977 pak nejvyššími patry jugoslávské politiky otrásla tragická smrt federálního premiéra Džemala Bijediće, který zahynul při leteckém neštěstí u Kreševa. Zvláště posledně zmíněná nenadálá ztráta Titem údajně velmi otrásla.²⁰⁰

¹⁹⁹ Jistou analogii můžeme tehdy nalézt v případě KLR, v jejímž čele stál fakticky od samého počátku Kim Ir-sen. Otázka severokorejského nástupnictví po zakladatelském vůdci však v sobě skrývala celou řadu specifik – na rozdíl od situace v Jugoslávii se zde nemusel zohledňovat multietnické složení státu, samotný charakter režimu KLR navíc umožňoval, aby se Kim Ir-senovým následovníkem stal jeho syn Kim Čong-il, což byl model v jugoslávských podmínkách těžko uplatnitelný. K tomu srov. ADRIAN BUZO, *Partyzánská dynastie: politika a vedení Severní Koreje*, Praha 2003, s. 117an. Samostatnou kapitolu pak představovala Albánie, kde byly paralely s Jugoslávii zřejmější: i tam se otázka nástupnictví po Enveru Hodžovi stávala předmětem úvah nad samotnou existencí režimu, který rovněž nacházel v postavení mezi dvěma soupeřícími bloky studené války. Ovšem s ohledem na jeho mezinárodní izolaci i rigidně stalinistický charakter, který si udržoval i v závěru sedmdesátých let, však tyto kalkulace byly daleko spekulativnější a pro dobové pozorovatele i méně přitažlivější než v jugoslávském případě. I zde však nakonec o svém nástupci explicitně rozhodl sám otec zakladatel, když jím určil Ramize Aliu. Srov. PAVEL HRADEČNÝ, *Dějiny Albánie*, Praha 2008, s. 497.

²⁰⁰ HUSNIJA KAMBEROVIĆ, *Džemal Bijedić: politička biografija*, Mostar 2012, s. 423.

Z hlediska Titových úvah nad blížícím se vlastním odchodem, stejně jako nad perspektivou jugoslávského modelu socialismu, se však jako daleko intenzivnější ukázala zkušenost s těžkou nemocí jeho blízkého spolupracovníka Edvarda Kardelje. Přední teoretik samosprávného socialismu se v listopadu 1974 podrobil operaci, při které mu byl odstraněn zhoubný nádor na tlustém střevě. Přestože se ze zákroku velmi rychle zotavil a s takřka plným nasazením i elánem se nadále aktivně zapojoval do politického života, vyšetření z jara 1976 už potvrdila nejen rakovinovou recidivu, ale i hrozbu jejího šíření do dalších částí těla. Kardelj se tak musel opakovaně podrobovat vyčerpávající chemoterapii, která však už nemohla zabránit metastázám do oblasti plic a jater, jak během podzimu 1978 odhalila hloubková lékařská vyšetření.²⁰¹ Titův souputník tak v poslední fázi svého života sváděl boj se zákeřným a hlavně dlouhodobým onemocněním, jež ho i přes udivující činorodost, silnou vůli a disciplínu přeci jen limitovaly v jeho každodenní činnosti.²⁰² S ohledem na Kardeljovo postavení i zmíněnou horečnou aktivitu, s níž pravidelně přispíval do nejrůznějších aktuálních diskuzí uvnitř jugoslávského vedení, se jeho stále častější absence a průběh nemoci stávaly problémem, který znepokojeně sledoval nejen sám Tito, ale i jeho potenciální nástupci.²⁰³ Z Kardeljova zápasu se smrtí se stávalo memento, které ukazovalo, že odchod jedné z dominantních postav jugoslávské revoluce může mít vleklý, a přitom nemilosrdný průběh, který bude vzbuzovat nenadálou pozornost i různé spekulace.

Poslední měsíce Kardeljova života byly pro Tita dalším, pravděpodobně ještě silnějším a osobnějším impulzem, aby se ještě více zamýšlel nad konkrétními otázkami vlastního odchodu. Nebylo jistě náhodou, že během podzimu 1978, kdy se Kardeljův zdravotní stav dramaticky zhoršoval, otevřeně promluvil o tom, kde si přeje být pochován. Jistě si byl vědom, že tento problém ani zdaleka nemá jen praktickou povahu – výběr místa posledního odpočinku byl stejně důležitou součástí jeho testamentu jako další opatření, jež se například týkala každoroční rotace politických funkcionářů a *kolektivní práce*. Koncem listopadu 1978 vyslovil Tito u příležitosti oslav Dne republiky před svými spolupracovníky přání, aby byl pohřben v Bělehradě. V tomto gestu prý viděl možnost, jak posílit jugoslávskou vzájemnost a jednotu.²⁰⁴ Hlavní město země dostalo v Titových úvahách přednost před jeho rodištěm Kumrovcem či Sutjeskou, místem jedné z legendárních bitev partyzánské armády. Místo jeho posledního

²⁰¹ AJ, f. 817-Josip Broz Tito, LF II-1/80, Záznam se setkání Josipa Broze Tita se S. Kraigherem, F. Popitem a B. Brecljem dne 24. 1. 1979 – Příloha: Vývoj onemocnění soudruha Edvarda Kardelje, s. 1–3.

²⁰² AJ, f. 837-KPR II-2/708, záznam ze setkání Josipa Broze Tita s V. Dedijerem z 1. 11. 1978, s. 29.

²⁰³ Istorijски arhiv Beograda (IAB), f. Dragoslav D. Marković, karton (k.) 7, deníkový záznam z 27. 12. 1978, s. 156–157.

²⁰⁴ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 30. 11. 1978, s. 124–125.

odpočinku tak nemělo být ani v jednom z regionů některé jugoslávské republiky, byť by byl sebevíc spjatý s jeho životní poutí, ale právě v politickém, historickém i administrativním centru společného státu.

Šestaosmdesátiletý Tito si z těžkého průběhu Kardeljova onemocnění odnesl ještě několik zásadních závěrů, které se nakonec ukáží jako zásadní pro jeho vnímání vlastního odchodu. Kardelj opakovaně odmítal, aby byl převezen na některé ze zahraničních center specializujících se na léčbu rakoviny, přestože právě o toto řešení se opakovaně zasazovala jeho choť Pepca. Stejně tak si přál, aby za účelem jeho léčby byli angažováni pouze domácí odborníci. Jako chybu například vnímal i to, že přední osobnosti jugoslávského politického života jako zmíněný V. Vlahović či partyzánský generál a diplomat Vlado Popović Španac²⁰⁵ skonali v nemocničních zařízeních mimo svou vlast, jakkoliv si byl s ohledem na jejich zdravotní stav vědom nezbytnosti takového postupu. Když byla Titovi tlumočena odhodlaná stanoviska jeho slovinského spolubojovníka, rezolutně prohlásil, že ani on sám by nikdy nesouhlasil s tím, aby se léčil v zahraničí, přičemž vyjádřil plnou důvěru vůči jugoslávským lékařům.²⁰⁶ Jak Kardelj, tak především Tito si velmi dobře uvědomovali, že i otázky týkající se jejich zdravotního stavu mohou mít velmi důležité politické implikace. V tomto ohledu tedy sehráli roli reprezentantů a *otců zakladatelů* jugoslávské revoluce v míře, která v mnohém vypovídala o jejich bytostném sepětí se systémem, u jehož zrodu před skoro čtyřmi dekádami stáli.

Další ponaučení, které Tito získal na základě Kardeljovy zákeřné nemoci, se týkala způsobu, jakým byla veřejnost (ne)informována o zdravotním stavu druhého muže jugoslávské politiky, respektive jaké dohady a obavy se v této souvislosti objevily. O Kardeljovo zdraví se sice od roku 1974 staralo jedenáctičlenné lékařské konzilium, oficiální zpráva o jeho dramaticky se zhoršujícím zdravotním stavu se však v tisku objevila až 9. února 1979,²⁰⁷ tedy pouhý den před Kardeljovým skolem, a to právě pod tlakem množících se spekulací.²⁰⁸ Tato skutečnost vypovídala o jugoslávské realitě mnohé: mlhou opředenou nemoc hlavního teoretika jugoslávského socialismu si mnozí současníci evidentně vykládali nejen jako důkaz slábnoucí prestiže i stability Titova režimu, ale také jako jakousi předzvěst další, mnohem rozsáhlejší

²⁰⁵ V. Vlahović zemřel v březnu 1975 během léčení v Ženevě, V. Popović skonali v dubnu 1972 v Londýně.

²⁰⁶ AJ, f. 817-Josip Broz Tito, LF II-1/80, záznam se setkání J. B. Tita se S. Kraigherem, F. Popitem a B. Brecljem z 24. 1. 1979, s. 2–3.

²⁰⁷ Pogoršano zdravstveno stanje E. Kardelja, *Slobodna Dalmacija*, 9. 2. 1979, s. 1; Zdravstveno stanje Edvarda Kardelja se ne poboljšava, *Slobodna Dalmacija*, 10. 2. 1979, s. 1.

²⁰⁸ AJ, f. 837-Josip Broz Tito, LF II-1/80, záznam se setkání J. B. Tita se S. Kraigherem, F. Popitem a B. Brecljem z 24. 1. 1979, s. 3.

eroze celého systému.²⁰⁹ I tato neblahá zkušenost, která se jako blesk z čistého nebe zjevila na přelomu let 1978 a 1979, vedla Tita a jeho nejbližší spolupracovníky k tomu, že v nadcházejícím období věnovali daleko více pozornosti roli zpráv, jež měly pravidelně a korektně informovat o aktuálním zdravotním stavu nejvyššího představitele země.

Během toho, co Edvard Kardelj prožíval poslední okamžiky svého života, se Tito nacházel v zahraničí, kde podnikal velkolepé turné po státech Blízkého a Středního východu. Zpráva o úmrtí jeho blízkého spolupracovníka, ke kterému došlo 10. února 1979 v odpoledních hodinách, jej zastihla v Damašku. I přes náročný program, který absolvoval v uplynulých dnech a navzdory důsledkům, které by to mohlo mít na jeho už tak vrtkavý zdravotní stav, byl Tito rozhodnut osobně se zúčastnit pohřebního ceremoniálu v Lublani a i přes naléhání některých spolupracovníků tak opravdu učinil. Odchod o takřka dvacet let mladšího kolegy, se kterým ho pojila společná politická činnost už od třicátých let, byl pro něj po nedávném rozvodu s Jovankou další osobní ranou, s níž se musel osaměle potýkat na sklonku života.²¹⁰

I v těchto těžkých chvílích se však mohl přesvědčit o tom, že smrt jednoho z předáků režimu není ani zdaleka jen osobní tragédií, ale že představuje výjimečný politický moment. I koncem sedmdesátých let, tedy v době často označované za ideologicky a politicky bezobsažnou, ho Tito mohl osobně vnímat jako uzavření jedné z kapitol revolučních dějin. O to důležitější však bylo nepodcenit náležitou přípravu takového výjimečného okamžiku. Přitom i samotný Kardeljův pohřeb byl pro Tita důležitým mementem – jistě se doslechl o stanovisku nejvyšších slovinských představitelů, kteří rezolutně odmítli, aby se poslední rozloučení konalo v Bělehradu. Jakkoliv to zdůvodňovali Kardeljovým osobním přáním, aby byl pochován v Lublani, bylo z tohoto jejich energického postoje jasné, že právě zesnulý přední teoretik samosprávného socialismu měl být v prvé řadě vnímán jako *slovinský*, a pak až jako jugoslávský revolucionář. V hlavním městě země se pak mělo konat pouze pietní shromáždění.²¹¹ Takový scénář, který otevíral prostor pro podobné dohady a spory, však Tito ve svém případě nechtěl nechat za žádnou cenu připustit.

²⁰⁹ Srov. např. Franjo TUĐMAN, *Osobni dnevnik, I (1973–1979)*, Zagreb 2011, s. 17.

²¹⁰ M. STEFANOVIĆ (ed.), *Poslednji susreti s Titom*, s. 115–116.

²¹¹ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 4. společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 2. 1979, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 15.

V sítích geopolitiky

Pevnou součástí ideologie jugoslávského socialismu byla teze, podle které byly samosprávný systém jako nejdemokratičtější možná forma vnitřního uspořádání země a její nezúčastněná zahraniční politika tyčící se mezi oběma soupeřícími bloky studené války základními a vzájemně neoddělitelnými pilíři Titova režimu. Sám jugoslávský vůdce se na toto tvrzení často odvolával – bylo podle něj důkazem jedinečného, ale zároveň kompaktního charakteru jugoslávské třetí cesty.²¹² Jak samosprávný socialismus, tak nezávislý mezinárodně politický kurz měly být nejen přímým následkem sovětsko-jugoslávské roztržky, a tedy i *nedogmatickou* odpovědí Titova vedení na stalinistický hegemonismus, ale údajně byly pevně zakořeněné již v partyzánském hnutí z dob druhé světové války. Jugoslávská revoluce, která započala roku 1941, se tak od samého počátku měla (ahistoricky) zakládat na principech suverenity, rovnoprávnosti a sebeurčení, jež zaručovaly odmítání jakéhokoli diktátu zvenčí.²¹³

Podobné argumenty nebyly v poslední třetině sedmdesátých let jen patetickými ideologickými floskulami, ale v nejednom ohledu skutečně odrážely mentální horizonty příslušníků jugoslávské mocenské elity. Velmi dobře si totiž uvědomovali, že výjimečné postavení Jugoslávie na kolbišti světové diplomacie, stejně jako specifické vnitřní poměry byly přednostmi, které jí sice přinášely cenné politické body, ale při náhlém souběhu různých nepříznivých okolností mohly rovněž – a to dramaticky rychle – vést k její izolaci a závažným domácím problémům. V kontextu probíhající krize détente, kdy se vztahy mezi Moskvou a Washingtonem ocitaly na bodu mrazu a jejich soupeření se naopak nadále přesouvalo do oblastí třetího světa, nebyl tento scénář zcela nereálný. Vietnamská invaze do Kambodže, zahájená 25. prosince 1978 za podpory sovětského vedení, obdobné obavy zcela jednoznačně potvrzovala.²¹⁴ Jako krajně nepříznivé se ale jevily i trendy světové ekonomiky – vítězství Chomejního íránské revoluce v únoru 1979 vedlo k druhému ropnému šoku, který ještě prohloubil celkovou recesi předchozích let.²¹⁵ Pro jugoslávské politiky to byly varovné signály, jež je nutily zamýšlet se nad pevností obou zmíněných pilířů Titova režimu. Na rozdíl od předchozích krizí a zkoušek ale mohl schopnost čelit těm nadcházejícím nyní nepříznivě ovlivnit blížící se odchod jugoslávského vůdce.

Tito se během posledních měsíců svého života ke složitému komplexu mezinárodních vztahů a jugoslávských perspektivách opakovaně vracel. Zahraniční politika přitahovala jeho

²¹² JOSIP BROZ TITO, *Intervjui*, Zagreb 1980, s. 609–610.

²¹³ Tamtéž, s. 609.

²¹⁴ BRIAN CROZIER, *Vzestup a pád sovětské říše*, Praha 2004, s. 293.

²¹⁵ TONY JUDT, *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*, Praha 2008.

pozornost daleko častěji a intenzivněji než například rozvoj socialistické samosprávy v jednotlivých sférách společnosti a hospodářských sektorech. I na sklonku své skoro čtyři dekády trvající vlády se tak projevoval jako státník, kterému rozhodně nechyběl cit pro strategické geopolitické uvažování i chuť aktivně se angažovat na nepřehledném kolbišti studené války. Aktuální mezinárodně politickou konstelaci považoval ve shodě s výše zmiňovanou ideologickou floskulí za faktor, jenž se bude zcela zásadně projevovat nejen během samotného přechodu Jugoslávie do post-titovského období, ale který bude i poté ovlivňovat její celkovou stabilitu – a dokonce i samotnou existenci. Správně přitom chápal, že vitalitu jugoslávského modelu socialismu, územní integritu mnohonárodnostní federace a klidné poměry v zemi nebude možné zabezpečit jen na *domácí frontě*. Před svými spolupracovníky, které stále jasněji vnímal jako své kolektivní nástupce, proto opakovaně zdůrazňoval, že spojitým nádobám jugoslávské vnitřní a zahraniční politiky bude nutné věnovat náležitou pozornost. Podobné Titovy úvahy však neměly jen obecnější či apelativní charakter – šestaosmdesátiletý vůdce je například velmi konkrétně vztahoval k činnosti *vnějšího a vnitřního nepřítele*, tedy nejrůznějších protirežimně orientovaných skupin v tuzemsku i zahraničí. Aktuálně je sice považoval za nepočtené a příliš slabé protivníky, jež navíc postrádali hmatatelnější podporu v řadách jugoslávské společnosti, neopomínal ale čas od času varovat, že rapidní zhoršení mezinárodně politické situace či sociálně-ekonomických poměrů v Jugoslávii samotné může vést k jejich nebyvale rychlé a hlavně nebezpečné aktivizaci, a to pod patronátem jednoho či obou studenoválečnických bloků.²¹⁶

Na konci Titovy éry zaznamenala jugoslávská diplomacie hned několik cenných úspěchů, které upevnily jak její reálný vliv, tak celkovou prestiž. Mezi ty nejvýraznější patřilo již zmiňované prohlubování vztahů s Čínou – Titovu návštěvu Pekingů z léta 1977 oplatili nástupci Mao-Ce Tunga už o rok později. Bělehrad toto sblížení s asijskou velmocí hodnotil jako mimořádně významný krok, jenž může posílit mezinárodní pozici Jugoslávie. Tito dokonce zmínil, že v krajním důsledku může spojenectví s Čínou přinést i jisté bezpečnostní garance. Peking by v případě napadení Jugoslávie pravděpodobně nepřispěchal s přímou vojenskou pomocí, potenciální agresor by ale nyní musel nově zohledňovat postoj a případnou

²¹⁶ AJ, f. 837-KPR-II-2/718, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací Jugoslávské lidové armády na Brionech z 21. 12. 1978 – odpověď J. B. Tita na zdravici N. Ljubičića, l. 4–5; AJ, f. 837-KPR-II-2/730, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita se slovinskými funkcionáři na Brdu u Kranje dne 7. 5. 1979, diskusní příspěvky J. B. Tita, S. Kraighera, A. Vratuši a B. Baduriny, l. 23–28; AJ, f. 837-KPR-II-2/731, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s představiteli orgánů bezpečnosti v Záhřebu z 11. 5. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 5, 8, 10–11 a V. Bakariće, l. 9.

protireakci spřátelené Číny.²¹⁷ Ačkoliv iniciátora útoku nijak blíže nespecifikoval, bylo zřejmé, že v tomto případě má na mysli především Sovětský svaz, jehož vztahy s Čínou byly nadále napjaté a nepředvídatelné.

Cenné body jugoslávská diplomacie rovněž získávala jako pořadatel prestižních mezinárodních setkání. Od října 1977 do března 1978 v Bělehradě zasedala Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KEBS), k níž se upínaly zraky předních politiků i světové veřejnosti. Za přispění jugoslávské strany, která se projevila v roli nejen schopného organizátora, ale rovněž obratného a důležitého prostředníka mezi oběma bloky, se podařilo zajistit pokračování helsinského mírového procesu, což se ještě po zimní přestávce s ohledem na sovětsko-americké animozity zdálo jako málo pravděpodobné.²¹⁸ Už koncem července 1978 se pak do hlavního města Jugoslávie sjelo 115 zahraničních delegací na ministerské setkání Hnutí nezúčastněných, tedy organizace považované za symbol Titovy úspěšné zahraniční politiky. Výsledkem šestidenního jednání nakonec bylo, že se podařilo rámcově překlenout (či spíše zneutralizovat) protichůdné hodnocení některých sporů mezi samotnými členskými státy a hlavně zabránit tomu, aby se hnutí výrazněji přiblížilo sovětskému bloku, o což navzdory jugoslávským výhradám dlouhodobě usilovala Castrova Kuba.²¹⁹

Momentálně výhodné postavení Jugoslávie na globální geopolitické scéně ale nedokázalo příliš zlepšit její vztahy se sousedními státy. Přitom poloha, strategický význam, a tedy i eventuální pokusy ubránit se vnějšímu útoku vyžadovaly, aby Bělehrad usiloval o co možná nejkorektnější přístup. Situace, která panovala v závěru sedmdesátých let, však této premise příliš neodpovídala. Titovu režimu se na základě Osimské smlouvy, která vstoupila v platnost v říjnu 1977, povedlo harmonizovat kontakty s Itálií natolik, že se mezi oběma zeměmi rozvinula poměrně čilá hospodářská spolupráce a prakticky vymizela animozita v otázce menšin. Jednalo se však prakticky o jeden z mála světlých bodů jugoslávských sousedských vztahů.²²⁰ Relativně klidné byly ještě vztahy mezi SFRJ a Maďarskem, které vycházely především z oboustranně tichého respektu vůči domácím poměrům i zahraničněpolitické orientaci druhé strany. Bělehrad sice dobře vnímal Kadárovu loajalitu vůči

²¹⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznamu z 4. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 9. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 14.

²¹⁸ Srov. prognózy samotných jugoslávských politiků před zahájením jarní části konference: AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 93. schůze Prezídia SFRJ z 16. 2. 1978, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 75, 86–87. K průběhu bělehradskému jednání KEBS přehledně a podrobně: JOVAN ČAVOŠKI, Čekající Evropu u Beogradu: Jugoslavija i Beogradski sastanak KEBS-a 1977–1978., *Tokovi istorije*, 2/2019, s. 167–198.

²¹⁹ DRAGAN BOGETIĆ, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Beograd 2019, s. 442–456

²²⁰ PETAR DRAGIŠIĆ, *Šta smo znali o Italiji?: pogledi iz Beograda na Italiju 1955–1978*, Beograd 2019.

Kremlu, od které se odvíjel i jeho celkový přístup vůči Titově režimu,²²¹ stejně tak ale dokázal správně odhadnout, že vrcholní maďarští komunisté rozhodně nepatří mezi křídlo *jestřábů* v rámci Varšavské smlouvy.

Tito se pravidelně setkával s rumunským vůdcem N. Ceaușescem, který byl z pohledu Moskvy až příliš nezávislým a svérázným členem východního bloku. To ho v očích dobových pozorovatelů přibližovalo jugoslávskému zahraničně politickému kurzu. Jugoslávské vedení ho však i přes pravidelné kontakty na nejvyšší úrovni považovalo za nepředvídatelného, a tedy i nespolehlivého spojence. Pozitivně ovšem nehodnotili ani jeho domácí politiku, neodpovídající jeho nedogmatické image, kterou si tolik pěstoval při kontaktu se západními politiky. Občasný vzdor vůči sovětskému hegemonismu měl v Ceaușescově podání zpravidla podobu demonstrativních gest a manévrů, které jej zřetelně odlišovaly od ostatních předáků státně socialistických režimů, v konečném důsledku ale nevedly ke zpochybnění rozhodující autority Kremlu, či dokonce k vymanění se z jeho zájmového orbitálu.²²² Titova obezřetnost až nedůvěra vůči rumunskému diktátorovi tak byla více než opodstatněná, i když význam celkově dobrých vzájemných vztahů (zvláště v kontextu problémů s některými jinými sousedními státy) nijak nesnižoval.²²³

Politika Hodžovy Albánie představovala pro Bělehrad dvojitou výzvu. V sedmdesátých letech nadále zaznívaly z Tirany ostré útoky na titoismus jako revizionistickou úchylku komunistického hnutí. Ofenzivní vystupování albánské strany se však neomezovalo jen na ideologickou kritiku jugoslávské hereze, ale v neméně míře propagandisticky cílilo i na krajany v Makedonii a hlavně v Kosovu. Politické vztahy mezi oběma zeměmi se tak v závěru Titovy éry ocitly na bodu mrazu. Probíhající kulturní a obchodní spolupráce sice do jisté míry otopovala hroty sporů, ke kvalitativnímu posunu ale vedla jen nepatrně. Hodžův režim se navíc po definitivní roztržce s Čínou v létě 1978 stal v očích Bělehradu ještě izolovanějším, a tedy i nevyzpytatelnějším sousedem.²²⁴ Jugoslávie přitom usilovala o to, aby na albánskou kampaň reagovala umírněně a zbytečně tak neposilovala vzájemné tenze. Na rozdíl od vlády v Tiraně totiž měla minimální zájem a prospěch z přestřelek s ideologickým či politickým podtextem. I

²²¹ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 186, přepis stenografického záznamu z 6. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 22. 3. 1979, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 25.

²²² Srov. KAREL DURMAN, *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria*, Praha 1998, s. 115–117.

²²³ Srov. AJ, f. 837-KPR-II-2/718, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací Jugoslávské lidové armády na Brionech z 21. 12. 1978 – odpověď J. B. Tita na zdravici N. Ljubičice, l. 11–12; AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 67–68.

²²⁴ P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje 1974–1989*, s. 111–112.

proto byla připravena – jak ještě ukážeme dále – zaujmout vůči Hodžově vedení překvapivě kompromisní až vstřícný postoj, jenž by mohl postupně prolomit ledy vzájemného odcizení.

Jako zdaleka nejvyhrocenější se však i nadále jevily jugoslávsko-bulharské vztahy. V závěru Titova života odmítala vládnoucí elita v čele s Todorem Živkovem stále uznat nacionální svébytnost makedonského národa. Nejen, že tím negovala legitimitu Makedonie jako jedné z šesti svazových republik jugoslávské federace, ale rovněž nepřiznávala etnickou odlišnost (podle jugoslávských údajů až několika desítek tisíc) příslušníků makedonské menšiny na svém území. Za tímto účelem neváhala využívat agresivní rétoriky i záměrných provokací, na které jugoslávská strana většinou reagovala mimořádně podrážděně a ublíženě.²²⁵ Spor zatěžující už několik dekad kontakty dvou socialistických států v polovině roku 1978 nečekaně eskaloval. Příčinou se stal Živkovův projev v Blagoevgradě z 15. června, ve kterém mimo jiné komentoval i aktuální vztahy Bulharska se sousedními státy. Vůči Jugoslávii prý Sofie nemá žádné teritoriální nároky a je proto ochotna s ní bez zbytečných průtahů uzavřít vzájemnou deklaraci, jež by slavnostně garantovala územní celistvost obou zemí.²²⁶

Živkovovo na první pohled vstřícné gesto, které se mělo jevit jako konstruktivní až velkorysá nabídka bulharské strany, bylo v Bělehradu přijato jako důkaz jeho lstivé taktiky. Titovo vedení popudila ta část Živkovova projevu, ve kterém nabízel *okamžité* uzavření úmluvy o vzájemné neporušitelnosti hranic. Z jeho pohledu šlo o nehorázný pokus Sofie dosáhnout toho, aby se z jugoslávsko-bulharské dohody vytratila citlivá otázka uznání makedonského národa, čímž by v podstatě došlo k potvrzení zamítavého postoje Živkovova vedení. Jugoslávští předáci navíc vystoupení bulharského vůdce oprávněně hodnotili jako pokus o vlastní diskreditaci. Pokud by totiž otevřeně odmítli jeho návrh, okamžitě by byli obviněni z toho, že svou neústupností záměrně sabotují zlepšení vzájemných vztahů. Tím by se zcela zhatila jednání, která mezi oběma vládami probíhala od roku 1976 a měla v konečném důsledku vést k dosažení oboustranně přijatelného řešení vleklého sporu.²²⁷ Pro Bělehrad navíc měla celá záležitost ještě jednu velmi podstatnou rovinu – Živkov se ve svém vystoupení výslovně zmínil o podpoře, které se Bulharsku v otázce jeho sousedské politiky dostávalo ze strany Moskvy. Jugoslávští politici se tedy museli vážně zamyslet nad tím, nakolik je tato sovětská

²²⁵ Srov. JAN PELIKÁN – ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ, Makedonská otázka ve vztazích mezi Československem a Jugoslávií v 70. a 80. letech 20. století, in: V. Štěpánek (ed.), *Ivanu Dorovskému ad honorem: příspěvky z kolokvia k 85. narozeninám prof. dr. Ivana Dorovského, Dr.Sc.*, Brno 2020, s. 149–170.

²²⁶ Politika dobrého sousedství, *Rudé právo*, 17. 6. 1978, s. 7.

²²⁷ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 58, přepis stenografického záznam z 101. schůze Prezidia SFRJ z 27. 6. 1978, diskusní příspěvky L. Koliševského, M. Vereši, R. Dizdareviće, V. Smolevského a D. Vidiće, l. 80–94; U NR Bugarskoj provode politiku asimiljacije, *Slobodna Dalmacija*, 30. 6. 1978, s. 1–2.

angažovanost v současné době reálná a hlavně jaké důsledky může mít pro samotnou SFRJ.²²⁸ Bulharsko totiž bylo v očích Bělehradu vnímáno jako velmi pravděpodobné předmostí potenciální sovětské invaze, čemuž měly odpovídat i nejnovější provokace. Krátce po Živkovově projevu v Blagoevgradě se totiž bulharská strana zaktivizovala do té míry, že hned na několika úrovních zahájila protijugoslávskou kampaň. Sofie opět začala šířit tvrzení, podle kterého SFRJ ohrožuje územní integritu Bulharska svými nároky na Pirinskou Makedonii a že je za tímto účelem dokonce ochotna riskovat otevřený válečný střet.²²⁹

Význam, který mohou mít nedobré až napjaté sousedské vztahy pro další vývoj Jugoslávie, respektive pro její bezpečnostní situaci a vyhlídky, Tito rozhodně nepřehlížel. Tématu se věnoval v září 1978 na jedné ze schůzí stranického předsednictva, kde své spolupracovníky (a potenciální nástupce) upozornil na to, že Jugoslávii mohou nedobré poměry kolem jejich hranic způsobit značné komplikace. Vedle už zmíněných problémů s Albánií a Bulharskem zmínil i nepřilíš harmonické vztahy s Rakouskem či s Karamanlisovou pravicovou vládou v Řeckou.²³⁰ Zatímco v první případě bylo jablkem sváru postavení slovinské menšiny v Korutanech, které Vídeň podle jugoslávských úřadů odmítala dostatečně garantovat její minoritní práva a fakticky jí vystavovala asimilaci,²³¹ v druhém sehrála roli opět makedonská otázka. I relativně nová vládnoucí garnitura v Athénách se totiž odmítala smířit s existencí Makedonie jako jedné z jugoslávských federálních jednotek. Nadále se obávala údajných územních aspirací ze strany SFRJ a v důsledku svého nesmlouvavého přístupu neváhala brzdit rozvoj vzájemných ekonomických, obchodních i kulturních vztahů.²³²

V kontaktech se sousedy Tito nabádal především k rozvážnosti, vstřícnosti a dokonce i k možným ústupkům. Zdá se, že si velmi dobře uvědomoval rizika, která plynou z nahromaděného sousedského napětí. Z jeho komentářů vyplývalo, že se příliš nesoustředil na bilaterální vztahy s jednotlivými okolními zeměmi, ale že je daleko více reflektoval s ohledem na širší geopolitický kontext, jenž byl kvůli specifickému postavení Jugoslávie

²²⁸ Při setkání Brežněva s Titem v listopadu 1976 vyjádřil sovětský vůdce lítost nad napětím v bulharsko-jugoslávských vztazích a doufal v brzké setkání Živkova s Titem. Současně ale dal najevo, že makedonskou otázku považuje za vnitřní záležitost Bulharska, což jugoslávská strana ne zcela správně hodnotila jako jasnou podporu Živkovova rigidního stanoviska v celé záležitosti. AJ, f. 803-PSFRJ, k. 58, přepis stenografického záznamu z 101. schůze Prezídia SFRJ z 27. 6. 1978, diskusní příspěvek M. Vereši, l. 84–85.

²²⁹ HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, 4.0/92, Bezbednosne ocene 5/1978, s. 43–44.

²³⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznamu z 4. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 9. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita.

²³¹ MICHAEL PORTMANN – KARLO RUZICIC-KESSLER, *Yugoslavia and Its Western Neighbours, 1945–1980*, *Zeitgeschichte*, roč. 41, 2014, č. 5, s. 296–310, zde s. 302 – 303, 304 – 306.

²³² Srov. MLADEN GAVRILOVIĆ, *Grčka na Balkanu*, *Međunarodni problemi*, 1-2/1988, s. 207–226.

naprosto klíčový.²³³ Jinými slovy: Tito i po třiceti letech od sovětsko-jugoslávské roztržky, která stála za nastolením nezávislého zahraničně politického kurzu, chápal, že mezi soupeřícími bloky studené války může každý ze sousedních států sehrát roli trojského koně. Jugoslávská politická elita se od střetu se Stalinem prakticky nikdy nepřestala obávat hrozby nenadálé invaze, která teoreticky mohla mířit odkudkoliv ze sousedství.²³⁴ I proto Tito vybízel k projevům dobré vůle, a to nejen vůči Rakousku či Albánii, ale i směrem k ofenzivně vystupujícímu Bulharsku. Přitom se mělo zdůraznit, že SFRJ pro ně nepředstavuje žádnou bezpečnostní hrozbu a že rozhodně není rizikovým faktorem na Balkánském poloostrově, který by jakýmkoliv způsobem stál o ozbrojené měření sil.²³⁵

Většina výše zmíněných specifík, limitů a úskalí (ale i nemalého dogmatismu) určujících postavení Jugoslávie na mezinárodně politické scéně se naplno projevila v rámci vietnamské invaze do Kambodže. Ozbrojená akce s cílem svrhnout režim Pol Pota, který SFRJ i přes jeho brutalitu podporovala, vedla už v lednu 1979 (už po necelých dvou týdnech bojů) ke kapitulaci Phnompenhu a začátku nejisté gerilové války.²³⁶ Vzdálenému konfliktu v jihovýchodní Asii přikládalo Titovo vedení nemalou důležitost, a to hned z několika příčin. V první řadě si uvědomovalo, že vietnamská agrese proti sousednímu státu rozhodně není izolovanou akcí, jež vedla k lokálnímu střetu v jednom z regionů Třetího světa. Jugoslávským předákům bylo naopak zcela jasné, že garnitura v Hanoji by k tomuto nenadálému kroku nenašla odvahu bez předchozího souhlasu Kremlu. Tento fakt tedy ihned hodnotili jako další důkaz sílícího sovětského hegemonismu, který ale tentokrát bezprecedentně přesahoval hranice východního bloku či tradiční zájmové sféry Moskvy.²³⁷ Byl namířen proti zemi, v jejímž čele stál radikálně levicový režim Rudých Khmerů, Kambodža však i nadále náležela k Hnutí nezúčastněných. Členem této organizace byl ostatně i vietnamský agresor, čímž se konflikt stával ještě komplikovanějším a tím i nebezpečnějším. Vietnamský vpád do Kambodže tedy stavěl jugoslávskou diplomacii, mající v Hnutí nezúčastněných i přes rozdíly s Castrovou Kubou stále mimořádný vliv, před sérií závažných otázek. Vzniklá situace ovšem představovala

²³³ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznam z 4. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 9. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 2–5.

²³⁴ Srov. BOJAN DIMITRIJEVIĆ, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, Beograd 2014; J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Pražské jaro*.

²³⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznamu z 4. schůze předsednictva ÚV SKJ z 19. 9. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 2–5.

²³⁶ PHILIP SHORT, *Pol Pot: dějiny zlého snu*, Praha 2005.

²³⁷ Srov. např. AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznam ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 6; AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznam z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 7–9.

pro Titův režim i nezanedbatelnou domácí výzvu, protože radikálně zpochybňovala pohled na hranice suverenity (a fakticky i legitimacy) socialistických států.

V nejvyšších patrech jugoslávské politiky se našlo několik funkcionářů, kteří vietnamskou invazi do Kambodže otevřeně srovnávali se sovětskou okupací Československa před takřka deseti lety, nebo ji dokonce označili za ještě horší akt agrese.²³⁸ Tento postoj, nezřídka pronášený s upřímnými emocemi, jistě odrážel étos jugoslávského zahraničněpolitického kurzu hájícího (s ohledem na vlastní historické zkušenosti) suverenitu a nezávislost státních aktérů v nemilosrdném světě studené války. Svou image si Bělehrad chtěl stvrdit i v případě Kambodži a navázat tak na sérii stanovisek, kterým v předchozích případech nevyprovokovaného útoku reagoval na hrubé porušení mezinárodního práva či zásady mírového soužití. Titovi spolupracovníci chápali, že jakékoliv veřejné váhání či kalkulace (jakkoliv by byly motivovány racionálními argumenty) by tuto jejich pověst pošramotily, a to nejen ve světě, ale i směrem k domácí veřejnosti.²³⁹

Samotný Tito – jako už v minulosti několikrát – však nabádal k umírněnosti. Souhlasil (jistě ne ryze formálně či takticky) s tím, aby SFRJ otevřeně a nekompromisně odsoudila vietnamskou agresi, konkrétní kroky ale chtěl podřídit aktuálnímu poměru sil. Stárnoucímu vůdci ani v této chvíli nechyběla rozvaha, na níž se jasně podepisovaly cenné zkušenosti – nejen z minulých mezinárodních krizí, ale hlavně z vlastních politických bojů. Právě ty mu i uprostřed nejnovějších událostí velely zohledňovat sovětskou kartu. Aniž by jakkoliv vyvracel či mírnil rozhořčení, které bylo na adresu Moskvy možné zaznamenat u jeho spolupracovníků, dával (pro mnohé možná až překvapivě) jasně najevo, že v tuto chvíli by bylo chybou Brežněvovou skupinu záměrně provokovat.²⁴⁰ Zdá se, že i v nepřehledném asijském konfliktu dokázal rozpoznat, jaké implikace z něj mohou plynout pro další směřování sovětské politiky, a tedy i pro Jugoslávii samotnou. Z toho vyplývalo, že Bělehrad by pragmaticky měl věnovat hlavní pozornost tomu, jaké (a v konečném důsledku vlastně i cenné) ponaučení si lze z kambodžské války odnést a jak konkrétně jej lze zohlednit právě v jugoslávských poměrech. I přes nevoli,

²³⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznamu z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvky S. Dolance, l. 33, L. Koliševského, l. 51; AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvky F. Hodži, l. 6 a S. Dolance, l. 31).

²³⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznamu z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvky J. Vrhovce, l. 9, S. Dolance, l. 36, 39, V. Žarkoviće, l. 53–54, A. Grličkova, l. 60.

²⁴⁰ AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 3–4; AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznamu z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 58.

s jakou byla přijata Sověty podporovaná invaze Vietnamu, se rovněž ukázalo, že ani v rámci nejvyššího jugoslávského vedení nebyl Tito se svým realismem rozhodně osamocen.

Při jedné z diskuzí nejvyššího vedení upozornil svazový ministr obrany Nikola Ljubičić na vojenské a strategické aspekty vietnamské akce. S ohledem na celkové jugoslávské pozice poukázal na průběh intervence, která rychle vedla ke svržení stávající legální vlády a nahrazením loutkovým kabinetem. Okolní státy byly nuceny se této situaci jednoduše přizpůsobit a nové vládce v Phnompenhu uznat. Ljubičić z toho vyvodil sice velmi obecný, ale v zásadě správný závěr, že pokud bude Jugoslávie čelit podobné hrozbě, bude se muset zmobilizovat v takové míře, aby vlastními silami zorganizovala houževnatý odpor. Jen ten by podle něj mohl znemožnit aplikaci podobného scénáře. SFRJ by se pak dočkala i pomoci zvnějšku (aniž by jakkoliv konkretizoval, odkud by eventuálně měla přijít). Tato slova Ljubičić pronášel v momentu, kdy Rudí Khmerové sice opustili hlavního město, ale chystali se čelit bleskovému vietnamskému postupu přechodem na partyzánský způsob boje. Jugoslávský generál proto doporučoval bedlivě sledovat počínání Pol Potových sil, rozebrat příčiny rychlého pádu oficiální kambodžské vlády a reflektovat všechny tyto poznatky tak, aby se v případě agrese proti SFRJ dalo podobné katastrofě předejít.²⁴¹

Pozornost, kterou jugoslávští předáci věnovali okolnostem vojenského zhroucení Phnompenhu, vycházela podle všeho z možných analogií, jež se mohly projevit v rámci případného útoku proti SFRJ. Při nedávné návštěvě Miloše Miniće se kambodžský vůdce měl chlubit spolehlivostí kambodžské lidové obrany – ta sice nyní nedokázala čelit frontálnímu střetu s vietnamskými jednotkami, nabízela se ale otázka, zda by při následné gerilové válce už nebyla podstatně úspěšnější.²⁴² Takový scénář by jugoslávské vojenské elitě mohl poskytnout poměrně cenné zkušenosti, alespoň částečně aplikovatelné i v domácím systému všennárodní obrany (*opštenarodna obrana* – ONO), který byl od roku 1969 postupně implementován jako součást válečné doktríny Titova režimu.²⁴³ Skloubil v sobě jak teoretické poučky marxistického pojetí ozbrojeného lidu jako účinného nástroje ochrany revoluce, tak i zkušenosti partyzánské rezistence z dob druhé světové války. Zohledňoval ale rovněž ponaučení ze sovětské okupace Československa v srpnu 1968.

Blesková vietnamská intervence v Kambodži ukázala, že vztahy se sousedními státy mohou fatálně ovlivnit stabilitu i samotnou existenci jakéhokoliv režimu. Čelní jugoslávští

²⁴¹ AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznam z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvky N. Ljubičiće, l. 19–20, 22.

²⁴² Tamtéž, diskusní příspěvek V. Đuranoviće, l. 24.

²⁴³ *Vojni leksikon*, Beograd 1981, s. 366–367.

politici proto vzápětí přicházeli s návrhy, jak zlepšit kontakty s jednotlivými zeměmi – hlavně s Albánií a Bulharskem. Správně ale chápali, že za úspěchem vietnamské invaze stála podpora ze strany SSSR – vládnoucí garnitura v Hanoji sice v uplynulé dekádě získala cenné zkušenosti z válečných bojů, zde však plnila roli vykonavatele širšího velmocenského plánu. Jugoslávští předáci se obávali, že podobnou roli by mohlo sehrát Živkovovo vedení, považované za loajální, až servilního spojence Moskvy. Proto je znervóznila Brežněvova návštěva v Bulharsku, která se odehrála v lednu 1979, tedy jen krátce po vypuknutí kambodžské války. Také ale nevyklučovali, že se po albánsko-čínské roztržce Sověti pokusí využít izolovanosti a slabosti Hodžovy skupiny a učiní z ní nástroj svých expanzionistických plánů,²⁴⁴ což se ale nakonec ukázalo jako zcela neodůvodněná obava. Tito a jeho spolupracovníci se tak znovu utvrdili ve staré pravdě, že i přes parciální zlepšení vztahů se Sofií a Tiranou bude nutné podobné nahromaděné nejasnosti a nedorozumění řešit přímo s Kremlem.²⁴⁵

V poslední třetině sedmdesátých let byly sovětsko-jugoslávské vztahy zatíženy několika spornými body. Bělehrad se stále odvolával na podezření, že Brežněvovo vedení podporuje a podněcuje aktivity skupin, které i po třech dekádách od rozkolu se Stalinem stále otevřeně bojovaly proti Titově režimu a v tomto duchu kritizovaly jeho samosprávný charakter i nezávislý zahraničněpolitický kurz. Když Jugoslávie v roce 1975 rozbila skupinu informbyrovců v čele s Miletou Perovićem a Vladou Dapčevićem a během následného soudního procesu je odsoudila k mnohaletým trestům, vzájemná nedůvěra se rapidně prohloubila.²⁴⁶ Další komplikace pak přineslo Titovo sblížení s Čínou – v Moskvě bylo toto spojení vnímáno jako další krok k protisovětské alianci dvou socialistických heretiků, respektive jako dvou komunistických reprezentací narušujících monolitnost světového komunistického hnutí. Několikadenní návštěva nejvyšších čínských funkcionářů v Jugoslávii, která proběhla v létě 1978, se už nesla ve znaku ostré kampaně sovětských médií proti jugoslávské politice. Ve světovém tisku se dokonce objevilo tvrzení (Sověty ochotně přebírané), že došlo k uzavření vojenské dohody, na základě které budou Pekingem dodávány jugoslávské zbraně.²⁴⁷

²⁴⁴ AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvky N. Ljubičiće, l. 58–59, J. B. Tita, l. 68–70.

²⁴⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 54–55.

²⁴⁶ ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ, *Jugoslávská informbyrovská emigrace v Československu. Disertační práce*. Praha 2010, s. 742 an.

²⁴⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/225, přepis stenografického záznam z 3. schůze předsednictva ÚV SKJ z 12. 9. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita.

Bez ohledu na vzájemná nedorozumění probíhala setkání mezi Titem a Brežněvem v průběhu sedmdesátých let nejen pravidelně, ale ve většině případů i vcelku úspěšně. V jejich rámci se oběma státníkům dařilo (alespoň krátkodobě) neutralizovat většinu neuralgických bodů sovětsko-jugoslávských vztahů, jakkoliv to neznamenal, že by z nich zcela vymizel přízrak roztržky z roku 1948. Ten se stále vznášel nad právem budovat vlastní socialistický systém nebo nad mírou a charakterem ideologických rozdílů.²⁴⁸ Jugoslávští předáci je vnímali jako otázku prestiže i jako jeden z důležitých zdrojů legitimacy vlastního režimu. Proto bylo i na sklonku Titovy éry jasné, že kontakty mezi oběma státy budou vedle reálných problémů (činnost informbyrovských skupin, rozdílné akcenty na mezinárodní scéně) ovlivňovat i takřka katechetické rozpravy, jež ale pro nemalou část aktérů představovaly zcela neodmyslitelnou součást jejich politického působení.

Zmíněný kolorit sovětsko-jugoslávských problémů a zdrojů napětí se projevil i během Titovy vůbec poslední návštěvy v Moskvě, která proběhla od 16. do 21. května 1979. Jugoslávský vůdce si byl vědom, že nadcházející jednání s Brežněvem a jeho spolupracovníky bude poznamenáno nejen důsledky čínsko-jugoslávského sblížení, ale i nejnovějším vývojem v jihovýchodní Asii, kde se mezitím Peking odhodlal k ozbrojenému zásahu na hranicích s Vietnamem, čímž razantně odpověděl na Sověty podporovaný pád Pol Potova režimu. Tito své spolupracovníky ujišťoval, že při rozhovorech s vládci Kremle bude nejen hájit principiální stanovisko jugoslávské zahraniční politiky, ale se rovněž ohradí proti některým obzvlášť agresivním útokům v sovětských médiích. Bylo přitom zřejmé, že se snaží prezentovat jako rozhodný a zásadový oponent sovětského hegemonismu.²⁴⁹ Během samotného jednání s Brežněvovou skupinou ale prokazoval daleko větší cit i obratnost – podařilo se mu tak otupit hroty vzájemného napětí, aniž by tím ovšem vyvolal dojem ústupnosti či snad poddajnosti.

Titova poslední moskevská mise nepřinesla žádné konkrétní výsledky – za tímto účelem ovšem ani nebyla realizována. Jejím hlavním posláním bylo (stejně jako v předchozích případech) oživit přímé kontakty na nejvyšší úrovni a rozmělnit dusivou atmosféru, která poznamenávala vzájemné vztahy minimálně během uplynulého půldruhého roku, respektive od jugoslávského sblížení s Čínou. Titova skupina evidentně od samého počátku neočekávala, že rozhovory se sovětskou stranou povedou k náhlému obratu ve sporných otázkách. To by ostatně odporovalo i celkovému charakteru vztahů mezi Bělehradem a Moskvou po většinu

²⁴⁸ MILADIN MILOŠEVIĆ – VLADIMIR P. TARASOV – NATALIJA G. TOMILINA, *Jugoslavija – SSSR: susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR-a*, sv. II, Beograd 2016.

²⁴⁹ AJ, f. 836-KPR-II-2/730, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita se slovinckými funkcionáři na Brdu u Kranje z 7. 5. 1979, diskuzní příspěvky J. B. Tita, l. 23–25.

Brežněvovy éry, kdy hledání permanentního modu vivendi mělo daleko větší prioritu než řešení konkrétních palčivých problémů.²⁵⁰ I nyní se jugoslávské delegaci dostalo ujištění, že jejich země není předmětem žádných nekalých vojensko-strategických úmyslů Kremlu. SFRJ prý není vnímána ani jako potenciální nepřítel či jako oblast, ve které by případně měly operovat sovětské ozbrojené síly.²⁵¹ Hostitelé rovněž zopakovali, že si upřímně přejí zlepšení jugoslávsko-bulharských vztahů a rozhodně nepodněcují provokace či agresivní kroky ze strany Sofie.²⁵² Na Tita a jeho spolupracovníky mohlo jistě zapůsobit i vcelku uvolněné, místy až přátelské ovzduší, v němž jednání se Sověty probíhala.²⁵³ Tím se odlišovala od některých předchozích setkání, jež byly poznamenány slovními přestřelkami, a to nejčastěji právě kvůli prestižním politicko-ideologickým otázkám.

Tito neskryval spokojenost s tím, že Brežněvova skupina evidentně stojí o dobré vztahy s Bělehradem a že se jeho návštěva mohla stát jakýmsi vykročením k lepší a pravidelnější komunikaci mezi oběma státy. Přitom chápal, že pro tento zdárný vývoj bude zapotřebí jisté umírněnosti i na jugoslávské straně. Nabádal proto ke zdrženlivějšímu stylu v médiích, která neměla explicitně otevírat otázky považované v Moskvě za citlivé až urážlivé. Přestože nevyklučoval, že s ohledem na principiální rozdíly bude i v budoucnu docházet ke vzájemným třenicím. Ve vztahu k SSSR by jugoslávští politici podle něj měli vždy zohledňovat jeho velmocenské postavení. Z některých náznaků v rozhovorech se sovětskými předáky se ostatně mohl osobně přesvědčit o tom, že Kreml přímo podporuje jak aktivity Castrovy Kuby (jugoslávského konkurenta v HN), tak akce svých dalších spojenců ve Třetím světě, což jasně ukázala nedávná vietnamská invaze do Kambodže.²⁵⁴ Tito se zkrátka před svými spolupracovníky – a brzkými nástupci – i nadále projevoval jako politik uvažující daleko více v souřadnicích aktuálně komplikované geopolitiky, tedy nejen jako hrdý a zpupný vítěz někdejšího rozkolu se Stalinem.

Poslední moskevská návštěva jugoslávského vůdce měla ovšem také zajímavý, i když blíže jen těžko dešifrovatelný vnitropolitický rozměr. V den odletu Tito vyznamenal S. Dolance řádem hrdiny socialistické práce. Veřejnost se ale současně dozvěděla, že Dolanc je sice součástí delegace mířící do hlavního města SSSR, ale pouze jako člen předsednictva ÚV SKJ,

²⁵⁰ M. MILOŠEVIĆ – V. P. TARASOV – N. G. TOMILINA, *Jugoslavija – SSSR*; JAN PELIKÁN – ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ, *V čase odkvétání: Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989*, Praha 2021, s. 11–32.

²⁵¹ AJ, 507-CK SKJ, přepis stenografického záznam z 1. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 22. 5. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 4.

²⁵² Tamtéž, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 19.

²⁵³ Tamtéž, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 9.

²⁵⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 5, 8, 11.

nikoliv jako stranický tajemník.²⁵⁵ Tato nenadálá změna prozatím nebyla oficiálně nijak komentována, z předchozího výkladu ale víme, že představovala jen formální stvrzení Dolancova upozadění, k němuž došlo již na podzim 1978. I tentokrát se však jednalo o krok vyvolávající daleko více nejasností a spekulací, než o signál osvětlující poměry v nejvyšších patrech jugoslávské politiky. Skutečnost, že Dolanc opouštěl – po takřka deseti letech – svůj stranický post v momentu, kdy Tito zahajoval moskevské turné, nebyla podle všeho náhodná. Jeden z nevlivnějších mužů režimu byl totiž považován za stoupence (v některých ohledech až reprezentanta) protisovětské linie v jugoslávském vedení. Takto byl vnímán nejen řadou zahraničních odborníků a pozorovatelů, ale rovněž ze strany některých diplomatů a funkcionářů východního bloku.²⁵⁶ Skutečnost, že Dolanc disponuje pověstí razantního a zároveň vlivného odpůrce sovětského hegemonismu, musel Tito jistě registrovat, i když je otázka nakolik ji v předchozích letech reálně zohledňoval. Ovšem v závěru sedmdesátých let, kdy se rozhodovalo o mechanismu přechodu do post-titovské éry, se i tento aspekt Dolancovy image mohl najednou jevit jako další břemeno, jež by v krajním případě mohlo zkomplikovat pozici jugoslávských předáků.

Souvislost mezi Dolancovým koncem ve funkci stranického tajemníka a Titovou návštěvou Moskvy, od které si stárnoucí diktátor sliboval zlepšení vztahů se Sověty, zmiňovalo hned několik autorů.²⁵⁷ Podle těchto interpretací sehrál Dolanc roli obětího beránka v Titových mocenských kalkulacích – nejen, že tím veřejně stvrdil odstavení muže považovaného budoucího jugoslávského vůdce, ale navíc si naklonil nedůvěřivé členy Brežněvova vedení, čímž mohl alespoň krátkodobě oslabit ofenzivní rozpoložení v sovětském táboře.²⁵⁸ Dostupná pramenná základna nám neumožňuje podobná tvrzení jednoznačně verifikovat. Můžeme však rekonstruovat, jakým způsobem se Dolanc vyjadřoval na adresu sovětského hegemonismu a zda se tyto jeho postoje mohly vůbec jevit jako relevantní bod sovětsko-jugoslávských vztahů.

Dolanc rozhodně patřil mezi nejhorlivější kritiky vietnamské agrese proti Kambodži, kterou stejně jako většina jeho kolegů v jugoslávském vedení vnímal jako akci mající přímou podporu a schválení z Kremlu. Vzniklou situaci okamžitě vztáhnul na příklad Jugoslávie – kambodžské události nepovažoval jen za izolovanou válku, ale i za bezprecedentní ohrožení Titova režimu. Ve svržení Pol Pota totiž spatřoval výrazné posílení vlivu *jestřábů*

²⁵⁵ Tito odlikovao Dolanca, *Slobodna Dalmacija*, 17. 5. 1979, s. 1; Predsjednik Tito doputovao u Moskvu, *Slobodna Dalmacija*, 17. 5. 1979, s. 1.

²⁵⁶ HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, 4.0/54, Propagandno-subverzivna aktivnost protiv SFRJ, Beograd 1978, s. 38.

²⁵⁷ J. PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, s. 619–620.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 619.

uvnitř sovětského vedení, kteří se nyní mohli obrátit proti SFRJ. Neváhal otevřeně odkazovat na jugoslávské zkušenosti z rozkolu se Stalinem, přičemž další vzájemné neshody až konflikty považoval prakticky za nevyhnutelné. Skutečnost, že Dolanc v příslušných diskusích zmínil i možnou hrozbu útoku Západu, sice mohla být odrazem jeho dlouhodobého přesvědčení, v daném kontextu ale působila jako poněkud okatá snaha o vyváženější pohled na současné geopolitické poměry.²⁵⁹ Z celkového kontextu jeho vyjádření totiž bylo zřejmé, že aktuální nebezpečí spatřoval hlavně v neochotě Moskvy smířit se s existencí *nezávislé a samosprávné Jugoslávie* a konečně se tak zcela oprostít od reziduí sovětsko-jugoslávské roztržky.²⁶⁰

Pokud Tito skutečně zamýšlel vyslat do Kremlu prostřednictvím Dolancova odstavení signál, jenž měl pouze jednoznačně uklidnit sovětská podezření, postupoval by zřejmě jinak. Dosavadního stranického tajemníka by možná i tak vyznamenal řádem hrdiny socialistické práce, s největší pravděpodobností by se však nestal členem delegace chystající se do Moskvy. Během rozhovorů s Brežněvovou skupinou, do kterých Tito vkládal nemalé naděje, Dolanc skutečně potvrdil svou (z hlediska Sovětů problematickou) image. Jinak vcelku poklidná až uvolněná jednání totiž narušil jízlivou poznámkou o tom, že Komunistická strana Sovětského svazu dosud nezměnila pasáže svého programu z roku 1961, ve kterém byl jugoslávský model socialismu označen za revizionistický.²⁶¹ Sovětské předáky tím přivedl do svízelné až trapné situace – ve zbrklé reakci se snažili své hosty přesvědčit, že inkriminované tvrzení je sice i nadále součástí oficiálního stranického dokumentu, ale že v praxi se ho sovětská politika nepřidrhuje, respektive jej už dávno překonala.²⁶²

Tento moment představoval bezpochyby nejvyhrocenější bod Titovy moskevské návštěvy, přičemž skutečnost, že za ním stál právě Dolanc, měla jasně potvrzovat sovětská podezření, a to nejen vůči dlouholetému stranickému tajemníkovi osobně, ale i vůči jugoslávskému kurzu jako takovému. Kremelští hostitelé ostatně ještě před Dolancovou invektivou dali jasně najevo, že mají silné pochybnosti o aktuálně panujícím rozpoložení a

²⁵⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/235, přepis stenografického záznam z 14. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 11. 1. 1979, diskusní příspěvky S. Dolance, l. 31–40; AJ, f. 837-KPR-II-2/722, přepis stenografického záznam ze setkání J. B. Tita s vedoucími funkcionáři na Brionech z 15. 1. 1979, diskusní příspěvky Stane Dolance, l. 31–34.

²⁶⁰ AJ, 507-SKJ, přepis stenografického záznam z 1. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 22. 5. 1979, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 12.

²⁶¹ „Cestu k socialismu nastoupila také Jugoslávie. Jugoslávští vedoucí představitelé postavili však svou revizionistickou politiku Jugoslávii proti socialistickému táboru a mezinárodnímu komunistickému hnutí a způsobili, že jugoslávskému lidu hrozí ztráta revolučních vymožeností.“ *Programy Komunistické strany Sovětského svazu*, Praha 1962, s. 69.

²⁶² AJ, 507-SKJ, přepis stenografického záznam z 1. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 22. 5. 1979, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 12.

poměru sil uvnitř Titova vedení. Otevřeně totiž hovořili o existenci protisovětsky orientované skupiny v nejvyšších patrech jugoslávské politiky – a právě jejím prostřednictvím se měly do médií dostávat kritické až urážlivé poznámky na adresu SSSR, zaměřené hlavně na odhalování zlovůle stalinismu. Jugoslávské straně se tak snažili v podstatě vsugerovat, že jejich mocenské struktury sužuje nejednota a posilují se v nich pozice protisovětských sil.²⁶³ Nebylo přitom zřejmé, zda Sověti za vůdce této kliky považují právě Dolance.

S ohledem na předchozí několikaměsíční napětí v sovětsko-jugoslávských vztazích mohl Tito vznesení podobných výtek předpokládat. Pokud Dolancovo upozadění mělo být jen gestem, jež by jednostranně a poddajně uklidnilo nedůvěřivé členy Brežněvova vedení, jistě by neriskoval incident či dokonce krach důležitých rozhovorů tím, že by k nim přizval funkcionáře vzbuzujícího tolik kontroverzí. V Titově chování vůči Dolancovi se tak mohlo odrazit hned několik různých motivů, pro které však budeme při současném stavu bádání jen těžko hledat přímé důkazy. S ohledem na kontext, ve kterém mělo dojít k přechodu Jugoslávie do post-titovského éry, ale každopádně stojí za zmínku, protože mohou odrážet složitý splet okolností a faktorů majících vliv na rozhodování stárnoucího vůdce.

Dolanc skutečně mohl být na šachovnici vztahů mezi Kremlem a Bělehradem figurkou, kterou Tito při moskevské partii obratně využil. Zdá se však, že Dolancova rezignace z funkce stranického tajemníka nebyla prostou úlitbou Brežněvově oligarchii, ale tahem, jenž mohl posílit manévrovací prostor jugoslávské delegace v rámci nadcházejících rozhovorů. Tito se totiž na jednu stranu rozhodl oficiálně stvrdit upozadění vlivného a údajně protisovětsky orientovaného funkcionáře, na straně druhé ho ovšem zahrnul do všech probíhajících jednání s kremelskými mocipány. V tomto duchu probíhala i samotná moskevská návštěva: na Dolancovu poznámku ohledně protijugoslávské formulace v programu KSSS Tito sice nijak nenavázal, její razanci ale také ani nijak nekorigoval. Jugoslávský vůdce také mohl kategoricky odmítnout, že by ve vedení jeho země existovala mocná protisovětská skupina – toto tvrzení však nyní mohl konkrétně doložit, protože Sovětům až podezřele prozápadní Dolanc už nezastával žádnou zvláštní či privilegovanou pozici. Titovi se tak v rámci moskevského turné povedlo (jako v minulosti tolikrát) obratně spojit upřímnou snahu o co nejkolidnější vztahy s Moskvou s posílením vlastního kultu hrdého vůdce *nezávislé* Jugoslávie.

²⁶³ Tamtéž, diskusní příspěvky J. B. Tita, l. 4 a S. Dolance, l. 11.

Samosprávná idyla?

Koncem listopadu 1979 přijal Tito na svém sídle ve středobosenském Bugojnu předsedu dánského parlamentu K. B. Andersena. Podle oficiálních zpráv oba státníci hovořili o současné mezinárodní situaci, nutnosti trvale se zasazovat o snižování celkového napětí ve světě či o prohlubování vzájemné ekonomické spolupráce.²⁶⁴ O den později, kdy měl jugoslávský vůdce už na programu jednání s delegací bosenskohercegovských funkcionářů, se k setkání s dánským protějškem ještě jednou vrátil. Svým spolupracovníkům vylíčil, jak v jednom momentu poodvedl pozornost skandinávského politika směrem k bugojnskému údolí, na nějž se z honosné vily nabízel úchvatný pohled. Andersenovi připomněl, že právě v tomto odlehlém a těžko přístupném regionu se roku 1942 nacházel jeho vojenský štáb, odkud velel partyzánským oddílům v jejich urputném boji s nepřitelem. Vzápětí ale dodal, že zatímco tehdy bylo Bugojno zaostalou vesnicí, nyní nelze přehlédnout velké množství nově stojících domů či výškových budov. Tito se přitom snažil dánského hosta přesvědčit, že dechberoucí pokrok nepronikl jen do tohoto zaostalého kraje, ale naopak radikálně změnil celou zemi: „A takhle nyní vypadá celá Jugoslávie, úplně stejně. Kdekoliv byla malá víska či osada, je dnes velká obec s moderními stavbami a infrastrukturou.“²⁶⁵

Titova rozmluva s předsedou dánského parlamentu sice byla na jedné straně ukázkou vcelku běžného zdvořilostního diplomatického hovoru, na straně druhé však velmi názorně ilustrovala přežívající étos jugoslávské modernizace. Ten byl na sklonku sedmdesátých let v řadách vládnoucí garnitury stále silně přítomný i navzdory tomu, že se jí pravidelně dostávalo údajů o narůstajících hospodářských problémech. Stejně jako velkolepé oslavy Titových jubileí během roku 1977 proběhl v červnu 1978 i následný XI. sjezd SKJ ve znamení hrdé bilance socialistické éry. Jeden z hlavních sjezdových dokumentů byl v podstatě přehlídkou nesporných triumfů, úspěchů i slibných posunů v ekonomickém a sociálním vývoji Jugoslávie posledních tří dekad.²⁶⁶ Z rétoriky i celkové scénografie vrcholného setkání jugoslávských komunistů bylo přitom zřejmé, že podobné obrazy nevnímají pouze jako příklady minulých vítězství, ale i jako příslib těch budoucích. V tomto ohledu se zdejší politická praxe skutečně přibližovala podobně grandiózní a teleologické ikonografii ostatních komunistických režimů. V jednom podstatném bodě se však přeci jen zásadně odlišovala: u všech vyzdvihovaných zárných milníků stál po celou dobu jeden předák – Tito, a to jako jediný a nesporný vůdce

²⁶⁴ Tito primio Andersena, *Slobodna Dalmacija*, 26. 11. 1979, s. 2.

²⁶⁵ AJ, f. 837-KPR-II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací funkcionářů Bosny a Hercegoviny v Bugojnu z 25. 11. 1979, l. 3.

²⁶⁶ *Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije: dokumenti*, Beograd 1978, s. 65–112.

jugoslávské revoluce. Dynamický, v jedné fázi až úchvatný hospodářský rozvoj, stejně jako konstantně se zvyšující životní úroveň obyvatelstva a viditelný společenský pokrok tak byly i v tomto případě spojovány s érou muže, který v době konání XI. sjezdu SKJ už dosáhnul věku šestaosmdesáti let.

Skutečnost, že projevy uspokojení až neskryvané pýchy zaznívaly v nejvyšších patrech jugoslávské politiky právě v závěru sedmdesátých let, tedy v období spojovaném s faktickým počátkem hluboké ekonomické krize, je zpětně obvykle vnímáno jako důkaz nesoudnosti, nezodpovědnosti a nekompetentnosti stárnoucího Tita a okruhu jeho blízkých, vazalsky se chovajících spolupracovníků.²⁶⁷ Ti se místo hledání efektivních řešení měli uspokojovat odkazy na dávné úspěchy, čímž se oddávali devastujícímu sebeklamu, který jim znemožní účinně reagovat na následnou všeobecnou krizi osmdesátých let.²⁶⁸ Takové vnímání, ovlivněné pozdější zkušeností s rozvratem titoistického režimu a dezintegrací jugoslávské federace, má jistě svou relevanci. Kritické rozbory ekonomické politiky v závěrečném čtvrtstoletí existence SFRJ totiž bezesporu vedou k přesnější analýze strukturálních problémů jugoslávského hospodářství, stejně jako k posouzení následných reakcí na ně.²⁶⁹ Poskytují nám však jen velmi omezený či takřka minimální vhled do politické reality posledních měsíců Titovy vlády. Příslušníkům vládnoucí elity byly totiž alarmující údaje o neuspokojivých hospodářských ukazatelích velmi dobře známé. Stejně tak si alespoň v hrubých obrysech uvědomovali, o nakolik závažné problémy se jedná a jaké následky z nich mohou plynout. Pro námi zkoumané téma je však daleko podstatnější, jakým způsobem dokázali nejvyšší jugoslávští funkcionáři příslušná data adekvátně reflektovat, jaké místo zaujímaly tyto úvahy v žebříčku jejich politicko-ideových preferencí a do jaké míry je vnímali jako závažné ohrožení stávajícího socialistického systému. Právě v tomto kontextu se totiž ukazovalo, že složité ekonomické problémy byly i přes mnohdy technicistní povahu příslušných diskuzí především ožehavou politickou otázkou. A jako taková mohla výrazně zkomplikovat přechod do post-titovského období.

Zasadíme-li informace o neuspokojivém až alarmujícím vývoji jednotlivých hospodářských ukazatelů do takto definované tzv. aktérské perspektivy, získáme podstatně

²⁶⁷ Srov. P. SIMIĆ, *Tito*, s. 407–408, 410, 435.

²⁶⁸ Takto na příkladu kritické analýzy zmíněného dokumentu z XI. sjezdu SKJ, ve kterém měly být hrubě podceněny už zcela zřetelné problémy hospodářské politiky: DUŠAN BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*, Zagreb 1986, s. 49–52.

²⁶⁹ Srov. např. analýzu bělehradského ekonoma G. Grdiće z konce sedmdesátých let, která však s ohledem na své kritické hodnocení dosavadního jugoslávského vývoje mohla být publikována až o několik dekád později: GOJKO GRDIĆ, *Uspón i pad Titove Jugoslavije: politekonomski bilans*, Beograd 2015.

složitější obraz ekonomické politiky v závěrečném období Titovy epochy. Čelní jugoslávští komunisté tehdy opakovaně dostávali podklady varující před deficitem obchodní a platební bilance se zahraničními partnery, rostoucí inflací, stále rychlejším tempem zahraničního zadlužování či neúměrnou spotřebou neodpovídající úrovni produktivity práce. Jak ale ještě ukážeme podrobně dále – na sklonku sedmdesátých let vnímali soubor těchto informací jako sice velmi závažnou indicii naznačující možnost blížící se ekonomické krize, nespátrovali v něm ale důvod, proč se začít panicky strachovat o osud vlastního systému. Nesmíme navíc zapomenout, že se jednalo o jeden z mnoha bodů jejich politické agendy, jakkoliv s přibývajícím problémy jeho význam logicky stoupal. Znepokojivé hospodářské výsledky také nereflektovali izolovaně, ale jako širší součást zmíněné jugoslávské modernizace, o jejíž perspektivě tehdy pochyboval málokdo z nich.

Vpředvečer Titova odchodu se Jugoslávie ještě ani zdaleka nepotýkala se stagnací či dokonce ekonomickým propadem, který ji naplno zachvátily v následující dekádě. Hlavní prioritou sedmdesátých let se sice stala *politika stabilizace* mající zaručit, aby dynamický hospodářský růst doprovázela stejně důsledná racionalizace, produktivita a udržitelnost, tohoto záměru se však dlouhodobě nedařilo dosáhnout. Střednědobý plán rozvoje, jenž v jugoslávských podmínkách nahrazoval tradiční pětiletky známé ze sovětského bloku, přitom počítal s tím, že se v období let 1976–1980 podaří například konečně dosáhnout vyvážené obchodní i platební bilance se zahraničním, stejně jako omezení velkolepých domácích investičních záměrů. S postupujícími roky jeho realizace se však ukazovalo, že splnění těchto závazků naráží na překážky vyplývající z daleko složitějších strukturálních problémů jugoslávské ekonomiky.

Na neuspokojivé až alarmující údaje reagovali vrcholní jugoslávští předáci ještě v závěru sedmdesátých let zpravidla starostlivou rétorikou, zdůrazňováním disciplíny či výzvami k mobilizaci veřejnosti, která se měla pod praporem samosprávy daleko aktivněji podílet na dodržování stabilizačních opatření.²⁷⁰ Tato frázovitá, ustálenými ideologickými floskulami se vyznačující prohlášení se čas od času prolínala – zatím ovšem spíše v hypotetické rovině – s daleko prozaičtějšími obavami z dalšího vývoje. I když byla na konci Titova života aktuální politická situace v zemi opakovaně hodnocena jako uspokojivá, čelní jugoslávští

²⁷⁰ AJ, f. 507-CK SKJ, III/232, podkladový materiál k 11. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 27. 11. 1978 – *Informace o aktuálních ideově-politických otázkách současné ekonomické situace v zemi, realizaci politiky společenského plánu Jugoslávie (1976–1980) v roce 1979 a úkolech svazu komunistů v této otázce.*

komunisté současně uznávali, že kumulace různých ekonomických problémů a následné nespokojenosti z řad veřejnosti může tyto poklidné poměry velmi rychle narušit.²⁷¹

Když se na sklonku roku 1979 vládnoucí jugoslávská garnitura znovu zabývala nejnovějšími výsledky hospodaření, byla konfrontována se dvěma typy informací. Zatímco první potvrzovaly dynamický meziroční nárůst průmyslové a zemědělské výroby, životního standardu a dokonce i zaměstnanosti, ty druhé vypovídaly o odvrácené straně této prosperity. Podle studií, které měli už tehdy k dispozici jak ekonomičtí odborníci, tak i někteří vysoce postavení funkcionáři, byly zmíněné úspěchy zhruba z jedné poloviny financovány rozsáhlými zahraničními půjčkami a úvěry z domácích bank.²⁷² A právě zde se rozjížděl bludný kruh jugoslávských ekonomických problémů – překotný a neúměrně dotovaný hospodářský růst zhoršoval většinu ukazatelů, které každý rok s nemalou mírou nervozity sledovali nejvyšší činitelé i přední experti. Kvůli nevyváženému poměru importu a exportu se trvale komplikovaly hospodářské vztahy se zahraničím. Jako krajně citlivá se pak ukázala otázka cen, jejichž nárůst zákonitě vedl k nebezpečnému roztáčení spirály inflace. V roce 1979 sice došlo na základě rozhodnutí svazových orgánů k jejich *maximalizaci* (v podstatě zamrznutí), ani tak se ale nepodařilo dostat situaci trvaleji pod kontrolu. Nemalá část jugoslávských podniků se totiž ke zdražování uchýlovala jako k jednoduchému a rychlému nástroji, jak sanovat vlastní ztráty.²⁷³

Opakovaně jsme konstatovali, že Tito do debat o hospodářském vývoji vstupoval spíše nárazově, bez snahy pronikat do složitějších detailů. Neznamená to však, že by aktuální ekonomická situace stála zcela stranou jeho pozornosti. Stejně jako v řadě dalších oblastí dokázal na sklonku své vlády i zde formulovat poměrně trefné, ale přitom jasné a střizlivé soudy, které vystihovaly závažnost celé situace a varovaly před možnými následky nahromaděných ekonomických potíží. Ostatně i jeho zásadní projev na VIII. sjezdu svazové odborové organizace, na kterém v listopadu 1978 představil vizi každoroční rotace politických funkcionářů, se z velké části věnoval právě chronickým hospodářským problémům, a to jako nejpálčivější výzvě dneška.²⁷⁴ I v tomto bodě však musíme mít na zřeteli, že Titova upozornění i mnohdy pesimistické prognózy nevycházely primárně z jeho jasnozřivosti či jakési politické geniality. Stárnoucímu jugoslávskému vůdci sice nescházela vitalita a energie, stejně jako vcelku dobrá (či v daných okolnostech spíše dostatečná) orientace v základních problémech

²⁷¹ Tamtéž, úvodní referát S. Dolance, l. 1.

²⁷² AJ, f. 837-KPR-II-2/736, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S.

Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek V. Đuranović, l. 13.

²⁷³ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Đuranović, l. 14–15.

²⁷⁴ Srov. Tito: sindikat treba da zauzima vlastite stavove, *Slobodna Dalmacija*, 22. 11. 1978, s. 1–2.

hospodářského života země, své nepřibarvené postoje však mohl vynášet daleko přirozeněji a otevřeněji než jakýkoliv další příslušník mocenské elity. Samozřejmě to pramenilo z jeho neotřesitelného postavení i nezpochybnitelné autority – i zde Tito souběžně hrál roli garanta, arbitra i kritika, jenž mohl (jako takřka jediný) bez okolků říct, že pokud se nepodaří rychle odstranit převládající ekonomické neduhy, „půjde to [s námi] z kopce.“²⁷⁵

Během posledního roku své vlády se Tito opakovaně vracel především k alarmující spotřebě (*društvena potrošnja*). Ta sice potvrzovala mimořádnou kupní sílu tuzemského hospodářství stejně jako obyvatelstva profitujícího ze stále rostoucího životního standardu, tímto způsobem ovšem jugoslávská ekonomika pravidelně přicházela o velkou část zboží určeného k exportu. V kombinaci s neúměrným dovozem, který nezřídka zahrnoval i komodity vyráběné přímo v SFRJ, se prohluboval několikrát zmíněný obchodní i platební deficit, jenž narušoval vztahy se zahraničními partnery. Spotřebitelská mánie navíc redukovala i domácí devízové zásoby.²⁷⁶ V konečném důsledku tak konzumerismus jugoslávské společnosti výrazně komplikoval *politiku stabilizace* a v kontextu stále ještě poměrně dynamického hospodářského růstu oslaboval efekt kýženého pokroku.²⁷⁷

Podobná tvrzení sice ukazují, jakým způsobem Tito a jeho spolupracovníci konkrétně reflektovali obtíže jugoslávské ekonomiky, s ohledem na předmět našeho výzkumu je však daleko podstatnější, jaká řešení v tomto ohledu předkládali. Právě zde se totiž projeví – v daných okolnostech víceméně logické – limity jejich politického uvažování i omezené možnosti, jak rychle a efektivně řešit nahromaděné problémy aniž by ovšem byly citelněji zasaženy pilíře stávajícího režimu.

Sám Tito hledal odpověď v tradičních nástrojích všeobecné disciplíny, posilování zodpovědnosti a v možnosti opřít se o mimořádně cenné historické zkušenosti jugoslávské revoluce.²⁷⁸ Muž stojící už více než čtyři dekády v čele komunistické strany se tedy domníval, že úspěchu politiky stabilizace lze dosáhnout podobnými metodami jako v minulosti, kdy se rozhodovalo o dalším směřování režimu. U všech těchto milníků navíc osobně stál a měl

²⁷⁵ AJ, f. 837-KPR-II-2/736, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S. Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 11.

²⁷⁶ Srov. např. AJ, f. 837-KPR-II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací novinářů, filmařů a techniků v Karađorđevu z 7. 12. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 1–2, 4; AJ, f. 837-KPR II-2/741, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací JNA v Karađorđevu z 21. 12. 1979, diskusní příspěvky J. B. Tita a N. Ljubičice, l. 7–8.

²⁷⁷ Srov. IGOR DUDA, *Pronađeno blagostanje: svakodnevní život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb 2014.

²⁷⁸ AJ, f. 837-KPR-II-2/723, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s členy pracovní skupiny pro vypracování referátu k 60. výročí založení komunistické strany z 7. 3. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 4–7.

rozhodující slovo při vytyčování základní politické linie. Díky této mimořádné pozici mohl mít pocit, že recept na složité a hlavně dlouhodobé ekonomické problémy spočívá v konkrétní rozhodné akci aktivních straníků. Na sklonku svého života tedy nenabádal k trpělivému, systematickému, a tedy pomalejšímu řešení, ale naopak k radikálnímu obratu, jehož pozitivní dopady by byly patrné například už v horizontu jednoho roku. Nemělo se přitom jednat o zásah vládnoucí elity či dalších řídicích garnitur, ale o iniciativu zdola. I proto navrhoval, aby se v roce 1980 sešel *sjezd samosprávy*, na kterém by delegáti z řad pracujících otevřeně formulovali své kritické výhrady a diskutovali o společné cestě ze současných problémů.²⁷⁹

Skutečnost, že se stárnoucí jugoslávský vůdce spoléhal na z jeho pohledu osvědčené a zažité postupy při překonávání narůstajících problémů, u něj ale automaticky nevedla k naivnímu vnímání celé situace. Společenskou mobilizaci vyžadující jisté uskromnění, hospodářskou racionalizaci a větší produktivitu práce sice považoval za nezbytný předpoklad politiky stabilizace, s ohledem na dosavadní trendy však příliš nevěřil, že by v řadách veřejnosti došlo k dobrovolné a uvědomělé akci k nastolení větší disciplíny. Plně se to ukázalo v rámci debat o chystané devalvaci dináru, která se dostala na pořad dne v prosinci 1979.²⁸⁰ Svazový premiér V. Đuranović chtěl tímto opatřením, kterým by přizpůsobil kurz měny aktuální situaci na trhu, hlavně stimulovat export. Tito však otevřeně zpochybnil efekt takového kroku – podle jeho názoru by se případné zisky velmi rychle vyplývaly, protože by se současně nedařilo zkrotit neúměrný dovoz a narůstající spotřebu.²⁸¹ Jeho odmítavý postoj sice bývá v dosavadním výzkumu hodnocen primárně jako obava z jakési ztráty prestiže země na světové ekonomické scéně,²⁸² jugoslávský diktátor však podle všeho nechtěl souhlasit s devalvací, jelikož ji vnímal jako tah už předem odsouzený k nezdaru.

Hospodářské problémy, kterým SFRJ čelila na samém sklonku Titovy éry, se neodehrávaly jen ve sféře zmíněných makroekonomických ukazatelů. Nemalá část z nich totiž pramenila i ze složité socioekonomické reality, která i po takřka půlstoletí existence jugoslávského státu stále ještě zřetelně odhalovala jeho vnitřní odlišnosti, protichůdnosti i případná ohniska napětí. Když v průběhu roku 1979 probíhala na úrovni republik a

²⁷⁹ AJ, f. 837-KPR-II-2/736, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S. Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 11; AJ, f. 837-KPR II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací funkcionářů SR BiH v Bugojnu z 25. 11. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 3–4; AJ, f. 837-KPR II-2/739, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s V. Đuranovićem v Karadorđevu z 1. 12. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 4.

²⁸⁰ AJ, f. 837-KPR II-2/739, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s V. Đuranovićem v Karadorđevu z 1. 12. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 3.

²⁸¹ Tamtéž, l. 3–4.

²⁸² Srov. např. I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 758.

autonomních oblastí průběžná jednání o svazovém rozpočtu, představitelé Chorvatska, Slovinska a Vojvodiny zprvu odmítli podpořit příslušný návrh federální vlády. Vzhledem k principu jednomyslného rozhodování, který se aplikoval v řadě společných institucí federace, hrozilo, že v této mimořádně důležité a ostře sledované politické otázce dojde k patové situaci. Jugoslávští politici tehdy dostali příležitost, aby si v praxi vyzkoušeli onen tolikrát zdůrazňovaný mechanismus *dorozumívání*, jenž měl v samosprávném duchu sladit zájmy jednotlivých částí federace a dospět ke konsenzu. Přestože se koncem prosince 1979 podařilo po sérii zdoluhavých jednání na půdě svazového parlamentu najít rámcovou shodu a odhlasovat finální podobu státního rozpočtu, zůstávala zde trpká zkušenost z nenadálých komplikací. Pregnantně na ni upozornil přední chorvatský funkcionář Vladimir Bakarić, který po smrti E. Kardelje platil za v pořadí druhou autoritu titoistického režimu. Poukázal totiž na skutečnost, že proti návrhu rozpočtu se vyslovili zástupci tří federálních jednotek s nejvyšší úrovní hrubého národního důchodu na obyvatele, což odhalovalo existenci poměrně citlivého problému.²⁸³ Znamenalo to, že domácí neshody či případné konflikty se mohou v dohledné době prohlubovat právě na tomto podkladě – reprezentanti ekonomicky rozvinutých částí SFRJ budou čím dál méně ochotni přistoupit na kompromis ohledně výdajů, kterými budou přispívat na zaostalejší regiony v Kosovu, Bosně a Hercegovině, Černé Hoře či Makedonii. Nad Jugoslávií se tak vznášel přízrak ekonomického egoismu, který měl potenciál otrást nejen principy vzájemné solidarity, ale i celkovou soudržností mnohonárodnostního státu.

Nejednalo se o první zkušenost tohoto druhu – *krizová období* Titova režimu na přelomu šedesátých a sedmdesátých let už v dostatečné míře ukázala, že kontroverze spjaté s hospodářskými tématy mohou velmi rychle přerůst v nacionalistické půtky, vést ke vzájemnému odcizování tuzemských politických elit i národních společenství a ve výsledku tak zcela zásadním způsobem zatížit soužití ve společném státě. Obava, kterou v prosinci 1979 V. Bakarić opatrně vyslovil ještě za Titova života, tedy vycházela ze zcela reálných základů. Sám Bakarić byl ostatně sám pamětníkem někdejších bouřlivých rozprav, které už od konce šedesátých let iniciovala chorvatská mocenská elita ve snaze revidovat (či spíše redukovat) výši odvodů druhé největší jugoslávské republiky do společné kasy.²⁸⁴

Samotná struktura státního rozpočtu, jehož návrh každoročně složitě schvalovali delegace republik a autonomních oblastí, vypovídala o složitosti jugoslávské reality na sklonku

²⁸³ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 73, přepis stenografického záznamu ze schůze Prezidia SFRJ z 26. 12. 1979, diskusní příspěvek V. Bakariće, l. 48.

²⁸⁴ Srov. HRVOJE KLASIĆ, Svibanjsko savjetovanje 1968.: ekonomsko-politička platforma Hrvatskog proljeća, in: Tvrtko Jakovina (ed.), *Hrvatsko proljeće – 40 godina poslije*, Zagreb 2012, s. 57–74.

Titovy vlády mnohé. Takřka dvě třetiny výdajů totiž připadaly Jugoslávské lidové armádě (JNA), s necelými deseti procenty se počítalo jako s tzv. dodatečnými prostředky na podporu hospodářsky nerozvinutých krajů a více jak 17 % výloh mělo pokrývat sociální a invalidní zabezpečení někdejších účastníků partyzánské rezistence z dob druhé světové války. Celkově tak 84 % veškerých výdajů federální kasy odcházelo na předem jasně stanovené účely, které navíc měly oporu v příslušných zákonech a stěží se daly radikálně měnit, respektive omezovat. Předseda svazové vlády V. Đuranović ale správně upozornil, že politika stabilizace bude jen stěží realizovatelná bez omezení alespoň části veřejných výloh.²⁸⁵ Případné škrty však zákonitě narážely na nepochopení až odpor u těch, kteří na nich byli závislí – armádní kruhy kolem ministra obrany Nikoly Ljubičiće se snažily návrhy finančních restrikcí obejít. Spoléhaly i na přízeň samotného Tita,²⁸⁶ jenž opakovaně vyzdvihoval roli JNA jako nenahraditelného garanta jugoslávské jednoty a jednoho z nejpevnějších pilířů stávajícího režimu.²⁸⁷ Když ale v prosinci 1979 nakonec přeci jen došlo k mírnějším úpravám státního rozpočtu, které přinesly i jisté omezení pro armádu, jugoslávský vůdce se s nimi v podstatě smířil, a to jako s nevyhnutelným krokem posilujícím *politiku stabilizace*.²⁸⁸

Jestliže byl rok 1979 považován za milník v dějinách jugoslávské krize, respektive za onen klíčový bod, jenž nastartoval hlubokou (a jak se brzy ukázalo i nezvládnutelnou) hospodářskou krizi, z aktéřské perspektivy je toto tvrzení samozřejmě daleko složitější a méně jednoznačné. Srbský politik Miloš Minić potvrdil, že svazová ekonomická grémia shodně varovala před závažností aktuálních hospodářských problémů, zvláště ve vztahu k vnějším obchodním partnerům. Zahraniční zadlužení podle jeho slov už tehdy zcela jasně překračovalo kritickou hranici a při stávajícím tempu hrozilo, že v polovině osmdesátých let přesáhne astronomických 35 miliard dolarů.²⁸⁹ V závěru roku 1979 však taková znepokojivá hodnocení ještě zdaleka neměla charakter paniky či paralyzujícího strachu z blížícího se rozvratu. Velká část nejvyšších jugoslávských funkcionářů sice chápala, že se politika stabilizace čím dál více mívá účinkem a že dokonce existuje jen velmi málo signálů slibujících efektivní nápravu, v posledních měsících Titova života se však stále jednalo o poněkud vzdálenou hrozbu, o jejímž charakteru a možných důsledcích je nedokázala přesvědčit ani suma exaktních údajů.

²⁸⁵ AJ, f. 837-KPR-II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S.

Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek V. Đuranović, l. 19.

²⁸⁶ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 23. 12. 1979, s. 363.

²⁸⁷ Srov. AJ, f. 837-KPR II-2/718, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací JNA na Brionech z 21. 12. 1978, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 2–3.

²⁸⁸ Tamtéž, diskusní příspěvky J. B. Tita a N. Ljubičić, l. 15.

²⁸⁹ AJ, f. 837-KPR-II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S.

Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 30.

Z příslušných debat čelních jugoslávských komunistů naopak vyplývalo, že zhoršování jednotlivých makroekonomických ukazatelů si nedokázali spojit s konkrétními dopady a ohlasy, jež by mohly vyvolat přímo v řadách společnosti.

Během podzimních a zimních měsíců roku 1979 přitom v Jugoslávii došlo k opakovanému nedostatku některých základních komodit, například kávy či mléka a obyvatelstvo znovu čelilo výpadkům elektřiny.²⁹⁰ Podobné trhliny v dosud stabilní úrovni životního standardu a komfortu sice vyvolaly u veřejnosti nelibost a posílily kritické hlasy upozorňující na nezodpovědný přístup vůči *politice stabilizace*, zdá se však, že v tomto období poznamenaly legitimitu režimu jen velmi nepatrně či takřka vůbec.²⁹¹ Přední jugoslávští komunisté si ale i tak byli vědomi potenciální výbušnosti takovýchto jevů.²⁹² Sám Tito se domníval, že zdánlivý klid ve společnosti a mezi straníky nevychází ani tak z jejich optimismu či odhodlání, ale spíše z neznalosti skutečných poměrů a nedostatečné informovanosti o podstatě a rozsahu aktuálních hospodářských problémů.²⁹³ I v tomto případě se však jednalo o vnímání hrozeb, které sice mohou velmi překotně ovlivnit poměry v zemi, příslušné informace ale stále ještě nepřekračovaly rovinu hypotetických úvah či varovných prognóz.

Relativní klid až blahosklonnost, které panovaly v rámci jugoslávského vedení vpředvečer Titova odchodu názorně ilustrovala debata, která se koncem prosince 1979 rozvinula ohledně rezoluce o platební a devizové bilanci SFRJ. Dokument, určující zapojení jednotlivých republik a autonomních oblastí do aktivit zahraničního obchodu, tedy do sféry vykazující už delší dobu negativní tendence, měl ještě do konce stávajícího roku schválit svazový parlament. Titovi spolupracovníci už očekávali, že v tomto ohledu nastanou minimálně stejné potíže jako v případě schvalování státního rozpočtu. Pokud by se jednání protáhla do prvních dní roku 1980, Předsednictvo SFRJ bylo připraveno přijmout zvláštní zákonné opatření, které by umožnilo pokračovat v běžných ekonomických stycích se světem a zároveň

²⁹⁰ S přerušením dodávek elektrického proudu byla jugoslávská veřejnost opakovaně konfrontována už od první ropné krize v roce 1973, na sklonku sedmdesátých let však už bylo provázáno dalšími nedostatky. Srov. SVETISLAV SPASOJEVIĆ, Slučaj se ponovio, *NIN*, 14. 10. 1979, s. 5–8.

²⁹¹ Srov. anketu, ve které přes dvě třetiny oslovených obyvatel hlavního města SFRJ sice přiznávalo, že intenzivně pociťují následky těchto zásobovacích potíží, za původce těchto problémů ale ve stejné míře označovali samotné obchodníky a další odpovědné jedince v podnicích zajišťujících dodávky spotřebního zboží: MILOŠ VASIĆ, Trpen-spasen, *NIN*, 9. 12. 1979, s. 11–12.

²⁹² AJ, f. 837-KPR II-2/738, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací funkcionářů SR BiH v Bugojnu z 25. 11. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 3; AJ, f. 837-KPR-II-2/740, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s delegací novinářů, filmařů a techniků v Karađordevu z 7. 12. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 1–2

²⁹³ AJ, f. 837-KPR-II-2/736, přepis stenografického záznamu ze setkání J. B. Tita s L. Koliševským, S. Doronjským, V. Đuranovićem a M. Minićem v Bugojnu z 15. 11. 1979, diskusní příspěvek J. B. Tita, l. 42.

nastavilo překlenovací období než bude příslušná rezoluce odhlasována. Zdánlivě technicistní problém v sobě skrýval několik důležitých rovin, jež vypovídaly o jugoslávské realitě na konci sedmdesátých let. Jednak se zde objevil další bod hospodářské agendy, na kterém nepanovala shoda napříč vládnoucími garniturami v jednotlivých částech země a kde se tedy vytvářelo ohnisko případných komplikací či dokonce třenic. Dále se zde opět vynořil problém provázející jugoslávský federální systém takřka po celou dobu jeho existence – v jaké míře mají svazové instituce a orgány (v tomto případě státní předsednictvo) uplatňovat právo na mimořádné zásahy do legislativního procesu a fakticky tak obcházet veta parlamentních delegací z jednotlivých republik a autonomních oblastí? Nebude to negovat tolik zdůrazňované výdobytky decentralizace, které symbolizovala ústava z roku 1974? Toto dilema, které vycházelo z étosu samosprávy a nechuti vrátet se ke *starým metodám* centralistického fungování státu, komplikovalo už tak složitý mechanismus rozhodování na federální bázi. V případě rezoluce o platební a devizové bilanci nakonec převážila jednoznačná shoda, že podobný zásah je s ohledem na zajištění normálního chodu jugoslávského hospodářství prakticky nevyhnutelný a v současné situaci v podstatě nepředstavuje nic kontroverzního.²⁹⁴ Podstatné ale přitom bylo, jakým způsobem příslušní funkcionáři vůbec reflektovali nastalou situaci, jež signalizovala těžkopádnost a nepřehlednost současného politického systému.

Veškeré komplikace spojené se schvalováním státního rozpočtu nebo příslušné rezoluce o platební a devizové bilanci nechávaly jugoslávské politiky víceméně chladnými. Opakovaně sice bylo zmíněno, že neschválení těchto zákonů by vedlo k politické krizi,²⁹⁵ působilo ale až překvapivě, jak stoicky si takový scénář připouštěli. „Ráno jsem v novinách četl, že ani ve Francii se nedaří schválit rozpočet,“ konstatoval suše makedonský funkcionář Lazar Koliševski.²⁹⁶ Jeho chorvatští kolegové J. Vrhovec a V. Bakarić vnímali nastalé komplikace jako svého druhu zatěžkávací zkoušku, jež mohla v konečném důsledku mít pozitivní efekt směrem navenek. Argumentovali přitom tím, že světová veřejnost se při pohledu na nekonečná vzrušená jednání v jugoslávském parlamentu mohla na vlastní oči přesvědčit o otevřeném, demokratickém a pestrém výměně názorů uvnitř Titova režimu. Takové rozpravy by prý názorně ukázaly, že zdejší systém bez problémů zvládá i nápor vzájemného nesouhlasu.²⁹⁷ Další vysoce postavení funkcionáři vesměs potvrzovali toto vcelku optimistické vidění situace, ve

²⁹⁴ Srov. AJ, f. 803, k. 73, přepis stenografického záznamu ze schůze Prezídia SFRJ z 26. 12. 1979, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 12.

²⁹⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 23.

²⁹⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 24.

²⁹⁷ Tamtéž, diskusní příspěvky V. Bakariće, l. 24 a J. Vrhovce, l. 25.

které se podle nich logicky odrážela složitost místních poměrů a protichůdných zájmů, jež vyžadovala trpělivé hledání shody.²⁹⁸ I v tomto případě se tedy ukázalo, že Titova skupina se oddávala víře v efekt samosprávného experimentu, originalitu vlastního systému a schopnost vzájemné dohody. Postupovala tak i v případě problémů, které se už v roce 1980 ukáží jako předzvěst nastupující krize.

²⁹⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek C. Mijatoviće, l. 55.

Poslední bitva

V sobotu 8. prosince 1979 se v okolí Titovy rezidence v Karađorđevu konal lov určený především pro přední zahraniční diplomaty akreditované toho času v Bělehradu. Setkání, kterého se účastnila i plejáda nejvyšších jugoslávských politiků, se řadilo k těm každoročním rituálům, které sedmaosmdesátiletý Tito jen nerad vynechával. Ostatně i tentokrát se před svými hosty mohl pochlubit působivým skóre – skolil 24 divočáků, jednoho muflona a jelena. Ani impozantní úlovek, ani pro toto období roku až neobvykle teplé počasí však nedokázaly přehlušit pohled na viditelně unaveného a často duchem nepřítomného jugoslávského vůdce, jenž jen s obtížemi pronesl zdravici před následným slavnostním obědem. I proto se hned po jeho skončení odebral do soukromí, a to navzdory tomu, že oficiální část sobotní sešlosti pokračovala dále.²⁹⁹

Titovo aktuální rozpoložení i jeho celkový zdravotní stav, jenž sice zatím nevykazoval příznaky akutní krize, ale i tak byl nepředvídatelný, výrazně omezovaly jeho další aktivity. Padlo tedy rozhodnutí, že Tito oproti původnímu plánu zůstane i nadále v Karađorđevu, kde měl oslavit i příchod nového roku. Tento plán, který nejbližším spolupracovníkům jugoslávského diktátora oznámil šéf prezidentského kabinetu Berislav Badurina, měnil i charakter nadcházejících silvestrovských a novoročních oslav. Místo formálního setkání, které se v posledních několika letech za účasti mnoha vysokých státních i stranických činitelů konalo ve slovinském Brdu u Kranje, se mělo jednat o podstatně komornější akci, kde by Tito byl obklopen hlavně nejbližší rodinou a přáteli. Problém však nastal ve chvíli, kdy vyšlo najevo, že hostitel si přeje pozvat i některé vybrané funkcionáře, např. Branka Mikuliće, svazového ministra vnitra Franju Herljeviće či ministra zahraničí Josipa Vrhovce. Proti tomu se ostře postavili někteří další jugoslávští politici – takové gesto totiž považovali za nepřijatelné favorizování jedné části vládnoucí elity. Lazar Koliševski, zastávající tehdy post místopředsedy prezidia SFRJ, a tedy i zástupce jugoslávského prezidenta v tomto orgánu, Badurinu poměrně razantně upozornil, že ani Tito si nemůže tímto způsobem dovolit veřejně vyzdvihovat své oblíbence.³⁰⁰ Nakonec zvítězilo kompromisní řešení – rozloučení s rokem 1979 se mohla účastnit pouze ta část předáků, jejíž přítomnost byla ospravedlnitelná ceremoniálními zvyklostmi. Jedinou výjimku z aktivních politiků měl představovat doyen chorvatských komunistů Vladimir Bakarić, považovaný tehdy za nejbližšího žijícího Titova spolupracovníka

²⁹⁹ IAB, f. Dragoslav Draža Marković, k. 7, deníkový záznam z 9. 12. 1979, s. 356; Prestiž nevrstanosti još porastao, *Slobodna Dalmacija*, 10. 12. 1979, s. 1.

³⁰⁰ IAB, f. Dragoslav Draža Marković, k. 7, deníkový záznam z 23. 12. 1979, s. 364.

a spolubojovníka.³⁰¹ Celkově však tato epizoda vypovídala o důležitém aspektu jugoslávské politiky v předvečer Titova odchodu. Na dodržování principu *kolektivní práce* totiž daleko důrazněji než stárnoucí diktátor bděli jeho budoucí nástupci, spatřující v této zásadě jedinou účinnou garanci mocenské stability.

Omezení Titova pracovního nasazení však u něj – stejně jako několikrát v minulých dvou třech letech – neznamenal přechod k úplné nečinnosti, ani zcela pasivní přístup k aktuální politické agendě. Oslabený jugoslávský vůdce se na jedné straně nezbavil touhy nadále artikulovat a pokud možno i energicky prosazovat vlastní názory, čímž stále jasně dokázal stvrzovat pozici nezpochybnitelné autority. Na straně druhé tak ovšem nečinil způsobem, jenž by bylo možné označit za svéhlavý či panovačný – svými postoji sice i nyní příslušné diskuze bezpochyby zásadně ovlivňoval a usměrňoval, neuchyloval se ale k tomu, aby je za každou cenu rozhodoval bez ohledu na názory dalších účastníků. I to ve výsledku představovalo důležitý aspekt jeho politického dědictví.

Do konce roku 1979 se jugoslávský vůdce tímto způsobem exponoval hned několikrát. Nejprve 18. prosince na zasedání Svazové rady pro národní obranu, kde se snažil ohradit vůči návrhu na omezení výdajů svazového rozpočtu určených pro armádu³⁰² a rovněž razantně oponoval navrhované devalvaci dináru.³⁰³ Jak se ale vzápětí ukázalo, Titovy postoje sice jeho spolupracovníci zohledňovali jako relevantní názory zkušeného vůdce, které nešlo jednoduše ignorovat, nehodlali ale všechny automaticky přijímat jako předem daná či dokonce neměnná rozhodnutí. Jugoslávské lidové armádě tak byly nakonec příjmy ze státního rozpočtu skutečně zredukovány, devalvaci měny se podařilo prosadit počátkem června 1980, tedy pouhý měsíc po Titově smrti.

Všechny námi dosud zmíněné okolnosti, ve kterých se odehrávalo poslední období Titovy éry, byly charakteristické svým víceméně stabilním charakterem, vesměs chudým na převratné události. Platilo to dokonce i o narůstajících ekonomických potížích, jež se sice jevily jako závažná, ale stále poněkud abstraktní hrozba. S koncem roku 1979 však získala tato poklidná jugoslávská realita první vážnější trhliny – v úterý 25. prosince začalo vycházet najevo, že v průběhu předchozí noci přistálo na kábulském letišti několik stovek sovětských letounů s více jak 30 tisíci vojáky, čímž SSSR odstartoval invazi do této středoasijské země.³⁰⁴ Ve stejný den se pak u sedmaosmdesátiletého Tita objevily příznaky zhoršujícího se prokrvení

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž, deníkový záznam z 23. 12. 1979, s. 363.

³⁰³ I. a S. GOLDSTEIN, *Tito*, s. 792

³⁰⁴ GREGORY FEIFER, *Velký hazard: sovětská válka v Afghánistánu*, Praha 2009, s. 71–72.

levé nohy, jež podle lékařů věštily nástup velmi závažných zdravotních komplikací.³⁰⁵ Z relativního bezčasí se tedy jugoslávská federace náhle ocitla před zásadními výzvami, v některých ohledech dokonce největšími od konce druhé světové války.

Ještě před koncem roku – 29. a 30. prosince 1979 – byly Titem svolány rychlé konzultace, které měly přinést prvotní stanovisko SFRJ vůči sovětskému zásahu v Afghánistánu. V rámci jugoslávského vedení zavládala v některých ohledech podobná atmosféra jako před rokem, kdy Vietnam vtrhl na území Pol Potovy Kambodži. I nyní se jednalo o narušení suverenity členského státu Hnutí nezáúčastněných, což vyžadovalo minimálně diplomatickou akci na půdě OSN a další mezinárodní aktivity. Ty by se mohly prezentovat jako další důkaz principiálního, a přitom vlivného zahraničně politického kurzu Jugoslávie a jejich spojenců. Tito navrhoval, aby bylo v duchu těchto zásad vyjádřeno hluboké politování nad ozbrojenou akcí SSSR jako zásadního ohrožení pro světový mír.³⁰⁶ Ačkoliv i tentokrát mohli jugoslávští předáci na základě nejnovějšího sovětského útoku odvozovat (ale i neúměrně spekulovat), do jaké míry s tím narůstá i bezprostřední ohrožení pro samotnou SFRJ, snad ještě více si uvědomovali limity svých reálných možností. Navzdory tomu, že si jugoslávská diplomacie během uplynulého čtvrtstoletí zvykla komentovat takřka každý výkyv studenoválečnického konfliktu z pozice aktéra krajně znepokojeného, až pohoršeného nerespektováním zásad mezinárodní práva a suverenity toho kterého státu, opakovaně zde ale vítězily hlavně pragmatické motivy. Nejinak tomu bylo i v případě Afghánistánu. Požadavek na stažení sovětských jednotek z jeho území tak neměl zaznít veřejně, ale měl být tlumočen sovětskému velvyslanci při setkání s náměstkem šéfa bělehradské diplomacie M. Pešićem.³⁰⁷ Oficiální vyjádření navíc mělo vydat ministerstvo zahraničí, nikoliv svazová vláda, což mělo poněkud zmírnit jeho naléhavost a kategoričnost, s čímž souhlasil i sám Tito.³⁰⁸

Zprvu se zdálo, že náležitou diskuzi jugoslávského vedení o dopadech aktuální situace na Středním východě mohou zkomplikovat snad jen probíhající novoroční svátky a doba dovolených. První dny roku 1980 ale přinesly mnohem závažnější překážky. Tito si už od silvestrovských oslav stěžoval na urputnou bolest v noze, a tak byl 3. ledna hospitalizován v lublaňském klinickém centru. Moderní komplex, od jehož slavnostního otevření uběhly teprve čtyři roky, měl nemocnému vůdci zajistit veškerou dostupnou péči. Lékařský tým však

³⁰⁵ M. STANKOVIĆ, *Tito između života i smrti*, s. 83–85.

³⁰⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/264, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 4. 1. 1980, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 2.

³⁰⁷ Takovýto postup navrhoval zkušený předák chorvatských komunistů V. Bakarić. Tamtéž, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 2–3.

³⁰⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 3.

už záhy musel konstatovat, že ucpané tepny v noze dávají malou šanci na úspěch konzervativní léčby. Případná amputace ale představovala zákrok, o jehož efektu s ohledem na Titův věk a celkový stav panovaly nemalé pochybnosti. Bylo přitom jasné, že takovéto prognózy mají za úkol nastolit jako zcela reálnou eventualitu, že v nejbližších dnech mohou u pacienta nastat takové komplikace, jež budou neslučitelné se životem.³⁰⁹

Příslušníci jugoslávské vládnoucí špičky se tak na počátku roku 1980 ocitli před několikanásobnou výzvou. Museli urychleně zanalyzovat, jak události v Afghánistánu ovlivní bezpečnost a stabilitu země. Navíc se před nimi vynořila sice podvědomě očekávaná, ale přeci jen náhlá hrozba Titova brzkého odchodu. K tomu všemu museli brát ohled i na neradostné vyhlídky hospodářského vývoje. Jako jedno z hlavních předsevzetí právě začínajícího roku byl totiž vyzdvihován důsledný a neodkladný boj za ekonomickou stabilizaci. Apelatивní ráz těchto hesel přitom vypovídal nejen o strukturálních problémech domácího hospodářství, ale i o dosud zcela nedostatečném úsilí a nasazení při jejich překonávání.³¹⁰ V tomto složitém kontextu se tak se začátkem roku 1980 odehrávaly i první kroky a rozhodnutí nového post-titovského systému, a to ještě za života nemocného vůdce. Zavedlo se tak do jisté míry dvoukolejný fungování, kdy se jugoslávští politici museli naučit rychle jednat a rozhodovat bez dosavadního arbitra, ale zároveň byli stále nuceni mít na paměti to, že dlouho nenastával okamžik jeho biologické smrti. Toto období, jež mělo pro garnituru Titových nástupců z hlediska jejich praktického fungování přelomový význam, se nakonec protáhlo na původně jen stěží myslitelné čtyři měsíce.³¹¹

Titova indispozice se okamžitě projevila v diskuzích o možných konsekvencích sovětského vpádu do Afghánistánu. Hospitalizovaný vůdce nemohl – jak činil pravidelně v podobných situacích – osobně iniciovat diplomatickou akci, která by sice sotva mohla vést ke změně nastalého stavu, ale potvrdila by specifické (v očích jugoslávských předáků až exkluzivní) postavení SFRJ uprostřed eskalující studené války. Ze stejného důvodu nemohlo

³⁰⁹ M. STANKOVIĆ, *Tito između života i smrti*, s. 116–119.

³¹⁰ Tehdejší člen předsednictva SFRJ Dragoslav D. Marković neskrýval v souvislosti s prognózami roku 1980 pesimismus: „Až příliš dlouho se [nám] žilo dobře a pohodlně bez ohledu na to, jak a kolik se [toho] vyrobilo a pracovalo.“ Marković očekával, že v takových podmínkách se ještě více budou projevovat slabosti celého systému a jeho neefektivita, což vyvolá další komplikace. Jugoslávskou společnost charakterizoval jako dostatečně organizovanou a schopnou, aby tyto těžkosti mohla úspěšně překonávat. IAB, f. Dragoslav Draža Marković, k. 7, deníkový záznam z 1. 1. 1980, s. 378.

³¹¹ Srov. MARKO ORLANDIĆ, *U predvečerje sloma*, s. 274.

být vydáno ani žádné oficiální prohlášení, jež by se opíralo o přímou Titovu autoritu a poskytlo by domácí i světové veřejnosti náležitý komentář nejnovějších událostí.³¹²

Bez ohledu na Titovu nemoc museli příslušníci mocenské elity co nejdříve zhodnotit, jak konkrétně se sovětská intervence může promítnout do domácích i mezinárodně politických poměrů jugoslávské federace. Nyní byli stejně jako před rokem v případě vietnamské agrese vůči Kambodži opět svědky toho, jak se studenoválečné soupeření stává stále komplikovanějším a hlavně skoro nevyzpytatelnějším střetem, v němž příslušnost k jednomu ze dvou svářených bloků už zdaleka nehraje takovou rozhodující roli jako v minulosti. Pro jugoslávské předáky bylo přitom alarmujících hned několik aspektů afghánského dění. Poprvé v dějinách východního bloku se Kreml odhodlal k přímému vojenskému zásahu proti státu stojícímu mimo jeho bezprostřední sféru vlivu. Afghánistán byl navíc členem Hnutí nezúčastněných, i když měl se Sověty podepsanou smlouvu o vzájemném přátelství a pomoci. Sérii takovýchto úmluv přitom Moskva měla i s celou řadou dalších, podobně orientovaných zemí třetího světa.³¹³ Neexistovalo tedy zde (na rozdíl od Maďarska či Československa) žádné věrohodné ospravedlnění invaze, jež by bylo možné v duchu logiky studené války akceptovat jako princip *cuius regio, eius religio*. Takovéto rozšíření perimetru Brežněvovy doktríny proto jugoslávské předáky logicky znervóznilo.

Titovi spolupracovníci se i tentokrát zajímali o to, jakými metodami a jakou formou Sověti svůj zásah realizovali. Bez ohledu na existenci vzájemné spojenecké smlouvy se totiž rozhodli násilně svrhnout legální afghánskou vládu v čele s H. Amínem a dosadit místo ní sobě oddanou skupinu kolem Babraka Karmala. Tento brutální, ale zároveň efektivní způsob vnějšího zásahu mohlo v očích nejvyšších jugoslávských funkcionářů představovat jedno z dalších ponaučení, jak probíhá nečekaný zásah zvnějšku. Pro jejich geopolitické uvažování, pravidelně ovlivňované takovýmto scénářem, se jednalo o nikoliv nedůležitou zkušenost. Navíc měli k dispozici informace, podle kterých dokázali Sověti paralelně s invazí zahájit i vlastní dezinformační rozhlasové vysílání, a to ještě v době, kdy byla v Kábulu stále u moci garnitura H. Amína.³¹⁴ To vše jugoslávské politiky ujistilo v přesvědčení, že ozbrojenou akci ze strany SSSR nelze vyloučit dokonce ani v případě, že daná země projevuje vůči Moskvě maximálně vstřícný politický kurz. Stejně tak se jako nedostatečná garance ukázaly i zdánlivě příznivé

³¹² AJ, f. 507-SKJ, III/264, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 4. 1. 1980, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 27–28.

³¹³ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 3–5.

³¹⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 7, 9.

vnější i vnitřní okolnosti, které by takovýto typ zásahu předem vylučovaly jako nepravděpodobný či těžko realizovatelný avanturismus.

Vedle těchto faktorů, které mohly jugoslávskému vedení posloužit jako konkrétní ukázka sovětské intervenční praxe ve třetím světě, zde existovaly i širší souvislosti nejnovější akce Kremlu. Jednotliví funkcionáři počátkem roku 1980 přicházeli s komentáři, v nichž se geopolitické úvahy typické pro myšlenkový svět vládnoucí nomenklatury proplétaly s odhady dalšího vývoje. To sice byla v rámci diskuzí v nejvyšších patrech jugoslávské politiky zcela běžná praxe, přímo odrážející image SFRJ jako aktivního předvoje *nezúčastněné diplomacie*, v kontextu aktuální Titovy nemoci se ale podobné debaty už posouvaly do roviny naléhavého vyhodnocování rozličných bezpečnostních rizik. Jak upozornil B. Mikulić – přestože se SSSR aktuálně podle všeho soustřeďoval na regiony s bohatými zdroji nafty, nelze zapomínat, že Středozemí a Balkánský poloostrov jako celek zůstávaly jednou z klíčových strategických arén studené války. Podle jeho názoru nelze vyloučit rozsáhlejší vojenské manévry, stejně jako snahu Sovětů vyvážit právě v této oblasti tradiční vliv Západu. Vzhledem k této variantě bylo prý nutné sledovat další postup Rumunska a zvláště Bulharska, prostřednictvím kterých by mohlo dojít k tomuto sovětskému průniku směrem k Mediteránu a Balkánu. Z tohoto důvodu byla uvedena do pohotovosti jugoslávská armáda (protivzdušná obrana, ochrana letišť apod.) – o mobilizaci (ani částečné) se ale s ohledem na celkem stabilní zahraniční i domácí situaci panující na začátku druhé dekády ledna roku 1980 zatím neuvažovalo.³¹⁵

Skutečnost, že Sověti vpadli bez jakýchkoliv skrupulí do státu ležícího mimo východní blok, stejně jako Titovy závažné zdravotní komplikace, o nichž už byla oficiálně informována i veřejnost, vyvolala nebývale živou odezvu v řadách těch skupin, které byly označovány za *vnitřní nepřátele* jugoslávského režimu. Do této kategorie měli náležet nejen nacionalisté nebo liberálové, tedy protivníci *zprava*, ale rovněž odpadlíci a zrádci, kteří se v průběhu uplynulých dekád pod rozličnými okolnostmi s titoismem rozešli. Nejednalo se ale jen o pověstné *ibeovce*, tedy příslušníky prosovětské opozice vymezující se vůči bělehradskému vedení už od dob rozkolu se Stalinem, ale i sympatizanty Alexandra Rankoviće, kdysi druhého muže Titovy nomenklatury odstaveného v létě 1966 jako nositele *dogmaticko-byrokratických tendencí*. V politickém i ideologickém diskursu jugoslávského socialismu na přelomu sedmdesátých a

³¹⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 28–32.

osmdesátých let byli přitom *ibeovci* i *rankovićovci* vnímáni jako nepřipustná levá alternativa, klonící se místo samosprávného modelu k centralismu a vládě pevné ruky.³¹⁶

I po více jak dvou týdnech, které uplynuly od sovětského zásahu v Afghánistánu, hodnotil svazový ministr vnitra Franjo Herljević bezpečnostní situaci v zemi za celkově uspokojivou, což podle něj zcela korespondovalo s trendem posledních několika let. Potvrdil, že příslušné úřady aktuálně sledují takřka 12 tisíc exponovaných *vnitřních nepřátel*, přičemž dalších zhruba šest tisíc mají v hledáčku. Ty ale podle jeho názoru nemohou – bez intenzivní podpory zvnějšku – výrazněji ohrozit stabilitu země nebo pilíře jejího systému.³¹⁷ Tento charakter rozprav ukazoval, že faktor cizí intervence představoval v úvahách Titovy skupiny neustále a zdaleka ne jen teoreticky zohledňovanou variantu počítající s náhlým zvratem nebo nečekanými komplikacemi. V takovém případě by totiž na první pohled neškodné až nemohoucí protirežimní skupiny mohly sehrát zcela klíčovou roli jak při praktické realizaci vojenského vpádu, tak hlavně při jeho následné politické legitimizaci. Scénář aplikovaný v Afghánistánu měl i přes řadu specifík názorně ukázat, že Sověti slavili s tímto modelem agrese počáteční úspěchy. V jugoslávských podmínkách by se takto mohli opřít o *ibeovce*, jež se přímo hlásili ke své prosovětské orientaci, ale i o stoupence *dogmaticko-byrokratického* proudu, kteří by takový zásah přivítali jako toužebný konec samosprávného a (kon)federativního experimentování.

Herljević zároveň potvrdil, že hrozba využití vnitřních nepřátel v případě zahraniční intervence proti SFRJ získává v souvislosti s Titovým onemocněním daleko konkrétnější podobu. I v tomto případě sice zpochybňoval jejich reálné šance na úspěch (opět ovšem za předpokladu, že nedojde k zásahu zvenčí), neskrýval ale, že vášnivé spekulace o tom, co nastane po odchodu jugoslávského vůdce, vlily protirežimně smýšlejícím skupinám novou krev do žil. Projevilo se to v náhlém nárůstu nezákonného chování, nejčastěji v podobě *verbálního deliktu*. Bezpečnostní služby prý jen v průběhu prvního lednového týdne roku 1980 zachytily přes šest set vyjádření, v nichž se objevovaly nejrůznější varianty toho, jak může načasování afghánského mementa společně s Titovým úmrtím zcela převrátit stávající poměry v zemi. Většina z nich rozvíjela tezi, že s odchodem jugoslávského vůdce nastane i zánik jím ztělesňovaného systému. Na povrch se totiž najednou dostanou všechny protichůdnosti jugoslávské společnosti, včetně neudržitelnosti samosprávného modelu. SFRJ se tak stane

³¹⁶ K této typologizaci sil *vnitřního nepřítele* za Titovy vlády srov. přehledně RAJKO DANILOVIĆ, *Upotreba neprijatelja: politička suđenja u Jugoslaviji 1945–1991.*, Beograd 2010.

³¹⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/265, prepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a predsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 34–35.

dalším státem, kde bude jedna z velmocí – v tomto případě pravděpodobně Sovětský svaz – nucena zasáhnout, aby ukončila chaos a zabránila údajné destabilizaci celého regionu.³¹⁸ Takové úvahy však nevycházely jen z řad *ibeovců*, s nadějí vyhlížejících energický zásah Kremlu, ale i z opačného názorově-ideového pólu. Skupiny režimem označované jako nacionalistické či liberální si od Titova odchodu slibovaly rozpad jugoslávské federace, který by umožnil nové rozhraničení etnického prostoru i nastolení zcela odlišného vnitřního uspořádání.³¹⁹

Navzdory složité mezinárodní i vnitropolitické situaci Herljević nešetřil jistotou, že jugoslávský systém je dostatečně odolný jak vůči vnější agresi, tak vůči pokusům o rozvrat na domácí půdě: „[J]sme si jistí, že můžeme úspěšně bojovat proti všem způsobům ohrožení naší bezpečnosti.“ Prohlášení mohlo působit jako ustálená až bezduchá fráze (v daných podmínkách zcela pochopitelná i jako jistý apel ke kuráži). Opíralo se ale o poměrně reálný základ. Herljević se sice odvolával na okřídlené teze o síle členské základny, systému společenské a národní sebeobrany (ONO a DSZ) a miliónech oddaných pracujících a občanech, přesto nelze všechny tyto argumenty plošně odmítnout jako pouhé propagandistické floskule.³²⁰ I zde totiž platilo, na co jsme poukazovali v předchozí části výkladu – bytostné přesvědčení členů jugoslávského vedení o specifickém charakteru vlastního společensko-politického řádu i jedinečných historických zkušenostech jim opakovaně dodávalo sebevědomí hraničící místy až se sebeklamem. Pokaždé, když byli konfrontováni s eskalací studené války v podobě ozbrojené invaze jedné z velmocí proti dalšímu státu, urychleně vyhodnocovali rizika, za jakých může k tomuto scénáři dojít v případě SFRJ.³²¹ Z těchto úvah jim opakovaně vycházelo, že tolik manifestovaný odpor jugoslávské veřejnosti vůči agresorovi může i přes prvotní přesilu protivníka nakonec přinést ovoce, v lepším případě je s to ho od plánovaného útoku zcela odradit. A právě tento motiv se objevoval i na začátku roku 1980 – vedle výhod obranného systému se jugoslávští politici totiž odvolávali i na rozpoložení v řadách veřejnosti, která Titovu

³¹⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 36–37. O takovýchto vyhlídkách *ibeovců* a *rankovićovců* zde hovořil i Nikola Stojanović, srov. Tamtéž, l. 75–76.

³¹⁹ HR-HDA, f. 1561-SDS RSUP, *Bezbednosne ocene* 1/1980, Beograd 1980, s. 8.

³²⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 48.

³²¹ Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Pražské jaro*, passim; dále pak předchozí část předkládané práce o reakci jugoslávského vedení na vietnamský útok proti Kambodži.

nemoc i zvýšené mezinárodně politické napětí sledovala údajně s obavami, ale také vykazovala evidentní známky semknutí, odhodlání i nepředstíraného patriotismu.³²²

Všechny tyto faktory vedly k tomu, že i přes nepříznivou konstelaci, ve které počátkem roku 1980 čelní jugoslávští komunisté ocitli, se v jejich postojích kombinovala zmiňovaná sebedůvěra se střízlivým odhadem dalšího vývoje. Názorně to ilustroval komentář velvyslance v Moskvě Marka Orlandiće, který byl s ohledem na probíhající debaty o okolnostech a motivech nejnovější sovětské invaze povolán ke konzultacím do Bělehradu. Orlandić sice připustil, že vzhledem k odmítavému jugoslávskému postoji vůči posledním krokům Kremlu lze očekávat další ochlazení vzájemných vztahů, nevyvozoval z toho ale žádné unáhlené závěry. Podle jeho názoru bylo překročení Brežněvovy doktríny předělem v dosavadní praxi sovětské zahraniční politiky. Nelze však zároveň očekávat, že takto bude automaticky postupovat i v dalších regionech. I z tohoto důvodu považoval Orlandić větší konfrontace ze strany SSSR za málo pravděpodobné – Brežněvova skupina si totiž údajně velmi dobře uvědomovala, že stabilní vnitřní poměry v SFRJ, stejně jako její postavení na mezinárodním poli, jsou pro jakoukoliv avanturu tohoto typu krajně nevhodné. Orlandić rozhodně nepopíral, že by Balkán pro Moskvu nebyl strategicky atraktivní oblastí, kde by rezignoval na jakoukoliv možnost rozšířit vlastní vliv a posílit pozice. V tomto duchu souhlasil se sdíleným tvrzením, že je potřeba pozorně sledovat chování Bulharska. Zároveň však jednoznačně nabádal k tomu, aby se i přes principiální nesouhlas s aktuálním sovětským postupem rozhodně předcházelo otevřeným polemikám či dokonce střetům.³²³

Tíha agónie

Hospitalizovanému Titovi byly denně adresovány tisíce telegramů, dopisů a vzkazů, v nichž mu prostí jugoslávští občané i lidé ze zahraničí horlivě vyjadřovali podporu a přáli brzké uzdravení. Jakkoliv se lze oprávněně zamýšlet nad tím, nakolik tato korespondence reálně odrážela rozpoložení domácí i světové veřejnosti v souvislosti s dalším osudem jugoslávského vůdce, stejně tak ji nelze jednoduše označit za účelovou, předstíranou či jen dobře organizovanou manifestaci solidarity s nemocným státníkem. V řadě těchto zpráv se totiž jednoznačně projevovala silná, místy až fatalisticky vyznívající identifikace obyvatelstva s Titem jako symbolem i nenahraditelným garantem celé jedné éry. Bylo tedy otázkou, jak se

³²² AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek Nikoly Stojanoviće, l. 70–71, 73.

³²³ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek M. Orlandiće, l. 54–58.

širší veřejnosti vůbec podaří vyrovnat s jeho odchodem, jenž se mnohým zdál být s ohledem na takřka čtyřicetiletou epochu jeho vlády jen stěží představitelný.³²⁴ Názorně to ukazuje jeden z telegramů, v němž obyvatelé makedonského Kičeva vyjádřili přání, „aby i nyní, jako vždycky, Váš vizionářský duch a železný organismus zvítězily nad nemocí, která je zároveň i naší [nemocí]. Přejeme si, aby ses nám co nejdříve uzdravil, abys nás vedl vítěznými cestami míru a socialismu a abys **vždycky a neustále** [zvýrazněno B. M.] byl s námi a mezi námi.“³²⁵ To vnášelo do už tak komplikované a nepříliš optimistické situace na počátku roku 1980 podstatný psychologický rozměr, jenž museli zohledňovat i jugoslávští předáci připravující se na převzetí Titova dědictví.

Sedmaosmdesátiletý vůdce se po kratší hospitalizaci v lublaňské nemocnici přesunul do svého sídla v Brdu u Kranje. Přijal zde i některé spolupracovníky, mimo jiné ministra zahraničí Josipa Vrhovce, s nímž dle oficiálních zpráv stačil dokonce projednat aktuální mezinárodně politické otázky.³²⁶ V horské rezidenci však pobyl jen pár dní – 12. ledna se opět musel svěřit do péče lékařů v lublaňském klinickém centru, kteří se s ohledem na alarmující stav pacienta rozhodli pro okamžitou operaci mající odstranit neprůchodnost cév v levé noze. Zákrok přinesl krátkodobé zlepšení – více jak čtyřhodinovou intervenci snesl Tito až překvapivě dobře, stejně jako celkovou narkózu. Už 14. ledna však museli lékaři konstatovat, že se jednalo jen o přechodné vybočení a stav pacienta se vrací do kritické fáze.³²⁷

Jugoslávské vedení, do kterého bychom tehdy vedle členů prezidia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ mohli zahrnout i federálního premiéra Veselina Đuranoviće a klíčové členy jeho vlády jako byli generál Nikola Ljubičić, šéf diplomacie Josip Vrhovec či ministr vnitra Franjo Herljević, muselo v takových okolnostech urychleně jednat a otevřeně připustit nejhorší scénář, tedy Titovu smrt. Dosud důsledně uplatňovaná korektnost, s níž čelní jugoslávští komunisté sice připouštěli závažnost jeho zdravotního stavu, ale nedokázali otevřeně hovořit o tom, jak budou postupovat v okamžiku jeho definitivního odchodu, vzala za své už 15. ledna 1980 na společném zasedání obou předsednictev. Opatrné komentáře, pro něž byl typický pietní tón, zde vystřídal konkrétní návrhy na organizaci posledního rozloučení s jugoslávským vůdcem. Ty neměly za úkol vyřešit jen praktický rozměr pohřbu, ale především mu vtisknout – v dané situaci naprosto podstatný – symbolický rozměr. Smuteční obřad totiž

³²⁴ Srov. IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 20. 1. 1980, s. 395.

³²⁵ M. ŠARANOVIĆ, *Jugoslavija o Titu 1980*, s. 38.

³²⁶ Tito primio visoke rukovodioce, *Slobodna Dalmacija*, 14. 1. 1980, s. 1; *Bilo je časno živjeti s Titom*, s. 11.

³²⁷ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 35.

nebyl plánován jen jako náležitá pocta Titovi, ale také jako bedlivě sledovaná akce v režii jeho nástupců, kterou bude domácí i světová veřejnost vnímat jako první test post-titovské éry.

Pro členy jugoslávské mocenské špičky jistě nebylo jednoduché zahájit podobnou diskusi ve chvíli, kdy se Tito teprve zotavoval z první operace levé nohy. „Doufali jsme, že nebude nutné, abychom přicházeli s tímto návrhem, ale situace je už bohužel taková,“³²⁸ konstatoval Vidoje Žarković, jenž 15. ledna na zmíněné schůzi nejvyššího státního a stranického grémia informoval přítomné o některých už konzultovaných opatřeních ohledně Titova pohřbu. Žarković byl totiž členem narychlo utvořené pracovní skupiny, v níž společně s Milošem Minićem a Josipem Vrhovcem, tedy blízkými spolupracovníky až oblíbenci nemocného vůdce, připravili detaily posledního rozloučení. Takové privilegium, které v ovzduší očekávaného skonu jugoslávského vůdce odráželo i některé aspekty fungování vládnoucí nomenklatury, si samozřejmě nemohli nárokovat automaticky, současně ale nedisponovali ani žádným přímým Titovým požehnáním. Delikátním úkolem je nakonec pověřila trojice funkcionářů, z nichž dva k tomu disponovali nominálními pravomocemi (S. Doronjski jako předsedající stranického prezidia a L. Koliševski jako místopředseda svazového předsednictva), zatímco onen zbylý se mohl opírat o svou obecně uznávanou autoritu Titova posledního spolubojovníka (V. Bakarić).³²⁹ Na první pohled nepodstatná organizační záležitost ve skutečnosti vypovídala mnohé o tom, jak se metody *kolektivní práce* musely v tomto období opírat nejen o formální procedury, ale i o důležité osobní vazby.

Vrcholní jugoslávští politici museli vyřešit několik otázek spojených se smutečním obřadem. Velmi dobře si uvědomovali, že se v žádném případě nejedná o druhořadou otázku, protože Titův hrob se bude řadit mezi nejprestižnější místa paměti jugoslávského socialismu. Na rozdíl od předchozích období už příliš nepanovalo dilema, kde konkrétně má být jugoslávský vůdce pohřben. N. Ljubičić i M. Planinc potvrdili, že ačkoliv Tito uvažoval nad Sutjeskou jako místem legendární bitvy partyzánské války nebo Kumrovcem jako svým rodištěm, opakovaně se vyslovil pro Bělehrad, aby tímto způsobem symbolicky upevnil jednotu země.³³⁰ Místo věhlasné pevnosti Kalemegdan ale dával přednost skromnému areálu Domu květin (*Kuća cvijeća*) v Užické ulici. Titovi spolupracovníci sice stále nevěděli, zda nemocný vůdce nezanechal písemnou závěť, v níž by sám určil místo a detaily posledního rozloučení,

³²⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezidia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 10.

³²⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 2.

³³⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezidia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvky N. Ljubičiće a M. Planinc, l. 14–15; R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 36.

tuto variantu ale nepovažovali za příliš pravděpodobnou.³³¹ Pohřeb se měl odehrát tradiční formou, ačkoliv byla diskutována i možnost kremace či balzamování. Nakonec však převážil obvyklý postup s tím, že v místě posledního odpočinku vznikne hrobka s mramorovou deskou, údajně daleko lépe odpovídající formátu Titovy osobnosti i jeho dějinného odkazu.³³² Ačkoliv tříčlenná pracovní skupina původně navrhovala, aby byly ostatky z Lublaně do Bělehradu převezeny letadlem, nakonec ale většina přítomných souhlasila se S. Dolancem, jenž se klonil k přepravě vlakem. To by totiž umožnilo širokým masám obyvatelstva, aby se shromáždily podél železniční tratě linoucí se ze slovinské metropole přes Záhřeb až do hlavního města SFRJ a vzdaly tak hold zesnulému vůdci, což mělo mít nemalý politický význam.³³³

Titovo odcházení představovalo i důležitý přelom v proměnách jeho kultu a reflexi jeho odkazu, což bude mít velmi důležité přesahy v jugoslávském vnitřním vývoji v průběhu osmdesátých let. Už přípravy pohřebního ceremoniálu však odhalily, že vysocí činitelé sice jednoznačně respektují titoistickou mytologii, kterou ve své většině nevnímají jen jako ornamentální přívěšek režimu, rozličně ale interpretují její jednotlivé komponenty. Ukázalo se to na protichůdných komentářích Stane Dolance a jeho srbského kolegy Petra Stamboliće ohledně toho, jak koncipovat Titův pohřeb z protokolárního hlediska. Prvně jmenovaný zdůraznil, že odcházející vůdce sice je hlavou státu, ale v první řadě je komunistou a s tímto přesvědčením začínal svou politickou kariéru, aby ji dovršil jako jeden z největších revolucionářů v dějinách. A právě s tímto obrazem se podle Dolance ztotožňovala jak většina pracujících doma, tak světová veřejnost, a proto je potřeba tomu přizpůsobit i pohřební ceremoniál. Stambolić však tento výklad rozhodně odmítl – pro něj osobně prý Tito představoval hlavně osobnost, jež stála za zrodem Jugoslávie jako společenstvím rovnoprávných národů a národností a státem s více jak 20 milióny obyvatel.³³⁴ Aniž by bylo nutné přeceňovat míru této neshody, nabízí se otázka, zda Dolanc se Stambolićem už v této době neodhalili fakt, že v rámci etnicky a sociálně heterogenní jugoslávské společnosti může Titova osobnost a její odkaz rezonovat stejně odlišným způsobem. To by totiž znamenalo, že i

³³¹ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 5.

³³² Tamtéž, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 7. Zatímco kremaci výslovně zavrhnul sám Tito, možnost balzamování prosazoval už na jedné z předchozích rozprav Hamdija Pozderac, funkcionář z Bosny a Hercegoviny. Tento už zjevně nevhodný, až nevkusný postup však odmítla většina členů nejužšího vedení. K tomu srov. IAB, f. Dragoslav D. Marković, deníkový záznam z 6. 1. 1980, s. 386.

³³³ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvky S. Dolance, l. 11, N. Ljubičić, l. 14, M. Planinc, l. 16 a M. Miniće, l. 20.

³³⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/265, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 10. 1. 1980, diskusní příspěvky S. Dolance, l. 10 a P. Stamboliće, l. 12.

samotná legitimita post-titovského uspořádání, jež se přímo opírala o nezpochybnitelnou autoritu zesnulého vůdce, by opakovaně narážela na to, jaké z těchto identit lépe odpovídá Titův kult – ideologické nebo vlastenecké?³³⁵

Zatímco se připravovaly detaily Titova posledního rozloučení, zápolil sedmaosmdesátiletý vůdce s dalšími zdravotními komplikacemi. Operace nohy přinesla jen krátkodobé zlepšení, které nedokázalo zvrátit nástup gangrény. Lékaři se tedy jednoznačně klonili k amputaci končetiny – Tito sice zprvu odmítal dát souhlas, členové nejužšího vedení země však opakovaně naléhali, aby se zákrokem souhlasil, protože se prý mělo jednat o přání celého národa. Dokonce v této souvislosti padla zmínka, že „Tita potřebujeme i bez nohy“.³³⁶ Čelní jugoslávští komunisté se ocitli v poněkud paradoxní situaci: Na jedné straně přikládali měnícímu se zdravotnímu stavu nemohoucího vůdce jednoznačnou prioritu a s ohledem na pozornost domácí i světové veřejnosti usilovali o využití všech dostupných možností léčby; na straně druhé ovšem nemalá část z nich stejně tak dobře chápala, že brzký konec se stává nezvratným. Bylo tak potřeba zvážit, nakolik se úporná bitva o Titův život a neustálé vyhlížení nadějných signálů už stává kontraproduktivní záležitostí.

Příslušníci jugoslávské mocenské špičky si uvědomovali, že v řadách obyvatelstva panuje enormní zájem o vývoj zdravotního stavu těžce nemocného vůdce.³³⁷ Veřejnost byla prostřednictvím lékařských bulletinů pravidelně informována o aktuální situaci. Vedle těchto zpráv se však šířily i spekulace či mystifikace, které hrubě zpochybňovaly či karikovaly oficiální vyjádření.³³⁸ Vedení země se tak ocitlo před dvojnásobným tlakem. Neslo přímou politickou odpovědnost za to, jak kvalitní a intenzivní lékařskou péči bude možné Titovi s ohledem na jeho věk, měnící se stav i dostupné možnosti poskytnout. Rovněž ale museli usilovat o co možná nejkorektnější, a přitom důvěryhodnou komunikaci s domácí veřejností, jež celou tuto záležitost pochopitelně vnímala jako první ostrý test post-titovského systému.

³³⁵ V krajním případě se lze (do jisté míry až spekulativně) domnívat, že už v těchto výročích Dolance a Stamboliće se přímo odráželo to, jak Tita reflektovala většinová slovinská, respektive srbská populace na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Zatímco první ho skutečně mohla vnímat primárně jako věhlasného předáka levicového hnutí, ta druhá by se mnohem lépe identifikovala s Titem jako vládcem Jugoslávie. Jinak řečeno: už v tomto období mohly v obou národních společenstvích působit názorově-ideové rozdíly, jež se naplno projeví již na sklonku dekády.

³³⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 15.

³³⁷ Krátké zprávy o Titově zdravotním stavu se každodenně objevovaly na titulních stranách jugoslávského denního tisku. Jejich přehled zde: *Jugoslavija o Titu 1980.*, s. 15–27.

³³⁸ Srov. např. D. ČOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, s. 366 – 367.

Tuto zkoušku přitom čelní jugoslávští velmi dobře reflektovali a podřizovali jí své další kroky.³³⁹

Všechny tyto okolnosti vnášely do nejvyšších pater jugoslávské politiky nejen vědomí extrémního závazku, ale také nemalou nervozitu. Naplno se to projevilo 17. ledna 1980 v rámci diskuze o další operaci, při níž měla být Titovi amputována levá noha. Takový zákrok s sebou nesl celou řadu rizik – od posledního zákroku, při níž se lékaři neúspěšně pokusili obnovit průchod cév, uběhlo jen několik málo dní a Tito navíc stále nevydal přímý souhlas s takovýmto postupem. Nabízela se rovněž otázka, zda další fázi léčby svěřit výhradně do rukou domácích odborníků či bude vhodné obrátit se i na zahraniční experty. Zatímco během první dvou týdnů Titovy hospitalizace se jugoslávskému vedení dařilo víceméně úspěšně koordinovat dohled nad jeho zdravotním stavem s řízením země a vyřizováním neodkladné politické agendy, nyní se začaly poměry komplikovat. I když nyní Titovi spolupracovníci alespoň disponovali rámcovým plánem, jak postupovat v případě úmrtí dlouholetého vůdce, nevěděli si příliš rady s tím, co si počít v případě, že se jeho životní agónie přemění v mnohem delší a nepředvídatelné drama.

Stevan Doronjski, který počátkem roku 1980 stál v čele stranického předsednictva a společně s Lazarem Koliševským tvořil tandem nominálně nejvýše postavených funkcionářů, musel před svými spolupracovníky otevřeně přiznat, že oni dva nemohou nést přímou odpovědnost za další postup Titovy léčby a autoritativně tak rozhodovat o záležitostech mající mimořádně závažný a delikátní charakter.³⁴⁰ Ačkoliv se B. Mikulić snažil rozhodně vyvrátit, že by se snad jednalo o individuální odpovědnost kteréhokoliv z politiků, Doronjského nervozitu to nijak nemírnilo. Naopak naléhal, že i když bude ochoten s L. Koliševským znovu odjet do Lublaně, aby tam Tita přiměli k souhlasu s amputací, konečné rozhodnutí má být přijato pouze a jen kolektivně.³⁴¹ V podobném duchu hovořil i jinak rozvázný L. Koliševski.³⁴²

Ještě spornější byla otázka, zda k nemocnému vůdci povolat zahraniční specialisty. Nejednalo se přitom o věc, jež by souvisela jen s dalším odborným postupem léčby, ale naopak o rozhodnutí mající navýsost politický rozměr. Čelní jugoslávští komunisté se totiž museli zamyslet nad tím, co je pro ně v aktuální situaci přednější. Tedy zda ponechat důvěru konzilia složeného z domácích lékařů, jež dosud úspěšně zajišťovalo kompletní péči o nemocného státníka či reagovat na nálady znepokojené veřejnosti, z nichž bylo možné vyčíst tlak na

³³⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 35.

³⁴⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek S. Doronjského, l. 76, 99.

³⁴¹ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 77 a S. Doronjského, l. 81–82.

³⁴² Tamtéž, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 78.

přizvání expertů ze zahraničí.³⁴³ Nejvyšší jugoslávští funkcionáři navíc s jistým znepokojením přijímali zprávy, podle kterých se i v rámci domácí lékařské komunity objevily výhrady či dokonce pochybnosti o složení konzilia a některých jeho krocích. Podobné hlasy totiž přímo oslabovaly důvěryhodnost celé vládnoucí elity, která měla nejen politicky ručit za Titovo zdraví, ale vlastně i za celkový osud země.³⁴⁴

Pozvání dvou zahraničních odborníků – amerického chirurga Michaela DeBakeye a sovětského experta Marata Kňazeva – se nakonec ukázalo jako varianta, kterou jugoslávské vedení bylo ochotné riskovat i přes to, že by to mohlo znejistit členy lékařského týmu nebo vrhnout stín na dosavadní postup léčby. Správně přitom odhadlo, že hlavně domácí veřejnost ocení využití všech dostupných možností a prostředků, jež se nabízejí ke zlepšení Titova zdravotního stavu. Navíc panovalo přesvědčení, že pokud sovětský expert společně se svým americkým kolegou posvětit dosavadní kroky konzilia, bude se jednat o signál vnášející jistý klid do poněkud zjitřených debat o Titově osudu.³⁴⁵

Příslušníci vládnoucí garnitury prokazovali v souvislosti s Titovým zdravím maximální nasazení. Vnímali celkový, velmi komplikovaný a potenciálně výbušný kontext tohoto nanejvýš citlivého problému. Takřka osmaosmdesátiletý vůdce i tentokrát udivoval své spolupracovníky, veřejnosti i samotné odborníky nemalou vytrvalostí, s níž byl jeho organismus schopen čelit závažným komplikacím i náročným operačním zákrokům.³⁴⁶ Jen těžko je však tyto povzbudivé až pozoruhodné dojmy mohly odvrátit od úvah, které reálně počítaly s velmi brzkým odchodem legendárního partyzánského vůdce. Část z nich proto důrazně doporučovala, aby se zprávy pro veřejnost neformulovaly v neúměrně optimistickém tónu, zbytečně vyvolávajícím jen plané naděje.³⁴⁷ Místo toho se obyvatelstvo mělo psychologicky připravovat na nejhorší, ale reálný scénář, tedy na Titovu smrt.³⁴⁸

Poté, co se Tito podrobil 20. ledna 1980 amputaci levé nohy, nastaly dlouhé týdny měnících se zpráv o vyhlídkách jeho zdravotního stavu. Zatímco v prvních dnech se zdálo, že jugoslávský vůdce snesl další náročný zákrok v rozmezí pouhého týdne poměrně dobře,

³⁴³ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek M. Daljeviće, l. 24 a N. Ljubičića, l. 25

³⁴⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek N. Ljubičića, l. 25 a S. Dolance, l. 27–28.

³⁴⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 28–29 a M. Miniće, l. 32–34.

³⁴⁶ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 37.

³⁴⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 18.

³⁴⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/267, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 15. 1. 1980, diskusní příspěvek M. Daljeviće, l. 22.

v prvních únorových dnech opět nastoupila krize. To některé vysoce postavené funkcionáře vedlo k tomu, že se pomalu ale jistě začali oprošťovat od urputné snahy o záchranu těžce nemocného státníka, která už čím dál víc zatěžovala jejich každodenní fungování.³⁴⁹ V takové situaci samozřejmě nemohli relevantně odhadnout, zda se bude jednat sice o intenzivní, ale řádově jen několikadenní nápor, či zda se Titův odchod nezmění v mnohem delší a vyčerpávající agónii. Prognózy lékařů se přitom takřka denně měnily – už v polovině února bylo fatální vyústění označeno za brzké a hlavně nevyhnutelné.³⁵⁰

V takových okolnostech, kdy se Titův odchod již stával pouhou otázkou času, uklidnily jugoslávské předáky pomalu se stabilizující poměry ve světě. Ještě v polovině ledna, kdy se jejich pozornost upínala k organizaci posledního rozloučení s těžce nemocným vůdcem, kulminoval v zahraničí dohady o budoucnost SFRJ jako země, jež může být v kontextu afghánské invaze bezprostředně ohrožena sovětskými aspiracemi. Takové výroky přitom zaznívaly z úst nejvyšších západních politiků – americkým šéfem diplomacie Warrenem Christopherem počínaje a britskou premiérkou Margaret Thatcherovou a jejím rakouským kolegou Brunem Kreiským konče.³⁵¹ Ti všichni shodně prohlašovali, že jakýkoliv zásah proti Jugoslávii by byl vnímán jako hrubé porušení stability v regionu a jako takové by s sebou neslo i náležitou, tedy energickou odpověď ze strany Západu.³⁵² Rovněž reakce z Moskvy na sebe nenechala dlouho čekat – tisková agentura TASS označila podobné spekulace nejen za snahu o záměrné zhoršení sovětsko-jugoslávských vztahů, ale rovněž za krycí manévry Západu, jenž prý tímto způsobem usiloval o to, aby zamaskoval plánovaný zásah Severoatlantické aliance proti SFRJ.³⁵³ Bez ohledu na to, že se reprezentanti obou znesvářených bloků studené války takto snažili odradit soupeře od přímého zásahu proti Jugoslávii a zároveň ze sebe sejmout stín pochybnosti ohledně vlastních úmyslů, nevídaná *starost* o osud země nemohla Titovi spolupracovníky nechávat zcela chladnými. Tentokrát – evidentně si vědomi závažnosti situace, v níž se v souvislosti s onemocněním vrcholného představitele země ocitli – se však pokusili reagovat mnohem opatrněji, než tomu bylo v předchozích letech. Odmítnutí jakýchkoliv pretenzí vůči Jugoslávii, stejně jako nabídek na její ochranu bylo veřejně oznámeno na tiskové konferenci ministerstva zahraničí, tedy nikoliv z nejvyšších míst. Formulace, kterou

³⁴⁹ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 15. 2. 1980, s. 408–409.

³⁵⁰ Tamtéž, deníkový záznam z 15. 2. 1980, s. 406, 409 a z 16. 2. 1980, s. 412.

³⁵¹ TVRTKO JAKOVINA, *Budimir Lončar – od preka do vrha svijeta*, Beograd 2021, s. 342–343.

³⁵² AJ, f. 507-SKJ, III/268, přepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 17. 1. 1980, diskusní příspěvek Miloše Miniće, l. 56–57.

³⁵³ Tamtéž, diskusní příspěvek Josipa Vrhovce, l. 49.

navrhl šéf diplomacie byla navíc umírněná, bez provokativních narážek na ohrožení z konkrétní země či ze strany jednoho z bloků.

Prívětivější atmosféra z hlediska mezinárodně politického postavení SFRJ zavládla na přelomu ledna a února 1980. Jugoslávské ozbrojené síly mohly – s ohledem na chování sousedních zemí, tedy především Bulharska a Maďarska – postupně tlumit bojovou pohotovost a nakonec ji 2. února zrušit úplně. Jak spokojeně konstatoval N. Ljubičić – tato zkušenost posloužila nejen JNA, ale i celé společnosti jako unikátní zatěžkávací test, který se podle jeho názoru podařilo splnit na výbornou. Prokázal se prý jak vysoký stupeň obranyschopnosti země, tak morálky a odhodlání v řadách veřejnosti. Z tohoto hlediska údajně nedošlo k žádným výraznějším excesům či opomenutím, což jen potvrzovalo mimořádně dobrou připravenost SFRJ čelit vnější agresi.³⁵⁴ Ministr vnitra Herljević příznačně doplnil tuto informaci shrnutím, že bezpečnostní situace v zemi je i po několika týdnech trvajících mimořádných opatřeních na dobré úrovni.³⁵⁵

Tato obecná až vágní konstatování sice neodporovala tomu, jak celkově vypadala jugoslávská realita na počátku roku 1980, jisté varovné signály zde ale přeci jen existovaly. Zatímco zvýšená aktivita *vnitřních nepřátel* byla pro vládnoucí nomenklaturu vcelku očekávatelnou reakcí na nejnovější vývoj událostí,³⁵⁶ náhlý nárůst nervozity a paniky objevující se dokonce i mezi některými členy komunistické strany nešlo zcela ignorovat. Jugoslávská společnost, opakovaně vystavovaná zprávám o zhoršené mezinárodní situaci a vážném onemocnění J. B. Tita, se i přes evidentní vzednutí patriotismu a odhodlání nedokázala zcela ubránit projevům znepokojení či paniky. Vládnoucí garnituře se tak dostaly na stůl informace, podle kterých docházelo mezi obyvatelstvem během prvních lednových dnů roku 1980 k nákupní horečce, nepromyšlenému výběru úspor z bank (zvláště z devizových) a šíření spekulací. Snaha o zajištění maximálních domácích zásob rychle vedla k nedostatku mouky, soli, kávy či pracích prášků. V řadě případů se tímto chováním vyznačovali členové SKJ či dokonce někteří odpovědní funkcionáři, což se neobešlo bez postihů a disciplinace.³⁵⁷

³⁵⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/273, prepis stenografického záznamu ze společné schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 6. 2. 1980, diskusní příspěvek N. Ljubičiće, l. 8–9, 12–13.

³⁵⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 13.

³⁵⁶ Nutno podotknout, že zevrubnější soubornou analýzu některých z bezpečnostního hlediska závažných situací, za kterými stáli *vnitřní nepřátelé*, měli nejvyšší jugoslávští funkcionáři k dispozici až v dubnu 1980, tedy dva měsíce po zrušení většiny mimořádných opatření. Srov. AJ, f. 803-PSFRJ, k. 1786 – Svazová rada na ochranu ústavního pořádku, podkladový materiál k 5. zasedání z 23. 5. 1980.

³⁵⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/274, podkladový materiál k 53. zasedání předsednictva ÚV SKJ z 11. 3. 1980 – *Fungování politického systému socialistické samosprávy a aktivita SKJ v podmínkách zhoršené vojensko-politické situace*, Beograd 1980, s. 4–6, 16.

Jak bez Tita?

Přestože se z dnešní perspektivy může jevit jako víceméně jasné, že členové jugoslávské mocenské špičky si minimálně od druhé operace uvědomovali blížící se Titův odchod a během týdnů strávených u jeho lůžka³⁵⁸ se dokázali adekvátně připravit na to, až nastane *nejhorší okamžik*, sled událostí nebyl ani zdaleka tak poklidný a bezproblémový. Zatímco lékaři byli nejpozději od poloviny února 1980 skeptičtí k možnosti trvalejšího zlepšení Titova zdravotního stavu, okruh jeho spolupracovníků se v podstatě rozdělil na dva tábory. Část funkcionářů vnímala další úporný boj o život těžce nemocného vůdce a jakékoliv nadějně prognózy v tomto smyslu za nehumánní a zcela neperspektivní. Takovýto strážlivý názor zastával například námi často citovaný srbský funkcionář Dragoslav D. Marković.³⁵⁹ Stejně jako on uvažoval i úřadující místopředseda státního prezidia L. Koliševski, jehož věcné, v některých ohledech až distancované komentáře k Titově zdraví naopak iritovaly skupinu politiků zdůrazňující nutnost usilovat i o sebemenší zlepšení či stabilizaci situace.³⁶⁰ Do této druhé kategorie osob z Titova okolí lze na základě dostupných pramenů řadit nejen B. Badurinu jako vlivného šéfa prezidentské kanceláře, ale i vysoké stranické činitele, jako byli B. Mikulić či Fadilj Hodža. Ti vesměs odmítali, aby další kroky jugoslávského vedení směřovaly primárně k přípravám na pohřeb a až k chladnokrevnému přechodu na post-titovské období. Místo toho se snažili své okolí přesvědčit, že šířící se *nekrofilní euforii* je nutné co nejvíce krotit, protože životní pouť nemocného vůdce se i přes kritický stav stále neocitla na úplném konci.³⁶¹

Přibývajících týdny, kdy vyjádření lékařského konzilia už jen opakovaně konstatovala, že zdravotní stav Tita zůstává velmi vážný, čím dál více nahrávaly prvně zmiňovanému, tedy realisticky uvažujícímu táboru jugoslávských předáků. Ti správně registrovali, že s ohledem na celkově nejistou situaci sice panuje v nejvyšších patrech domácí politiky nervozita a únava, příslušné orgány a instituce ale dokázaly navzdory některým omezením³⁶² vcelku normálně fungovat. V období od února do dubna 1980 se navíc z velké části vrátily k projednávání normální agendy, i když nejvyšší arbitr stále ještě sváděl závěrečný životní zápas v lublaňském klinickém centru. Tím se chod mocenského aparátu do jisté míry zautomatizoval.³⁶³

³⁵⁸ Vždy dva členové nejužšího státního a stranického vedení se v lublaňské nemocnici střídali v osmačtyřicetihodinových intervalech. R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 44.

³⁵⁹ IAB, f. Dragoslav Draža Marković, k. 7, deníkový záznam z 9. 3. 1980, s. 434 a 18. 3. 1980, s. 435.

³⁶⁰ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 39.

³⁶¹ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 23. 2. 1980, s. 416.

³⁶² Týkalo se to především rozsáhlejších diplomatických aktivit jako např. delších návštěv vrcholných funkcionářů v zahraničí apod. Srov. IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 7, deníkový záznam z 16. 3. 1980, s. 439.

³⁶³ Tamtéž, deníkový záznam z 23. 3. 1980, s. 444.

Někteří z čelných jugoslávských předáků možná nesdíleli stejný názor ohledně dalšího postupu Titovy léčby, respektive vůči nesmlouvavému odhodlání, s nímž byla až do konce dubna veřejně komentována jeho nemoc. V první polovině roku 1980 bychom v jejich řadách ale sotva hledali funkcionáře, jenž by reálně uvažoval o tom, že po očekávané smrti dlouholetého vůdce nastane nějaká zásadní modifikace mocenského systému, jehož základy byly položeny ještě za Titova života. Ačkoliv obligátní až zprofanované heslo *Po Titovi – Tito* pochází až z pozdějšího období,³⁶⁴ bylo víceméně jasné, že jeho podstata už tehdy nevyjadřovala jen vnějškově formalizovanou, ale hluboce zakořeněnou představu o dalším vývoji Jugoslávie. Zkrátka: v rámci vládnoucí elity SFRJ se vpředvečer Titova odchodu, ale ani v měsících a dokonce i několika letech poté, neobjevila zřetelnější a relevantnější tendence usilující z rozličných důvodů o redefinici odkazu otce zakladatele.

Loajalita až nekritická oddanost vůči tomu, co by se dalo nazvat jako odkaz jugoslávského vůdce, však rozhodně nevyklučovala živou debatu o jeho podstatě a základních attributech. Jedna z nich se odehrála dokonce ještě na jaře 1980, tedy ještě za Titova života. Odhalila na první pohled sice nikoliv propastné, ale přeci jen zásadní rozdíly, s nimiž jugoslávští politici přistupovali k realizaci jednoročních mandátů a rotaci kádrů na všech významnějších postech. Připomeňme, že s touto ideu Tito vystoupil už v listopadu 1978 a byla minimálně u části veřejnosti a mocenské špičky vnímána jako jakási poslední vůle stárnoucího diktátora.³⁶⁵ A právě její závaznost a striktnost se stala předmětem poměrně ostré debaty mezi nejvyššími funkcionáři.

V období od podzimu 1978 do konce roku 1980 se vedení jednotlivých jugoslávských republik a autonomních oblastí měla postupně vyjádřit k tomu, do jaké míry a v jakém časovém horizontu se *Titovu iniciativu* pravděpodobně podaří implementovat v rámci složité sítě jejich institucí a orgánů. Hlavní otázka byla, v jakém horizontu a formě přistoupit k zavedení jednoročních mandátů a principu rotace vedoucích funkcionářů. U stranických postů by to znamenalo úpravu statutu, u státních pak přijetí dalších ústavních změn. Jugoslávský socialistický experiment se tak ocitl před – za poslední dekádu už několikátou – modifikací. Na rozdíl od ústavních reforem z let 1971 a 1974 či přijetí Zákona o sdružené práci (ZUR) v roce

³⁶⁴ Z konvenčních, víceméně pietních důvodů se mohlo objevit až ve dnech následujících po Titově smrti, kdy mělo vyjadřovat pevné přesvědčení o tom, jakými cestami se bude jugoslávský systém ubírat po odchodu svého symbolu a ústřední postavy. Lublaňský deník *Delo* otiskl 5. května 1980 text s příznačným názvem *Tito je minulost, Tito je přítomnost, Tito je budoucnost*. K tomu srov. M. ŠARANOVIĆ, *Jugoslavija o Titu*, s. 425–426. Heslo *Po Titovi – Tito* pak bylo zvoleno jako oficiální slogan XII. sjezdu v r. 1982, tedy prvního vrcholného setkání jugoslávských komunistů po smrti jejich dlouholetého vůdce.

³⁶⁵ Srov. předchozí výklad.

1976 se však nejnovější zásah do fungování systému jevil jako daleko riskantnější a náročnější. A právě toho si byli vědomi i Titovi spolupracovníci, když diskutovali nikoliv o tom, *zda* se má iniciativa jugoslávského vůdce vůbec realizovat, ale *kdy* a *jak* ji implementovat v podmínkách komplikovaného mechanismu federativního státu s monopolem komunistické strany.

Již jsme zmínili, že proti plošnému zavedení jednoročních mandátů vystupovali už v průběhu roku 1979 slovinští předáci, podle kterých by taková změna odporovala politickým zvyklostem v jejich republice. Zvláště se to mělo týkat předsedů výkonných rad, tedy faktických republikových premiérů a šéfů nejvyšších orgánů skupštin, které byly konstituovány na úrovni okresů (*opština*) po celé Jugoslávii. Čelní slovinští komunisté upozorňovali, že v tomto případě se jednalo o výkonné, nikoliv politické orgány, takže každoroční rotace postrádala údajně smysl, jelikož ohrožovala kontinuální správu klíčové, hlavně hospodářské agendy. Kvůli těmto neshodám se Tito rozhodl na podzim 1979 přijmout delegaci nejvyšších slovinských funkcionářů, protože jejich postoj vnímal nejen jako odpor vůči vlastní iniciativě, ale i jako potenciální komplikaci pro celé post-titovské uspořádání.³⁶⁶

Koncem března 1980, tedy v době, kdy jugoslávský vůdce již třetím měsícem pobýval v lublaňské nemocnici, se tomuto problému věnovala jedna ze schůzí předsednictva ÚV SKJ. Příslušná debata ukázala, že překotná realizace *Titovy iniciativy* vzbuzuje nedůvěru nejen v řadách slovinského vedení, ale i mezi politiky z dalších částí země. Srbský funkcionář Petr Stambolić se v úvodu ostře vymezil vůči tezí, se kterými předchozí den vystoupil na stránkách deníku *Borba* jeho kosovský kolega Kolja Široka. Vysoký funkcionář albánského původu se totiž nekompromisně zasazoval o co možná nejrychlejší a nejdůslednější realizaci *Titovy iniciativy*, přičemž dal jasně najevo, že jakékoliv výhrady na její adresu – včetně praktických poznámek a námitek – by měly být vnímány jako zcela nepřijatelný projev nesouhlasu s pokrokovým návrhem jugoslávského vůdce. Dokonce žádal, aby tomto základě proběhla jakási názorová diferenciací ve stranických řadách.³⁶⁷ Stambolić považoval názory K. Široky za nepřijatelné omezování svobodné diskuze o *Titově iniciativě*, přičemž zdůrazňoval, že i sám jugoslávský vůdce vnímal jednoroční mandáty a princip rotace jako nástroj, a nikoliv podstatu svého návrhu o *kolektivní práci*. Horlivý přístup, kterého se měl K. Široka dopustit, vytvářel podle Stamboliće onen nepřijatelný nátlak, jenž prohluboval direktivní, a tedy nepromyšlený a kontraproduktivní přístup k takto závažným otázkám. S ohledem na aktuální situaci, kdy Tito zápasil o holý život, Stambolić naopak nabádal k větší flexibilitě a realistickému uvažování,

³⁶⁶ R. DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, s. 24–25.

³⁶⁷ *Borba*, 24. 3. 1980.

kteří by umožnilo náležitě zvážit jednotlivé aspekty příslušné iniciativy. Tím se mělo vyhnout její uspěchané realizaci, jež by mohla vnést do domácích poměrů značný zmatek.³⁶⁸ Stambolić se tedy implicitně snažil své kolegy přesvědčit, že ani návrh přicházející od samotného jugoslávského vůdce by se neměl implementovat automaticky a bezmyšlenkovitě jako jakási dogma, jak se to pokoušel veřejně sugerovat K. Široka.

Stambolićovu kritiku albánského předáka podpořili S. Dolanc či M. Bakalli, jenž se od svého kolegy v podstatě distancoval s tím, že jeho horlivé názory rozhodně neodrážejí oficiální stanovisko oblastní organizace SK Kosova.³⁶⁹ V následné diskusi ale přilil olej do ohně šéf slovinských komunistů France Popit, který tím nejen stvrdil, ale i argumentačně rozvedl předchozí výhrady vůči *Titově iniciativě*. Energicky prohlásil, že slovinské vedení v zásadě neodmítá jednorocní mandáty jako takové, ostře se ale vymezuje vůči tomu, aby se tak závazné návrhy prosazovaly podobně direktivně. To podle něj vrhá stín i na (společné) vnímání Jugoslávie jako samosprávného federativního společenství.³⁷⁰ Aniž by se ostatní účastníci debaty projevíli podobně razantním způsobem, souhlasili v zásadě s tím, že podobu realizace *Titovy iniciativy* je potřeba důsledně promyslet. Zároveň odmítli připustit, aby se jakkoliv veřejně zpochybnil její celkový smysl nebo zásadněji měnil její význam. To by totiž podle jejich názoru mohlo způsobit závažné politické komplikace.³⁷¹ Ještě za Titova života tak jeho spolupracovníci rozhodli – odvolávající se přitom právě na *skutečnou podstatu*, a ne formální stránku jeho návrhu – že jednorocní mandáty a princip rotace se každopádně stanou neoddiskutovatelnou součástí jugoslávského mocenského systému. Jejich zavedení však odmítli provést náhle a urychleně. Nic na tom neměla měnit ani skutečnost, že hojně diskutovaný návrh byl vykládán jako poslední přání umírajícího vůdce.

V souvislosti s rozpravami nad *Titovou iniciativou* si přední jugoslávští komunisté museli logicky položit otázku, nakolik další, tentokrát snad ještě méně srozumitelná změna v politickém systému SFRJ vůbec přitahuje pozornost jugoslávské veřejnosti. Taková úvaha přitom neměla jen formální charakter, ale naopak směřovala ke zdrojům legitimacy socialistického řádu, jenž se na jaře 1980 v souvislosti s blížícím se odchodem *otce zakladatele* ocitl na zásadní dějinné křižovatce. Na jedné straně se objevovalo přesvědčení, že obyvatelstvo se zájmem sleduje důsledné zavádění metod *kolektivní práce*, které vnímá jako omezení

³⁶⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/275, přepis stenografického záznamu z 54. schůze předsednictva ÚV SKJ z 25. 3. 1980, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 8–12, 17.

³⁶⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 19–20 a M. Bakalliho, l. 27.

³⁷⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Popita, l. 58–60.

³⁷¹ Tamtéž, diskusní příspěvky V. Srzentiće, l. 32–33, A. Čemerského, l. 44 a S. Dolance, l. 63.

lídrovského či papalášského chování v nejvyšších patrech jugoslávské politiky.³⁷² Daleko silněji ovšem zaznívaly hlasy varující před přeceněním tohoto problému. Jejich podstatu velmi pregnantně shrnul S. Dolanc – domácí veřejnost se podle něj bude daleko více orientovat na problémy hospodářského života, odkud mohou vyvěrat zásadnější komplikace pro další vývoj. A právě zde spatřoval hlavní úkol vládnoucí mocenské elity, která prostřednictvím těchto ústředních témat (a nikoliv jednoročních mandátů) nese odpovědnost za budoucnost Jugoslávie.³⁷³

Den X

Pravidelné zprávy lékařského konzilia, které od ledna 1980 informovaly veřejnost o Titově zdraví, se více než čtvrt roku točily v kruhu. Sdělení konstatující krátkodobá zlepšení se v řádu několika málo dní střídala s oznámeními, která naopak přiznávala, že stav jugoslávského diktátora je velmi kritický. V odpoledních hodinách 22. dubna došlo opět k jeho zhoršení. Tito se dostal do stavu šoku, tedy bezprostředního ohrožení života, ze kterého se ho doktorům podařilo dostat až o necelý týden později. Počátkem května pak nastoupilo další zlepšení. Tentokrát se však jednalo o skutečně poslední záchvěv naděje.³⁷⁴ Josip Broz Tito skonal 4. května 1980 krátce po třetí hodně odpolední.

Pro jugoslávské vedení, konkrétně pro členy Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ, představovala Titova smrt ostrý start jejich zcela samostatného vládnutí. I přes pečlivé přípravy kroků, majících být prologem post-titovského období, došlo uprostřed pohnuté atmosféry přeci jen ke zmatkům. Televize měla živě přenášet první společné zasedání obou zmíněných kolektivních orgánů, kde by zaznělo i předem připravené prohlášení k úmrtí otce zakladatele. Vzhledem k tomu, že se hned několik členů nestačilo včas dopravit na místo jednání, z celého záměru sešlo. Místo toho mohlo jugoslávské obyvatelstvo v živém vysílání sledovat volbu Lazara Koliševského předsedou Prezídia SFRJ.³⁷⁵ Bez ohledu na tyto drobné karamboly se ale kolektivní vedení ujalo moci zcela transparentně a podle jasně stanoveného plánu.

Stejně pečlivě byl připraven i program posledního rozloučení s J. B. Titem, o jehož podobě rozhodli jugoslávští předáci už v polovině ledna. I zde ovšem zafungoval faktor nervozity – S. Doronjski, jenž aktuálně předsedal předsednictvu ÚV SKJ a měl se tak společně s Koliševským stát hlavním reprezentantem Jugoslávie na smutečním ceremoniálu, se

³⁷² Tamtéž, diskusní příspěvek V. Srzentiće, l. 31, 39.

³⁷³ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 22, 63.

³⁷⁴ Srov. *Bilo je časno živjeti s Titom*, s. 28.

³⁷⁵ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 5. 5. 1980, s. 466–467.

s několika dalšími funkcionáři pokusil posunout termín pohřbu ještě o další den. Takové samovolné jednání však ihned narazilo na odpor u zbytku kolektivního vedení. Neshody se objevily i v souvislosti s tím, v jakém oděvu se má Tito vydat na svou poslední cestu. Nejednalo se přitom jen o praktickou otázku, ale o věc s výraznou symbolikou. Zatímco N. Ljubičić prosazoval, aby byl jugoslávský diktátor oděn do vojenské uniformy, většina jeho kolegů se přimlouvala za variantu s civilním oblekem, což se jim nakonec podařilo prosadit.³⁷⁶ Legendární partyzánský velitel a maršál tak měl být uložen do rakve nikoliv jako armádní hodnostář, ale v první řadě jako státník a politik.

Jugoslávská veřejnost měla celé tři dny na to, aby se se zesnulým vůdcem osobně rozloučila. Početné zástupy nejprve za deštivého počasí vyprovodily rakev z lublaňského nádraží, odkud se Titův slavný *Modrý vlak* vydal do Záhřebu. V chorvatské metropoli, kde otec zakladatel kdysi začínal svou bohatou stranickou kariéru, ho přivítal mohutný, několikatisícový dav. Ještě impozantnější snad byly záběry ukazující, jak zesnulému vůdci vzdávali hold občané shromáždění v jednotlivých městech a obcích, kterými *Modrý vlak* projížděl až do konečné stanice v Bělehradu.³⁷⁷ V hlavním městě byly ostatky převezeny do honosné budovy federálního shromáždění, kde zůstaly až do samotného pohřbu 8. května.

Zatímco oficiální ceremonie se odvíjely velmi organizovaně, přičemž do veřejného prostoru vnášely respekt i evidentní dojetí, Titovo poslední rozloučení odhalilo i několik citlivých problémů. V první řadě se jednalo o protokolární postavení a celkovou roli jeho manželky Jovanky, která poslední tři roky žila odděleně, tedy bez přímého kontaktu s Titem. Odloučení přitom nepřerušilo ani jeho onemocnění. Pro nové vládce Jugoslávie byla celá záležitost mimořádně delikátní. Bez ohledu na všechny politické a ideové konotace totiž měla hlavní role v rámci pohřebních rituálů připadnout rodinným příslušníkům. Bylo tak jasné, že vedle synů Žarka a Miši a okruhu jejich příbuzenstva bude jednou z klíčových, a tedy i sledovaných figur, právě vdova po zesnulém vůdci. Zapeklitost nastalé situace byla dána dvěma faktory. Veřejnost měla poprvé po několika letech znovu spatřit Titovu choť, čímž by se oživily spekulace nejen o důvodech jejího předchozího upozadění, ale i o příčinách manželské krize Brozových. Ještě větší napětí ovšem vytvářel fakt, že Jovanka se v rámci ceremoniálu posledního rozloučení měla nevyhnutelně a opakovaně dostat do kontaktu s politiky, s nimiž měla krajně vyhrocené vztahy. Už několik let přitom mnohé z nich obviňovala z toho, že prostřednictvím intrik v podstatě zosnovali její izolaci a způsobili tak krach jejího manželství.

³⁷⁶ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 5. 5. 1980, s. 467.

³⁷⁷ *Bilo je časno živjeti s Titom*, s. 58–91.

Vzájemnou distanci bylo tedy jen stěží možné přehlédnout – N. Ljubičić, který v Bělehradě společně s dalšími funkcionáři přivítal *Modrý vlak* s Titovými ostatky, odmítl s Jovankou i ryze zdvořilostní interakci.³⁷⁸ Noví vládcí Jugoslávie si navíc dobře uvědomovali, že po skončení pohřebních akcí na ně bude čekat úkol, aby se s vdovou po otci zakladateli dohodli jak na jejím finančním a materiálním zajištění, tak především o její případné veřejné činnosti.

Pohřební ceremoniál z 8. května nakonec proběhl zcela hladce, bez jakýchkoliv větších komplikací či nečekaných událostí. Titovi nástupci se stali hostiteli více jak 130 zahraničních delegací. Při této příležitosti už bezezbytku převzali veškeré protokolární povinnosti a pocty, které v předchozích dekádách náleželi zesnulému diktátorovi. Podle předem domluveného scénáře vedli rozhovory se svými politickými protějšky. Členové Prezídia SFRJ se věnovali státním delegacím, funkcionáři stranického předsednictva byli partnery předákům dělnických a dalších *progresivních* stran.³⁷⁹ Vše tedy budilo zdání, že přechod do post-titovského období proběhl v režii kompetentních a dobře připravených politiků.

³⁷⁸ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 5. 5. 1980, s. 468.

³⁷⁹ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 10. 5. 1980, s. 471.

„Přísaháme ti, soudruhu Tito“

Tři dny po Titově pohřbu, 11. května 1980, se čtyřiapadesátiletý Mijo Praljak vydal na pouť dlouhou 546 km. Z bosenského městečka Čaplina ležícího v údolí Neretvy putoval pěšky do Bělehradu, kde chtěl navštívit místo posledního odpočinku jugoslávského vůdce. „[C]elou dobu jsem přemýšlel, jak se Titovi odvděčit za vše, co pro nás udělal. Proto jsem se vydal pěšky k jeho hrobu. Takhle mu vzdám hold,“ vysvětloval Praljak novinářům.³⁸⁰ Do cíle v Užické ulici dorazil 19. května, přičemž celou dobu nesl na ramenou dva prapory – jugoslávský a stranický. Lidé, které potkával cestou, obě vlajky s úctou líbali a vyjadřovali podporu i obdiv k odhodlání tohoto někdejšího účastníka partyzánské rezistence, který bojoval v řadách 12. proletářské brigády. Praljak ušel více jak pětisetkilometrovou trasu v opánkách, v nichž zamířil rovnou k Titovu hrobu. „Vzal jsem si sice s sebou bílou košili a kravatu, ale co, půjdu před Maršála takhle, jak jsem. Můj vrchní [velitel] mě pochopí.“³⁸¹

V době, kdy Praljak dorazil do Domu květin, se na místo už více jak týden sjížděli domácí i zahraniční návštěvníci, kteří chtěli rovněž vzdát poctu nedávno zesnulému vůdci. Do bělehradské čtvrti Dedinje přijížděli nejen po vlastní ose, ale hlavně autobusy, které svázely skupiny i z dalekých zákoutí země. V nekonečných frontách pak museli čekat i čtyři hodiny, než se dostali k náhrobku. Ukazovalo se tak, že odchod dlouholetého vládce bude ve veřejném prostoru rezonovat ještě dlouho skončení oficiálních ceremonií.³⁸² Jak příběh Mija Praljaka, tak dlouhé kolony linoucí se kolem areálu v Užické ulici jako by názorně dokládaly, že vnímání Titova odkazu nepostrádá v řadách jugoslávského obyvatelstva evidentní prvky spontánnosti, upřímnosti i nemalé odhodlanosti. To vše – společně s uznávanými komentáři oceňujícími pečlivě zorganizovaný a spektakulárně inscenovaný pohřeb – vytvářelo dojem, že post-titovský režim je mimořádně stabilní, a proto i pevný z hlediska své legitimacy. Dokonce i protirežimní literát Dobrica Ćosić musel v těchto dnech trpce konstatovat: „Pokud jsme my, Titovi protivníci, měli před jeho pohřbem ještě jakousi naději na zlepšení a změny po jeho smrti, teď jsme přišli i o tuto chabou naději.“³⁸³ Kdysi protěžovaný autor partyzánských románů, jenž se už koncem šedesátých let dostal do konfliktu s mocenskou garniturou, zároveň nedokázal skrýt rozčarování nad všudypřítomnými a autentickými projevy smutku a oddanosti, které

³⁸⁰ Korača Ljudina, *Politika*, 19. 5. 1980, s. 10.

³⁸¹ Razumeće moj vrhovni, *Politika*, 20. 5. 1980, s. 9.

³⁸² Titu iz svih krajeva zemlje, *Politika*, 17. 5. 1980, s. 13; Jugoslavija u koloni, *Politika*, 18. 5. 1980, s. 1; IAB, f. Draža D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 11. 5. 1980, s. 473.

³⁸³ D. ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, s. 384.

vypovídaly mnohé o rozpoložení v řadách široké veřejnosti. „[P]oprve ve svém životě nesdílím bolest s většinou lidí v mé zemi,“ zapsal si tehdy Ćosić do deníku.³⁸⁴

Titovi nástupci si velmi dobře uvědomovali, že odkaz otce zakladatele představuje – zvláště s ohledem na stále živé vzpomínky na jeho nemoc a smrt – mimořádný kapitál, jenž může velmi výrazně napomoci etablování post-titovského uspořádání. Současně ale chápali, že ztráta nezpochybnitelné autority a vrcholného arbitra na ně může stejně tak vytvářet i nemalý tlak. V úvodním zhruba půlroce života bez Tita se proto logicky snažili o maximální, v některých ohledech až křečovitě dokazování věrnosti titoistickému kurzu. Ve stejné době ale byli také poprvé konfrontováni s nedůvěřivými a kritickými reakcemi, jež takřka každé jejich politické rozhodnutí a opatření srovnávaly s érou, kdy zemi neomezeně vládl zesnulý diktátor.

„Pro nás neexistuje a není na pořadu dne otázka stability Jugoslávie. Jsme hluboce přesvědčeni o tom, že dnes je Jugoslávie monolitní a stabilní víc, než kdykoliv dříve,“ prohlásil počátkem července 1980 člen prezidia SFRJ Fadilj Hodža v rozhovoru pro finskou televizi.³⁸⁵ Podobné sebevědomé výroky měly vyslat zcela jasný signál, že jugoslávská mocenská špička bezvadně zvládla přechod do post-titovské éry a má situaci v zemi pevně pod kontrolou. Jeden ze základních argumentů této strategie spočíval v důrazu na pevnou kontinuitu s předchozí érou. Odchod otce zakladatele představoval bolestivou a nenahraditelnou ztrátu, čímž pro jugoslávskou revoluci odstartovala nová historická fáze. Avšak věrnost jeho odkazu a důsledná realizace politiky, kterou Tito vytyčil během takřka čtyř dekad své vlády, měla být garancí dalšího úspěšného vývoje. Tímto způsobem měli jugoslávští politici v úmyslu nejen čelit spekulacím ohledně dalšího osudu země v post-titovském období, ale rovněž dokázat hluboké dějinné opodstatnění, vitalitu a hlavně perspektivnost jugoslávského modelu socialismu. V žádném případě nechtěli připustit, aby Titova smrt byla chápána jako konec jakéhosi experimentu se samosprávou a nezúčastněností, jenž je nyní odsouzen k zániku, a tak nikdy nebyl – jak tvrdili jeho odpůrci zprava i zleva – ničím jiným, než pouhou nahodilostí.³⁸⁶

Takový přístup, nepostrádající v nových okolnostech hlubokou logiku, však vedl Titovi nástupce k tomu, aby se alespoň zpočátku mnohdy úzkostlivě vyhýbali všemu, co by se mohlo jen zdánlivě vykládat jako odklon od současné linie. Když se například počátkem léta 1980 na půdě stranického předsednictva debatovalo o dokumentu zabývajícím se výhledy spolupráce SKJ s komunistickými a dalšími levicovými stranami v zahraničí, nabádal Miloš Minić k tomu,

³⁸⁴ Tamtéž, s. 379.

³⁸⁵ Cit. dle *NIN*, 6. 7. 1980, s. 28.

³⁸⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/284, přepis stenografického záznamu z 63. schůze předsednictva ÚV SKJ z 25. 6. 1980, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 60, 65–66.

aby se tato otázka neocitla jako bod jednání na zasedání ústředního výboru, protože by to otevřelo veřejnou diskusi. Minić to totiž považoval za nevhodné z hlediska načasování, kdy od Titova odchodu uplynuly pouhé dva měsíce. Otevřená rozprava o zahraniční politice mohla být ve světě vykládána jako důkaz, že jugoslávské vedení sice nenápadně, ale velmi konkrétně připravuje revizi dosavadního kurzu. Ačkoliv autoři příslušného podkladového materiálu ho jistě nekoncepovali tak, aby vzbudil dojem, že by se mělo přistoupit ke korekci či dokonce obratu v současné zahraniční orientaci, Minić evidentně považoval i pouhé nastolení této otázky za krajně nežádoucí. Svě spolustraníky navíc upozornil, že by se jednalo už o druhý důkaz měnících se poměrů v SFRJ bezprostředně po Titově smrti. Tím prvním byla podle jeho názoru devalvace dináru, k níž se přistoupilo počátkem června 1980.³⁸⁷ Zde bylo navíc dostatečně známé, že jugoslávský vůdce zastával vůči požadavkům na měnovou intervenci velmi opatrný až odmítavý postoj, takže rozhodnutí tohoto druhu opravdu mohlo vzbuzovat dojem jakési změny dosavadní ekonomické politiky, jakkoliv byla s ohledem na aktuální neduhy devalvace považována za oprávněnou.³⁸⁸

Svůj odpor k jakémukoliv náznaku obratu jugoslávské zahraniční politiky odůvodňoval M. Minić i tím, že bezprostředně po Titově smrti si SFRJ udržuje velmi stabilní a vysoce prestižní mezinárodní pozici. Toto vnímání neposilovaly jen veskrze pozitivní ohlasy na spektakulární pohřeb zesnulého diktátora, ale také návštěva amerického prezidenta Jimmyho Cartera v Bělehradu koncem června 1980. Šéf Bílého domu se odmítl osobně zúčastnit Titova pohřbu, aby se tak vyhnul přímému setkání se sovětským vůdcem L. I. Brežněvem. Vztahy obou velmocí se totiž po invazi SSSR do Afghánistánu vyhrotily natolik, že to způsobilo nejen faktický krach détente, ale i propuknutí *druhé studené války*. Carterův příjezd do Jugoslávie měl vyslat jednoznačný signál, že současná americká administrativa rozhodně nebude dění v tomto regionu považovat jen za nějaké vedlejší, a tedy strategicky nezajímavé kolbiště velmocenského soupeření. Ačkoliv jeho pobyt v jugoslávské metropoli nepředstavoval žádný kvalitativní přelom ve vývoji vzájemných vztahů, jako podpůrné gesto vůči Titovým nástupcům byl více než působivý.³⁸⁹ Nejen jugoslávská, ale i světová média zveřejnila záběry, na nichž Carter uctivě u hrobu zesnulého vůdce ve Domě květin. Pro jugoslávské hostitele bylo také jistě povzbuzující a diplomaticky efektní, že se návštěva nejvyššího představitele USA

³⁸⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 91 a A. Grličkova, l. 110.

³⁸⁸ Devalvace dináru měla podle svazové vlády vést k odstranění disparity mezi domácími cenami s těmi v zahraničí. Tím se mělo předcházet dalším *administrativním opatřením* ze strany státních orgánů, které podle tehdejšího ideologického diskursu odporovaly samosprávným principům. Srov. Proměny kursu dinara, *Politika*, 7. 6. 1980, s. 1.

³⁸⁹ T. JAKOVINA, *Budimir Lončar*, s. 350–351.

odehrávala v momentu, kdy byly jugoslávsko-sovětské kontakty poznamenány nedorozuměním a nervózním vyčkáváním. Kreml navíc po Titově smrti přistoupil k výraznému omezení vztahů na nejvyšší úrovni.³⁹⁰ To nebylo jen následkem zcela odlišného přístupu k událostem v Afghánistánu, ale také výsledek nahromaděných dlouhodobých třenic, o nichž jsme se zmiňovali v předchozím výkladu.

Jak jsme však zmínili – Titův kult nepředstavoval pro jeho nástupce jen základní ukazatel stanovující politické a ideologické mantinely dalšího směřování režimu, ale také cenný kapitál. V tomto případě však bylo mimořádně důležité, jakým způsobem se novým vládcům Jugoslávie podaří uchopit odkaz otce zakladatele a do jaké míry budou schopni ho reálně využívat a rozvíjet tak, aby netvořil jen propagandistickou fasádu, ale naopak účinnou legitimizační strategii post-titovského věku. Nedávné výjevy, které mohli v řadách veřejnosti pozorovat během Titovy nemoci a pohřbu, je ujišťovaly v tom, že právě pod praporem jeho dědictví lze dosáhnout jak mimořádně působivého semknutí, tak i nárůstu patriotismu a nevídané disciplíny,³⁹¹ což mělo z hlediska priorit post-titovské vládnoucí garnitury samozřejmě větší relevanci než pietní projevy.

Ze všech těchto důvodů se jugoslávští předáci rozhodli neotálet se schválením některých opatření, na základě kterých by jednotlivci i nejrůznější organizace měli respektovat *osobnost a odkaz Josipa Broze Tita*. Předsednictvo ÚV SKJ přijalo už počátkem července 1980 návrh pracovní skupiny, který do budoucna počítal nejen s trvalou a pravidelně organizovanou připomínkou kultu zesnulého vůdce, ale také se zřízením zvláštních výborů v rámci organizace socialistického svazu, a to nejen na svazové úrovni, ale rovněž v každé z jugoslávských republik a oblastí. Ty měly za úkol vyhodnocovat nejrůznější návrhy a náměty spjatých s Titovou osobností – od pojmenování ulic, náměstí a dalších veřejných prostranství přes stavby pomníků a organizaci oslav až po vydavatelskou činnost. Svazová vláda měla rovněž v brzké době vypracovat návrh na přijetí zvláštního zákona, jenž by zajišťoval ochranu Titova jména. Nedaleko místa jeho posledního odpočinku by pak co nejdříve v rámci už existujícího *Muzea 25. května* vznikla další výstavní část mapující životní pouť otce zakladatele.³⁹²

³⁹⁰ J. PELIKÁN – O. VOJTĚCHOVSKÝ, *V čase odkvétání*, s. 156–157.

³⁹¹ Srov. IAB, f. Draža D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 10. 5. 1980, s. 470.

³⁹² AJ, f. 507-SKJ, III/286, zápis z 65. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 7. 1980, s. 3–4. Příslušný zákon se nakonec podařilo přijmout až v roce 1984, tedy v období, kdy se prohlubovalo kritické vnímání Titova kultu. Do té doby platila zákonná úprava z roku 1977, která vedle ochrany Titova jména jako úřadující hlavy státu regulovala i užívání státních symbolů. Zmíněná část paměťového centra v Užické ulici bylo otevřeno v listopadu 1982.

K podobným krokům směřujícím ke koordinovanému a usměrněnému rozvoji Titova kultu přistoupili jugoslávští politici z více důvodů. Nejednalo se jen o ochranu památky zesnulého vládce před nevybíravými útoky *vnitřních i vnějších nepřátel* režimu, které sice bezprostředně po jeho smrti načas utichly, ale jejich opětovný nástup byl víceméně jistý. V tomto ohledu měli Titovi dědici v úmyslu – jak ukážeme ještě dále – postupovat zcela nekompromisně. Během prvních týdnů post-titovské periody, kdy se noví vládcí Jugoslávie mohli opírat o příznivou atmosféru v zemi, však bylo nutné energicky regulovat některé návrhy, jež navzdory svému kladnému až nadšenému pozadí mohly kult mrtvého vůdce citelně degradovat. Jugoslávským funkcionářům se již v době Titovy hospitalizace dostávaly na stůl nejrůznější náměty, často velmi bizarního rázu. Po jeho úmrtí se jejich počet ještě zvýšil – mnohdy sice nepostrádaly výraznou stopu absurdity, současně ale odrážely i mnohdy bezmeznou až fanatickou loajalitu vůči předákovi, s nímž byla neodmyslitelně spjatá celá jedna historická éra. Jednotlivci i skupiny pracujících a občanů tak přicházeli s návrhy, aby se název státu změnil na „Socialistická federativní Titova Jugoslávie“, „Titoslávie“ či „Lidová S[ocialistická] F[ederativní] R[epublika] Tito“. Další požadovali, aby se jeho podobizna ocitla na vlajce, ve státním znaku či dokonce na cestovních pasech či občanských průkazech. Pisatel z Nového Bělehradu si přál, aby se nemocniční pokoj v Lublani, kde Tito 4. května 1980 skonal, proměnil v muzeum, jehož součástí by bylo kompletní původní vybavení, včetně lékařských přístrojů. Objevily se ovšem i ambice změnit každodenní praxi. Podle jednoho obyvatele Nového Sadu se součástí pozdravů či běžné komunikace měla stát hesla „Následujeme Tita“ či „Tito – Jugoslávie“. Autor návrhu z Ribniku u Jagodiny pak žádal, aby se do názvu hlavních měst všech republik a oblastí dostalo označení „Titovo“ a aby se do školní výuky zavedly předměty s názvy „titoismus“ a „Josip Broz Tito.“³⁹³

Ačkoliv čelní jugoslávští komunisté vycházeli ze skutečnosti, že Titův kult dosahoval krátce po jeho skonu grandiózních rozměrů, s největší pravděpodobností nedokázali ani v náznaku odhadnout, jakými zákruty projde v nejbližších letech. S ohledem na probíhající *titománii* si jistě neuvědomovali, že reflexe osobnosti i odkazu otce zakladatele se může i přes veškeré oficiální ceremonie velmi rychle stát předmětem kontroverzí, odměřeného hodnocení i otevřené kritiky. Už vůbec by si asi nedokázali představit, že na sklonku osmdesátých a devadesátých let, tedy jen za necelou dekádu, dojde k úplné erozi oficiálního mýtu. Přitom právě prolomení tohoto tabu bylo jednou z charakteristik raného post-titovského období, jak

³⁹³ AJ, f. 507-SKJ, III/286, podkladový materiál pro 65. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 8. 7. 1980 – *Přehled iniciativ a návrhů u příležitosti nemoci a smrti prezidenta SFRJ a předsedy SKJ soudruha Tita.*

ukážeme na příkladu několika publikací z let 1980–1982 v další části výkladu. Zkrátka: Titovi nástupci nedokázali (za daných okolností ovšem zcela pochopitelně) určit, co z kultu zesnulého diktátora bylo během prvních měsíců jejich vlády jen přechodným závanem *titománie* a co představovalo hlubší názorově-ideovou orientaci v řadách jugoslávské společnosti. To do značné míry určovalo i jejich reakce v momentu, kdy se měli projevit nejen jako loajální strážci Titova odkazu, ale i jako jeho věrní realizátoři.

Z tohoto titulu se noví vládcí Jugoslávie rozhodli, že zmíněné kuriózní návrhy rychle smetou ze stolu.³⁹⁴ Zároveň ale velmi dobře věděli, že zmíněné náměty jsou možná těmi nejkřiklavějšími pokusy o zvěčnění památky jugoslávského diktátora, ale že podobných iniciativ (i když v méně nápadných variantách) se v dohledné době objeví nepřeborné množství. Proto se oprávněně obávali, že takováto *titománie*, která bude zahrnovat i instalaci pomníků, bust či produkci upomínkových předmětů, může mnohdy balancovat na hraně dobrého vkusu a nakonec vést k jakémusi soutěžení mezi jednotlivými republikami, regiony či například organizacemi, a tedy i k devalvací Titovy památky.³⁹⁵ I přes kulminující *titománii* však příslušníci vládnoucí nomenklatury ve své většině nechtěli připustit, aby tímto způsobem došlo k živelnému rozvoji kultu osobnosti. Velmi důrazně se v tomto ohledu vyjádřil Lazar Koliševski, který varoval před tím, aby v Jugoslávii nenastala situace podobná kdysi té v Sovětském svazu, kdy se takřka na každém rohu nacházel Stalinův pomník. Stejně tak připomněl, že domácí i světová veřejnost ocenila celkovou skromnost posledního rozloučení, tudíž by se tento pozitivní dojem neměl ničím kalit. Koliševski si ovšem neodpustil ani poznámku, v níž na rozdíl od celé řady svých kolegů dokázal přiznat, že velikášské a iracionální budování Titovy památky může narušit renomé nových vládců Jugoslávie. Podle jeho mínění by mohl nastat dojem, že jeho nástupci se stále nacházejí pod vlivem a tlakem zesnulého otce zakladatele.³⁹⁶ Koliševski tak jednoznačně odmítl, aby stávající mocenská špička byla i navzdory svému jednoznačnému titoistickému kurzu vnímána jen jako bezbarvá skupina Titových pohrobků.

Příslušníci jugoslávské politické elity se nakonec shodli na tom, že do budoucna má každý konkrétní návrh projít pečlivým posouzením. To by přitom spadalo ani ne tak do kompetence svazových institucí, jako primárně do jurisdikce republikových a oblastních orgánů (primárně v rámci organizací socialistického svazu). V dohledné době mělo navíc dojít ke

³⁹⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/286, přepis stenografického záznamu z 65. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 7. 1980, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 21–22 a P. Stamboliće, l. 37.

³⁹⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 35–37.

³⁹⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 46–47.

zřízení speciálních skupin, které by se zabývaly vydáváním Titových memoárů, respektive dosud neuspořádaných vzpomínkových materiálů. Jak zdůraznil předseda předsednictva ÚV SKJ Stevan Doronjski – tímto způsobem se dohled nad odkazem legendárního vůdce měl rozdělit mezi širokou paletu skupin, v nichž by se vedle politiků a veřejných činitelů ocitli i vědci, umělci a další osobnosti. Konkrétní péče o Titův odkaz by tedy byla od samého počátku nastavena jako decentralizovaná (a v řadě ohledu tedy i rozdrobená a nekoordinovaná) aktivita. Ačkoliv to z dnešní perspektivy, kdy máme přehled o postupném oslabování oficiálního Titova kultu, může působit jako chybné rozhodnutí, pro tehdejší jugoslávské předáky bylo daleko důležitější, že o památce zesnulého vůdce nerozhodoval žádný nekontrolovatelný arbitr, jenž by si v této věci uzurpoval monopol na úkor ostatních aktérů (institucionálních i individuálních).³⁹⁷

Přenesení kompetencí na další subjekty ovšem neznamenalo, že by se jugoslávská vládnoucí špička vzdala rozhodování o tom, jaké mají být základní kontury Titova kultu. Do budoucna tak sice už nechtěla projednávat žádosti jednotlivých měst a obcí či snad horlivých jednotlivců, chtěla si ale mít poslední slovo při určování základní strategie ohledně odkazu zesnulého diktátora. Hned v úvodu těchto rozprav tak kupříkladu důrazně varovali před tím, aby se po Titovi pojmenovávaly podniky s dlouhodobě ztrátovým či nedbalým hospodařením nebo mající špatnou pověst u dodavatelů a spotřebitelů. Obávali se totiž, že kritické až hrubé poznámky, jež by mohly z řad veřejnosti zaznívat na adresu těchto firem, by automaticky vyzněly dehonestujícím způsobem i vůči Titově osobnosti.³⁹⁸ Takováto obezřetnost až úzkostlivost se promítla i do dalších rozhodnutí. Noví vládcí Jugoslávie kupříkladu odmítli převzít pořadatelství a záštitu nad nejrůznějšími akcemi jako byla sportovní klání, umělecké festivaly či vědecká sympózia.³⁹⁹ Jako by chtěli i tímto způsobem před světovou a hlavně domácí veřejností deklarovat, že Tita chtějí v rámci své politické praxe pravidelně připomínat, stejně jako se bezmezně držet jeho odkazu a obratně čerpat z potenciálu jeho kultu. A právě proto od samého počátku striktně odmítali, aby se ho – v symbolické, nikoliv praktické rovině – kdokoliv nahrazoval či suploval.

³⁹⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Doronjského, l. 4.

³⁹⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 30.

³⁹⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek Veselina Đuranoviće, l. 28, Branka Mikuliće, l. 32, Miloše Miniće, l. 43 a Dušana Dragosavace, l. 59–60.

Křehká stabilita?

V době, kdy (nominálně) přebírali otěže moci, mohli Titovi nástupci hodnotit politickou situaci v zemi opravdu jako velmi uspokojivou. Taková konstatování zakládali na faktu, že se *vnitřním* ani *vnějším nepřátelům* nepodařilo během Titovy nemoci a smrti vážněji narušit a už vůbec ne ohrozit domácí poměry, jejichž destabilizaci by využili k realizaci vlastních plánů (za přímé pomoci jedné z velmocí). Čelní jugoslávští komunisté mohli také ocenit, že navzdory neradostným vyhlídkám, které se rýsovaly na samém začátku roku 1980, se jim situaci podařilo udržet pod kontrolou, jakkoliv v řadách obyvatelstva a dokonce i straníků došlo k projevům obav z budoucnosti, nervozity a místy i paniky. Ve chvíli, kdy se jako noví mocipáni loučili s otcem zakladatelem, tak byla bilance jejich už čtyřměsíční vlády až překvapivě úspěšná.

Ačkoliv se noví vládcí Jugoslávie nepotýkali s žádnými masovými projevy nesouhlasu, politickými excesy či snad organizovanějším odporem, neznamenalo to, že by zde neexistovalo ohnisko velmi závažných problémů. V předchozím výkladu jsme opakovaně poukazovali na to, jak čelní jugoslávští komunisté hodnotili dlouhodobé strukturální problémy domácí ekonomiky. Dokonce jsme zmiňovali i diskusní příspěvky některých funkcionářů, kteří poukazovali na jejich mimořádnou výbušnost v případě, že nebudou včas sanovány. A právě v průběhu roku 1980, tedy v úvodní fázi post-titovského období, začaly tyto chmurné prognózy získávat daleko konkrétnější podobu. Z nejvyšších míst se zdůrazňovalo, že tento rok má být milníkem v boji za ekonomickou stabilizaci. Zdá se ale, že i přes některá parciální zlepšení se právě tehdy odehrály v jugoslávské společnosti zásadní posuny, jež budou oproti všem přáním její vnitřní poměry nadále komplikovat a vyostřovat, nikoliv konsolidovat.

Už během Titovy nemoci byla veřejnost opakovaně konfrontována s výpadky v zásobování. Na pultech chyběla nejen káva, prací prášek či olej, ale i potřebné léky. Ačkoliv se nejednalo o první zkušenost tohoto druhu, rozsah a délka těchto nedostatků byla zvláště pro městské obyvatelstvo něčím zcela nevídaným a hlavně nepřijatelným. Média sice pravidelně a detailně informovala o dlouhodobě neuspokojivých ekonomických trendech (obchodní a platební deficit, zahraniční zadlužení, narůstající inflace), tentokrát se ale hospodářské neduhy zcela konkrétně a místy i citelně promítly do každodenního života jugoslávské populace.⁴⁰⁰ Takovéto narušení komfortu se mohlo na první pohled zdát jako nepříliš vážná komplikace, která se v podmínkách globální ekonomické krize a stagnace objevovala i v dalších státech, a to nejen východního bloku. V kombinaci se strukturálními deformacemi jugoslávského hospodářství, které na přelomu sedmdesátých a osmdesátých vykazovalo všechny známky

⁴⁰⁰ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 22. 4. 1980, s. 460.

přehřátí, se však z toho všeho stávaly nebezpečné jiskry budoucího požáru, jenž mohl zachvátit sociální i politické poměry ve federaci. Nejpozději od poloviny roku 1980 se proto takřka veškeré údaje o zhoršujících se ukazatelích stávaly pro Titovi nástupce už nikoliv abstraktním varováním, ale vskutku reálnou hrozbou.

Když se počátkem září 1980 sešla jugoslávská stranická špička, aby diskutovala o výsledcích letošního hospodaření, bylo znát, že do jejího hodnocení začala mnohem zřetelněji pronikat znepokojenost. Stevan Doronjski, kterému zbýval měsíc do konce mandátu úřadujícího předsedy stranického předsednictva, sice současné poměry ve společnosti ještě neoznačil za alarmující, upozornil ale, že i celkem uspokojivá politická situace se může pod tlakem nahromaděných ekonomických problémů velmi rychle zvrátit. K takovému odhadu ho vedla zkušenost uplynulých několika měsíců. Ve shodě s vytyčenými cíli se podařilo dosáhnout snížení importu a takřka po čtyřech letech dosáhnout podstatně navýšit export. Platební bilance však zůstávala i nadále neuspokojivá. Tuzemské banky pořád získávaly krátkodobé zahraniční půjčky, čímž nejen prohlubovaly zadlužení země, ale značně zvyšovaly náklady na domácí výrobu, jež se tak stávala nekonkurenceschopnou. To pro ni představovalo další úder, protože i bez toho se vinou nepravidelných dodávek surovin, materiálu a zboží zpomaloval celkový růst ekonomiky.⁴⁰¹

Jak se ale omezené výsledky politiky stabilizace projevovaly mezi obyvatelstvem, respektive mezi pracující třídou, jež měla dle étosu jugoslávského samosprávného socialismu už dávno rozhodovat o *plodech své práce*? Úsporná opatření a důraz na celkově racionálnější hospodaření znamenala osobní příjmy především u dělnických povolání. Poprvé po dlouhých letech došlo ke stagnaci, na řadě míst ovšem i přímo k pádu životního standardu – jen v Bělehradu byl zaznamenán pokles o takřka 10 %.⁴⁰² Vzhledem k opakovanému nedostatku některého druhu zboží a surovin, byly v oblasti Kraljeva dokonce zavedeny přidělové lístky, což se i přes částečné zlepšení situace na trhu vykládalo jako šrám na pověsti systému.⁴⁰³ Jugoslávští předáci dobře chápali, že ze všech socioekonomických ukazatelů se právě hladina životní úrovně může s největší pravděpodobností ukázat jako rozhodující, a to nejen z hlediska celkového úspěchu sanace hospodářství, ale především s ohledem na sociální smír, a tedy i politickou stabilitu v zemi. Pro řadu z nich byl proto další propad životní úrovně pracujících

⁴⁰¹ AJ, f. 507-SKJ, III/288, přepis stenografického záznamu z 67. schůze předsednictva ÚV SKJ z 9. 9. 1980, diskusní příspěvek S. Doronjského, l. 5–8, 19–20.

⁴⁰² Tamtéž, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 97.

⁴⁰³ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 188–189.

něčím zcela nepřijatelným a potenciálně velmi nebezpečným.⁴⁰⁴ P. Stambolić navíc upozornil, že pokud post-titovská elita přestane bojovat za práva pracujících a vzdálí se tak svému ústřednímu cíli a poslání, dojde k vzájemnému odcizení, čehož mohou využít nepřátelské síly.⁴⁰⁵ Jak ukážeme podrobně dále – už na příkladu této diskuse se jasně ukazovalo, nakolik byla v myšlenkovém světě příslušníků vládnoucí nomenklatury velmi tenká, respektive obtížně zachytitelná hranice mezi tím, kdy domácí situaci považovali ještě za stabilní a kdy už hovořili o příznacích krize (jakkoliv se tomuto označení ještě většinou vyhýbali).

Z hlediska námi sledované legitimacy post-titovského pořádku se jako velmi ilustrativní jeví příspěvek Miloše Miniće. Na tomto místě ještě jednou zopakujme, že tento srbský funkcionář byl víceméně otevřeně považován za Titova oblíbence. To mu sice přinášelo jisté uznání, v rámci srbské mocenské špičky se však často ocital na okraji vlivu, i když ne v úplné izolaci. Nebylo divu, že v prvních měsících po smrti dlouholetého vládce se Minić snažil vystupovat jako principiální, důsledný a snad i následovníhodný strážce Titova odkazu. Na zmíněném zářijovém zasedání předsednictva ÚV SKJ Minić své spolustraníky velmi stručně informoval o rozhovoru, který vedl krátce předtím s funkcionáři bělehradské stranické organizace. Minić se při nich údajně dozvěděl, že v hlavním městě poslední dobou sílí hlasy zdůrazňující nejen závažnost současných problémů, ale především neschopnost současného vedení země si s nimi teď – jen pár měsíců po Titově smrti – účinně poradit. Minić to označil za důkaz, že podobná kritika evidentně už nezaznívá jen od vybraných jedinců či malé skupinky potíživců, ale že se jedná o obraz nálad daleko širšího okruhu současníků.⁴⁰⁶

Noví vládcí Jugoslávie od samotného počátku věděli, že jejich jednání, úspěchy a hlavně nezdary budou ze strany domácí veřejnosti vždy posuzovány s obdobím, kdy byl Josip Broz Tito naživu. Ostatně Minić nebyl jediný, kdo se na stejné schůzi nejvyššího stranického grémia zmínil o tom, že vzhledem ke kulminujícím potížím a dysfunkcím se podobné paralely objevují ve společnosti stále častěji – S. Doronjski to dokonce označil za memento, které by post-titovská elita měla mít stále na paměti.⁴⁰⁷ O to větší pochybnosti a insinuace to ale v řadách Titových dědiců zanechávalo. Velmi dobře si uvědomovali, že na tomto faktoru v nemalé míře závisí nejen jejich prestiž a popularita, ale i legitimita celého post-titovského režimu. Jen těžko se mohli konejšit faktem, že nedostatek některého druhu zboží a surovin a další zhoršení

⁴⁰⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Potrče, l. 109, M. Planinc, l. 131, B. Mikuliće, l. 223,

⁴⁰⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 52.

⁴⁰⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 185.

⁴⁰⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Doronjského, l. 10.

ekonomických statistik by se s největší pravděpodobností odehrál i v případě, že by v čele země i nadále stál sám Tito.⁴⁰⁸

Jistá nervozita, se kterou Titovi nástupci uvažovali o perspektivách dalšího ekonomického vývoje, měla své opodstatnění. V době, kdy nejvyšší jugoslávští předáci diskutovali o hospodářské situaci v zemi, totiž v Polsku vrcholilo jedno z mnoha dějství protestního hnutí, které koncem srpna 1980 prosadilo nebyvalý ústupek v podobě oficiální registrace nezávislého odborového svazu Solidarity. Bělehradské elitě bylo přitom zřejmé, že polské komunistické vedení nedokázalo čelit sociálním požadavkům dělníků a potýkalo se s ekonomickými potížemi, z nichž některé byly podobné těm jugoslávským (např. vysoký zahraniční dluh). Narůstající nespokojenost v řadách polské veřejnosti vedla nejen k nástupu masového hnutí, jehož předáci brzy sebevědomě vyrukovali i s politickými požadavky, ale také překvapivě rychle způsobila pád dosavadního stranického vedení v čele s Edwardem Gierkiem.⁴⁰⁹

Jugoslávské vedení i tentokrát monitorovalo dění za hranicemi své země, přičemž se z polských událostí snažilo vyvodit alespoň rámcové ponaučení. Na sklonku léta 1980 situace v Polsku ještě neeskalovala do té míry, že by se hovořilo o nutnosti případného zásahu Varšavské smlouvy. Bělehradská mocenská špička se mohla utěšovat tím, že situace v SFRJ ani zdánlivě nepřipomíná rozjitřené poměry v Polsku. Komunistická elita ve Varšavě totiž čelila takovému společenskému tlaku, jenž byl zcela nesrovnatelný s kritikami či pochybnostmi zaznívajícími v jugoslávském prostředí. Titovi nástupci se navíc zprvu snažili přistupovat k tamějšímu dění hlavně ve shodě s ideologickým schématem samosprávného socialismu. V Polsku se tak podle nich odehrávala oprávněná vzpoura pracující třídy proti byrokraticko-etatistickému řádu, kterou je potřeba (symbolicky) podpořit a ocenit. Od tohoto tvrzení pak rychle přecházeli k uklidňujícímu závěru, že jejich model samosprávného socialismu už z podstaty věci nemůže potkat podobný osud, jelikož k tomu zkrátka neexistují objektivní podmínky. Případné analogie ovšem odmítali i z dalšího důvodu – srovnání s Polskem by totiž podle nich evokovalo, že i v SFRJ může situace v dohledné době směřovat k podobně

⁴⁰⁸ Jugoslávští funkcionáři si přitom sami byli vědomi, že současné ekonomické problémy jsou dlouhodobého rázu, a tudíž je nutné (nejen aktuálně, ale hlavně do budoucna) zkrátka počítat s řadou omezení jako je nedostatek surovin, zboží či energií či zpomalení průmyslové výroby. Srov. Tamtéž, diskusní příspěvky S. Doronjského, l. 15, V. Đuranoviće, l. 76, 79 a A. Grličkova, l. 152.

⁴⁰⁹ Srov. JAN KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 836.

překotnému vývoji, který otřese pozicemi politického vedení. Takové komentáře považovali za manipulativní a nepřátelsky naladěné.⁴¹⁰

Pokud tedy počátkem září 1980 jugoslávská vládnoucí garnitura do jisté míry zpytovala svědomí a začala problémům v ekonomickém životě přikládat prvotřídní pozornost, jaké příčiny se za nimi skrývaly a především – jaké byly možnosti jejich řešení? Tváří v tvář nahromaděným hospodářským neduhům setrvala drtivá většina Titových nástupců na pozicích samosprávného socialismu. Nejednalo se jen o víceméně formální či snad povinnou identifikaci s experimentem, jenž byl ve své teoreticko-propagandistické formě zahájen už před třemi dekádami po sovětsko-jugoslávské roztržce. A ačkoliv se v této době, tedy čtyři měsíce po smrti Tita, stále jednalo o autentické přesvědčení vládnoucí elity, v aktuálních podmínkách mu už viditelně povolna scházela bezmeznost a až naivní optimismus předchozích let. „Samospráva nenese vinu na tom, že jsme se ocitli v takovéto situaci,“ prohlásil slovinský stranický předák Franc Popit s tím, že je potřeba se daleko více zamyslet nad inflační politikou poslední dekády, než bilancovat nad samosprávným systémem jako takovým. Popit, stejně jako většina jeho kolegů z vedení SK Slovinců, se naopak domníval, že většinu symptomů ekonomické stagnace nejlépe vyřeší samosprávný mechanismus (sdružená práce a vzájemné dorozumívání), nikoliv opakované zásahy svazové vlády a další *administrativní opatření*. Probíhající události v Polsku měly být naprosto jasným důkazem, že skutečná moc a rozhodování musí být v rukou pracující třídy, kterou nikdy nemůže nahradit stát ani strana.⁴¹¹ Podle Popita tak podstata současných problémů spočívala nikoliv ve složitém samosprávném systému, ale naopak v tom, že ještě nedošlo k jeho plné afirmaci – pracující třída zkrátka ještě nedosáhla postavení, které jí bylo přisuzováno v ideologickém a politickém diskursu.⁴¹²

Do jaké míry tedy vrcholní jugoslávští politici považovali situaci za natolik vážnou, aby se už pár měsíců po odchodu otce zakladatele obávali o stabilitu post-titovského režimu? Již jsme ukázali, jak se v jejich hodnoceních takřka neoddělitelně proplétaly dva druhy argumentů – Titovi nástupci tak na jedné straně nechtěli ignorovat či jakkoliv snižovat potenciální výbušnost současných socioekonomických poměrů, na straně druhé se ovšem stále mohli opírat o skutečnost, že v zemi dosud nedošlo k závažnějším projevům odporu či masových stávek, i když ani tento fakt nechtěli v aktuálních poměrech už nijak přeceňovat. Navíc se zdá, že

⁴¹⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/288, přepis stenografického záznamu z 67. schůze předsednictva ÚV SKJ z 9. 9. 1980, diskusní příspěvek M. Miniče, l. 192, A. Grličkova, l. 258–259, L. Mojsova, l. 279–280, V. Janžiče, l. 291.

⁴¹¹ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Popita, l. 155.

⁴¹² AJ, f. 507-SKJ, III/291, přepis stenografického záznamu z 67. schůze předsednictva ÚV SKJ z 28. 10. 1980, diskusní příspěvek F. Popita, l. 87.

v nových podmínkách, kdy si plně zvykali na rozhodování v duchu *kolektivní práce*, pro ně bylo daleko důležitější, že ani pod náporom hromadících se problémů mezi nimi nedošlo k rozvratu či významnější kolizi, jež by vedla k narušení Titovy linie.⁴¹³ Noví vládcí Jugoslávie se evidentně domnívali, že pokud se jim podaří udržet jednotný kurz (hlavně v praktické, mezilidské rovině), a tedy i odpovídající akceschopnost, nemohou je zaskočit ani ty nejdelikátnější problémy.

„Vycenit zuby“

I přes nedostatek některého zboží, zhoršující se ekonomické statistiky a vcelku pochmurné zprávy o odhadech výsledků hospodaření se Titovým nástupcům podařilo zajistit klid i jistou disciplinovanost v řadách širší veřejnosti. Podobné konstatování však nejpozději od podzimu 1980 neplatilo o *vnitřních nepřátelích* titoismu. Ti se po krátkém období jisté deziluze, která následovala bezprostředně po smrti dlouholetého vládce, opět aktivizovali a v porovnání s předchozím obdobím se daleko sebevědoměji pustili do polemiky s vládnoucí garniturou. V létě 1980 se dočkala zahraničního vydání Titova biografie, jejímž autorem byl Milovan Đilas, kterého post-titovská elita považovala za jednoho z nejnebezpečnějších odpadlíků v dějinách jugoslávského socialismu.⁴¹⁴ Vydání kritického, z hlediska oficiálního Titova kultu až nactiutruhačského životopisu z pera jeho někdejšího blízkého spolupracovníka nesli jugoslávští komunisté sice nelibě, ale jeho dosah a vyznění nechtěli příliš přeceňovat. Domnívali se totiž, že u nemalého procenta jugoslávské společnosti by podobná líčení narazila na nesouhlas až rezolutní odpor, a tak by se Đilas „kvůli hněvu lidí nemohl pravděpodobně ani ukázat na ulici“.⁴¹⁵

Đilas však nezůstal jediným opozičníkem, který bezprostředně po Titově smrti způsoboval novým jugoslávským vládcům vrásky na čele. V říjnu 1980 rozeslali srbští intelektuálové Dobrica Ćosić a Ljubomir Tadić na několik stovek adres návrh na zřízení nezávislého časopisu *Javnost* (Veřejnost). Vzhledem k tomu, že se text jejich výzvy objevil nejprve v emigrantských listech a až s několikadenním zpožděním se dostal i k domácím adresátům, byl komunistickou garniturou od samého počátku považován za vysloveně nepřátelský akt. Vnímala ho nejen jako protisocialistický pamflet a nehorázný pokus o narušení

⁴¹³ Srov. např. Tamtéž, diskusní příspěvek N. Stojanoviće, l. 170–172.

⁴¹⁴ MILOVAN ĐILAS, *Tito: eine kritische Biographie*, Wien 1980.

⁴¹⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/293, prepis stenografického záznamu z 72. (rozšířeného) schůze předsednictva ÚV SKJ z 18. 11. 1980, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 14.

vlastního monopolu, ale také jako důkaz, že tato skupina opozičníků otevřeně zpochybňuje její autoritu a hlavně schopnost překazit šíření podobných iniciativ.⁴¹⁶

Titovi nástupci disponovali relevantními informacemi, které jednoznačně potvrzovaly, že srbští intelektuálové už nějakou dobu udržují intenzivní kontakt s chorvatskými disidenty a protirežimně orientovanými skupinami kolem Franji Tuđmana, Marka Veselici a dalších.⁴¹⁷ Takový trend považovali za důkaz koordinovanější a promyšlenější činnosti nepřátelských skupin, které příznačně čekaly na Titovu smrt, aby naplno rozvinuly síť svých kontaktů a začaly sebevědoměji pronikat do veřejného prostoru, přičemž využívaly paralely se současným děním v Polsku.⁴¹⁸ V tomto přesvědčení je utvrzoval i fakt, že návrh na zřízení nezávislých platforem se neobjevil jen v případě časopisu *Javnost*, ale že podobné žádosti byly registrovány i ve Slovinsku, Chorvatsku a Makedonii.⁴¹⁹

Nejvyšší jugoslávští funkcionáři si odmítli připustit, že by podobné akce opozičníků měly silnější oporu ve společnosti. V podstatě věřili, že jejich *antisamosprávné* a *antisocialistické* názory představují extrémní proud, omezený na úzkou skupinu *morálně nezpůsobilých* intelektuálů. I v tomto případě se ovšem uchýlovali ke konstatování, že ani tento typ hrozby není radno podceňovat.⁴²⁰ Chápali, že daleko více než ataky opozičníků je v očích veřejnosti mohou poškodit prohlubující se socioekonomické těžkosti. A správně zaznamenali, že protirežimní předáci využívali v poslední době tohoto námětu čím dál častěji. Zhoršující se životní standard, klesající výroba a rostoucí zahraniční zadlužení potvrzovaly teze opozičníků, že samosprávný socialismus není ničím víc než ideologickým konstruktem neschopným zajistit potřeby jugoslávského obyvatelstva. Titovi nástupci si ovšem byli vědomi, že účelové využívání sociálních a ekonomických neduhů v rámci antijugoslávské propagandy jde v nemalé míře na vrub jak jejich vlastní neschopnosti přinést dlouhodobá a efektivní řešení současné situace, tak i příliš pesimistickému tónu, s nímž se ve veřejném prostoru ke krizi přistupovalo.⁴²¹

Pokud se vrcholní jugoslávští komunisté zatím příliš neznepokojovali akcemi protirežimních intelektuálů, o to více je zaměstnávala kritika z *vlastních řad*. Počátkem

⁴¹⁶ Tamtéž, diskusní příspěvky M. Druloviće, l. 3,5 a V. Žarkoviće, l. 56; D. ČOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, s. 398–403.

⁴¹⁷ D. ČOSIĆ, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, s. 323–324.

⁴¹⁸ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 21. 10. 1980, s. 574.

⁴¹⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/293, přepis stenografického záznamu z 72. (rozšířené) schůze předsednictva ÚV SKJ z 18. 11. 1980, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 12.

⁴²⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/293, přepis stenografického záznamu z 72. (rozšířené) schůze předsednictva ÚV SKJ z 18. 11. 1980, diskusní příspěvek M. Druloviće, l. 3 a M. Daljeviće, l. 26.

⁴²¹ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 11, B. Mikuliće, l. 34–37.

listopadu 1980 se v prostorách bělehradského Studentského kulturního centra konalo symposium o sociálních aspektech hospodářského vývoje v uplynulé dekádě. Navzdory otevřenému a erudovanému průběhu debaty neunikla jugoslávským předákům skutečnost, že názory některých účastníků zcela otevřeně zpochybňovaly současný ústavní systém, který označovaly za hlavního viníka většiny potíží, i dlouhodobou koncepci ekonomické politiky. Rovněž zde zaznělo, že země se nachází v hluboké hospodářské i společenské krizi, což byla charakteristika, které se Titovi nástupci až dosud striktně vyhýbali.⁴²² Už na přelomu let 1980 a 1981 se však ukázalo, že neschopnost pohlédnout krizové realitě do očí si vybere svou daň, kterou noví vládcí Jugoslávie budou jen stěží schopni splácet.

⁴²² AJ, f. 507-SKJ, III/292, přepis stenografického záznamu z 71. schůze předsednictva ÚV SKJ z 12. 11. 1980, diskusní příspěvek S. Doronjského, l. 53.

Kosovská krize

Klid před bouří

V neděli 1. ledna 1981 – poprvé po více jak třech dekadách – nevítal jugoslávské občany při vstupu do nového roku Josip Broz Tito. Místo tradičního slavnostního projevu bylo veřejnosti adresováno prohlášení Prezídia SFRJ. Uplynulý rok se v něm sice označoval za okamžik velké ztráty dlouholetého vůdce, zároveň se ale prý nesl ve znamení věrnosti vůči jeho nehynoucímu odkazu. Titovi nástupci nijak neskrývali, že stát zrovna čelil mnoha problémům, kdy uprostřed nepříznivé mezinárodní situace ovlivněné vyostřující se studenou válkou sváděl boj i s celou řadou vnitřních neduhů. Konstatovali, že se podařilo dosáhnout prvotních úspěchů v ekonomické stabilizaci. Zároveň ale připouštěli nutnost boje s nárůstem cen, stejně jako s deficitem platební bilance. Jedině tak bude možné dosáhnout opětovného nárůstu životního standardu, a to skrze zvýšenou produktivitu práce a celkově efektivnější hospodaření. Ani nadcházející rok 1981 se neměl obejít bez těžkostí, jejichž překonání vyžadovalo maximální úsilí a nasazení. Vedle těchto nepříliš optimistických a všeobecných poznámek přišla post-titovská elita i s několika sebejistými konstatováními – uplynulý rok se údajně také odvíjel v duchu kontinuity revoluce, politické stability i prohlubování bratrství a jednoty mezi zdejšími národy. V roce, kdy si jugoslávská společnost měla připomínat čtyřicet let od počátku své revoluční cesty, tedy nebylo možné počítat s tím, že všechny neduhy náhle zmizí. Vedení státu ovšem i nadále vyzdvihovalo všudypřítomné přesvědčení o perspektivě dalšího vývoje, víře ve vlastní síly a ve schopnost komunistické strany dostát svému historickému poslání.⁴²³

Odpovídalo však toto novoročního přání skutečné jugoslávské realitě na počátku roku 1981? Navzdory neuspokojivým ekonomickým údajům, k nimž se Titovi nástupci museli opakovaně vracet na zdoluhavých schůzích a které vnímali jako hlavní ohnisko případných společenských konfliktů a krizí, se prozatím opravdu nemuseli příliš obávat polského scénáře. V zemi se i přes nárůst opozičních aktivit stále nerodilo masové protestní hnutí, které by pro jugoslávské komunistické funkcionáře představovalo relevantní mocenskou alternativu, jak tomu tehdy bylo v případě Solidarity. Zhruba třičtvrtě roku od smrti otce zakladatele se jeho dědici mohli zcela oprávněně odvolávat na to, že režim obstál v jedné ze svých největších zkoušek, když bez větších otřesů přešel do své post-titovské fáze. Příslušníci mocenské špičky navíc neskrývali zadostiučinění i nad tím, že se nenaplnily scénáře věstící propuknutí vnitřního boje o dědictví po zesnulém diktátorovi. V jejich očích se tak jugoslávský systém vyhnul osudu mnoha států, jejichž mocenská konstelace se po odchodu nesporného vůdce oslabila či dokonce

⁴²³ Nepokolebljivo Titovim putem, *Slobodna Dalmacija*, 2. 1. 1981, s. 1.

zcela rozvrátila nesmiřitelnými konflikty mezi jeho politickými dědici. „[V] Jugoslávii „Titovo nástupnictví“ jako politicky vážný problém ve skutečnosti nikdy ani neexistoval,“⁴²⁴ prohlásil sebevědomě Stane Dolanc, jeden z bezesporu nejvýraznějších mužů uvnitř jugoslávské vládnoucí garnitury, jenž se přitom v minulosti sám opakovaně stával terčem spekulací a nařčení z toho, že o toto následovnictví usiluje.

Podobné komentáře v sobě jistě zahrnovaly nastavenou taktiku komunikace, pomocí které noví vládcí Jugoslávie snažili důrazně hájit smysluplnost a hlavně akceschopnost kolektivního vedení, jež mohlo ve srovnání s předchozím modelem Titova charismatického vůdcovství působit poněkud nevýrazně, nepřehledně či snad méně respektovaně. Čelní jugoslávští komunisté ovšem tímto způsobem dávali také najevo, jaké priority považovali v raném post-titovském období za důležité z hlediska celkové politické strategie. Nesnižovali potenciální výbušnost nahromaděných socioekonomických problémů. V předjaří roku 1981 považovali ale za daleko podstatnější, že jako příslušníci názorově jednotného vedení země drží ve svých rukou pevně otěže moci, přičemž mezi nimi nejsou patrné náznaky větších rozmíšek, hlubšího pnutí či dokonce štěpení.

Některé dílčí úspěchy (zásadní snížení dovozu a stimulace exportu) naznačovaly, že se tolik omílaná politika ekonomické stabilizace může dočkat relevantních úspěchů. Základní, respektive společensky nejcitlivější hospodářské trendy se ovšem naopak stále více zhoršovaly. Vedle opětovného, tentokrát u veřejnosti už ostře kritizovaného nedostatku komodit jako byly léky, olej, káva či prací prášky, došlo počátkem roku 1981 navzdory všem proklamovaným cílům a prognózám k raketovému nárůstu cen u široké palety zboží. Obyvatelstvo si tak ve srovnání se situací před dvanácti měsíci u řady artiklů připlatilo průměrně o 47 % navíc. Jugoslávie se stala jednou ze tří zemí, u nichž během uplynulé dekády došlo k nejprudšímu zdražení cen potravin. To vše podle rozborů, které se dostávaly nejvyššímu vedení na stůl, vedlo ve společnosti k dalšímu propadu politické morálky, projevům apatie, ale i ke kritice na adresu vedoucích funkcionářů. Ekonomického systému samosprávy byla vyčítána neschopnost pružně reagovat na aktuální tendence v hospodaření. S ohledem na tyto podrážděné reakce byla nová vlna zdražování v jednom z elaborátů označena za mezní bod, za jehož rámec se už nesmí zajít. Rovněž jednoznačně zaznělo, že ačkoliv v prvních týdnech roku 1981 stále nedošlo k závažnějším protestům či výbuchům nespokojenosti, bylo jen stěží možné očekávat, že se gejzír kritiky a nespokojenosti obejde bez jakýchkoliv následků.⁴²⁵

⁴²⁴ Više od otvorenog, demokratskog dijaloga, *NIN*, 18. 1. 1981, č. 1568, s. 9.

⁴²⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/301, podkladový materiál k 80. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 17. 2. 1981 – *Některé ukazatele politické situace v zemi*, s. 2–4, 9.

Počátek roku 1981 se tedy z hlediska hodnocení současných poměrů a nálad v zemi zdál být pro jugoslávské vedení bodem obratu. Před Titovými nástupci náhle vyvstalo dilema, zda lze aktuální politickou situaci i nadále (podle ustálených šablon) charakterizovat jako uspokojivou nebo snad dokonce dobrou.⁴²⁶ Například vlivný bosenský funkcionář Hamdija Pozderac se domníval, že realita (tedy rozpoložení v řadách společnosti a míra frustrace mezi pracujícími) je ve skutečnosti daleko horší, než jsou jako příslušníci vládnoucí nomenklatury schopni odhadnout během rokování nejvyšších mocenských grémií.⁴²⁷ Titovi nástupci si současně uvědomovali, že nemalá část straníků (ale pravděpodobně i širší veřejnosti) projevuje stále menší ochotu tolerovat dramatické zhoršení situace v zásobování či bujení cen zboží, k němuž došlo právě po smrti otce zakladatele. To vrhalo na jeho nástupce stín nedůvěry.⁴²⁸ Řadoví členové strany na základě prostého, mnohdy až zjednodušeného či vyloženě nepřesného srovnávání současné situace s obdobím, kdy byl Tito naživu, docházeli logicky k přesvědčení, že náhlá kumulace a prohloubení těchto problémů jde na vrub neschopnosti nového kolektivního vedení země. Někteří autoři stížností, které putovaly k příslušným stranickým orgánům, nepovažovali takový vývoj za koincidence, ale za důkaz toho, že se noví vládcí Jugoslávie zpronevřovali odkazu zesnulého vůdce.⁴²⁹ Ani ne rok po smrti Tita mělo takové nařčení nikoliv nepodstatnou váhu.

Členové post-titovského kolektivního vedení v prvních měsících po smrti otce zakladatele skutečně tíhli k jednotnému postupu. Čas od času se však v příslušných diskuzích začalo objevovat hodnocení, které sice nijak zásadně tento dojem nenarušovalo, ale i tak odhalovalo neotřelost (a ostatně i nesporné kompetence) některých tehdejších jugoslávských předáků. Opakovaně jsme v našem výkladu poukazovali, že takto vystupoval Stane Dolanc. Aniž bychom se pokoušeli o jednostranné přeceňování jeho pozic, vlivu i politických kvalit v rámci post-titovské garnitury, je jisté na místě zmínit, že tento zkušený a často opravdu až pronikavě uvažující funkcionář ze Slovinska hodnotil aktuální poměry v zemi tváří v tvář očividnému propadu. Už v listopadu 1980 Dolanc (pravděpodobně jako první takto otevřeně a pregnantně) konstatoval, že se země evidentně nachází v ekonomické krizi, i když ani on nechtěl připustit,

⁴²⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/301, přepis stenografického záznamu z 80. schůze předsednictva ÚV SKJ z 17. 2. 1981, diskusní příspěvek V. Srzentiće, l. 173.

⁴²⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek H. Pozderace, l. 61.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/301, podkladový materiál k 80. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 17. 2. 1981 – *Informace o připomínkách [zaslaných] v druhé polovině roku 1980, které se vztahují na realizaci stabilizačních opatření a celkovou politickou situaci v zemi*, s. 1–2, 7. Počet stížností z řad členů SKJ vzrostl indikativně právě v období po Titově smrti (z průměrných 150 měsíčně na 280). Příznačné také bylo, že se objevil vyšší počet anonymních dopisů. Tamtéž, s. 1.

že by se jednalo o *klasickou* krizi hospodářského systému. Tu sice stále ještě nedoprovázela i společenská krize, podle něj ale bylo nutné očekávat brzký zvrat i v této oblasti.⁴³⁰ O pouhý čtvrt rok později Dolanc tento svůj názor poněkud rozvedl, přičemž své spolustraníky bez okolků varoval, že se Jugoslávie právě dostala do situace, které od svého zrodu jako socialistického státu dosud nečelila. Podle Dolance se totiž kvapem blížil čas, kdy v zemi vypukne sociální konflikt stavějící proti sebe reprezentanty režimu na straně jedné a pracující třídu na straně druhé. Poprvé v dějinách socialistické epochy tak nebudou mít vnitřní střety charakter ideologického boje. Vládnoucí elita měla podle něj náhle přijít o svou hlavní výhodu, protože by se už nemohla spoléhat na to, že *nepřátelské skupiny* neměly oporu v řadách pracujících. Nyní ovšem budou Titovi dědici přímo konfrontováni s nevolí těch, kteří podle všech ideologických frází měli být skutečnými nositeli moci v jugoslávské společnosti.⁴³¹ Ohlédneme-li od tradičního marxistického schématu a dosadíme-li za pracující třídu jugoslávskou společnost jako takovou, ukázala se Dolancova burčující slova i tentokrát jako velmi prozíravá.

Bez tohoto širšího kontextu, v němž se jugoslávská politická elita nacházela počátkem roku 1981, nelze pochopit ani její reakci na následné nepokoje v Kosovu, které zachvátily oblast během března a dubna. Masové demonstrace, které po několik týdnů paralyzovaly život v tomto regionu, totiž představovaly pro mnohé funkcionáře zcela jasný důkaz, že předtucha nedobré politické situace v zemi se ukázala jako naprosto oprávněná. Kosovská krize v sobě skrývala několik vzájemně se proplétajících rovin. My zaměříme pozornost především na to, jakým způsobem ji post-titovská garnitura vnímala nejen jako ohrožení stability a pořádku zemi, ale i jako otevřený útok na legitimitu moci, kterou jako Titovi nástupci reprezentovali.

Kontrarevoluce

Vpodvečer 11. března 1981 došlo k prostorách menzy přištinské univerzity, jejímiž posluchači byli v drtivé většině studenti albánské národnosti, k incidentu, o jehož pozadí, ale i přesném průběhu máme dodnes jen kusé údaje. Podle informací, které měli později k dispozici čelní jugoslávští politici, vše začalo tím, že jeden ze studentů čekající v dlouhé frontě na výdej jídla vztekle odhodil táč, čímž dal průchod rozmrzlosti nejen z přespříliš pomalé práce místního personálu, ale především z kvality stravy a celkového chodu menzy. Záhy se k němu

⁴³⁰ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/292, přepis stenografického záznamu z 71. schůze předsednictva ÚV SKJ konaného dne 12. 11. 1980, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 62.

⁴³¹ AJ, f. 507-SKJ-SKJ, III/301, přepis stenografického záznamu z 80. schůze předsednictva ÚV SKJ z 17. 2. 1981, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 184.

připojili i další studenti, jež se pustili do demolice vybavení v jídelně. Zatímco v centru Prištiny se postupně shromáždilo několik stovek studentů, přivolané policejní jednotky znemožnily jejich kolegům z univerzitního kampusu, aby se k nim připojili a zhruba dvou tisícovkám z nich zablokovaly průchod od budovy menzy. To ovšem nezabránilo výtržnostem ve městě, během nichž protestující vysklili několik oken automobilů a jednoho autobusu. Zde bylo také možné zaznamenat hesla prvních protestů – „Žádáme lepší podmínky“, „Někdo v křesle, někdo bez chleba“ či „Chceme činy, nikoliv slova“. Rovněž ale zazněl požadavek, aby byli propuštěni studenti údajně zadrženi ihned po vypuknutí nepokojů. Demonstranti odmítali hovořit jak s politickými funkcionáři, tak s představiteli univerzity i vyučujícími. Nezdráhali se ovšem pustit se do potyček s policisty, z nichž bylo 16 lehce zraněno, jeden příslušník bezpečnostních složek byl ovšem zasažen i výstřelem z revolveru. Zranění ovšem neunikli ani dva náhodní kolemjdoucí. Patová situace nakonec vedla ze strany policie k použití slzného plynu, čímž se zhruba dvě hodiny po půlnoci podařilo demonstrace konečně rozehnat.⁴³²

Už následující den se událostmi v Prištině zabývala Svazová rada pro ochranu ústavního pořádku. Tento orgán, zřízený počátkem sedmdesátých let v rámci Prezídia SFRJ, sice neměl rozhodovací pravomoci, jeho stanoviska ale byla – zvláště nyní, v post-titovském období – velmi důležitým indikátorem pro posuzování aktuální bezpečnostní situace v zemi. Jistě k tomu přispíval i fakt, že od roku 1978 stál v jeho čele Vladimir Bakarić, jenž jako poslední z Titových nejbližších spolupracovníků zaujímal v galerii jeho nástupců bezesporu výjimečné postavení.⁴³³ Počátkem osmdesátých let se Bakarić, pobývajíc většinu času v Záhřebu, sice jen zřídka účastnil bělehradských jednání Rady (stejně jako schůzí dalších grémií), jeho autorita ovšem byla stále více než zřejmá.

Ačkoliv Bakarić na zmíněném zasedání Rady z 12. března 1981 opět chyběl, ostatní členové⁴³⁴ se i bez jeho přítomnosti nezdráhali s ohledem na protesty v Prištině poukázat na

⁴³² Vycházíme zde z interní dokumentace, která byla vypracována příslušnou službou Prezídia SFRJ pro potřeby jugoslávského vedení. Bez ohledu na to, že reálný průběh protestů z 11. března 1981 mohl vypadat jinak, pro náš výklad je důležitá ta verze událostí, se kterou pracovali tehdejší příslušníci nejvyšších mocenských grémií. Zda tedy celá akce propukla spontánně či probíhala podle předem připraveného scénáře, je v tomto kontextu prozatím nepodstatné. O některých těchto souvislostech se ale zmíníme v další části výkladu. Srov. AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k 14. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 17. 4. 1981 – *Chronologie kontrarevolučních událostí v SAO Kosovo*, s. 1–2. Ke komplexnějšímu výkladu těchto událostí srov. P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje*, s. 181 an.

⁴³³ Srov. D. MUJADŽEVIĆ, *Bakarić*, s. 330 an.

⁴³⁴ Jednalo se o členy Prezídia SFRJ Lazar Koliševski a Vidoje Žarković, federálního premiéra Veselina Đuranoviće, ministra obrany Nikolu Ljubičiće, šéfa diplomacie Josipa Vrhovec a Stane Dolance. Na schůzi byl přizván i náměstek svazového ministra vnitra Dimitrije Krajgher, jenž přítomně informoval o aktuální situaci v regionu.

některé související nejasnosti i hrozby. Zatím nerozporovali ani nekritizovali postup kosovského vedení, jež mezitím odsoudilo metody demonstrantů a avizovalo jejich brzkou *politickou kvalifikaci*. Členové Rady ovšem odmítli akceptovat, že protesty měly v první řadě sociální charakter, tedy že byly primárně motivovány nespokojeností s úrovní stravování a ubytování ve studentském centru. Poukazovali přitom na skutečnost, že v uplynulých dvou letech nedošlo v této oblasti k žádnému zdražování, přičemž studenti odkázaní na soukromé ubytování museli podle jejich názoru čelit daleko většímu nepohodlí. Správně také poukázali, že řadu podobných neduhů lze nalézt i v dalších univerzitních městečkách po celé Jugoslávii. Převážně sociálně orientovaná hesla a slogany, které bylo možné zaregistrovat v průběhu protestů pak označili za důkaz promyšlené taktiky, jež má získat širší podporu pro případné další demonstrace. Členové Rady se navíc přímo odkazovali na zjištění bezpečnostních služeb varujících před tím, že „v Kosovu se k něčemu schyluje“. Věděli také, že před více jak týdnem bylo v tomto duchu informováno i nejvyšší státní i stranické vedení země, a to přímo ze strany federálního ministra vnitra Franji Herljeviće. Ani on však tehdy nedisponoval konkrétními důkazy, že se erupce nespokojenosti objeví právě v podobě studentských demonstrací v Prištině. Podle členů Rady ale bylo znepokojivé, že tyto náznaky neregistrovaly především samotné kosovské orgány. I proto od nich už v této chvíli žádali, aby celou věc náležitě prošetřily a získané údaje zprostředkovaly vládnoucím elitám ostatních jugoslávských republik a Vojvodiny. Bez ohledu na výsledky takového rozboru byli účastníci této schůzky přesvědčeni, že se celou akcí pokusily zneužít *nepřátelské síly*, a že tedy primárně nešlo o spontánní projev sociální frustrace prištinských studentů. Toto konstatování se přitom podle jejich mínění mělo objevit i v příslušném sdělení určeném veřejnosti.⁴³⁵

Ačkoliv podle prvních odhadů nic nenaznačovalo tomu, že by se demonstrace z 11. března měly opakovat,⁴³⁶ opak byl pravdou. Během následujících dvou týdnů kosovská policie mobilizovala rezervní síly a zahájila příslušné vyšetřování, které mělo odhalit pozadí studentských protestů. M. Bakalli však na zasedání předsednictva ÚV SKJ z 24. března své spolustraníky i nadále skálopevně ujišťoval, že nepokoje měly v první řadě sociální charakter, neobjevila se během nich politicky nepřátelská hesla a jako akce vedoucí k narušení pořádku se dočkaly jednoznačného odsouzení, a to nejen ze strany stranických organizací, ale i mezi albánskou populací. Sice přiznával, že mezi 150 studenty, u nichž se předpokládalo, že mohou být organizátory první vlny demonstrací, se nacházely i osoby sledované úřady kvůli

⁴³⁵ AJ, f. 803-PSFRJ, zápis z 12. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 12. 3. 1981, s. 1–4.

⁴³⁶ Takto se před členy Rady vyjádřil Herljevićův náměstek D. Krajgher, který disponoval aktuálními informacemi, že v ulicích Prištiny vládne v ranních hodinách 12. března klid a pořádek. Tamtéž, s. 1.

nepřátelské činnosti, na celkovém charakteru událostí z 11. března to ale prý nic neměnilo. Jestli se výbuch nespokojenosti stal předmětem zneužití ze strany vnitřního i vnějšího nepřítele, bylo podle Bakalliho nutné nejprve vyšetřit. Pokud už měl uvést slabiny, jež se projevíly během prištinských nepokojů, byla prý neodpovídající úroveň *politické práce*, tedy nedostatečná akceschopnost stranických orgánů či systému všelidové obrany a sebeochrany – ovšem nikoliv v Kosovu či Prištině, ale přímo na univerzitě.⁴³⁷ Bakalliho interpretace se tak v mnoha bodech zásadně rozcházela s tím, co bylo konstatováno na zmíněném zasedání rady na ochranu ústavního pořádku, hlavně s ohledem na motivy studentských nepokojů.

Zprvu se zdálo, že Bakalliho slova nejsou jen pokusem o obhajobu vlastního postupu a ujištěním svazového centra, že situaci v oblasti drží pevně pod kontrolou. Už několik dní po protestech z 11. března sice došlo k *provokacím*, zdálo se však, že jedná o jakýsi rebelantský dozvuk prištinských událostí – na budově zdravotnického střediska v Prištině se objevily nápisy oslavující Envera Hodžu a hanobící naopak osobnost J. B. Tita, v Prizrenu pak byly odhaleny písemnosti a pohlednice s podobnými motivy.⁴³⁸ Ve středu 25. března ovšem vtrhla v Prizrenu skupina více jak dvaceti studentů do budov místní zdravotní a vyšší pedagogické školy a vyzvali své kolegy, aby se připojili k nové vlně protestů. Když se svým apelem neuspěli, odebrali se do centra města, kde ve víru demonstrací způsobili nemalé škody na majetku. Jeden zasahující policista byl při potyčkách zraněn. Z tohoto incidentu už bylo možné usuzovat, že nepokoje nejsou jen záležitostí Prištiny a neomezují se jen na posluchače tamější univerzity. Ti se ovšem ve stejný den, kdy došlo k incidentu v Prizrenu, znovu aktivizovali – zhruba dvacítko z nich vtrhla do jedné z budov studentského centra a správcům kolejí vyhrožovali, že se na místě zabarikádují a znovu se budou dožadovat zlepšení podmínek ubytování a stravování.⁴³⁹

Události v Prizrenu a Prištině sice s ohledem na počty účastníků zatím nepředstavovaly větší bezpečnostní hrozbu, prozrazovaly však mnohé o charakteru šířícího se protestního hnutí. Když pak v hlavním městě Kosova došlo 26. března k dalšímu shromáždění protestujících studentů, jejichž počet se už blížil tisícovce a poprvé bylo možné zcela jednoznačně identifikovat hesla a slogany s politickým podtextem („Chceme republiku“, „Jsme Albánci, nikoliv Jugoslávci“, „Sjednocení albánských oblastí“ apod.), začala se situace velmi náhle drammatizovat. Zasahujícím policistům se i tentokrát podařilo (za použití slzného plynu) udržet

⁴³⁷ AJ, f.507-SKJ, III/304, přepis stenografického záznamu z 83. schůze předsednictva ÚV SKJ z 24. 3. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 123–128.

⁴³⁸ AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k 14. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 17. 4. 1981 – *Chronologie kontrarevolučních událostí v SAO Kosovo*, s. 3.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 3–4.

situaci pod kontrolou a nedovolit demonstrantům, aby se z univerzitního kampusu přesunuli do centra Prištiny, vzájemné potyčky si ale vyžádaly desítky zraněných a studenti se i po usilovném rozhánění dokázali opětovně shlukovat do většího davu.⁴⁴⁰

Kosovské vedení v čele s Mahmutem Bakallim se náhle ocitlo v krajně obtížné situaci. Nejnovější vývoj událostí totiž dával za pravdu nepříliš optimistickému hodnocení, které před dvěma týdny zaznělo na půdě rady na ochranu ústavního pořádku. Kosovské vedení sice muselo v tuto chvíli přiznat, že demonstrace byly projevem nepřátelské činnosti namířené proti stabilitě SFRJ. V žádném případě ale nechtělo připustit, že by nacionalistická hesla zároveň odrážela skutečné rozpoložení a preference většiny albánské populace. Stejně tak se ani náznakem nezmínilo o případném politickém pochybení z vlastní strany.⁴⁴¹ Už v tuto chvíli si však Bakallihovo skupina musela velmi dobře uvědomovat, že se k jejím krokům, stejně jako k celkovému dění v oblasti, upírají zraky funkcionářů ze svazového centra. Ačkoliv jedním z axiomů jugoslávské politické praxe bylo, že za situaci v jednotlivých republikách nesou odpovědnost především tamější vládnoucí garnitury, koncem března 1981 se schylovalo k tomu, že toto jinak striktně dodržované pravidlo nebude možné aplikovat beze zbytku. Jeho litera navíc měla úplně poprvé projít ostrou zkouškou v nových okolnostech fungování mocenského centra, kdy zde chyběl Tito jako onen nejvyšší a nesporný arbitr. Bakalli přitom tehdy postupoval zcela podle ustáleného schématu, aplikovaného i dalšími jugoslávskými politiky – výbušnost nenadálých událostí se snažil marginalizovat, některé okolnosti i zatajovat. Své kolegy však chtěl hlavně přesvědčit, že má situaci plně pod kontrolou.

V momentu, kdy se Bakalli 31. března účastnil dalšího zasedání nejvyššího jugoslávského stranického grémia, si už ale byl velmi dobře vědom toho, že vzhledem k nejnovějším událostem v Prištině a Prizrenu nemůže vystupovat a argumentovat tak, jak to činil před pouhým týdnem. Předchozí den totiž došlo v Obilići, jednom z mála průmyslových center Kosova vzdáleného zhruba deset kilometrů od Prištiny, k incidentu, jenž naznačoval, že nepokoje s největší pravděpodobností nebudou omezeny jen na studentské prostředí. Skupina asi 15 středoškoláků provolávala cestou domů z výuky protirežimní hesla. Na zásah policie ovšem nereagovali kvapným rozchodem, ale naopak hledali útočiště mezi dělníky místního stavebního podniku *Ramiz Sadiku*. Ti protestující mládež skutečně přijali pod svou ochranu a od policie žádali, aby okamžitě ukončila zásah. Ačkoliv se situaci podařilo nakonec vyřešit

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 4–5.

⁴⁴¹ AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k 14. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 17. 4. 1981 – *Informace o studentských demonstracích 26. března 1981 v Prištině*. Text byl vypracován předsednictvem SK Kosova a byl adresován příslušným svazovým orgánům.

dohodou mezi dělníky a lokálními funkcionáři a všichni přítomní se začali rozcházet do svých domovů, sounáležitost mezi protestujícími studenty a *pracující třídou* byla pro kosovské i jugoslávské vedení jistě znepokojivým signálem.⁴⁴²

Na rozdíl od svých předchozích prohlášení, která zazněla na půdě předsednictva ÚV SKJ, označil Bakalli poslední vlnu protestů už za promyšlené a dobře organizované akce nepřítelů. Nově se také vymezil vůči snaze přisuzovat protestům nějaké relevantní sociální či ekonomické motivy (aniž by dodal, že sám tuto tezi ještě před týdnem poměrně vehementně obhajoval). Svým spolustraníkům ovšem musel sdělit, že ačkoliv aktuálně probíhá intenzivní vyšetřování, s nímž kosovským bezpečnostním orgánům pomáhá i skupina expertů ze svazového ministerstva vnitra, nepodařilo se odhalit centrum protirežimních aktivit, pouze jejich vykonavatele. Bez ohledu na to ale Bakalli znovu zdůraznil, že nepřátelská akce v žádném případě neodrážela skutečný postoj albánského obyvatelstva vůči jugoslávskému státu a zdejšímu systému, jenž zůstává i navzdory těmto událostem nadále pozitivní. Bakalli tak jednoznačně odmítal, že by studentská rebelie odhalovala závažnější trhliny v loajalitě albánské populace vůči stávajícímu řádu. Odkazoval se přitom na poklidný a více než důstojný průběh ceremoniálu *Štafety mládeže* v hlavním městě oblasti. Tato velkolepá akce, mající sloužit jako připomínka Titových narozenin, se totiž navzdory právě probíhajícím demonstracím posluchačů prištinské univerzity odehrála bez jakýchkoliv závažnějších incidentů. To podle Bakalliho vypovídalo o náladách mezi kosovskými Albánci, a tedy i jejich projugoslávské a titoistické orientaci, daleko více než excesy nepřátelských skupin. Pozitivně také kvitoval fakt, že se k protestům zatím nepřipojili dělníci, středoškolští pedagogové či větší část inteligence. Varoval však, že aktuální hospodářské neduhy mohou i v řadách pracujících vést k tomu, že jejich jinak oprávněná nespokojenost se současnými socioekonomickými poměry bude zneužita nepřáteli režimu. V tomto duchu se také snažil varovat před případným nárůstem protialbánského rozpoložení v dalších částech země, které by mohlo výrazně přispět nejen k narušení mezietnických vztahů, ale také dále destabilizovat situaci v kosovském regionu.⁴⁴³

Bakalliho souhrnné hodnocení aktuální situace bylo ostatními jugoslávskými předáky víceméně akceptováno, i když se na rozdíl od předchozího týdne rozpoutala daleko rozsáhlejší debata o příčinách a možných konsekvencích kosovských nepokojů. A právě zde zazněly názory, jež některé Bakalliho teze rozporovaly, respektive jim přisuzovaly jiné pozadí. Svazový

⁴⁴² AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k 14. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 17. 4. 1981 – *Chronologie kontrarevolučních událostí v SAO Kosovo*, s. 7.

⁴⁴³ AJ, f. 507-SKJ, III/305, přepis stenografického záznamu z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 2–12.

ministr obrany Nikola Ljubičić i makedonský zástupce Angel Čemerski se například zdráhali přijmout Bakalliho plošné a poměrně optimistické tvrzení, že pracující třída je vůči probíhajícím protestním bouřím veskrze imunní.⁴⁴⁴ Makedonský funkcionář Lazar Mojsov, který dle pravidel rotace aktuálně předsedal nejvyššímu stranickému grémiu v zemi, pak žádal jednoznačnou politickou kvalifikaci kosovských událostí, jež by odhalila, kdo za celou protestní akci konkrétně stojí a komu by připadl profit z jejího úspěchu (velmocem, sousední Albánii apod.). Mojsov ale především vyzdvihl nutnost co nejrychlejší stabilizace poměrů v regionu, přičemž upozornil, že ačkoliv kosovské orgány už takřka tři týdny vyvíjely náležitou aktivitu a udržovaly pohotovost, nedařilo se stále situaci trvale uklidnit.⁴⁴⁵ Na tomto místě dodejme, že jak Čemerski, tak Mojsov jako funkcionáři pocházející z Makedonie měli s projevy albánského nacionalismu a jejich dopady na úroveň mezietnických vztahů jistě řadu vlastních politických zkušeností.

O skutečný poprask se ale během schůze postaral S. Dolanc. Pětapadesátiletý politik slovinského původu totiž upozornil, že až dnes Bakalli ostatním soudruhům sdělil skutečný stav věcí, čímž v podstatě zpochybnil důvěryhodnost předchozích informací, které předkládalo kosovské vedení, respektive sám Bakalli. V souvislosti s tím je Dolanc vyzval k daleko větší sebekritice a pečlivému rozboru dosavadního postupu. Ačkoliv je prý za události v Kosovu odpovědné celé jugoslávské vedení, protože všichni nesou odpovědnost za osud společného státu, soudruzi v čele s Bakalim by měli vědět, jaký je přímo jejich podíl za vzniklou situaci v regionu. Bez okolků rovněž poukázal na fakt, že se ke svazovým funkcionářům dostávali různé, svým charakterem až protichůdné informace o průběhu a rozsahu nepokojů. Diametrálně se rozcházely v odhadu, jaký byl alespoň rámcový počtech demonstrantů. Neshodovaly se údajně ani v tom, zda protestující studenti skandovali pouze sociálně motivovaná hesla či se odhodlali využít i daleko radikálnější politické slogany, a tak „mám přeci jen dojem, že nedostáváme skutečný obraz situace,“ shrnul Dolanc své podezření. O těchto nesrovnalostech se prý přesvědčil na vlastní kůži. Bakalli před ním během osobního setkání vyvracel, že by se v rámci předchozích protestů (tedy před 26. březnem) objevila nepřátelská hesla s politickým obsahem. Ve stejné době ale probíhal i rozhovor předsedy kosovského předsednictva Džavid Nimani se šéfem srbských komunistů Tihomirem Vlaškalićem, v němž se o použitých politických sloganech prý hovořilo zcela bez okolků.⁴⁴⁶ Dolanc tím nejen relativizoval komunikaci kosovského vedení jako celku, ale navíc vzbuzoval podezření, že v rámci Bakalliho

⁴⁴⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek N. Ljubičiće, l. 17 a A. Čemerského, l. 23.

⁴⁴⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek L. Mojsova, l. 19–20.

⁴⁴⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 24–27, 30.

skupiny nemusí panovat jednota, což se tváří v tvář opakovaným protestům mohlo ukázat jako zcela fatální.

Na Dolancův projev nešetřící kritikou, zpochybňováním i oprávněným znepokojením reagoval Bakalli víc než podrážděně. Odpovědnost kosovského vedení prý bude předmětem rozprav i poctivé sebekritiky, ale až poté, co se podaří celou situaci úspěšně zvládnout. Kategoricky pak odmítl i sebemenší náznaky toho, že by v rámci vládnoucí garnitury zavládla neshoda či že by její příslušníci postupovali nekoordinovaně či dokonce záměrně netransparentně. Dolancovu poznámku proto vnímal nejen jako atak na politiku kosovské mocenské špičky, ale i jako nehorázný pokus o to, aby se v jejich řadách odstartovala *diferenciace*, tedy personální obměna či jakási čistka. „Dělat diferenciaci mezi kádry je očividně jeho styl. V Kosovu s tím ale neuspěješ, soudruhu Dolanci, to ti mohu jako komunista čestně odpřisáhnout,“ prohlásil viditelně rozčilený Bakalli.⁴⁴⁷ Dolanc následně popřel, že by i v náznaku usiloval o štěpení v řadách kosovských komunistů a poněkud mírnil svá slova o přímé odpovědnosti Bakalliho skupiny. Bylo však zřejmé, že už několik týdnů trvající protesty vnášely do řad jugoslávské vládnoucí nomenklatury nervozitu, nejistotu i otevřeně konfliktní situace.

Z hlediska post-titovského mocenského uspořádání i aplikované politické praxe stojí za zmínku ještě jedna rovina této slovní přestřelky mezi Dolancem a Bakallim. Slovinský straník totiž hned v úvodu svého vystoupení připomněl, že na celou řadu slabostí, potenciálních problémů i otevřených hrozeb dřímajících v kosovské společnosti, upozornil vedení oblasti už před takřka čtyřmi roky E. Kardelj. Dolanc přitom uvedl, že někdejší druhý muž jugoslávského režimu nešetřil v rozhovoru s Bakallim kritikou a použil dokonce i některé razantnější formulace, když se snažil zdůraznit závažnost hospodářských neduhů, zaostalosti venkova, neefektivních investic, ale i překotného rozvoje příštinské univerzity. I tyto Dolancovy výtky však Bakalli odmítl – rozhovor s Kardeljem na toto téma sice opravdu proběhl, v následné diskusi se ale údajně podařilo uvést řadu věcí na pravou míru a dojít ke vzájemné shodě. Kosovské vedení se tedy nedopustilo žádného vědomého ignorování rad zasloužilého teoretika jugoslávského socialismu. Dolancův pokus o to, aby své argumenty opřel o autoritu zesnulého Kardelje, jenž byl vedle Tita považován za nejdůležitějšího domácího politika a nezpochybnitelného teoretika samosprávného socialismu, tak hned zkraje narazil na Bakalliho odpor.⁴⁴⁸ Tato epizoda však názorně ukazovala, že pro členy post-titovského vedení budou

⁴⁴⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek M Bakalliho, l. 31–36.

⁴⁴⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 24 a M. Bakalliho, l. 31–32.

výroky a projevy této dvojice zesnulých předáků představovat nejen působivou myšlenkovou oporu pro vlastní vystoupení, ale i velmi účinnou zbraň při vzájemných nedorozuměních a sporech.

Většina jugoslávských předáků se obávala, že protesty v Kosovu budou v následujících dnech ještě gradovat. Události prvních dubnových dnů jim v tom dávaly zcela za pravdu. V Prištině se tentokrát do demonstrací nezapojili jen vysokoškolští studenti, ale i středoškoláci a dokonce i dělníci. Zvláště v řadách mládeže bylo patrné, že s přibývajícými dny a týdny nepokojů narůstá jejich sebevědomí, akceschopnost i radikalismus. Policejní jednotky – tentokrát posílené o příslušníky z dalších jugoslávských republik a Vojvodiny – se nyní samy stávaly terčem útoků. Účastníky nepokojů, jejichž počet s největší pravděpodobností už dávno přesáhl hranici deseti tisíc, už nebylo možné izolovat jen v jedné z částí kosovské metropole. Podle prvotních zpráv navíc ve městě docházelo i k incidentům, které zvěstovaly hrozbu mezietnických střetů. Tři sta dělníků srbského stavebního podniku *Kablar* bylo obklíčeno asi tisícovkou zaměstnanců prištinského podniku *Ramiz Sadiku*. Albánští dělníci přitom měli žádat, aby Srbové okamžitě opustili region, což 16 z nich následně skutečně udělalo, evidentně z obav o vlastní bezpečnost. Nepokoje probíhající ve dnech 1. a 2. dubna, jež jsou považovány za vrchol bouřlivého kosovského jara 1981, se ale ani zdaleka neomezily na území hlavního města a jeho bezprostředního okolí. Demonstranti vyšli do ulic i v Podujevu, Kosovské Mitrovici, Uroševci či Vučitrnu. I tam se do nepokojů aktivně zapojili dělníci, což byla pro jugoslávskou mocenskou špičku mimořádně alarmující skutečnost. Stejně jako v Prištině zasáhla i v těchto oblastech proti demonstrantům policie, většinou za použití slzného plynu. Materiální škody byly značné a nezahrnovaly jen rozbité výlohy či okna automobilů, ale i zničená policejní vozidla, zapálená auta a dokonce i požár jednoho domu, z něhož se prý střílelo na protestující dav.⁴⁴⁹

Dramaticky se zhoršující situace přiměla jugoslávské vedení, aby veškerou svou pozornost i energii upřelo takřka výlučně na dění v kosovském regionu. Narychlo bylo svoláno zasedání už zmiňované rady pro ochranu ústavního pořádku, které se 2. dubna zcela výjimečně konalo v Záhřebu. Důvod takového postupu byl zcela zřejmý a zároveň odrážel, nakolik jugoslávská vládnoucí garnitura vnímala závažnost probíhajících bouří. Schůze v chorvatské metropoli totiž měla umožnit nemocnému a opakovaně absentujícímu Vladimíru Bakarićovi, aby osobně zasáhl do rozprav o dalším postupu. Svými zkušenostmi, uznávanou autoritou i

⁴⁴⁹ AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k 14. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 17. 4. 1981 – *Chronologie kontrarevolučních událostí v SAO Kosovo*, s. 9–12.

nemalým vlivem, s nimiž jasně vyčníval nad ostatní příslušníky post-titovské mocenské garnitury, měl zároveň i posvětit řešení celého problému. Členové Rady svazovým orgánům jednoznačně doporučili, aby Prezídium SFRJ vyhlásilo výjimečný stav, a to na území celého Kosova, nikoliv jen v Prištině. Zcela jednoznačně se také shodli na tom, že Bakalliho skupina nedokázala včas a reálně odhadnout závažnost situace, stejně jako odhalit skutečné příčiny prvotních protestů. Náhlou eskalaci poměrů v regionu označili za akt *kontrarevoluce*, čímž probíhající událostem vtiskli velmi závažnou, ideologicky naprosto jednoznačnou charakteristiku. Její potlačení však i nadále ponechávali v gesci kosovských orgánů. Trvali ovšem na tom, že bezpečnostní zásah má koordinovat nikoliv M. Bakalli jako šéf stranické organizace, ale „zkušenější“ D. Nimani jako předseda oblastního předsednictva, čímž dali v podstatě najevo, že kosovského stranického předáka považují za hlavního viníka současné krize.⁴⁵⁰

Ačkoliv Rada schválila řadu doporučení, konečné rozhodnutí leželo na bedrech celojugoslávského vedení. To se muselo v rádech hodin rozhodnout, jakým způsobem potlačit demonstrace. Bylo přitom jasné, že musí dojít k daleko razantnější odpovědi na šířící se vlnu demonstrací. Stejně tak ale bylo nutné postupovat rozvážně, aby energický zásah nespustil další výbuch odporu v řadách albánské populace. Vzhledem k velmi napjaté a nepřehledné bezpečnostní situaci se však jako hlavní imperativ jevílo to, aby v ulicích Prištiny a dalších měst a obcí nedošlo ke krveprolití. To by totiž v konečném důsledku mohlo vést nejen k eskalaci násilí a ozbrojené vzpoury, ale především k fatálnímu odcizení většinové albánské populace vůči jugoslávskému systému.

Na společném zasedání Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ, které se konalo 2. dubna, tedy zrovna v době, kdy nepokoje dosahovaly kulminačního bodu, se debata vedla o několika rovinách dalšího postupu. V první řadě zde ležela otázka vyhlášení výjimečného stavu, o čemž mohla dle ústavy rozhodnout pouze kolektivní hlava státu, tedy federální prezídium. Poprvé od Titovy smrti tak jeho nástupci čelili situaci, kdy bylo nutné aplikovat krizový scénář, jenž měl otestovat schopnost systému čelit podobným výzvám. Zároveň se však jednalo i o dosud nejtěžší zkoušku pro samotné příslušníky vládnoucí nomenklatury, kteří měli v duchu své titoistické orientace dokázat, že jsou nejen věrnými následovníky odkazu zesnulého vůdce, ale také odhodlanými obránci jeho díla. S doporučením, aby byl v celém Kosovu vyhlášen výjimečný stav, se proto na zmíněném zasedání nejvyššího vedení identifikovala drtivá většina přítomných.

⁴⁵⁰ AJ, f. 803-PSFRJ, zápis z 13. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 2. 4. 1981, s. 1–4.

Jen F. Hodža, který zastupoval Kosovo v obou těchto grémiích, se na poslední chvíli pokusil své spolustraníky přesvědčit, aby vyčkali na aktuální informace, se kterými je měl brzy obeznámit svazový ministr vnitra Franjo Herljević, nacházející se v tomto momentu přímo v Kosovu. Hodža se sice nijak nestavěl proti samotnému záměru, argumentoval ale tím, že skutečně krizová situace panuje sotva ve třetině kosovských regionů, zatímco v dalších částech je i přes aktuálně nevyzpytatelné okolnosti vcelku klid.⁴⁵¹ Je otázkou, co tohoto dlouholetého funkcionáře albánského původu primárně motivovalo k tomu, aby se v takto napjatých poměrech odvážil brzdit navrhovaný, v daných okolnostech více než logický postup. Zda se obával, že by zavedení výjimečného stavu v celé oblasti vedlo k dalšímu vyostření poměrů a atmosféry nebo se dokonce strachoval, že by se v takových okolnostech mohl zásadně omezit manévrovací prostor kosovských orgánů, je stěží možné určit. U svých kolegů každopádně narazil na nepochopení. „Toho zahrávání si už bylo dost,“ prohlásil P. Stambolić. Směrem k Hodžovi pak podotknul, že ani v ranních hodinách se situace v oblastech mimo Prištinu nedala označit za vyložené krizovou, ale že se poměry takřka každou minutou dramaticky mění, takže je nutné zasáhnout co nejdůrazněji.⁴⁵² Jugoslávské vedení nakonec přijalo rozhodnutí, že v Prištině bude vyhlášen *výjimečný stav*, zatímco území celé oblasti bude nastolen o něco mírnější režim *krizové situace*.

Kosovské události postavily jugoslávské vedení rovněž před problém, jak z pozice federálního centra jednat v takto dramatických okolnostech s Bakallihou skupinou. Kosovské vedení, respektive jeho stranického šéfa, svírala počátkem dubna 1981 stále těsnější obruč nedůvěry, která se projevovala mimo jiné tím, že členové jugoslávského vedení neskrývali nepochopení i vyložený nesouhlas s počínáním prištinské garnitury tváří v tvář *kontrarevoluci*. Předmětem kritiky se tak stal fakt, že v oblasti dosud stále nedošlo k mobilizaci systému ONO a DSZ,⁴⁵³ jež by umožnila nasadit proti demonstrantům vedle policejních jednotek i skupiny straníků a dalších, pro tyto situace zvláště školených osob.⁴⁵⁴ S. Dolanc, který se profiloval jako jeden z nejdůslednějších kritiků Bakallihy skupiny, se pak v této souvislosti pozastavil i nad tím, proč nejvyšší kosovští předáci otálejí s ofenzivní politickou akcí a neustále se dožadují posvěcení (a instrukcí) ze svazového centra, čímž starost o obnovení pořádku nechávají na

⁴⁵¹ AJ, f. 507-SKJ, III/306, přepis stenografického záznamu z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 29–30.

⁴⁵² Tamtéž, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 30.

⁴⁵³ Zopakujme, že se jednalo o systém všennárodní obrany (*Opštenarodna obrana* – ONO) a společenské sebeochrany (*Društvena samozaštita* – DSZ), tedy o pilíře vojenské doktríny SFRJ, v níž se v případě krizových situací či ozbrojeného útoku počítalo se zapojením širší veřejnosti do obranných a preventivních akcí.

⁴⁵⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 33, 47.

bezpečnostních složkách.⁴⁵⁵ S nejrazantnějším hodnocením ale nakonec přišel federální ministr obrany N. Ljubičić, který bez přílišného zohledňování politických konsekvencí svého výroku prohlásil, že v tuto chvíli už zkrátka nelze spoléhat na to, že kosovské vedení je schopno celou situaci vyřešit vlastními silami, protože charakter událostí zcela přesáhnul jejich možnosti.⁴⁵⁶

Ačkoliv Ljubičić navrhnul, aby se do oblasti vypravila operativní skupina, v níž by zasedli i členové státního a stranického předsednictva,⁴⁵⁷ nemělo se jednat o uvalení jakési nucené správy z federálního centra, jakkoliv to uprostřed napjatých poměrů mohlo mít právě takovéto implikace. Ljubičić byl jistě v první řadě motivován snahou efektivně posílit systém rozhodování, jenž by vedl k co nejrychlejšímu nastolení pořádku v oblasti. Jako armádní představitel ovšem žádal, aby se v rámci ustanovené skupiny určil také příslušný *velitel*, tedy osoba zodpovědná za přijetí zásadních rozhodnutí, což aktuálně představovalo nejen použití střelných zbraní proti demonstrantům, ale i synchronizaci postupu s JNA. Takovýto přístup sice možná korespondoval se závažností aktuální situace, neodpovídal ale úzkostlivě střeženému principu *kolektivní práce* Titových nástupců. Ljubičićův návrh totiž předpokládal, že by se některému z členů vedení dostalo zvláštních pravomocí, aby přímo na místě rozhodoval o tom, co bylo jinak ve společné kompetenci členů nejvyšších grémií sídlících v Bělehradu. Volba by tak padla na *jednoho* z členů Prezídia SFRJ, protože právě do kompetenci tohoto orgánu spadala i otázka vrchního velení. Ačkoliv instituce kolektivní hlavy státu měla dle platných norem právo delegovat na některého ze svých členů zvláštní úkoly, ve zcela nevyzpytatelných kosovských bouřích by se takovýto krok jevil jako nešťastný, a to z více důvodů. Ještě citelněji by se oslabila důvěra v kompetence kosovského vedení, protože by se vytvářel dojem, že nad jeho postupem najednou bdí jakýsi komisař odebírající mu část jeho pravomocí. Podobný postup by navíc vedl i k oslabení přímého vlivu *kolektivních* orgánů federace sídlících v Bělehradu, které právě v takovýchto chvílích měly prokázat jednotu, kooperaci a schopnost efektivního postupu, a to především v takové oblasti jako bylo vrchní velitelství ozbrojených sil.⁴⁵⁸ Pod dojmem diskuse, v níž zaznívaly tyto poznámky a upozornění, nakonec Ljubičić svůj návrh (podle všeho nepříliš ochotně) stáhnul. Do oblasti se tak měla vypravit zvláštní skupina složená ze zástupců generálního štábu, svazového ministerstva vnitra a nejvyšších jugoslávských mocenských grémií. Aby nevznikl dojem, že se Bakalliho skupina tímto způsobem jakkoliv dispensuje, měli

⁴⁵⁵ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 45–46.

⁴⁵⁶ Tamtéž, diskusní příspěvek N. Ljubičiće, l. 56.

⁴⁵⁷ Tamtéž, l. 60.

⁴⁵⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 146–147, 155 a L. Koliševského, l. 155.

v tomto ad hoc zřízeném orgánu zasednout i zástupci kosovského vedení, stejně jako politici ze Srbska, jelikož Kosovo bylo jednou z jeho autonomních oblastí.⁴⁵⁹

V noci z 2. na 3. dubna 1981 nedokázala většina jugoslávských předáků ani v náznaku odhadnout, jakým směrem se bude ubírat další dění. Předchozí dvoudenní střety mezi policejními jednotkami a protestujícími, kterým v Prištině demonstrativně přihlížely jednotky JNA, však nakonec přinesly kýžený efekt a vedly alespoň k momentálnímu a relativnímu uklidnění. Podle oficiálních informací si nepokoje vyžádaly celkem devět obětí – sedm na straně protestujících, dvě pak z řad zasahujících policistů. V oblastech mimo Prištinu se sice i v následujících dnech objevila protestní shromáždění, jejich početnost a hlavně agresivita však už nedosahovaly předchozí úrovně.⁴⁶⁰ Kosovské vedení se ale pochopitelně obávalo, že se jedná jen o přechodný stav a že po dosavadních zkušenostech rozhodně není důvod k přílišnému optimismu. I tak ale projevovalo v porovnání s minulými týdny daleko větší víru ve vlastní schopnosti i akceschopnost bezpečnostních složek, což jim poprvé od 11. března dávalo pocit převahy nad nepřítelem.⁴⁶¹ Ruku v ruce se stabilizací poměrů v regionu, kdy se postupně obnovoval každodenní provoz a běžný život, se však nastolovala otázka, co všechno několikátýdenní protesty odhalily o aktuální jugoslávské realitě a jaké závěry z nich plynou nejen pro kosovskou mocenskou špičku, ale i pro celou skupinu Titových nástupců. Nastal tedy čas pro hloubkovou analýzu *kontrarevoluce*, k níž došlo jen necelý rok po odchodu otce zakladatele.

Bakalliho pád

Nepokoje, které se počátkem jara 1981 přehnaly Kosovem, představovaly pro vládnoucí post-titovskou elitu dosud nepoznanou výzvu. Jedna z vůbec nejvážnějších krizí v dějinách jugoslávského komunistického režimu v sobě totiž zahrnovala jak prvky masového protestního hnutí, tak hrozbu politické i společenské destabilizace. Tentokrát došlo k eskalaci situace v regionu, jenž byl považován nejen za periferii jugoslávského státu, ale zároveň i za jedno z ekonomicky, sociálně i bezpečnostně nejslabších míst v zemi.

Kosovo se už na podzim roku 1968 stalo dějištěm mohutných demonstrací. Pro jugoslávské vedení však byly – zvláště ve srovnání s problémy ve zbylých částech federace –

⁴⁵⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek L. Mojsova, l. 83, N. Ljubičice, l. 151 a C. Mijatoviće, l. 156.

⁴⁶⁰ Srov. P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje*, s. 196–197.

⁴⁶¹ AJ, f. 803-PSFRJ, prepis stenografického záznamu z 68. schůze Prezídia SFRJ z 5. 4. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 14.

jednoznačně druhořadou záležitostí.⁴⁶² Titova skupina byla daleko více zaměstnána studentskými bouřemi, které vypukly v Bělehradu pár měsíců před kosovskými protesty. Panovalo totiž podezření, že tyto nepokoje mohou přerůst v mnohem nevyzpytatelnější a svými důsledky i komplikovanější revoltu.⁴⁶³ Za daleko nejvyhrocenější pak jugoslávští komunisté považovali situaci v Chorvatsku, kde stávkou záhřebských vysokoškoláků kumuloval na sklonku roku 1971 nacionálně-reformní proces známý jako *maspok* či *chorvatské jaro*. Jeho následné potlačení – z obav před nástupem *kontrarevoluce* – vedlo k pádu zdejšího republikového vedení, následným čistkám i trestnímu stíhání řady aktérů.⁴⁶⁴ O další půlrok později se pak hrozba radikálního chorvatského nacionalismu zjevila i jako zásadní bezpečnostní problém. Koncem června 1972 musela armáda, policie a příslušníci teritoriální obrany zasáhnout v okolí hercegovského Bugojna proti ozbrojené skupině *Feniks*, která se zde pokusila vyvolat povstání proti Titovu režimu. Patnáct členů militantního Chorvatského revolučního bratrstva, pocházejících většinou z emigrantských řad v Austrálii, bylo zabito přímo v boji. Čtyři obžalovaní byli následně až na jednoho popraveni. Ve vzájemných srážkách, k nimž došlo v náročném terénu pohoří Raduša, přišlo o život i patnáct příslušníků ozbrojených a bezpečnostních sil.⁴⁶⁵ Aktivity chorvatských emigrantských skupin proto zůstávaly v hledáčku jugoslávských tajných služeb po celá sedmdesátá léta. Z jejich strany přitom nešlo jen o narušování činnosti jednotlivých organizací a nesmiřitelně vedenou propagandistickou kampaň. Jugoslávské úřady se věnovaly i přípravě atentátů na vybrané předáky emigrace, považované za hlasatele radikálních, neoustašovských myšlenek.⁴⁶⁶ To vše dokazovalo, že pozornost bělehradského centra se v rámci boje s *vnějším i vnitřním nepřítelem* upíná především na nacionální extrémismus u nejpočetnějších jugoslávských národů. Titovo vedení se tak i nadále drželo teze, že daleko palčivější a exponovanější hrozbou je napětí na chorvatsko-srbské relaci, než radikalismus v řadách národnostních menšin.

V prvním čtvrtletí roku 1981 se však post-titovské vedení náhle ocitlo v situaci, kdy se nacionalismem silně prodchnuté protesty objevily nikoliv u jednoho z konstitutivních jugoslávských národů, ale v řadách Albánců, tedy nejpočetnější nacionální minority žijící na území SFRJ. Ještě v průběhu intenzivních demonstrací, které zachvátily nejen Prištinu, ale

⁴⁶² Srov. J. PELIKÁN, *Novými cestami*, s. 334 an.

⁴⁶³ HRVOJE KLASIĆ, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012.

⁴⁶⁴ Srov. nejnověji ANTE BATOVIĆ, *The Croatian Spring: Nationalism, Repression and Foreign Policy under Tito*, London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney 2020.

⁴⁶⁵ Srov. hodnocení bugojnské akce v prostředí chorvatské emigrace: WOLFY KRAŠIĆ, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, Zagreb 2018, s. 313–329.

⁴⁶⁶ CHRISTIAN AXBOE NIELSEN, *Yugoslavia and Political Assassinations: the History and Legacy of Tito's Campaign Against the Emigrés*, London 2021.

prakticky všechna lidnatější sídla Kosova, museli příslušníci mocenské špičky bleskově přijímat klíčová rozhodnutí znemožňující další eskalaci situace. Zároveň ale byli nuceni se zcela vážně zamyslet nad tím, co bylo skutečnou příčinou nepokojů, jaký byl jejich charakter a jaké ponese následky. Pro politickou praxi i mocenskou konstelaci post-titovského období se ukazovalo jako velmi podstatné, jakým způsobem v Kosovu proběhne *diferenciace*. Ta následovala mezi čelními komunisty i dalšími odpovědnými činiteli vždy poté, co odezněly příznaky bezprostřední krize a nastal čas politického zúčtování. V případě kosovských událostí roku 1981 se však v dějinách jugoslávského socialistického režimu jednalo o první případ, kdy nad touto očistou už nebděl Josip Broz Tito.

Hlavní osten *diferenciace* byl namířen proti předsedovi SK Kosova M. Bakallimu. Tehdy pětáctyřicetiletý funkcionář reprezentoval mladší a vzdělanější generaci kosovských kádrů, které už osobně neprošly epopejí partyzánského boje. Rodák z Đakovice se po studiu na tamějším nižším gymnáziu vydal do Kosovské Mitrovice, kde úspěšně dokončil střední technickou školu. Jeho další kroky vedly do Bělehradu, a to na Vysokou školu politických věd. Po jejím absolvování se opět vrátil do Kosova – na prištinské univerzitě vyučoval sociologii, přičemž se věnoval i odborné publikační činnosti. Do komunistické strany vstoupil v roce 1957, tedy jako jednadvacetiletý. Zastával významné posty v kosovské organizaci mládeže, v letech 1961–1965 dokonce stál v jejím čele. Jeho mocenský vzestup začal v roce 1967, kdy se stal šéfem stranické organizace v Prištině.⁴⁶⁷ O pouhé čtyři roky později, v červnu 1971, nahradil V. Devu na postu předsedy SK Kosova. V tomto bodě nechyběly v rámci zákrutů jeho politické kariéry i jisté paradoxní prvky – o necelou dekádu později to byl totiž právě kdysi upozaděný V. Deva, kdo Bakalliho vystřídal v roli prvního muže regionu.

Již jsme ukázali, že od posledního březnového týdne roku 1981, kdy propukla nová vlna demonstrací, se postavení Mahmuta Bakalliho začalo zřetelně otřásat. Další eskalace poměrů v oblasti totiž odhalila, že jím zprostředkovávané informace o aktuálním stavu situace neodpovídaly daleko znepokojivější realitě a nedokázaly ani správně vyhodnotit a odhadnout další vývoj. Ačkoliv Bakalli na zmíněném zasedání předsednictva ÚV SKJ z 31. března 1981 přiznal, že nepokoje mají daleko závažnější politickou dimenzi, než původně tvrdil, sebekritikou i nadále spíše šetřil. Bakalliho postup se v těchto okolnostech jevil jako pochopitelný – kosovské vedení se muselo primárně zabírat tím, jak co nejdříve a nejméně bolestně zlomit odpor demonstrujících a znemožnit reprízu protestních akcí.⁴⁶⁸ A tak i navzdory

⁴⁶⁷ *Jugoslovenski savremenici: ko je kou Jugoslaviji*, Beograd 1970, s. 46.

⁴⁶⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 38.

pochybnostem o postupu kosovské vládnoucí garnitury, jež se rychle šířily mezi dalšími jugoslávskými komunisty, se mohl Bakalli ještě stále domnívat, že se mu situaci z bezpečnostního i politického hlediska podaří zvládnout.

Šéf kosovských komunistů vycházel při svém zatím klidném a obratném přístupu i z dosavadní praxe a získaných zkušeností. Mohl se přitom opřít o historickou paralelu, kterou mu poskytovaly demonstrace z podzimu roku 1968. Jak jsme zmínili – Bakalli byl tehdy předsedou stranické organizace v Prištině, tedy v samém epicentru protestů. Jistě si velmi dobře pamatoval, jakým způsobem postupovalo na konci šedesátých let bělehradské ústředí. Situaci se tenkrát podařilo poměrně rychle stabilizovat, aniž by následovaly rozsáhlé drakonické tresty pro účastníky nepokojů nebo politické zúčtování s odpovědnými funkcionáři.⁴⁶⁹ V následující dekádě pak ohlas těchto demonstrací prakticky zcela vyšuměl a ani v nejmenším se nepromítl do toho, jaké stanovisko zaujímal Titovo vedení k problémům dalšího rozvoje Kosova či například ohledně jeho postavení v rámci federálních struktur. Během sedmdesátých let tak prištinská mocenská elita, v jejímž čele stál právě M. Bakalli jako předseda SK Kosova, mohla směle sázet na další, hlavně v praktické rovině viditelný rozvoj autonomie regionu. Z hlediska každodenní politické praxe i celkové strategie tedy nepředstavovaly protesty z podzimu 1968 pro kosovské vedení žádné zásadnější memento. Byly spíše zádrhelem, který se podařilo velmi obratně překonat, a to bez větších a hlavně trvalejších následků v podobě *hypotéky* albánského nacionalismu.

V prvních dubnových dnech roku 1981, kdy demonstrace dosáhly svého vrcholu a mezi Titovými nástupci rapidně narostlo znepokojení, však začala Bakalliho taktika získávat první viditelné praskliny. Vidoje Žarković, jeden z členů jugoslávského stranického vedení, jenž se v těchto chvílích vypravil na místo činu, informoval ihned po návratu z Prištiny své kolegy, že Bakalli a jeho spolupracovníci už přišli s prvními úkony kajícího. Kosovské vedení už zcela otevřeně přiznávalo, že se oblast stala terčem útoku nepřátelských sil, které usilují o destabilizaci Jugoslávie. Rovněž se prý zbavilo všech dosavadní iluzí o tom, že nepokojům lze bez větších problémů čelit politickou cestou, takže nastal čas pro použití síly.⁴⁷⁰

Uprostřed mimořádně vypjaté situace, kdy do Kosova mířily speciální policejní jednotky z ostatních jugoslávských republik a Vojvodiny, bylo z hlediska udržení věrohodné komunikace s domácí i světovou veřejností nutné, aby některý z kosovských funkcionářů otevřeně vystoupil s projevem, v němž se poprvé nabídne širší komentář k probíhající revoltě.

⁴⁶⁹ J. PELIKÁN, *Novými cestami*, s. 334–346.

⁴⁷⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/306, stenografický záznam z 85. (společné) schůze Prezidia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 106, 111–112.

Pro zhoršující se pozici M. Bakalliho bylo příznačné, že tímto úkolem byli pověřeni předseda oblastního prezidia Džavid Nimani a Fadilj Hodža jako zástupce Kosova v nejvyšších mocenských orgánech federace.⁴⁷¹ Když se později šéf srbských komunistů Tihomir Vlaškalić snažil poněkud jednostranně vyzdvihnout pozitivní efekt těchto projevů (evidentně i ve snaze markantněji upozornit na Bakalliho selhání), Hodža zareagoval zaskočeně. Ihned dodal, že svá vystoupení i celkový postup v krizových momentech vždy důsledně koordinoval s kosovským vedením, tedy i se samotným Bakallim.⁴⁷² Tímto způsobem Hodža v podstatě odmítl (jakkoliv velmi letmé) náznaky, aby by byl v rámci začínající *diferenciace* označen či dokonce vnímán jako jakýsi představitel *zdravých sil* mezi kosovskými komunisty.

Podobné zvěsti o rozdílech či dokonce štěpení v řadách kosovského vedení chtěl Bakalli co nejdříve dementovat. Po utišení demonstrací z prvních dubnových dnů proto předstoupil před Prezídium SFRJ nejen s aktuální informací o stavu v regionu, ale též s vysvětlením, za jakých okolností volila tamější mocenská elita konkrétní opatření. Před svými spolustraníky musel přiznat, že kosovské vedení velmi citlivě vnímalo fakt, že se do demonstrací zapojili také dělníci, i když v některých regionech prý i oni projeví odpor vůči nacionalistické agitaci protestujících. Rovněž potvrdil, že události posledních dnů narušily mezietské vztahy v regionu, tedy hlavně albánsko-srbské soužití. Bakalli si tentokrát nemohl dovolit i sebemenší známky neopodstatněného optimismu, jakkoliv se kosovské orgány prý nyní ukázaly jako daleko organizovanější a silnější než tomu bylo ještě před pouhým týdnem. Bakalli se tedy snažil své kolegy přesvědčit, že navzdory předchozím selháním dokázala vládnoucí garnitura obnovit pořádek a hlavně nepřipustit, aby byl v regionu ohrožen stávající mocenský monopol strany. Ve zřejmé narážce na nejružnější podezření a projevy nedůvěry také jednoznačně konstatoval, že tohoto cíle dosáhlo kosovské vedení v naprosté shodě a jednotě, kterou je možné pozorovat i na úrovni nižších kádrů.⁴⁷³

Bakalli si v tuto chvíli dobře uvědomoval, že řada členů nejvyššího jugoslávského vedení už budou brát jeho hodnocení, interpretace i návrhy dalšího postupu krajně rezervovaně.

⁴⁷¹ Srov. Oštra osuda nacionalističkih ispada, *Slobodna Dalmacija*, 3. 4. 1981, s. 1–2; Djelo kontrarevolucije, *Slobodna Dalmacija*, 4. 4. 1981, s. 3. Takové doporučení zaznělo 2. dubna 1981 na půdě Rady pro ochranu ústavního pořádku, následně bylo posvěceno i ze strany jugoslávského státního i stranického předsednictva. Srov. AJ, f. 803-PSFRJ, k. 1787, zápis z 13. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 2. 4. 1981, s. 4.

⁴⁷² AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. schůze předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 53–54 a F. Hodži, l. 53–54. Podobně pochvalně (a podle všeho i se stejnými motivy) se na adresu Hodžových projevů vyjádřil i V. Žarković. Tamtéž, l. 115–116.

⁴⁷³ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 68. schůze Prezídia SFRJ z 5. 4. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 4–14.

Správně přitom pochopil, že v tomto ohledu je nebude ani tak iritovat konkrétní obsah jeho sdělení, jako spíše fakt, že je prezentuje jako už značně diskvalifikovaný funkcionář. I přes to ale na své kolegy z jugoslávského vedení naléhal, aby bez ohledu na tyto značné rezervy a otevřené výhrady vůči jeho osobě důvěřovali informacím, které jim tlumočí jménem kosovské vládnoucí špičky.⁴⁷⁴ Bakalli se tedy podle všeho vzdal šance, že by udržel vlastní mocenskou pozici, a tak se pokusil alespoň tlumit kritiku a stín podezření, jež by mohly (zvláště v následujícím, velmi náročném období) citelně oslabit manévrovací prostor kosovské vládnoucí nomenklatury.

Už jsme zmínili, že poslední březnový den roku 1981 to byl S. Dolanc, kdo otevřeně nadnesl otázku Bakalliho odpovědnosti, respektive jeho selhání. Nyní, kdy hlavní proud kosovských bouří zdánlivě utíchal, však tuto iniciativu přebírali i další vysoce postavení funkcionáři působící v hlavních mocenských orgánech federace. Současně ale bylo jasné, že v podmínkách post-titovského režimu nelze podobný problém odbít pouze soudružskou kritikou a dobře míněnými radami. Titovi nástupci byli naopak konfrontováni s výzvou, jak realizovat sesazení prvního muže Kosova aniž by zároveň došlo k narušení poměrně křehké mocenské rovnováhy a tolik zdůrazňované jednoty jugoslávské politické elity. Současně museli – daleko rozvážněji a pečlivěji než za Titova života – zohledňovat vysoký stupeň autonomie mocenských špiček napříč federací a také respektovat zásadu, že k podobné personální změně i rozsáhlejší čistkám nemůže dojít bez alespoň deklarativního rozhodnutí příslušných republikových a oblastních orgánů. S touto procedurou neměli noví vládcí Jugoslávie žádné zkušenosti, protože všechna předchozí zúčtování tohoto druhu probíhala vždy pod Titovou kuratelou, a to navzdory tomu, že konečný verdikt byl vždy obratně ponecháván na tom kterém republikovém vedení.

V rámci rozprav o dalším Bakalliho osudu se ostatně přímo objevily i komentáře, v nichž figurovala otázka, jak v podobných situacích postupoval sám Tito. Připomeňme, že v letech 1971–1973 došlo postupně k sesazení chorvatské, srbské, ale i části slovinské či makedonské vládnoucí skupiny, tudíž zkušenost s podobným zúčtováním zůstávala i po necelé dekádě stále poměrně živá. A právě zde se projevíly odlišné akcenty, které Titovi nástupci zdůrazňovali s ohledem na další postup. V. Žarković například připomněl, že dlouholetý vůdce v krizových momentech jednal vždy aktivně a operativně – většinou svolal rokování příslušných nejvyšších grémií, kde proběhlo hodnocení daného případu. Republiková a oblastní

⁴⁷⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 40–41.

vedení se pak následně mohla řídit jak jeho radami, tak i usneseními federálních orgánů.⁴⁷⁵ B. Mikulić ale oproti tomu zdůraznil, že pro otce zakladatele bylo hlavní zásadou to, že konečná rozhodnutí *přenechával* na samotných elitách jugoslávských republik a oblastí.⁴⁷⁶

Zopakujme, že Rada na ochranu ústavního pořádku už 2. dubna 1981 doporučila, aby Bakalliho v čele oblastního výboru pro ONO a DSZ nahradil D. Nimaní. Tato sugesce představovala první konkrétní a hlavně citelné oslabení Bakalliho pozic, protože tímto způsobem přišel o pravomoc řídit a koordinovat *zásah proti kontrarevoluci*. Nyní, kdy se situace v regionu alespoň rámcově stabilizovala, přicházely na řadu další kroky. Bakalli se už v průběhu demonstrací zmínil o tom, že pokud jeho rezignace přispěje k uklidnění poměrů v regionu, je ochoten ji bez váhání nabídnout.⁴⁷⁷ Tento problém se měl dle ustálených regulí řešit na úrovni kosovské stranické organizace, respektive na půdě jeho oblastního (ústředního) výboru svazu komunistů. V současných mimořádných poměrech ovšem nešlo ignorovat, jak o Bakalliho dalším setrvání smýšlí bělehradské centrum, tedy nejvýše postavení jugoslávští komunisté. Ne každý se ovšem v tomto ohledu chtěl či adekvátně mohl zapojit do diskuse. Opakovaně bylo zdůrazňováno, že kosovské události jsou záležitostí celé země, a že tedy odpovědnost nesou nikoliv jen soudruzi z tohoto regionu, ale celé jugoslávské vedení.⁴⁷⁸ Vyjádřit se k osudu Bakalliho a jeho spolupracovníků ale vzhledem ke zmíněným okolnostem a ustálené praxi představoval už daleko delikátnější úkol. Dramatické okolnosti, v nichž se země právě nacházela, vedla některé funkcionáře jako například šéfa černohorských komunistů Vojislava Srzentiće k tomu, aby důrazně připomněli princip demokratického centralismu, podle něhož mají i členové SKJ z ostatních koutů země neodcizitelné právo, aby náležitě komentovali kosovskou realitu a zaujímali příslušná stanoviska.⁴⁷⁹ Tento zdánlivě nepodstatný komentář, jenž mohl působit jako katechetické opakování základních partajních pojmů, však v rané fázi post-titovského období naopak odhaloval, že vládnoucí nomenklatura si bude muset pečlivě ujasnit základní pravidla fungování celého mocenského mechanismu.

⁴⁷⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/308, přepis stenografického záznamu z 87. schůze předsednictva ÚV SKJ z 22. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 61.

⁴⁷⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. schůze předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 195.

⁴⁷⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ dne 31. 3. 1981, diskusní příspěvek M. Bakalliho, l. 38.

⁴⁷⁸ Namátkou srov. AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznamu z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek J. Blaževíće, l. 69–71.

⁴⁷⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. schůze předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Srzentiće, l. 99.

Když se 29. dubna 1981 sešli členové předsednictva ÚV SKJ a Prezídia SFRJ na společném zasedání, aby souhrnně prodebatovali téma kosovských nepokojů, měli již k dispozici předběžnou analýzu Rady pro ochranu ústavního pořádku. Dokument obsahoval nejen základní charakteristiku nedávných bouří, ale z hlediska Bakalliho dalšího osudu i několik velmi zásadních, kategoricky formulovaných soudů. Kosovské vedení prý ignorovalo doporučení, které mu bylo právě tímto orgánem adresováno už den po začátku prvních demonstrací z 11. března. Svůj liknavý postup však neopustilo ani později, evidentně ve snaze prezentovat celou situaci jako daleko méně závažnou než ve skutečnosti byla. Záměrně se proto vyhýbalo i náležité kvalifikaci, která by včas odhalila nacionalistický a iredentistický charakter demonstrací a podle toho volila další postup. Zásadního pochybení se ovšem Bakalliho skupina dopustila i v odhadu počtu účastníků protestu, když se její údaje operující s několikanásobně nižším počtem demonstrantů zásadně lišily od informací svazového ministerstva vnitra či jugoslávské tiskové agentury. To vše mělo dodat nepřátelským silám odvalu a drzost, aby se pustily do daleko agresivnější akce. Přitom kosovská vládnoucí elita údajně disponovala zcela relevantními důkazy o tom, že v oblasti už dlouhodobě sílí aktivita nacionalisticko-iredentistických skupin. Následné, tedy především pomalé a neefektivní kroky Bakalliho skupiny, tak nebylo možné přičítat momentu překvapení či údajnému šoku z náhlé eskalace protestních bouří. Jestliže se šéf kosovských komunistů chtěl do této chvíle prezentovat jako funkcionář, který se sice zpočátku dopustil zásadních chyb, ale alespoň se následně výrazně angažoval při nastolování pořádku v oblasti, elaborát z dílny Rady nedával této argumentaci šanci na úspěch. Naopak se v něm jednoznačně konstatovalo, že zásluhu o stabilizaci situace v regionu mají především policejní jednotky, posílené o příslušníky z dalších republik a svazového centra. *Socialistické síly* v Kosovu v čele s komunistickou stranou zde prý naopak prokázaly až udivující neefektivitu a nedostatečnou připravenost. To vše nastolovalo zcela oprávněný požadavek, aby odpovědní funkcionáři přijali plnou odpovědnost za sérii zmíněných selhání.⁴⁸⁰

Příslušníci nejvyššího jugoslávského vedení se bez větších problémů identifikovali s hodnocením, které Rada nabízela. Její dokument – jistě i ve světle autority V. Bakariće, jenž stál v čele tohoto orgánu – poskytoval zároveň krytí pro další postup. Na zmíněné společné schůzi státního a stranického předsednictva z 29. dubna proto konečně zazněly i daleko otevřenější komentáře k dalšímu Bakalliho osudu. V. Žarković kupříkladu bez okolků prohlásil,

⁴⁸⁰ AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k zasedání Svazové rady na ochranu ústavního pořádku z 23. 4. 1981 – *Hodnocení a postoje ke kontrarevolučním událostem v Socialistické autonomní oblasti Kosovo*.

že odchod kosovského stranického předáka jednoznačně prospěje ke kýžené *diferenciaci*, takže nezbyvá než přistoupit k odpovídajícím krokům.⁴⁸¹ S podobnými postoji vzápětí vystoupili i Miloš Minić či Cvijetin Mijatović, jenž přítomné zároveň informoval, že ohledně Bakalliho demise panuje shoda i v rámci Prezídia SFRJ. Do gesce tohoto kolektivního orgánu totiž spadala otázka, zda šéf kosovských komunistů zároveň i nadále zůstane předsedou oblastního výboru pro ONO a DSZ.⁴⁸² Oba přitom velmi jasně zdůraznili – aby snad nevznikly pochybnosti o tom, že celá procedura probíhá dle standardních, za Tita nastavených pravidel – že konečné rozhodnutí spočívá samozřejmě na kosovských stranících. Jediný, kdo se ještě v závěru debaty (zdá se ale, že vzhledem k převládajícímu rozpoložení spíše rétoricky) pokusil navrhnout odlišný postup, byl Branko Mikulić. Funkcionář z Bosny a Hercegoviny, u něhož jsme opakovaně poukazovali na důvěru, které se mu dostávalo u zesnulého vůdce, patřil ke skupině svazových činitelů vyslané v uplynulých dnech přímo do epicentra nepokojů. Před vůči Bakallimu dosti zaujatým kolegům se Mikulić nerozpakoval zmínit, zda jeho demise skutečně napomůže stabilizovat poměry v regionu, když jsou to právě přední kosovští komunisté, kdo v těchto dnech čelí nemilosrdné nepřátelské propagandě označující je za zrádce albánského národa.⁴⁸³ Bez ohledu na tuto poznámku, které nechyběla oprávněná starost o to, zda se plánovanou *diferenciací* kosovským komunistům vůbec podaří udržet renomé ve vzbouřených oblastech, zůstal Mikulić v tomto hodnocení osamocen.

Mikulić neuspěl v opatrnějším přístupu k Bakalliho setrvání v nejvyšších patrech kosovské politiky. Pro aktuální politickou situaci vládnoucí v zemi bylo ovšem příznačné, jaké argumenty použil během diskuse Fadilj Hodža. Zkušený politik albánské národnosti se v průběhu kosovských protestů ocitl v nelehké situaci. Mohl se přesvědčit, že disponuje důvěrou řady členů jugoslávského vedení, kteří počátkem dubna souhlasili s jeho vysláním do Kosova, aby svou autoritou pomohl zklidnit zjištěnou atmosféru.⁴⁸⁴ Navzdory tomu, že i sám Hodža přiznával, že se kosovské vedení při boji s *kontrarevolucí* dopustilo celé série chyb, bylo mu podle všeho proti srsti, aby se od M. Bakalliho v tuto chvíli jednoduše distancoval. Správně chápal, že takový krok by vyvolal nejen otázky ohledně jeho osobní integrity, ale mohl by mít i vážné následky pro celou vládnoucí garnituru kosovských komunistů. I přes narůstající kritiku, která se snášela na adresu Bakalliho, se proto Hodža před soudruhy z ostatních částí Jugoslávie

⁴⁸¹ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 111–112.

⁴⁸² Tamtéž, diskusní příspěvky M. Miniće, l. 192 a C. Mijatoviće, l. 161.

⁴⁸³ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 195.

⁴⁸⁴ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/306, stenografický záznam z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 134, 148.

snazil svého spolustraníka bránit, respektive tlumit rezolutnost některých soudů. Bakalliho dobrovolnou nabídku rezignace tak označil za gesto *opravdového komunisty*, tedy nikoliv jako následek všestranného nátlaku na jeho osobu. Daleko podstatnější ale bylo, že se zmínil i tom, jak byl Bakalli ještě předchozí den, tj. 28. dubna 1981, kosovskými soudruhy přemlouván, aby s odchodem příliš neunáhloval.⁴⁸⁵ Bylo přitom zřejmé, že Hodža tímto způsobem neusiluje jen o to, aby se vzbudilo zdání, že se za stranickým šéfem i nadále stojí nemalé procento jeho spolupracovníků. Zcela upřímně tím mohl tlumočit i fakt, že v řadách kosovských kádrů stále ještě panovalo přesvědčení, že M. Bakalli navzdory úvodním chybám přeci jen tváří v tváří jedné z největších krizí v dějinách socialistické Jugoslávie nakonec obstál, respektive se ze svých selhání vykoupil následným energickým postupem.

Navzdory všem těmto náznakům nepanovalo v rámci jugoslávského mocenského centra žádné zásadnější dilema, když se jednalo o nezbytnost Bakalliho odchodu. Bělehradské centrum nyní vyčkávalo, jak se bude situace odvíjet přímo v řadách Svazu komunistů Kosova. Nejednalo se přitom o žádnou formalitu. Bakalli sice postrádal důvěru kolegů z jiných částech země působících na svazové úrovni, v řadách kosovských kádrů ovšem mohla být situace daleko méně jednoznačná, jak ostatně naznačil F. Hodža. V případě, že by nastala situace, kdy by se postoje kosovských straníků lišily od stanovisek soudruhů na svazové úrovni, rýsoval by se před bělehradským centrem velmi závažný problém. Takový scénář se však na přelomu dubna a května 1981 nakonec ukázal jako nereálný. Ačkoliv se Bakalli skutečně mohl setkat s podporou či útěchou ze strany svých spolupracovníků, příznak *kontrarevoluce* a velmi neblahé až traumatické zkušenosti z událostí uplynulých týdnů činily z otevřeného odporu kosovských komunistů něco takřka nemyslitelného. M. Bakalli proto v odpoledních hodinách 5. května 1981 sám oznámil na zasedání oblastního výboru SK Kosova svou demisi.⁴⁸⁶ V čele stranické organizace ho nahradil ostřílený Veli Deva, vykonávající tuto funkci už v letech 1965–1971. Opětovné převzetí nejvyššího stranického postu, o jehož okolnostech nemáme žádné detailnější údaje, se ale jevilo především jako volba z nouze, mající stvrdit nástup *zdravých sil*.

Vládnoucí garnitura post-titovské Jugoslávie si tedy v jarních měsících roku 1981 prošla zkušeností, kdy po odchodu otce zakladatele došlo k prvnímu pádu některého z vysoce postavených předáků. Je samozřejmě otázkou, nakolik by v poměrech výjimečného stavu a přetrvávajících obav z repríz demonstrací vůbec hrozilo, že by takové zúčtování (představující v podstatě i verdikt nad politickým kurzem celého jednoho vedení) mohlo kvůli případnému

⁴⁸⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 156.

⁴⁸⁶ *Politika*, 6. 5. 1981, s. 9.

nesouhlasu kosovských straníků zásadně poznamenat či dokonce narušit mocenské poměry v zemi. Bakallihu osud posléze sdíleli i další předáci (předseda oblastního prezidia Džavid Nimani, předseda parlamentu Dušan Ristić, šéf prištinské stranické organizace Alsan Fazliu či několik ministrů).⁴⁸⁷ Otázkou ale zůstávalo, jak nadále postupovat právě vůči někdejšímu prvnímu muži Kosova, jenž byl zosobněním údajně trestuhodného politického selhání.

Poslední zkušenost, kterou jugoslávské vedení mělo se zúčtováním ve stranických řadách, pocházela z *krizového období* na počátku sedmdesátých let. Celé garnitury předních politiků tehdy čekala mnohdy velmi nemilosrdná veřejná kritika i tvrdý politický pád, až na výjimky se však nemuseli potýkat s osobní, profesní či dokonce trestně právní perzekucí. Zkušenost z kosovské *kontrarevoluce* však u mnohých členů jugoslávského vedení vzbuzovala nikoliv neoprávněný dojem, že se Bakallimu podařilo zcela uniknout přímé odpovědnosti a odsouzení, které si podle jejich názoru plně zaslouhoval. Až do léta 1981 totiž zůstával členem oblastního výboru SK Kosova. I po svém odvolání z tohoto grémia ale nepřišel o stranickou legitimaci.⁴⁸⁸ Někteří příslušníci post-titovské nomenklatury se nehodlali s touto skutečností smířit, protože podle nich zcela odporovala dosavadní praxi a především – signalizovala neoprávněnou umírněnost, v řadě ohledů až slabost stávajícího režimu. Ten sice rozpoutal mohutnou represi proti účastníkům demonstrací, viníky z řad politické elity ale nechával stranou. Srbský funkcionář P. Stambolić proto na podzim 1981 otevřeně prohlásil, že bylo jen obtížně možné operovat s pojmem *kontrarevoluce*, „když si Bakalli kráčí [po světě]“.⁴⁸⁹ I jeho kolega V. Žarković se obdobně pohoršoval nad tím, že zatímco stovky albánských mladíků se ocitly v hledáčku bezpečnostních orgánů a velká část z nich se nevyhnula ani odsouzení za nepřátelskou činnost, rozsah Bakallihu viny v tomto kontextu takřka zanikal, a to i přes to, že „takhle klamal jak kosovskou, tak jugoslávskou veřejnost ohledně toho, co se v Kosovu dělo“.⁴⁹⁰ Při jiné příležitosti se Žarković dokonce nechal slyšet, že místo demonstrantů by se před soudem měl ocitnout právě bývalý šéf kosovských komunistů.⁴⁹¹

Nové stranické vedení v čele s Veli Devou však i přes všestrannou nepřízeň dávalo najevo, že o rozsahu a konkrétní podobě *diferenciace* bude rozhodovat samo, tedy bez ohledu na konkrétní názory příslušníků bělehradského centra. V. Deva – účastník partyzánského odboje

⁴⁸⁷ Srov. P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje*, s. 223–230.

⁴⁸⁸ VÁCLAV ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: kosovská otázka ve 20. století*, Brno 2011, s. 273.

⁴⁸⁹ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 97. schůze Prezidia SFRJ z 4. 11. 1981, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 72.

⁴⁹⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 51–52.

⁴⁹¹ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 90. schůze Prezidia SFRJ z 15. 8. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 121.

a významný aktér kosovské politiky šedesátých let, jenž se společně s F. Hodžou zásadní měrou podílel na prohlubování autonomie Kosova v rámci jugoslávské federace⁴⁹² – nechtěl ani v rámci boje proti *kontrarevoluci* dopustit zužování manévrovacího prostoru příštinské oligarchie. Postupoval v tomto ohledu tak, jak mu to podmínky post-titovského mocenského uspořádání umožňovaly. Když v listopadu 1981 čelil výtkám svých spolustraníků z jugoslávského vedení, že odvolaný D. Nimani je stále členem ústředního výboru SKJ, Deva razantně odpověděl, že se jedná výlučně o *naši odpovědnost*.⁴⁹³ Kolektivní vedení v Bělehradu proto nemohlo navázat na praktiky známé z dob Titovy vlády, kdy bylo možné podobné záležitosti řešit daleko přímočařeji. I tento příklad proto názorně ilustroval, že ačkoliv se Titovi nástupci pod praporem jednoty hlásili ke *kolektivní práci* a každoroční rotaci jako prakticky jedinému prostředku k zachování mocenské rovnováhy, z této konstelace (v níž chyběl nesporný vůdce) obratně profitovaly hlavně vládnoucí garnitury v jednotlivých republikách a oblastech.

„Asi se jedná o nějakou velkou nenávist“⁴⁹⁴

Zcela nečekaný, zpočátku i obtížně zvladatelný gejzír protestů, který v březnu a dubnu 1981 zachvátil hned několik regionů Kosova, zapůsobil na jugoslávské vedení jako příznak. Když se po pár týdnech ukázalo, že garnitura v čele s M. Bakallim dodává bělehradskému centru vesměs selektivní, svým charakterem uklidňující zprávy, narůstala mezi Titovými nástupci nejistota i rozhořčení. To bylo způsobeno nejen netransparentním přístupem kosovského vedení, ale i evidentními nedostatky vlastního informačního a logistického aparátu. Jak S. Dolanc, tak B. Mikulić například přiznali, že ačkoliv se tehdy nacházeli přímo v hlavním městě SFRJ a jako členové nejvyššího stranického grémia měli od samého počátku disponovat spolehlivými údaji o situaci ve vzbouřeném regionu, oba se o dění v Kosovu dozvěděli od stranického vedení Slovinska, respektive Bosny a Hercegoviny, tedy stranických organizací republik, z nichž pocházeli. Tuto skutečnost považovali Dolanc i Mikulić za něco nepřijatelného až ostudného, jelikož se tím odhalovaly problémy praktického fungování nejvyššího vedení Jugoslávie.⁴⁹⁵

⁴⁹² Srov. J. PELIKÁN, *Novými cestami*.

⁴⁹³ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 97. schůze Prezídia SFRJ z 4. 11. 1981, diskusní příspěvek V. Devy, l. 111.

⁴⁹⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/306, přepis stenografického záznamu z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 77.

⁴⁹⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 25 a B. Mikuliće, l. 77.

Zatímco informační nemohoucnost se podařilo na přelomu března a dubna víceméně překonat, jakkoliv se zde i nadále objevovaly nedostatky spočívající například v odlišných odhadech počtu demonstrujících,⁴⁹⁶ vyvstala pro čelné jugoslávské komunisty nutnost přijít s odpovídající *politickou klasifikací* nepokojů. Jinými slovy: nestačilo jen operovat se spolehlivými údaji, kde a v jaké podobě se napříč Kosovem objevují protestní shromáždění, a hledat způsoby, jak proti nim efektivně zakročit. Neméně důležité bylo, aby se nepokoje v řadách albánského obyvatelstva dočkaly i náležité analýzy a hodnocení, které by umožnily odhalit, kdo za nimi stojí, jaký mají potenciál a hlavně – co všechno vypovídají o realitě post-titovské SFRJ. Tento požadavek nebyl motivován jen tím, že bylo nutné předstoupit před straníky a veřejnost s věrohodnou ideově-politickou interpretací. Vycházel i z upřímné potřeby samotných Titových nástupců, aby se co nejrychleji a nejspolehlivěji zorientovali v kosovských reáliích a problémech, které se podle všeho stávaly tíživým břemenem pro celou zemi.⁴⁹⁷

Z označení kosovských demonstrací za *kontrarevoluci* bylo zřejmé, že je mocenská špička vnímala jako několikanásobnou hrozbu, jež nejenže narušila pořádek či mezinárodní vztahy, ale rovněž zpochybnila i samotnou legitimitu moci post-titovského režimu. První reakce vedoucích funkcionářů na svazové úrovni odhalovaly, že řada z nich považovala tyto události za nejzávažnější ohrožení stability a integrity země od konce druhé světové války.⁴⁹⁸ Uvážíme-li, jakým peripetiím a vnitropolitickým i vnějším hrozbám čelila Titova Jugoslávie v průběhu své existence (od důsledků sovětsko-jugoslávské roztržky přes permanentní pocit ohrožení agresí až po *krizové období* počátku sedmdesátých let), mohla podobná kategorická, snad až unáhlená hodnocení působit poněkud přehnaně či alespoň ahistoricky. Ačkoliv zde jistě zapůsobil faktor momentálního šoku či jisté paniky, s těmito výroky přicházeli i zkušenější jugoslávští komunisté, kteří jako současníci či dokonce aktivní straníci měli zkušenosti se všemi krizovými milníky poválečné éry. Zdá se, že kosovskou *kontrarevoluci* vnímali jako traumatictější, nebezpečnější a v konečném důsledku i jako daleko nepředvídatelnější výzvu.

⁴⁹⁶ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 56–58.

⁴⁹⁷ Předsedkyně chorvatské organizace SK Milka Planinc jako jedna z mála, prakticky asi jediná, otevřeně i po několika měsících od potlačení demonstrací konstatovala, že o situaci v Kosovu má jen povrchní znalosti. Řadu tamějších tendencí a jevů ale považovala za shodné s těmi, jež se objevovaly i v dalších částech Jugoslávie, a proto se nemohlo jednat jen o specifické, svým charakterem izolované problémy týkající se jen kosovského regionu. AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Planinc, l. 40.

⁴⁹⁸ Srov. např. AJ, f. 507-SKJ, III/308, přepis stenografického záznamu z 87. zasedání předsednictva ÚV SKJ z 22. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 59–60 a D. Markoviće, l. 70; AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Srzentiće, l. 96 a N. Stojanoviće, l. 121.

Z jejich příspěvků v rámci interních diskusí nejvyššího vedení, jež měly místy jen parciální či povrchní charakter, můžeme zachytit některé konkrétnější důvody a motivy, které je vedly k tomuto způsobu uvažování.

Titovy nástupce v první řadě zaskočila početnost, koordinovanost a ve výsledku i odhodlanost protestujících davů. Skutečnost, že se vlna nepokojů dokázala rychle přelívat z Prištiny i do dalších měst a obcí a strhávat s sebou další skupiny obyvatelstva, včetně středoškoláků a hlavně dělníků, je do jisté míry fascinovala. „Jak se tyto skupiny přesouvají – vozidly?“, ptal se udiveně Lazar Mojsov, když vyslechl informaci o pohybu demonstrantů mezi Uroševcem a Gnjilanem. „Tím, co je po ruce,“ odvětil mu šéf kosovského parlamentu Dušan Ristić, jenž i z tohoto důvodu žádal o vyhlášení výjimečného stavu v celém Kosovu. Tím jen potvrdil, že politická elita byla v podstatě konsternována nevídanou obratností protestujících.⁴⁹⁹ Fadilj Hodža pak opakovaně přiznával, že byl zaskočen *drzostí* skupin mladíků schopných rozpoutat akci až neuvěřitelného rozsahu a razance.⁵⁰⁰

Před zraky veřejnosti hodnotili příslušníci vládnoucí garnitury *kontrarevoluční* události pomocí příkrých, v některých ohledech až překvapivě rigidních výkladů.⁵⁰¹ Na uzavřených schůzích ale současně docházelo k situacím, kdy dokázali s jistým chladným respektem uznat, že protestní bouře v řadách albánské populace vykazuje známky dobře organizovaného hnutí. Aniž by to explicitně rozváděli, z jejich výroků bylo patrné, že radikální demonstranty (respektive jejich hybatele) sice považují za nebezpečné protivníky nezasluhující jakoukoliv benevolenci, ale že je stejně tak nechtějí podceňovat či automaticky odepisovat jako předem poražené nepřátelské síly. Bylo přitom příznačné, že mezi funkcionáři albánské národnosti se našli i ti, kteří působení albánských nacionalistů a iredentistů neváhali srovnávat s ilegální činností jugoslávských komunistů v meziválečném období. Mnozí z nich se přitom před několika dekádami osobně této konspirační práci zúčastnili, a tak se zmíněná paralela jevila i jako jisté uznání rafinovaných a hlavně účinných praktik kosovských vzbouřenců.⁵⁰²

⁴⁹⁹ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 68. schůze Prezídia SFRJ z 5. 4. 1981, diskusní příspěvek L. Mojsova a D. Ristiće, l. 43.

⁵⁰⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 40; AJ, f. 507-SKJ, III/306, přepis stenografického záznamu z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 76.

⁵⁰¹ Srov. zprávu ze zasedání oblastního výboru SK Kosova: Svim neprijateljima moramo da pokažemo snagu, *Politika*, 8. 4. 1981, s. 8 či interview s P. Stambolićem: Bez kolebanja u odbrani tekovina revolucije, *Politika*, 10. 4. 1981, s. 7.

⁵⁰² AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 44; AJ, f. 507-SKJ, III/306, přepis stenografického záznamu z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 76; AJ, f. 803-PSFRJ, k.

Údiv nad charakterem protestního hnutí vedl jugoslávské vedení k rychlému závěru – za celou akcí stojí ilegální, dobře organizovaná a zcela jistě ze zahraničí podporovaná organizace působící z pozic albánského nacionalismu a iredentismu. O jejím rozsahu, aktivitách a personálním složení přitom nevědělo zhora nic. Vzhledem k heslům zaznívajícím v rámci několikátýdenních demonstrací se ale jugoslávští politici domnívali, že skupina je minimálně ideologicky napojena na režim Envera Hodži.⁵⁰³ Tato podezření měla získat oporu i ve skutečnosti, že krátce po potlačení jarních nepokojů byl M. Bakallimu, deníku *Borba* a nakonec i novému kosovskému stranickému vedení adresován dopis, v němž se k řízení demonstrací přihlásila Komunistická marxisticko-leninská strana Albánců v Jugoslávii.⁵⁰⁴ Ačkoliv jugoslávští předáci nevyklučovali, že nepřítel pouze blufuje a snaží se tímto způsobem vnutit jako legitimní partner,⁵⁰⁵ zůstala teze o existenci ilegální skupiny stále jedním ze základních tvrzení odhalujících pozadí celé *kontrarevoluční akce*.

K podobným výkladům měli Titovi nástupci s ohledem na dosavadní zkušenosti z boje s *vnitřními i vnějšími nepřáteli* řadu oprávněných důvodů. Nabízí se ovšem otázka, zda v tomto ohledu nebyli (jakkoliv sekundárně či spíše podvědomě) motivováni i snahou ospravedlnit, proč je kosovské události zcela zaskočily a v některých momentech i zcela ochromily. S přibývajícimi měsíci navíc působilo stále rozpačtější, že se bezpečnostním službám nepodařilo vypátrat nejen centrum ilegální organizace, ale ani širší okruh významnějších předáků. Došlo sice k odhalení několika menších ilegálních skupin, které by mohly rozplést síť vedoucí až k eventuálnímu nepřátelskému štábu sídlícímu pravděpodobně v Prištině,⁵⁰⁶ tyto předpoklady se však ukázaly jako liché. Titovi nástupci si podle všeho nechtěli (a asi ani nedokázali) připustit, že čelí veskrze spontánnímu protestnímu hnutí. Zmiňovanou koordinovanost automaticky považovali za důkaz promyšleného působení ilegální skupiny, nikoliv za projev masové vlny nespokojenosti, která daleko více než o intenzivní nepřátelské činnosti vypovídala o vážně narušené loajalitě většinové albánské populace vůči SFRJ.

112, přepis stenografického záznamu z 97. schůze Prezídia SFRJ z 4. 11. 1981, diskusní příspěvek A. Šukriji, l. 7.

⁵⁰³ Srov. První souhrnnější a podrobnější analýzu pocházející z dílny zvláštní pracovní skupiny předsednictva ÚV SKJ: AJ, f. 507-SKJ, podkladový materiál pro 88. (společnou) schůzi Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981 – *Aktivita nepřátelských a kontrarevolučních sil v Kosovu: některá hodnocení příčin, ohlasy a fakta*, Beograd 23. 4. 1981, s. 9–12.

⁵⁰⁴ Srov. P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje*, s. 204.

⁵⁰⁵ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek L. Mojsova, l. 123–124.

⁵⁰⁶ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 90. schůze Prezídia SFRJ z 15. 8. 1981, diskusní příspěvek F. Herljeviće, l. 75–76.

V rámci našeho výzkumu sledujeme primárně to, jakým způsobem se Titovi nástupci snažili vystupovat nejen jako odhodlaní strážci odkazu zesnulého vůdce, ale i jako čelní komunisté, kteří od otce zakladatele převzali plnou zodpovědnost za další osud jugoslávské revoluce. I v rámci *kontrarevoluce* z jara 1981 tak lze zachytit hned několik těchto rovin odkazujících nikoliv jen k samotným kosovským reáliím, ale především k charakteru post-titovského jugoslávského režimu jako celku i myšlenkovému světu jeho politických reprezentantů.

Navzdory všem počátečním zmatkům, neefektivitě i obavám z další eskalace situace se jugoslávští předáci po potlačení první vlny demonstrací domnívali, že v jedné z nejtěžších zkoušek jugoslávských poválečných dějin nakonec obstáli. Zdá se, že zde samozřejmě působil motiv vzájemného ujišťování i potřeba vymezit se vůči smělosti nepřítele, z celkového hlediska ale nebyla podobná vyjádření zcela neopodstatněná. Kolektivní vedení dokázalo zachovat jednotný přístup v hodnocení dramaticky se měnících poměrů a stejně tak se dohodnout i na dalších krocích.⁵⁰⁷ Za jednu z hlavních devíz považovalo fakt, že větším měřítku nedošlo k nasazení střelných zbraní namířených přímo proti protestujícím,⁵⁰⁸ takže se často až několika tisícové, nezřídka agresivní davy podařilo zpacifikovat hlavně slzným plynem či obušky. Krveprolití se podařilo předejít i díky tomu, že Jugoslávská lidová armáda působila po celou dobu nepokojů jako faktor demonstrující sílu, nikoliv jako bezprostřední účastník srážek a následných zásahů. Po 2. dubnu se sice v některých kosovských obcích znovu objevila protestní shromáždění, už ale nedošlo k repríze mohutných a teritoriálně rozprostřených demonstrací, které by se zcela vymykaly kontrole úřadů. To bělehradské centrum považovalo za jasný důkaz, že se energickým postupem podařilo nepřítele zaskočit, zasadit mu citelnou ránu a odradit ho od dalších akcí.⁵⁰⁹ Dělo se tak i přes to, že si o bezpečnostní situaci v regionu rozhodně nedělali žádné iluze – i v nadcházejícím období totiž počítali s vlnou sabotáží, násilných akcí i terorismem ze strany radikálních albánských nacionalistů a iredentistů.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Srov. např. AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze Prezídia SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek J. Blaževiče, l. 94.

⁵⁰⁸ AJ, f. 803-PSFRJ, podkladový materiál k zasedání Svazové rady na ochranu ústavního pořádku z 23. 4. 1981 – *Hodnocení a postoje ke kontrarevolučním událostem v Socialistické autonomní oblasti Kosovo*, s. 13–14.

⁵⁰⁹ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 68. schůze Prezídia SFRJ z 5. 4. 1981, diskusní příspěvek D. Nimaního, l. 40–41 a V. Žarkoviće, l. 70; AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze Prezídia SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek R. Dizdareviće, l. 115–116; AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 75.

⁵¹⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/311, přepis stenografického záznamu z 90. schůze předsednictva ÚV SKJ z 12. 5. 1981, diskusní příspěvek V. Devy, l. 18 a A. Grličkova, l. 28.

Daleko větší pozornost věnovali Titovi nástupci rozboru negativních až destruktivních stránek kosovských událostí. Jestliže bylo jedním z hlavních bodů Titova dědictví heslo *bratrství a jednoty*, vyjadřující nacionální rovnoprávnost i harmonické mezietnické soužití, protisystémové hnutí kosovskoalbánského obyvatelstva představovalo vážné narušení tohoto idylického obrazu. Ačkoliv během samotných demonstrací došlo jen k pár incidentům, které jednoznačně nesly stopu srbsko-albánského antagonismu, jugoslávské vedení opakovaně konstatovalo, že napjatá situace i celkově vyhrocená atmosféra vedla k dosti závažnému ochlazení či přímo zhoršení vztahů mezi oběma etniky.⁵¹¹ Podle jugoslávských předáků přitom nešlo jen o poměry v samotné oblasti, kde se srbské etnikum cítilo bezprostředně ohrožené výbuchy albánského nacionalismu a tuto zášť automaticky obracelo proti *všem Albáncům*.⁵¹² I v ostatních částech federace se totiž příslušníci albánského národa měli stávat terčem nedůvěry, často i otevřené diskriminace, a tak se někteří z nich ještě v průběhu demonstrací rozhodli vrátit zpátky do Kosova, tedy do regionu, kde tvořili většinu.⁵¹³ Čelní jugoslávští komunisté si tak museli přiznat, že náhlé nepokoje znovu plnou měrou aktualizovaly problém nacionalismu. Slovinský funkcionář France Popit dokonce prohlásil, že se nejnovějšími událostmi v Kosovu se do značné míry oslabila teze, podle které byla národnostní otázka (alespoň v základních konturách) trvale vyřešena už s koncem druhé světové války a vítězstvím Titových partyzánů.⁵¹⁴

Příslušníci jugoslávské mocenské špičky se jako ochránci titoistické národnostní politiky pokoušeli zjistit, z čeho pramenila frustrace a nevídaná míra nespokojenosti albánského obyvatelstva. Velká většina z nich ale a priori odmítala, že by k tomu existoval skutečně relevantní důvod, protože postavení Albánců v SFRJ považovali za zcela rovnoprávné.⁵¹⁵ V podmínkách jugoslávské federace se jim mělo dostat nejvyššího stupně nacionálního, ekonomického či kulturního rozvoje, jakého kdy ve svých dějinách dosáhli. Takové tvrzení přitom nejvyšší jugoslávští funkcionáři nepovažovali za pouhou floskuli, ale za jeden z důkazů celé série úspěchů Titova režimu. Bylo příznačné, že od jara 1981 takovou

⁵¹¹ AJ, f. 507-SKJ, III/308, přepis stenografického záznamu z 87. schůze předsednictva ÚV SKJ z 22. 4. 1981, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 5 a M. Bakalliho, l. 26; AJ, f. 803-PSFRJ, k. 112, přepis stenografického záznamu z 97. schůze Prezídia SFRJ z 4. 11. 1981, diskusní příspěvek A. Šukriji, l. 8.

⁵¹² AJ, f. 507-SKJ, III/306, stenografický záznam z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 113.

⁵¹³ AJ, f. 507-SKJ, III/308, přepis stenografického záznamu z 87. schůze předsednictva ÚV SKJ z 22. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 43.

⁵¹⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek F. Popita, l. 46.

⁵¹⁵ Srov. např. AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek P. Stamboliće, l. 52.

argumentaci – ve snaze oslabit nacionalistický arzenál nepřítele – ve zvýšené míře používali i politici albánského původu.⁵¹⁶

Zůstává otázkou, nakolik byli Titovi následníci opravdu zcela zaskočení faktem, že nejen inteligence a vysokoškolští studenti, ale celkově mládež a část širší veřejnosti (především dělníci, ani rolnické obyvatelstvo však nebylo výjimkou) byli evidentně velmi silně ovlivněni albánským nacionalismem.⁵¹⁷ Takovéto rozpoložení většinového kosovského obyvatelstva se totiž mohlo už delší dobu stávat předmětem skrytých odhadů a implicitních podezření, o nichž ale máme na základě dostupných pramenů jen kusé informace. Nedávné protesty se pro Titovi nástupce každopádně staly příležitostí, jak tuto nákazu nacionalismem a antijugoslávské rozpoložení mezi Albánci v SFRJ otevřeně nastolit jako zcela zásadní téma. Míru nedůvěry prohloubil i způsob, jakým probíhala první vlna *diferenciace* v regionu. Političtí předáci – nejen kosovští, ale i ti na svazové úrovni – totiž nemohli ignorovat, že na následných stranických a veřejných schůzích, jež probíhaly v duchu nekompromisního zúčtování s *kontrarevolucí*, vládla mezi nemalým procentem přítomných Albánců pasivita, mlčení, a tedy i evidentní distance vůči kritickému hodnocení nedávných nepokojů.⁵¹⁸

Jugoslávští předáci uznávali, že rozpínání albánského nacionalismu umožnila nedostatečná ideologicko-propagandistická činnost a chabá *politická akce*. Titoismus se navzdory svým evidentním přednostem zkrátka nedokázal účinně prezentovat jako daleko lákavější alternativa vůči myšlenkovému světu albánských radikálů. Rozhodující část odpovědnosti ale nakonec stejně připadla na vrub kosovskému vedení v čele s M. Bakallim. Čelní jugoslávští komunisté mu vyčítali, že v uplynulých letech opakovaně přehlíželo indicie naznačující nebezpečný nárůst nacionalismu mezi albánskou populací a chovalo se v tomto ohledu více než oportunisticky.⁵¹⁹ Takové neopatrné, v řadě ohledů až trestuhodně nezodpovědné chování Bakalliho a jeho spolupracovníků mělo vést k tomu, že se stírala hranice mezi afirmací albánského etnika a nacionalismem,⁵²⁰ což v podstatě ohrozilo celou titoistickou politiku v této oblasti. Chorvatští funkcionáři jako D. Dragosavac či M. Planinc to srovnávali s poměry, které byly v jejich republice k vidění počátkem sedmdesátých let během vrcholícího

⁵¹⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 46.

⁵¹⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 108.

⁵¹⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/308, přepis stenografického záznamu z 87. schůze předsednictva ÚV SKJ z 22. 4. 1981, diskusní příspěvek M. Daljeviće, l. 50.

⁵¹⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze předsednictva ÚV SKJ a předsednictva SFRJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 46.

⁵²⁰ Tamtéž, diskusní příspěvky L. Mojsova, l. 9 a V. Srzentiće, l. 105.

maspoku. Nejednalo se přitom jen o logickou, i když poněkud zavádějící historickou paralelu. Dragosavac s Planinc se touto analogií snažili v podstatě dokázat, že hrozba kosovského scénáře se týkala celého jugoslávského prostředí, takže k podobné krizi mohlo dojít v jakékoliv části společného státu.⁵²¹

Kosovští předáci, kteří od jara 1981 opakovaně čelili podobným výtkám i projevům nedůvěry, měli v tomto ohledu velmi zúžený manévrovací prostor. Bylo totiž jasné, že nedávné nepokoje v regionu představovaly v podstatě jen vrchol daleko dlouhodobějších trendů, odstartovaných už pádem A. Rankoviće v červenci 1966. Odstranění kdysi druhého muže Titova režimu totiž skutečně otevřelo dveře k dalšímu výraznému prohloubení autonomie oblasti i k nárůstu sebevědomí jejich představitelů.⁵²² Podobné souvislosti přiznával počátkem jara 1981 i D. Nimani. V jeho podání přitom nešlo jen o nezbytnou sebekritiku, ale také o důkaz, že i samotní představitelé Kosova si velmi dobře uvědomovali, jak dosud nezpochybnované směřování regionu mohlo během uplynulé půldruhé dekády přímo vést k výraznému nárůstu albánského nacionalismu.⁵²³ V krajní míře ovšem mohla podobná hodnocení vnést do řad post-titovské elity i zcela logickou, jakkoliv otevřeně nevyslovenou pochybnost, zda je dosavadní příliš benevolentní, v některých aspektech až neúměrně velkorysý přístup k afirmaci albánského etnika dlouhodobě udržitelnou a hlavně vhodnou formou řešení složité národnostní otázky.

V rámci rozprav, v nichž jugoslávské vedení od jara do konce roku 1981 diskutovalo o různých aspektech kosovských událostí, byl zásadní díl odpovědnosti připisován vládnoucí nomenklatuře oblasti, Titovi nástupci se ovšem museli zamyslet i nad tím, jaké jsou daleko širší příčiny vzniklé krize, vypovídající o fungování jugoslávské federace. Opakovaně mezi nimi zaznívala shoda, že k náhlému gejzíru projevů albánského nacionalismu došlo vlivem ideologické infiltrace ze sousední Albánie. Nejednalo se ovšem jen o ilegálně šířenou nepřátelskou diverzi v podobě letáků, nápisů či hanobení titoistických symbolů, ale i o zcela zřetelné názorové ovlivňování využívající regulérních forem kontaktů Kosova s albánským státem – distribuování a užívání učebnic, pravidelné působení pedagogů, spolupráce v kulturní a sportovní oblasti. S. Dolanc se však vůči tezí o *legální infiltraci* důrazně vymezil. Správně upozornil, že pokud se podobná tvrzení objeví v oficiálních dokumentech, zpochybní to

⁵²¹ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 22 a M. Planinc, l. 39–43.

⁵²² Srov. J. PELIKÁN, *Novými cestami*.

⁵²³ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze Prezídia SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek D. Nimaniho, l. 39.

důvěryhodnost jugoslávského vedení. Otevřeně by totiž přiznalo, že v podstatě vědělo o dlouhodobé kumulaci nacionalistického rozpoložení, jež následně vedlo ke *kontrarevoluci*. Neustálé poukazování na nenadálou kosovských bouří a moment překvapení by tím podle Dolance zcela ztratilo smysl.⁵²⁴

Nebylo divu, že příslušníci jugoslávské vládnoucí garnitury okamžitě sáhli k opatřením, která měla odstranit tyto zdroje nepřátelské propagandy. Bez váhání nechali vyhostit skupinu profesorů z Tirany, respektive jim neumožnili prodloužit si pobyt na území SFRJ. Zavázali se také, že přistoupí k daleko důkladnějšímu prověřování učebních materiálů, stejně jako k dalším formám *legální infiltrace*. I tak si ale nedokázali příliš vysvětlit, proč v řadách místní albánské populace vůbec došlo k ochotné a hlavně masové identifikaci s ideologickými postuláty Hodžova režimu. Na základě příspěvků, které zaznívaly během diskusí nejvyššího vedení země, přitom není možné zcela jasně určit, do jaké míry se jednalo o projev alibismu Titových nástupců, neschopných hledat příčiny kosovských nepokojů primárně ve vlastních řadách. Neustálé poukazování na zhoubný vliv přicházející ze sousední Albánie jim naopak poskytoval prostor, aby pozornost přenesli na boj s *vnějším nepřítelem*. Nedávné události v kosovském regionu ale každopádně nahlodaly image jugoslávského modelu socialismu, prezentovaný jako nejpokrokovější a nejsvobodnější forma společenského zřízení. V Žarković se v tomto ohledu tázal, jak je možné, že po více jak třech dekadách budování tohoto systému, kdy se dosáhlo nesporných úspěchů, se albánská mládež i dělníci zhlédli v ekonomicky nesrovnatelně zaostalejší zemi považované navíc za baštu stalinismu.⁵²⁵ Nejednalo se přitom jen o ukázkou frustrace jednoho z předních funkcionářů, ale i o projev nepochopení až pohoršení nad neloajalitou albánského etnika v Jugoslávii.

Diskuze o kosovských demonstracích také odhalily, že i přes tolik zdůrazňovanou jednotu se v řadách Titových nástupců přeci jen objevovaly rozdíly v přístupu k tomuto problému. Ačkoliv mezi nimi panovala shoda ohledně ústřední interpretace nedávných událostí a jejich *kontrarevoluční* podstaty, politici pocházející z různých jugoslávských regionů přirozeně akcentovali odlišné roviny kosovského dění. Slovinští či chorvatští funkcionáři se pokoušeli (často upřímně) přistupovat ke složitým poměrům v regionu tak, aby bylo jasné, že je skutečně považují za celojugoslávskou výzvu. Jejich celkové znalosti tamějších reálií i úroveň angažmá se však logicky nemohly srovnávat s tím, jak otázku Kosova vnímali jejich

⁵²⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 94.

⁵²⁵ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze předsednictva SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 9–10.

kolegové z Černé Hory, Makedonie, a hlavně ze Srbska. Zprvu, tedy v prvních týdnech po potlačení demonstrací, se ale nejednalo o nijak závažný kontrast. I v minulosti projevovali jednotliví členové nejvyšších mocenských grémií různý stupeň zájmu a znalostí o aktuálních problémech, ať už se jednalo o ekonomickou agendu či různé aspekty zahraniční politiky. Odpovídalo to jejich dlouhodobé specializaci, dosavadním zkušenostem i celkovému rozhledu. Kosovská krize však představovala výzvu, která vzhledem ke svému krajně složitému charakteru, vyžadovala daleko větší stupeň nasazení. Nastolovala totiž celé spektrum otázek, jež se bytostně dotýkaly nejen samotných základů jugoslávského federalismu, ale i mezietnických vztahů, socioekonomického rozvoje či schopnosti čelit projevům nepřátelské propagandy.

Nebylo překvapivé, že náhlá aktualizace kosovského problému vedla ke zvýšené aktivitě především funkcionářů ze Srbska. Ti nedávným nepokojům nepřipisovali primárně antisrbský osten a stejně tak zatím šetřili i s tezemi o útlaku tamějšího srbského etnika, jenž se projevoval především dlouhodobým vystěhovalectvím. Nastalou situaci ale považovali za více než vhodnou příležitost ke zdůraznění faktu, že Kosovo je ze správního, politického a konec konců i ústavního hlediska integrální součástí Socialistické republiky Srbsko. Vzájemné vztahy byly přitom v tomto ohledu už dlouhodobě poznamenány nejasnostmi, neshodami i většími spory. Většina politiků ze Srbska totiž s nelibostí pozorovala, jak se Kosovo prakticky vymaňuje z jurisdikce republikových orgánů. Nedůvěřivě proto pohlížela na politiku přístinské vládnoucí nomenklatury, která tohoto posilování autonomie obratně využívala. V sedmdesátých letech, kdy byl prvním mužem v regionu M. Bakalli, kosovští komunisté sebevědomě rozšiřovali rozsah na Srbsku zcela nezávislých aktivit, a to především v kulturní, ale i ekonomické oblasti.⁵²⁶

Několikatýdenní protesty vnesly do napětí mezi srbskou a kosovskou garniturou novou dynamiku. Požadavek tisíce demonstrantů žádajících, aby se Kosovo stalo sedmou jugoslávskou republikou, totiž hodnotili nejen politici ze Srbska, ale i z dalších částí země jako zcela nepřipustný pokus o násilnou změnu základních východisek ústavního pořádku v zemi.⁵²⁷ Zatímco oficiálně nebyli ani v náznaku ochotni připustit oprávněnost volání po republikovém statusu, jejich příčiny už ignorovat nemohli. I zde se pokoušeli odhalovat nitky vedoucí

⁵²⁶ Srov. přehledně: V. ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, s. 240–266.

⁵²⁷ Srov. například reakci vrcholného funkcionáře z Bosny a Hercegoviny Hamdiji Pozderace, který jej ještě v průběhu demonstrací označil za kontrarevoluční: AJ, f. 507-SKJ, III/306, stenografický záznam z 85.

(společně) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek H. Pozderace, l. 49 – 50.

k Hodžově režimu. Mocenskou elitu v Tiraně totiž obviňovali, že svou dlouhodobě hlášanou nacionalistickou politikou, operující s myšlenkou Velké Albánie a otevřeně zpochybňující územní integritu jugoslávské federace, infiltrovali i soukmenovce v SFRJ. Podle tohoto schématu měli tamější Hodžovi stoupenci a sympatizanti usilovat o připojení potenciální kosovské republiky k sousednímu albánskému státu. Vládcí Jugoslávie se ale zároveň domnívali, že se sloganem *Kosovo-republika* se v regionu identifikovala i řada veřejně aktivních osob, včetně nemalého procenta komunistů.⁵²⁸ I zde si Titovi nástupci příliš nepřipouštěli, že toto heslo nemuseli mnozí kosovští funkcionáři chápat jako jakýsi názorový import, ale jako zcela legitimní požadavek, s nímž se v průběhu protestů konečně odvážili veřejně identifikovat. Šéf srbských komunistů T. Vlaškalić ovšem hledal příčiny tohoto rozpoložení v jisté *obsesi* panující v přístupu ke kosovské „státnosti“.⁵²⁹ Tím se prý volání po transformaci Kosova v další jugoslávskou republiku stávalo stále rozšířenějším a pronikalo i do politických a dalších institucí regionu, takže už zdaleka nebylo jen zbožným přáním albánských nacionalistů.⁵³⁰

Pro srbské funkcionáře byla *kontrarevoluce* v Kosovu příležitostí, aby citlivou otázku vztahů mezi Srbskem a Kosovem nastolili jako v podstatě celojugoslávský problém. Dodejme, že naposledy (a zároveň nejpříměji) se srbská vládnoucí nomenklatura pokusila řešit tuto záležitost v roce 1977, a to prostřednictvím *Modré knihy*. Tento obsáhlý elaborát analyzoval problematické body, v nichž se nejmarkantněji projevovalo rozměňování vazeb mezi tímto regionem a Srbskem. Tehdy ale ještě celý případ skončil (s Titovým posvěcením) zachováním statu quo, tedy bez jakýchkoliv korekcí v neprospěch široké kosovské autonomie.⁵³¹ Nyní, na jaře 1981, se ovšem řada těchto neuralgických bodů dostávala znovu do popředí zájmu nejvyšších politických předáků, a to nejen ze Srbska, ale i z dalších částí federace. Ve svém emotivním a vůči Bakallimu silně kritickém projevu, jenž zazněl na půdě předsednictva ÚV SKJ 31. března 1981, se o napjatém vztahu mezi kosovským a srbským vedením zmínil už Stane Dolanc, čímž probíhající protesty albánské populace dával do jasné souvislosti s tímto dlouhodobým břemenem.⁵³² Do konce roku se v nekonečných interních debatách s podobnými

⁵²⁸ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze Prezídia SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 10; AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Planinc, l. 40–42.

⁵²⁹ A tedy i v přesvědčení, že Kosovo je se Srbskem spojeno jen formálně, jakkoliv to takto explicitně Vlaškalić nevyjádřil.

⁵³⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 49.

⁵³¹ V. STĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo*, s. 249–260.

⁵³² AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 27.

připomínkami ozvala i celá plejáda dalších diskutantů. Všichni přitom dokola zdůrazňovali – očividně se snahou razantně odmítnout jakékoliv úvahy o Kosovu jako republice – že oblast je integrální součástí SR Srbsko a že tedy i její předáci, tehdy už v čele s V. Devou, budou muset tuto skutečnost zohledňovat daleko důkladněji a zodpovědněji než dosud. V tomto duchu vystupovali vedle funkcionářů ze Srbska i politici z Makedonie či Černé Hory. Nechyběla ovšem podpurná a jasně formulovaná stanoviska i od čelných chorvatských či slovinských komunistů. Politici z východní poloviny federace ale přeci jen dokázali daleko konkrétněji rozvést, v čem spočíval problém vzájemných vztahů mezi Srbskem a Kosovem, respektive, nakolik se jednalo o problém ohrožující celou zemi. Podle jejich názoru totiž nedávné protesty odhalily, že vinou kosovského vedení se dlouhodobě upozadovala ústavou zcela jasně definovaná příslušnost Kosova do teritoriálního rámce SR Srbsko. To pak údajně jen posilovalo přesvědčení části albánské populace, že *Kosovo-republika* je nikoliv kontrarevolučním, ale naopak zcela legitimním a v dohledné době dokonce i reálně splnitelným požadavkem.⁵³³

Srbští komunisté v nejvyšších mocenských orgánech federace oprávněně cítili, že od druhé třetiny roku 1981 mezi jejich kolegy z dalších jugoslávských regionů náhle a rapidně narostly projevy porozumění pro problémy vyplývající z neúměrně velikášského vnímání kosovské autonomie, a tedy i pro příslušná stanoviska srbského vedení. Zato prištinská mocenská špička se ocitala ve stále markantnější defenzivě. Ačkoliv svazové centrum upřímně varovalo před tím, aby kosovské nepokoje nezadaly příčinu k antialbánskému rozpoložení a celkové nedůvěře,⁵³⁴ jejich následky se ukazovaly jako daleko závažnější a komplikovanější než se mohlo zdát bezprostředně po utišení protestů. Pro pozice a manévrovací prostor kosovského vedení to platilo dvojnásob. Do konce roku 1981 byla provedena první fáze *diferenciace*. Kosovské vládnoucí nomenklatuře se ale jen obtížně dařilo překonávat nedůvěru způsobenou výbuchem *kontrarevoluce*. Skupina kolem nového stranického vůdce Veliho Devy musela opakovaně čelit kritice za selhání, kterého se – nikoliv osobně, ale kolektivně jako kosovští komunisté – dopustili během jarních demonstrací. Jednalo se přitom o tvrzení, které se podle všeho velmi hluboce uhnízdilo nejen v řadách jugoslávského vedení, ale i mezi

⁵³³ Srov. namátkou: AJ, f. 803-PSFRJ, k. 101, přepis stenografického záznamu z 72. schůze Prezídia SFRJ z 28. 4. 1981, diskusní příspěvek L. Koliševského, l. 12; AJ, f. 507-SKJ, III/309, přepis stenografického záznamu z 88. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 29. 4. 1981, diskusní příspěvek L. Mojsova, l. 10; AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Planinc, l. 42.

⁵³⁴ Srov. např. AJ, f. 507-SKJ, III/305, stenografický záznam z 84. schůze předsednictva ÚV SKJ z 31. 3. 1981, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 77; AJ, f. 507-SKJ, III/306, stenografický záznam z 85. (společné) schůze Prezídia SFRJ a předsednictva ÚV SKJ z 2. 4. 1981, diskusní příspěvek V. Žarkoviće, l. 121.

řadovými straníky.⁵³⁵ V pozdější době pak vyslechli ne jeden komentář z úst svých kolegů, podle nichž bylo zúčtování s Bakalliho skupinou příliš shovívavé a nevedlo k jednoznačnějšímu pojmenování chyb, což prý bylo znát i na zpravodajství kosovských médií.⁵³⁶

Kosovské nepokoje z jara 1981 vnesly do jugoslávské politiky celou řadu zásadních otázek, nečekaných problémů i nových zdrojů napětí. Ačkoliv se podařilo předejít otevřenému rozkolu, který mohl vzniknout pádem M. Bakalliho, Titovi nástupci se už nemohli ani v náznaku zaštiťovat tím, že v zemi panuje uspokojivá politická situace. Vedle hospodářských problémů a evidentní stagnace samosprávného experimentu se nyní museli potýkat s následky *kontrarevoluce*, která odhalila, že v řadách albánského obyvatelstva panuje silné antijugoslávské rozpoložení. Vedoucí představitelé SFRJ se proto museli zcela vážně zamyslet nad tím, zda nakumulované problémy nepovedou k podobným výbuchům nespokojenosti i v dalších částech země. Tímto způsobem se jugoslávská realita začala od druhého čtvrtletí roku 1981 náhle měnit, respektive získávat nečekané konfliktní relace. Tentokrát ovšem vůči nim nezůstane imunní ani skupina Titových následovníků.

⁵³⁵ Straník ze Záhřebu se například ve své stížnosti adresované příslušné komisi ÚV SKJ pobouřeně tázal, jak je možné, že Titovi se s tisícovkou komunistů podařilo za druhé světové války porazit protivníka v jeho snaze o rozvrácení země, zatímco kosovské vedení to nedokázalo ani s devadesáti tisícovou členskou základnou. „[K]olik jich bylo raněno nebo padlo při střetu s nepřítelem, aby ubránili vše, co jsme se soudruhem Titem v čele vytvořili s takovým úsilím a obětmi [?]“. AJ, f. 507-SKJ, III/314, podkladový materiál k 93. schůzi předsednictva ÚV SKJ – *Připomínky a stížnosti v souvislosti s děním v Kosovu*, s. 2.

⁵³⁶ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 97. schůze Prezídia SFRJ z 4. 11. 1981, diskusní příspěvek D. Vidiće, l. 22 a V. Žarkoviće, l. 49–50.

Echo srbského pléna: napětí a první konflikty mezi Titovými nástupci

Na 17. listopad 1981 bylo svoláno XXII. zasedání ústředního výboru SKJ, na němž měla být přijata *Platforma o Kosovu*. Dokument se neomezoval jen na rozbor širších příčin událostí, které vedly k masovému protestnímu hnutí mezi albánským obyvatelstvem, ale obsahoval i celou řadu závazků a cílů v souvislosti s *rozvojem socialistické samosprávy, bratrství a jednoty a soudržnosti* v regionu. I přes místy obecné, spíše fráзовité obraty se v platformě otevřeně a konkrétně pojmenovávaly neduhy kosovské reality, stejně jako přešlapy a omyly politického vedení oblasti. Na rozdíl od mnoha oficiálních stanovisek, s nimiž se jugoslávští komunisté snažili veřejně reagovat na aktuální problémy, nejčastěji na hospodářské těžkosti, se na stránkách platformy mohl daleko více a nápaditěji rozvinout přístup vyznačující se odhodláním i neskrývanou bojovností: „S protivníkem, který se zařekl, že rozbije Jugoslávii, nelze hovořit obvyklým demokratickým způsobem. Naše země by nebyla tím, co je, pokud bychom cukli před jakoukoliv silou, výhrůžkami či nátlaky.“⁵³⁷

Zatímco podobné obraty měly docílit náležitě mobilizace v boji s *kontrarevolucí*, mnohem důležitější bylo, jakým způsobem tento nastolený kurz ovlivní politickou praxi v nejvyšších patrech jugoslávského mocenského žebříčku. Ačkoliv Titovi nástupci v tomto ohledu neohlašovali žádný zásadní obrat, jenž by se po uvážení všech souvislostí kosovských protestů mohl jevit jako víceméně pochopitelný postup, události z jara 1981 i tak vnesly do politického života post-titovské Jugoslávie nové prvky. Některé z nich se ukáží jako přechodná či druhořadá záležitost, většina ale dokazovala nástup daleko trvalejších, ba přelomových zlomů, tedy minimálně v řadách tehdejší vládnoucí garnitury.

Tajemník předsednictva ÚV SKJ Dobroslav Čulafić, který na zmíněném zasedání stranického grémia vystoupil s úvodním referátem, se v jedné části svého projevu zmínil o i tom, jakým způsobem by jugoslávští komunisté – žijící a působící v různých částech společného státu – měli přistupovat ke kosovskému problému. „Je potřeba ještě jednou zdůraznit, že samostatnost SK republik a oblastí a jejich primární odpovědnost za situaci ve vlastním prostředí nelze chápat jako zákaz pro další komunisty a SK z dalších částí [země], aby mohli vznášet kritické připomínky k tomu, co je špatně v jiném prostředí. To je ostatně jeden ze základních principů demokratického centralismu, podmínka k budování pevné ideově-

⁵³⁷ BRANKO PETRANOVIĆ – MOMČILO ZEČEVIĆ (ed.), *Jugoslavija 1918/1988: tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988, s. 1266.

politické a akční jednoty Svazu komunistů Jugoslávie“.⁵³⁸ Málokterý z účastníků listopadového pléna by pravděpodobně polemizoval s tímto Čulafićovým konstatováním, zvláště pokud se vztahovalo na boj s *kontrarevolucí*. I přes decentralizační tendence, které od poslední třetiny šedesátých let zřetelně pronikaly nejen do státoprávní sféry, ale i do stranických struktur, totiž SKJ zůstal i nadále definován jako „jednotná organizace všech členů a jejich organizací na území SFRJ“.⁵³⁹

V souvislosti se zásadou demokratického centralismu se ale nastolovala otázka – jak uplatňovat tento princip v podmínkách post-titovského režimu? A to zvláště nyní, kdy dramatické dění v Kosovu ukázalo, že nestabilita v jednom z jugoslávských regionů nemůže zůstat bez odezvy i v dalších částech společného státu? A především – jak tato provázanost ovlivní aktuální mocenskou konstelaci, když se až dosud striktně dbalo na to, že jsou to právě mocenské špičky v jednotlivých republikách a oblastech, jež nesou hlavní míru odpovědnosti za tamější poměry? Podobné spory a kontroverze se přitom vedly už za Titova života – tehdy ovšem jeho autorita dokázala podobná napětí nejen tlumit, ale i obratně řešit.⁵⁴⁰ Nyní, tedy necelý rok a půl po odchodu dlouholetého vůdce, který byl vnímán nejen jako všemocný arbitr, ale i jako klíčový aktér zajišťující politickou kohezi, byli jeho následovníci konfrontováni s tím, jak tuto jednotu udržovat i nadále, aniž by byl narušen monopol republikových a oblastních oligarchií. A to byla výzva, která se už zdaleka netýkala jen kosovské krize, jakkoliv právě ona výrazně přispěla k jejímu nastolení.

Byli to politici z Kosova, tedy nejen staronová mocenská garnitura v čele s V. Devou, ale i F. Hodža jako zástupce oblasti v nejvyšších svazových grémiích, kteří v post-titovském období jako první čelili podobné zkoušce. Už jsme zmiňovali, že Deva se na federální úrovni stále potýkal s břemenem selhání, které bylo připsáno na vrub jeho předchůdci M. Bakallimu. Hodžova pozice však byla v některých ohledech ještě komplikovanější. Jako funkcionář působící už od počátku šedesátých let v bělehradském ústředí⁵⁴¹ nenesl přímou, tedy formální odpovědnost za eskalaci kosovských bouří. Dokonce jsme ukázali, že od některých členů jugoslávského vedení se mu uprostřed silicích demonstrací dostávalo i nemalé důvěry, a to jako

⁵³⁸ Svaki nacionalizam je jednako opasan, *Slobodna Dalmacija*, 18. 11. 1981, s. 2.

⁵³⁹ B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918/1988*, s. 1137.

⁵⁴⁰ Za vrchol těchto neshod byl považováno *krizové období* na počátku sedmdesátých let, kdy se nejen někteří vrcholní funkcionáři z Chorvatska, ale i Slovinska či Makedonie snažili jednostranně odvolávat na to, že nesou primárně odpovědnost za dění ve svém republice, a že se tedy budou i zodpovídat především tamějším straníkům a veřejnosti, tedy v rámci příslušného národního společenství. Tyto tendence byly později, tedy po politickém pádu těchto garnitur, označeny za nepřijatelné oslabování jednoty strany i vzájemných vazeb mezi jejími jednotlivými částmi. Srov. Lj. RISROVIĆ – O. PRICA, *Jedanaest kongresa SKJ 1919–1978*, s. 214.

⁵⁴¹ F. Hodža se roku 1966 stal členem předsednictva ÚV SKJ, od roku 1974 zasedal i v Prezidiu SFRJ.

zkušenému a spolehlivému funkcionáři albánské národnosti. Titovi nástupci mohli v kritických chvílích využít jeho autority i reálného vlivu. S přibývajícimi měsíci, kdy se v bělehradském centru začal detailně analyzovat kosovský vývoj v předchozích dekádách, už ovšem začínalo bylo jasné, že Hodžova role nebyla v tomto ohledu druhořadá a už vůbec ne pasivní. Mezi některými Titovými nástupci tak sílila vůči tomuto kosovskému předákovi obezřetnost až nedůvěra. Pokud by se totiž odhodlali důkladně prozkoumat kroky elity, která v šedesátých letech držela v Kosovu otěže moci, jen stěží by neodhalili, že to byl právě F. Hodža, kdo společně s několika dalšími funkcionáři už tehdy sondoval možnost přeměny autonomní oblasti v sedmou jugoslávskou republiku.⁵⁴² Stalo se rovněž jakýmsi veřejným tajemstvím, že Hodžův syn se aktivně účastnil protirežimních demonstrací v roce 1968, kde požadavek na republikový status patřil mezi nejfrekventovanější hesla protestujících.⁵⁴³

Zatímco takto motivované podezření, jež vůči Hodžovi projevovali někteří členové jugoslávského nejvyššího vedení, zůstával spíše interní záležitostí, v druhé polovině roku 1981 se množily kritické komentáře na adresu kosovských komunistů i na stránkách bělehradského, respektive srbského tisku. Média – vnímající Kosovo jako součást Srbska, a tedy jako arénu svého přirozeného zájmu – podle všeho reagovala na *kontrarevoluční* události tím, že rapidně zvýšila svůj zájem o dění v tomto regionu. Svou pozornost zaměřila hlavně na projevy albánského nacionalismu a iredenty. Podle všeho zde ale docházelo k nemalé míře paušalizování, neznalému komentování tamější reality a především k neadresnému nařčení části kosovských kádrů z toho, že skrytě sympatizují s těmito *kontrarevolučními* idejemi.⁵⁴⁴ Vysoce postavení funkcionáři kosovskoalbánského původu si proto začali před svými kolegy z ostatních částech federace otevřeně stěžovat na tento způsob psaní. Ačkoliv je obtížné identifikovat konkrétní příspěvky či periodikum, ve kterých mělo dojít k publikování podobných textů, vystoupení jednotlivých kosovských předáků nelze charakterizovat jako zcela nepodložená. Kolë Shiroka pohoršeně upozornil na to, že v tisku se objevilo konstatování, v němž se názorová orientace politického vedení jedné z jugoslávských federálních jednotek

⁵⁴² P. RISTANOVIĆ, *Kosovsko pitanje*, s. 223. K Hodžově činnosti v šedesátých letech podrobně: J. PELIKÁN, *Novými cestami*.

⁵⁴³ IAB, f. Dragoslav D. Marković, k. 8, deníkový záznam z 16. 5. 1981, s. 750.

⁵⁴⁴ Dosud nám ale stále chybí byť i rámcová analýza publicistického diskursu, který v souvislosti s kosovským děním panoval počátkem osmdesátých let, hlavně s důrazem na jeho srovnání před a po demonstracích z jara 1981. V tomto ohledu disponujeme jen parciálním přehledem srbského církevního a opozičně laděného tisku, jenž se nezdráhal volit i expresivní, mnohdy až vypjatý styl. Srov. VJEKOSLAV PERICA, *Balkanski idoli, II, Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, Beograd 2006, s. 5–8.

označuje za shodná s tou, kterou zastupoval režim Envera Hodži.⁵⁴⁵ Ještě dále zašel F. Hodža, kterému vadilo, že tisk se v hodnocení poměrů v Kosovu pasoval do role nekompromisního soudce, což se údajně podepsalo i na tom, že dokumentární film natočený podle předlohy jeho válečného deníku,⁵⁴⁶ byl v *Bělehradu* označen za nacionalistický. To ovšem podle F. Hodži nebyl ani zdaleka jediný případ: v *Politice* prý zaregistroval zprávu, že rodiče odmítají zapsat srbské děti do škol v regionu, protože celá oblast je pod vlivem nacionalistů. Druhý program RTV Bělehrad pak údajně odvysílal reportáž, podle které se v Kosovu používají učebnice s portréty albánského komunistického vůdce Envera Hodži. Rovněž se cítil pobouřen článkem o údajných dlouhodobých kontaktech předchozího, tedy Bakalliho vedení, s „bratry z Tirany“. Podle F. Hodži se tímto způsobem dostávali kosovskoalbánské komunisty do bezvýchodné situace – zatímco nacionalisté je odsuzovali k smrti jako vlastizrádce, bělehradský tisk je označoval za nepřátele jugoslávského státu, jak se to prý nedávno stalo v případě bývalého předsedy prištinské stranické organizace A. Fazlii.⁵⁴⁷ Nejen F. Hodža, ale i další zmínění diskutanti tímto způsobem naráželi na fakt, že v jugoslávském veřejném prostoru skutečně po demonstracích z jara 1981 vzrostla míra antialbánských předsudků, a to navzdory tomu, že se opakovaně zdůrazňovalo projugoslávské rozpoložení většiny *pocitivých Albánců*, tedy těch, kteří nesdíleli stanoviska nepřátelských radikálů. F. Hodža proto cítil potřebu před svými kolegy emotivně a zároveň varovně zdůraznit: „Bojujeme proti albánskému nacionalismu a iredentě, nikoliv proti albánskému národu v Jugoslávii.“⁵⁴⁸

V posledním čtvrtletí roku 1981 se však čím dál více zdálo, že kosovská problematika je jen jedním, jakkoliv viditelně nejemotivnějším námětem podobně laděných příspěvků, které se objevovaly v bělehradském (srbském) tisku. Slogan *Kosovo-republika*, který zazníval v průběhu jarních demonstrací a byl označen za kontrarevoluční požadavek, vzbudil u Titových nástupců nikoliv neoprávněné pochybnosti, zda přehnaný důraz na státnost tohoto regionu nevedl k jeho jednostrannému, a tedy i protiústavnímu vydělování z rámce Socialistické republiky Srbsko. Takové hodnocení však nezůstalo omezeno jen na Kosovo, ale logicky se dotklo i druhého autonomního regionu, tedy Vojvodiny. Přední funkcionář z této oblasti Dušan Alimpić si proto stěžoval, že kosovské nepokoje odstartovaly vlnu kritických komentářů ohledně postavení obou autonomních oblastí. *Bělehradská* média podle něj začala účelově

⁵⁴⁵ AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznamu ze schůze předsednictva ÚV SKJ z 15. 12. 1981, diskusní příspěvek K. Široky, l. 93.

⁵⁴⁶ FADIL HODŽA, *Kad proleće kasni: iz partizanske beležnice*, Beograd 1979.

⁵⁴⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek F. Hodži, l. 144, 146–148.

⁵⁴⁸ Tamtéž, l. 146.

zdůrazňovat, že oba regiony nesou zodpovědnost za jednotu Socialistické republiky Srbsko.⁵⁴⁹ Jinak řečeno: Alimpić považoval za nepřijatelné, aby se nedávné kosovské protesty stávaly tímto způsobem nástrojem veřejného nátlaku na politické reprezentace obou autonomních regionů. Ovšem právě tento problém, tedy složitý konglomerát vztahů mezi Srbskem na straně jedné a Kosovem a Vojvodinou na straně druhé, se stával jedním z ústředních bodů jugoslávské politiky a zároveň i zdrojem prvních závažnějších konfliktů mezi jejími předáky v post-titovské éře.

Srbští komunisté, v jejichž čele stál od roku 1972 Tihomir Vlaškalić, dokázali obratně využít toho, že k nápravě problematických bodů mezi Srbskem a jeho autonomními oblastmi vyzvalo samotné bělehradské centrum, a to v rámci snahy o celkovou stabilizaci poměrů po kosovských demonstracích.⁵⁵⁰ V první fázi přitom srbské vedení neusilovalo o žádnou zásadní revizi existujícího ústavního systému, který Kosovu i Vojvodině přiznával velkou míru prerogativ. Pro náš výzkum je přitom zásadní fakt, že oběma regionům se dostalo ve srovnání s ostatními jugoslávskými republikami zcela paritního postavení v rámci Prezídia SFRJ a velmi vstřícného zastoupení v předsednictvu ÚV SKJ.⁵⁵¹ Ani na této konstelaci v nejvyšších patrech jugoslávské politiky neměli Vlaškalić a jeho spolupracovníci v úmyslu cokoliv měnit. Rozhodně se ale nehodlali smířit s tím, že by kosovští a vojvodínští předáci pokračovali v další politické emancipaci vůči Srbsku a oslabovali snahy jeho vedení o nápravu problematických bodů vzájemných vztahů.

Za tímto účelem bylo ve dnech 24.–26. prosince 1981 svoláno zasedání ústředního výboru Svazu komunistů Srbska, kterého se dle platného stranického statutu měli stejně jako dosud zúčastnit i zástupci obou autonomních regionů. Třídenní plénium, na němž vystoupila skoro stovka diskutujících, otevřelo – navíc poprvé takto veřejně – tolik sporných bodů a zaznělo na něm tolik kontroverzních tezí, že se stalo událostí s celojugoslávským přesahem. Z celé plejády příspěvků, které zazněly v jeho průběhu, vzbudil největší rozruch projev tehdejšího předsedy federálního parlamentu Draži Markoviće. Jednašedesátiletý funkcionář, který v sedmdesátých letech zastával nejvyšší státní funkci v Srbsku,⁵⁵² patřil bezesporu mezi výrazné, inteligentní a zároveň politiky obratné předáky post-titovského režimu. Jeho odmítavý

⁵⁴⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Alimpiće, l. 138.

⁵⁵⁰ Byl to jeden ze závěrů pléna ÚV SKJ, které se konalo 7. května 1981 a celé bylo věnováno rozpravám nad kosovskými demonstracemi.

⁵⁵¹ Kosovu a Vojvodině připadalo po jednom místu v Prezidiu SFRJ a dvě křesla v rámci nejvyššího stranického grémia, tedy jen o jedno méně než kolika disponovaly jugoslávské republiky.

⁵⁵² D. Marković byl nejprve v letech 1969 – 1974 předsedou srbského republikového parlamentu a následně byl až do roku 1978 v čele nově zřízeného republikového předsednictva. V obou případech tak nominálně vykonával funkci hlavy státu v SR Srbsko.

postoj vůči (z jeho pohledu přespříliš benevolentní a neukotvené) autonomii obou regionů nebyla rozhodně náhlou reakcí na kosovské nepokoje. Naopak, Marković se tímto nesmlouvavým způsobem profiloval už v průběhu předchozí dekády. Sehrál i rozhodující roli v přípravě zmíněné *Modré knihy*, jejímž prostřednictvím se roku 1977 neúspěšně pokusila nastolit nápravu vztahů mezi Srbskem, Vojvodinou a Kosovem.⁵⁵³

V rámci svého projevu na prosincovém plénu ÚV SK Srbska si Marković neodpustil hned několik poznámek, u nichž mohl jen stěží pochybovat, že se nedočkají náležité odezvy. Předseda svazového parlamentu otevřeně prohlásil, že Srbsko prakticky nebylo konstituováno jako stát v rámci jugoslávské federace, protože nedokázalo na celém svém území (tedy včetně Kosova a Vojvodiny) náležitě uplatňovat pravomoci stanovené ústavou. Požadoval proto, aby se stejně jako u dalších zdejších národů a národnostních menšin bral ohled na zájmy srbského etnika. Také odmítl dosavadní praxi, kdy předáci obou autonomních oblastí dlouhodobě tabuizovali diskuze o problematice ústavních vztahů. Důrazně také žádal, aby se ze srbských komunistů konečně sňalo břímě velkosrbského hegemonismu a aby nařčení ze srbského nacionalismu nesloužilo jako negace nebo brzda debat souvisejících s postavením srbského národa.⁵⁵⁴

D. Marković rozhodně nebyl na prosincovém plénu Svazu komunistů Srbska osamělým střelcem. V podobném, mnohdy ještě bojovnějším duchu vystoupili i Petar Stambolić či předseda srbského republikového předsednictva Dobrivoje Vidić. Prvně zmíněný funkcionář spatřoval v porušování ústavou definovaných vztahů mezi Srbskem a autonomními oblastmi jeden z důvodů, jenž umožnil vypuknutí *kontrarevoluce* v Kosovu. Druhý pak nešetřil kritikou na adresu vládnoucí garnitury ve Vojvodině, kterou obvinil z toho, že mezi straníky záměrně podněcuje odpor vůči politické reprezentaci Srbska, a to navzdory tomu, že mezi nimi „nejsou ani buržoasti předválečné velkosrbské politiky, ani četníci Draži Mihailoviće a ani srbští byrokratičtí etatisté“.⁵⁵⁵ Podobná rétorika nejvyšších funkcionářů ze Srbska, jež se nevyhýbala ani citlivým historickým analogiím, signalizovala nejen posuny v jejich myšlenkovém světě, ale i změnu atmosféry uvnitř samotného jugoslávského vedení.

Počátkem ledna 1982 se o plénu srbských komunistů debatovalo na půdě předsednictva ÚV SKJ. S. Dolanc i M. Planinc potvrdili, že jeho echo se šířilo i do dalších částí federace, přičemž polemický tón i dosud nevídaná otevřenost v souvislosti s některými aspekty

⁵⁵³ V. ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Kosovo – Srbsko*, s. 250–260.

⁵⁵⁴ S. SELINIĆ, *Srbija 1980–1986.*, s. 309–310.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 308–309.

národnostní a ústavní otázky prý vyvolaly nejistotu, zmatek i neskrývané obavy.⁵⁵⁶ Daleko kritičtější byli samozřejmě zástupci obou autonomních oblastí v tomto grémiu – jak D. Alimpić, tak F. Hodža jasně potvrdili, že v jejich regionech se zasedání ústředního výboru SK Srbska setkalo s mimořádně nepříznivou reakcí. Funkcionář kosovskoalbánského původu navíc připomněl, že zástupci Kosova se na zmíněném plénu chovali maximálně zdrženlivě, a že tedy ani v náznaku nepřispěli k eskalaci situace.⁵⁵⁷ Silně negativní ohlas potvrdil i šéf stranické organizace v Bosně a Hercegovině N. Stojanović, a to hlavně s ohledem na skutečnost, že D. Marković ve svém vystoupení ve výčtu jugoslávských národů zcela opomněl zmínit i muslimské etnikum.⁵⁵⁸ V této jugoslávské republice, kde Muslimové byli nejpočetnějším národem, mohla tato neobratnost předsedy federálního parlamentu být vykládána jako důkaz, že neguje jejich existenci jako samostatné, už více jak dekádu oficiálně přiznané plnohodnotné nacionální kategorie.

Ze všech těchto poznámek, které zazněly během rokování jugoslávského stranického předsednictva, bylo patrné, že nemalá část předáků post-titovského režimu nevnímala třídní rokování srbských komunistů pouze jako interní záležitost této nejlidnatější svazové republiky. Zatímco předáci Kosova a Vojvodiny velmi těžce snášeli fakt, že se terčem útoků stával celý komplex vztahů mezi jejich regiony a srbským ústředím a že v tomto kontextu dokonce zaznělo i tvrzení o nerovnoprávném postavení Srbska v Jugoslávii,⁵⁵⁹ zástupci Bosny a Hercegoviny nehodlali jen tak přecházet výroky, jež považovali za atak nejen na vlastní praxi národnostní politiky, ale i na samotnou státnost této republiky. Navzdory otevřeným výhradám na adresu některých srbských funkcionářů, kteří se ve svých projevech dotkli inkriminovaných témat, však tito politici nevěděli, jakým způsobem dosáhnout toho, aby do této záležitosti energicky zasáhlo i bělehradské centrum, v tomto případě samotné předsednictvo ÚV SKJ.

D. Marković sice správně upozornil, že nebylo vůbec obvyklé, aby se nejvyšší stranické grémium v zemi zabývalo výsledkem pléna některé z republikových partajních organizací, snad pouze v případě, že by byla ohrožena celistvost SKJ,⁵⁶⁰ ovšem ani argumenty jeho oponentů nepostrádaly logiku a oprávněnost. Nejen funkcionáři z Kosova, Vojvodiny či Bosny a Hercegoviny, ale i někteří další Titovi nástupci prosazovali, aby se v rámci předsednictva ÚV SKJ vyjasnila některá kontroverzní prohlášení, která v prosinci 1981 zazněla na schůzce

⁵⁵⁶ AJ, III/332, přepis stenografického záznamu z 111. schůze předsednictva ÚV SKJ z 7. 1. 1982, diskusní příspěvky S. Dolance, l. 61–62 a M. Planinc, l. 69–70.

⁵⁵⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Alimpiće, l. 62–63 a F. Hodži, l. 70.

⁵⁵⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek N. Stojanoviće, l. 96–97.

⁵⁵⁹ Srov. tamtéž, diskusní příspěvek D. Alimpiće, l. 99.

⁵⁶⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 66.

srbských komunistů. Takový postup – s ohledem na možné uklidnění atmosféry – doporučoval i D. Dragosavac, jenž aktuálně předsedal tomuto stranickému orgánu.⁵⁶¹ V kontextu mocenské konstelace post-titovského režimu totiž nebylo vůbec nepodstatné, za jakých okolností a v jaké míře se může stranické svazové vedení sídlící v Bělehradu aktivně zapojit do politického dění v jedné z celkově osmi federálních jednotek. Ukázali jsme přitom, že například v případě Kosova, kde na jaře 1981 visela ve vzduchu otázka Bakalliho rezignace, se Titovi nástupci sice nezdráhali vystoupit s kritikou a doporučit jeho odchod, oficiální návrh na razantnější intervenci ovšem z tohoto grémia nezazněl. V tomto ohledu byla situace následující po prosincovém zasedání ÚV SK Srbska možná daleko méně palčivá (alespoň z mocenského hlediska), i tak ale odhalovala omezený manévrovací prostor bělehradského ústředí.

Předsednictvo ÚV SKJ přitom nebylo v otázkách napjatých vztahů mezi Srbskem a autonomními oblastmi zcela pasivní. Ještě před zmiňovaným plénem srbských komunistů, 18. prosince 1981, došlo k setkání jeho zástupců se srbskými, kosovskými i vojvodinskými předáky. D. Dragosavac sice přiznával, že se nepodařilo odstranit vzájemné rozdíly, tento způsob komunikace (jdoucí napříč federálními, republikovými i oblastními orgány) ovšem označil za přínosný.⁵⁶² Až do Titovy smrti bylo přitom obvyklé, že se podobně citlivé problémy řešily během setkání u samotného vůdce, kde většinou padla i dohoda o dalším postupu. Nynější systém kolektivního vedení ovšem takovou praxi stěžoval, v některých ohledech dokonce i vylučoval. Post-titovská elita tak uprostřed komunikace mezi znesvářenými srbskými, kosovskými a vojvodinskými politiky získávala první zkušenosti s tím, jak v těchto delikátních situacích postupovat. Současně ale bylo jasné, že Titovi nástupci mohou takováto rokování spíše moderovat, než je reálně ovlivňovat či dokonce do nich přímo intervenovat. Zdá se, že tento fakt stál i za poměrně pochvalnými komentáři, které zazněly z řad slovinských funkcionářů, kteří jinak pohotově reagovali na větší zásahy z bělehradského centra (bez ohledu zda se jednalo o svazovou vládu, stranické vedení či Prezídium SFRJ). Andrej Marinc například ocenil, že zmíněné setkání, kdy svazoví funkcionáři ještě před plénem srbských komunistů sezvali názorově rozdělené politiky, odpovídalo stupni odpovědnosti, kterou federální vedení nese za vývoj v celé zemi, ačkoliv za konkrétní věci ručí vždy republikové a oblastní nomenklatury.⁵⁶³

⁵⁶¹ Tamtéž, diskusní příspěvky F. Hodži, l. 70; D. Dragosavace, l. 75–76; M. Miniće, l. 76; H. Pozderace, l. 82–83; S. Kraighera, l. 87, 88; B. Mikuliće, l. 93; N. Stojanoviće, l. 96 a D. Alimpiće, l. 99.

⁵⁶² Tamtéž, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 52–57. K průběhu setkání srov. S. SELINIĆ, *Srbija 1980–1986.*, s. 306.

⁵⁶³ Tamtéž, diskusní příspěvek A. Marince, l. 81.

Počátkem ledna 1982 ale jugoslávské stranické vedení nakonec v souvislosti s kontroverzním plénem srbských komunistů nepřišlo nejen s žádným jednoznačným verdiktem, ale ani s vysvětlujícím oficiálním prohlášením. To bylo způsobeno nejen zmíněnými limity, ale i procedurálními záležitostmi – zasedání ÚV SK Srbska totiž neskončilo obvyklým schválením závěrů. O jejich finálním znění tak mělo rozhodnout až následující plénum. Jugoslávské vedení proto nemohlo zaujmout relevantní stanovisko ke schůzi, z níž prozatím nevzešla žádná usnesení, protože by to okamžitě vzbuzovalo zdání, že bělehradské centrum tímto způsobem necitlivě zasahuje do činnosti jednoho z republikových stranických orgánů. Pravidlo demokratického centralismu zkrátka i tentokrát ustoupilo zásadě, že jsou to stranické organizace v jednotlivých částech Jugoslávie, které disponují konkrétními rozhodovacími pravomocemi, nikoliv bělehradské centrum.

Ani tímto způsobem se však kauza srbských komunistů neuzavřela definitivně. V momentu, kdy jejich spolustraníci z předsednictva ÚV SKJ měli k dispozici příslušné závěry i podrobný záznam toho, s čím v prosinci 1981 vystoupili jednotliví diskutanti, byla tato otázka začátkem března 1982 nastolena znovu, tentokrát už v daleko vypjatější atmosféře. Většina diskutujících, kteří se stavěli kriticky vůči projevům čelních srbských funkcionářů, měli nyní možnost své výhrady rozvést a konkretizovat. Největší pozornosti se opět dostalo kontroverznímu vystoupení D. Markoviće – velmi agilní šéf bosenskohercegovských komunistů N. Stojanović kritizoval, že jeho republika nebyla v příslušném projevu označena za národní stát, stejně jako ostatní jugoslávské republiky. Okamžitě z toho odvodil, že předseda svazového parlamentu považuje Bosnu a Hercegovinu za umělý výtvar. Stojanović ovšem dodal, že stejnou optikou by se jako nepřirozený útvar jevila i celá Jugoslávie, takže taková tvrzení jen nahrávají argumentům srbských, chorvatských a muslimských nacionalistů.⁵⁶⁴ Také zástupce Vojvodiny D. Alimpić přímo navázal na diskusi odehrávající se před dvěma měsíci. Jako předák jedné z autonomních oblastí se nehodlal se smířit s tvrzením, že Srbsko není konstituováno jako plnohodnotná republika v rámci jugoslávské federace, a to právě kvůli celé řadě kompetenčních sporů s Kosovem a Vojvodinou. Jako krajně problematické se mu jevil Markovićův výrok, že tato skutečnost v podstatě přivádí do nerovnoprávného postavení i celý srbský národ. Alimpić se tedy ptal, na jaké Srby šéf federálního parlamentu myslel, když bylo jasné, že žijí i v dalších částech jugoslávského státu, kde se jako nerovnoprávní rozhodně necítili. Podobné názory mohly dle Alimpiće velmi vážně narušit vztahy srbského, tedy

⁵⁶⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/339, přepis stenografického záznamu z 118. schůze předsednictva ÚV SKJ z 2. 3. 1982, diskusní příspěvek N. Stojanoviće, l. 109–110.

nejpočetnějšího národa s ostatními zde žijícími etniky.⁵⁶⁵ Rovněž neváhal prohlásit, že snaha připoutat multietnickou Vojvodinu výhradně k Srbsku a srbskému národu, tedy na základě principu sjednocování soukmenovců, rozhodně neodpovídá a ani neprospívá heterogennímu charakteru společného státu.⁵⁶⁶

Polemický charakter debaty ještě prohloubil D. Marković, který se odmítal zapojit do rozpravy s tím, že celou záležitost nelze probírat takto, tedy na uzavřeném jednání nejužšího stranického vedení. Žádal svolání schůze ústředního výboru SKJ nebo nového pléna srbských komunistů. Jako třetí pak zmínil variantu, aby se jeho případným pochybením zabývala zvláštní stranická komise.⁵⁶⁷ Tím v podstatě do centra pozornosti znovu postavil otázku, zda předsednictvo ÚV SKJ poskytuje nejen vhodný, ale vůbec odpovídající a regulérní prostor k projednávání podobných sporných otázek. Markoviće jednoznačně podpořil šéf srbské stranické organizace T. Vlaškalić. Zdůraznil, že nelze učinit předmětem jednání veřejnou diskusi či něčí vystoupení v jejím rámci, leda by se jednalo o názory odporující základním hodnotám a linii strany. Ve zjevné narážce na kritiky zaznívající od funkcionářů z ostatních částí SFRJ pak připomněl, že se toto nejvyšší stranické grémium nezabývalo ani dalšími, jistě stejně kontroverzními či nejasnými výroky některého z jiných předních jugoslávských komunistů.⁵⁶⁸ Vlaškalić tak dal velmi důrazně najevo, že nehodlá připustit, aby se názory předních srbských straníků vystavovaly drobnohledu či zdrcující kritice jen proto, že se závěry prosincového pléna setkaly s tak nebývale vyostřenými reakcemi v dalších koutech země.

Jedna z bezesporu nejbouřlivějších debat, která se mezi Titovými nástupci odehrála na samém počátku osmdesátých let, byla charakteristická i tím, že si diskutanti velmi dobře uvědomovali veřejný ohlas těchto sporů. Takřka všechny více či méně kontroverzní projevy, které zazněly během pléna ÚV SK Srbska totiž tlumočila široké veřejnosti média. Proto se echo této schůze mohlo poměrně nerušeně šířit jak mezi řadové straníky, tak znepokojené obyvatelstvo. Zmíněná tvrzení některých jugoslávských politiků o tom, že inkriminované výroky vnesly do společnosti nejistotu i obavy o politickou stabilitu, tudíž ve výsledku

⁵⁶⁵ Dušan Alimpić zde narážel i na svou vlastní etnicitu – rodák z městečka Bačka Palanka byl srbské národnosti. Ostatně i proto si mohl dovolit se takto ostře vymezit vůči této pasáži z Markovićova projevu. Držel se tím osvědčené praxe, podle které se podobná (marxisticky založená) kritika měla odehrávat primárně v rámci vlastního (národního) prostředí a až poté přicházely v úvahu poznámky na adresu dalších nacionalismů.

⁵⁶⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/339, přepis stenografického záznamu z 118. schůze předsednictva ÚV SKJ z 2. 3. 1982, diskusní příspěvek D. Alimpiće, l. 113–118. Ze Alimpić narážel i na projev P. Stamboliće, který na zmíněném prosincovém plénu ÚV SK Srbska zdůrazňoval odvěká historická pouta mezi Srbskem a Vojvodinou, jež by se měla respektovat i v poměrech socialistické Jugoslávie. Srov. S. SELINIĆ, *Srbija 1980–1986.*, s. 309.

⁵⁶⁷ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 121–122.

⁵⁶⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek T. Vlaškaliće, l. 143–144.

nepůsobila příliš přehnaně či nepodloženě. Ačkoliv o průběhu bouřlivého jednání na půdě předsednictva ÚV SKJ už veřejnost informována nebyla, všeobecně se očekávala dohra celého sporu. Zde však museli Titovi nástupci zvážit, zda zcela otevřená *soudružská debata* (která by se odehrála pravděpodobně na některém nadcházejícím plénu ÚV SKJ) nezasadí citelný úder postavení a celkovému renomé jugoslávského vedení, které už beztak čelilo celé řadě velmi vážných problémů. Hamdija Pozderac, vlivný funkcionář z Bosny a Hercegoviny, se tak sice rozčiloval nad veřejnými projevy svých srbských kolegů, prostor ke stejně otevřené a polemické replice se však rozhodl nevyužít. Místo toho se (stejně jako další politici oponující názorům srbských komunistů) upínal k bělehradskému centru, respektive ke stranickému předsednictvu, kde očekával rozuzlení kauzy nebo alespoň kolektivní kritiku D. Markoviće a jeho spolupracovníků. K tomuto zúčtování však počátkem jara 1982 nedošlo. Většina Titových nástupců totiž i přes evidentní nesouhlas s mnoha vynesenyými stanovisky odmítla jak veřejnou konfrontaci mezi členy nejužšího vedení země, tak prohlubování vzniklých sporů.⁵⁶⁹

Bez ohledu na to, že tyto přestřelky představovaly dosud nejpřímější konflikt v rámci post-titovské elity, ne všichni sdíleli pohoršení nad vystoupením srbských předáků na prosincovém zasedání ÚV SK Srbska. Lazar Mojsov jistě tlumočil nejen svůj názor, ale i myšlení řady dalších soudruhů, když varoval před další dramatizací celé záležitosti. Na adresu pléna srbských komunistů (kterého se osobně jako zástupce svazového vedení zúčastnil) pak dodal, že bylo jediné dobře, že se v jeho rámci otevřeně debatovalo nad řadou palčivých problémů, protože jinak by se mohly stát předmětem manipulace a zdrojem daleko větší krize. Mojsov upozornil, že otázek, se kterými se Jugoslávie musela v předjaří roku 1982 potýkat a jež vyžadovaly náležitou pozornost, bylo mnohem víc. Funkcionář makedonského původu proto jistě nebyl mezi Titovými nástupci sám, kdo si upřímně myslel, že právě proto je nutné hlavně „hledět kupředu“.⁵⁷⁰ O to větší muselo být jejich překvapení, když k dohře celého tohoto střetu došlo už za necelé čtyři měsíce, ihned po skončení XII. sjezdu SKJ, což bylo první vrcholné setkání jugoslávských komunistů po Titově smrti. D. Marković se totiž jako jediný kandidát od členů ústředního výboru SKJ nedočkal (v tomto kontextu nikoliv zcela překvapivě) potvrzení jako zástupce Srbska ve federálním stranickém předsednictvu.

⁵⁶⁹ Tamtéž, diskusní příspěvky S. Kraighera, l. 160–161; M. Planinc, l. 182 a F. Hodži, l. 184.

⁵⁷⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek, L. Mojsova, l. 148–150.

Problémy ze všech stran

Zatímco se příslušníci jugoslávského vedení na přelomu let 1981 a 1982 potýkali s neshodami ve svých řadách, hromadily se před nimi další obtíže. Vedle přetrvávajících ekonomických problémů, jevící se tehdy jako nejkomplicovanější, a tedy i nejzávažnější výzva, museli Titovi nástupci čelit i evidentním proměnám nálad v řadách společnosti. Počátkem roku 1982 se jugoslávští vládcí sice ještě nedomnívali, že by navzdory všem neduhům došlo u většiny populace k závažnému narušení loajality vůči režimu, byli si však vědomi nemalého konfliktního potenciálu krizových symptomů.

Čtvrt roku po vypuknutí kosovských nepokojích, tedy ve dnech 16.–18. června 1981, proběhl v Bělehradě III. *sjezd samosprávci*.⁵⁷¹ Svolání této akce, které se zúčastnilo přes 1800 delegátů a hostů,⁵⁷² navrhoval ještě před necelými dvěma lety sám Tito, jenž podobné shromáždění považoval za jeden z účinných nástrojů, jak mobilizovat veřejnost v duchu boje za ekonomickou stabilizaci. Pro jeho následovníky pak sjezd představoval alespoň rámcovou sondu do aktuálního rozpoložení *pracující třídy*, u něhož si nebyli jistí, jak se pod vlivem hospodářských a sociálních těžkostí mění, respektive nakolik se radikalizuje. V tomto ohledu přivítali výsledky třídního, svým charakterem spíše manifestačního rokování s neskrývaným uspokojením až úlevou. Podle B. Mikuliće tak bylo dostačující už jen to, že *sjezd samosprávci* potvrdil identifikaci pracujících s nastoleným politickým kurzem i samosprávným systémem jako takovým.⁵⁷³ Takové konstatování by přitom ještě před několika měsíci působilo jako otřepaná fráze. Ovšem nyní, po nepokojích v Kosovu, uprostřed pokračující stagnace životní úrovně či po opakovaných problémech v zásobování, se podobná prohlášení jevila jako téměř nutné sebe ujišťování Titových nástupců o vlastní legitimitě moci.

Podobné, velmi vrtkavé důkazy přetrvávající stability se však minimálně od poloviny roku 1981 stále zřetelněji rozcházely s tím, jak bylo na SFRJ pohlíženo v zahraničí. Kosovské demonstrace silně poškodily její obraz jako země, která sice zápolila s celou řadou ekonomických a dalších vnitřních problémů, ale jež zároveň poklidně zvládla přechod do post-

⁵⁷¹ V jugoslávském ideologickém diskursu se pojmem *samosprávce* označoval každý pracující, jenž byl nějakým způsobem zapojen do činnosti samosprávných orgánů a tím *rozhodoval o plodech své práce*. Vzhledem k tomu, že princip samosprávy alespoň nominálně prorůstal celou ekonomickou i společenskou strukturou, byla *samosprávci* v podstatě drtivá většina všech zaměstnanců.

⁵⁷² Odlučan nastavak povijesnog Titova djela, *Slobodna Dalmacija*, 17. 6. 1981, s. 1.

⁵⁷³ AJ, f. 507-SKJ, III/317, prepis stenografskog záznamu z 96. schůze predsedništva ÚV SKJ z 3. 7. 1981, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 17–18.

titovského období.⁵⁷⁴ Nacionalistická hesla zaznívající z úst protestujících Albánců byla naopak vnímána jako důkaz, že Titovi nástupci budou muset řešit v tomto regionu silně zakořeněný, historickými rezidui silně zatížený a krajně nevyzpytatelný problém mezietnických vztahů.⁵⁷⁵

Ještě mnohem citelnější ranou byl z hlediska prestiže Jugoslávie narůstající vnější dluh. Už jsme opakovaně konstatovali, že platební bilance se zahraničím byla jedním z nejbolestivějších míst jugoslávské ekonomiky, a to kvůli dlouhodobému deficitu. Ačkoliv se díky důraznějším opatřením politiky stabilizace podařilo stimulovat export a naopak snížit překotný dovoz zboží a surovin, nevedlo to k výraznějšímu a hlavně konstantnímu zlepšení situace. Od srpna 1981 se k jugoslávskému vedení dostávaly údaje, které zcela jasně dokazovaly, že v důsledku všech těchto trendů byla alarmujícím způsobem ohrožena i celková zahraniční likvidita země. Jugoslávské banky se už opakovaně potýkaly s problémy, jak včas splácet pohledávky zahraničním věřitelům, a tak žádaly Národní banku Jugoslávie o uvolnění už tak se tenčících devizových prostředků. Pokusy pokrýt tyto výpadky krátkodobými půjčkami ovšem vedl jen k dalšímu navyšování objemného deficitu, jenž na sklonku roku 1981 dosahoval výše takřka 21 miliard dolarů. Poskytování úvěrů bylo navíc stále striktněji podmiňováno posouzením aktuálního stavu jugoslávského hospodářství, a tak se zahraniční věřitelé začali zdráhat vydat souhlas. V druhém pololetí roku 1981 proto bylo Titovým nástupcům jasné, že vedle všech dosud přijatých stabilizačních opatření budou muset nemalé procento prostředků vyčlenit právě na sanaci vnějšího dluhu a podle toho upravit i střednědobý plán hospodářského rozvoje.⁵⁷⁶ Tyto zahraniční závazky a politické problémy, které z toho plynuly nejen s ohledem na mezinárodní prestiž a postavení SFRJ, ale i na vnitřní stabilitu, se přitom ukázaly jako jeden z dlouhodobých a destruktivních problémů, s nímž se vládnoucí garnitura bude potýkat po celá osmdesátá léta.

Zmíněné ekonomické trendy vnášely do řad jugoslávského vedení nejen oprávněné obavy, ale i nemalou dávku pesimismu a rozmrzelosti. Ani více jak půldruhého roku trvající stabilizační zásahy totiž nedokázaly přinést naději na změnu k lepšímu, což společně s dramaticky se zhoršující vnější likviditou vytvářelo dojem, že země nezvratně zabředává do

⁵⁷⁴ Srov. vyjádření tehdejšího velvyslance USA v Jugoslávii Lawrence Eagleburgera: T. JAKOVINA, *Budimir Lončar*, s. 349.

⁵⁷⁵ AJ, f. 803-PSFRJ, k. 1787, podkladový materiál k 13. zasedání Svazové rady pro ochranu ústavního pořádku z 2. 4. 1981 – *Přehled reakcí zahraničních médií na incidenty a jevy v SAO Kosovo*, zvláště s. 4.

⁵⁷⁶ AJ, f. 803-PSFRJ, přepis stenografického záznamu z 91. schůze Prezídia SFRJ z 16. 9. 1981, diskusní příspěvek S. Kraighera, l. 3–4, 7; AJ, f. 507-SKJ, III/336, podkladový materiál k 115. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 9. 2. 1982 – *Informace o problému vnější likvidity s návrhy opatření*, s. 9–10.

stále horší situace, jak při jedné příležitosti rezignovaně konstatoval D. Dragosavac.⁵⁷⁷ Na tomto neblahém vývoji se významnou měrou podílel i nepříznivý stav globální ekonomiky. Nejen, že došlo k nárůstu cen (zvláště ropy), ale kvůli rozmáhajícímu se státnímu intervencionismu se také značně zkomplikovaly podmínky pro případné posílení jugoslávského exportu.⁵⁷⁸ To vše činilo z hospodářské obnovy záležitost krajně komplikovanou, dlouhodobou a z hlediska reálných možností jugoslávských politiků i jen velmi obtížně ovlivnitelnou.

Zahraniční dluh v sobě skrýval nebezpečí, že ve velmi brzké době dojde k nenávratnému narušení mezinárodně politického postavení SFRJ, takže bude vnímána jako finančně a ekonomicky nespolehlivý partner. Ještě dramatičtější ovšem působil fakt, že tento palčivý problém bude mít řadu závažných následků i na domácí půdě. Tuto spojitost pregnatně vyjádřil srbský funkcionář M. Minić: „Nemůžeme víc vyrábět, pracovat a rozvíjet se s tímhle stavem obchodní bilance a platební bilance země. Začneme zavírat fabriky, přerušovat [provoz], staneme se insolventními a začneme ve světě prosit, aby se nám odložili splátky a pohledávky“.⁵⁷⁹

Titovi nástupci si velmi dobře uvědomovali, že část veřejnosti sice na vlastní kůži pocítila stagnaci životního standardu, stejně jako následky způsobené opakovanými výpadky některých druhů zboží, jejich frustraci ale prohlubovalo zjištění, že v jugoslávské společnosti stále nepanuje dostatečné povědomí o mimořádné závažnosti současné ekonomické reality. Jugoslávští politici s nepochopením (a zároveň nemohoucně) vnímali dozvuky předchozí, velmi překotné konjunktury, která v řadě ohledů negativně ovlivnila nejen strukturu hospodářství, ale i ekonomické chování obyvatelstva. S. Dolanc se kupříkladu opakovaně rozčiloval nad tím, že politika ekonomické stabilizace může jen stěží dávat kýžené výsledky, když se spotřebitelé i nadále chovají nestřídmě, nešetrně a některé podniky stále ignorují alarmující ukazatele. Tento živelný konzumerismus a iracionalitu v hospodaření považoval za pozůstatek jakýchsi primitivních prvků v jugoslávské společnosti, která byla ještě před třemi dekádami převážně agrární a patřila mezi nejzaostalejší v Evropě. Dolanc, který s oblibou odkazoval na historické analogie, považoval současnou situaci za ještě horší, než byla ta po sovětsko-jugoslávské roztržce, kdy země čelila hospodářské blokádě od států východního

⁵⁷⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek D. Dragosavace, l. 162.

⁵⁷⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/336, podkladový materiál k 115. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 9. 2. 1982 – *Informace o problému vnější likvidity s návrhy opatření*.

⁵⁷⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/323, přepis stenografického záznamu z 102. schůze předsednictva ÚV SKJ z 17. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 109.

bloku. Podle něj se totiž tehdy (na rozdíl od dneška) podařilo i ty nejhorší momenty překonat díky všeobecnému nasazení, sebedisciplině i tvůrčí energii.⁵⁸⁰

Jako při řadě předchozích situací, i v případě hroučící se vnější likvidity se příslušníci vládnoucí špičky zamýšleli nad tím, jakým způsobem tento trend ovlivní jejich postavení a renomé jako nejvyšších představitelů Jugoslávie. Na přelomu let 1981 a 1982 už v jejich rétorice takřka zcela vymizelo uspokojení nad nekonfliktní politickou situací v zemi. To přitom nebylo dáno jen čerstvou zkušeností s kosovským protestním hnutím. Důležitou roli zde sehrál fakt, že ani ne rok a půl po Titově smrti došlo k náhlé, svým charakterem velmi složité kumulaci rozličných problémů. Jak shrnul čelný makedonský komunista Alexandr Grličkov – nejednalo se jen o zmiňované hospodářské neduhy, ale i o stagnaci samosprávy, která se projevovala i stále častějšími intervencemi státních orgánů do socioekonomických oblastí života či o všeobecný úpadek morálky odrážející se v poklesu produktivity práce.⁵⁸¹ Grličkov proto dospěl k jasnému závěru, že takováto konstelace už narušila důvěru veřejnosti jak ve vedení země, tak v legitimitu systému. V podobném duchu ke svým kolegům promluvil i Hamdija Pozderac, podle nějž bylo nemyslitelné, aby se v případě pokračujícího zhoršení situace nenastolila i otázka další budoucnosti současného jugoslávského vedení.⁵⁸² Ačkoliv jsme podobné, velmi pesimistické až katastrofické úvahy mezi Titovými nástupci zachytily už pár měsíců po odchodu dlouholetého vůdce, na přelomu let 1981 a 1982 nabíraly nejen na intenzitě, ale i na míře dramatizování. Bosenský předák B. Mikulić tak bez okolků prohlásil, že pokud se budou negativní trendy rozvíjet stejným tempem, bude muset jugoslávská vládnoucí nomenklatura nejen sanovat jejich dopady, ale dokonce i bránit samotný samosprávný model, politický řád i nezávislost země.⁵⁸³

Podobné úvahy, v jejichž centru stála obava, že dlouhodobým hromaděním nejrůznějších problémů nakonec dojde k narušení samotných základů Titova režimu, nevycházela jen z alarmujících ekonomických údajů. Jugoslávští předáci si uvědomovali, že zatím nedošlo k bytostnému ohrožení jejich mocenských pozic. V první fázi post-titovského období se ale opakovaně ocitali v situaci, které zřetelně odhalovaly, že rozhodně nejsou neomezenými ba dokonce všemocnými vládci majícími pevnou kontrolu nad aktuálními pohyby ve společnosti. V Jugoslávii, kde neexistovala oficiální instituce cenzury, byla úroveň tvůrčí a myšlenkové svobody nesrovnatelná se státy východního bloku či dalšími diktaturami.

⁵⁸⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 55–61.

⁵⁸¹ Tamtéž, diskusní příspěvek A. Grličkova, l. 98.

⁵⁸² Tamtéž, diskusní příspěvek H. Pozderace, l. 92.

⁵⁸³ Tamtéž, diskusní příspěvek, B. Mikuliće, l. 121.

Režim sice přísně kriminalizoval projevy tzv. verbálního deliktu, při nichž docházelo k urážkám osobnosti Josipa Broze Tita či zpochybňováním *hodnot socialistické samosprávy*,⁵⁸⁴ jeho přímé zásahy do tištěné produkce byly ale daleko umírněnější a méně časté. Žurnalistická, ale i umělecká tvorba proto častěji fungovala na principu autocenzury, jejíž uplatňování bylo navíc silně ovlivňováno tím, že publikační praxe se v jednotlivých regionech SFRJ podstatně lišila. Osobnosti, která byla v jedné z jugoslávských republik považována za protirežimního aktivistu, tak máloco reálně zabránilo, aby své postoje artikulovala v médiích či nakladatelstvích v jiné části země.⁵⁸⁵

Jugoslávské politické vedení, úzkostlivě střežící Titův odkaz i jeho kult, bylo během prvních dvou let své vlády konfrontováno hned s několika případy, kdy se ve veřejném prostoru objevily příspěvky zpochybňující či přímo vyvracející některé body oficiálního historického narativu. Nešlo přitom jen o samotnou osobnost otce zakladatele, ale i výklady klíčových milníků jugoslávské revoluce, především sovětsko-jugoslávské roztržky. Případ literáta Gojka Đoga, jenž v roce 1981 vydal báseň obsahující neuctivé narážky na Tita, nakonec ještě skončil u soudu, od kterého si autor odnesl rozsudek dvouletého trestu vězení.⁵⁸⁶ Další kontroverzní texty už nebylo možné posuzovat takto rigidně. Týkalo se to hlavně dvou knih, o jejichž obsahu vysoce postavení jugoslávští funkcionáři opakovaně diskutovali, přičemž se ani jednou nedokázali shodnout, jak v těchto případech postupovat. Jednalo se o rozsáhlou životopisnou publikaci věnovanou Titovi a jeho spolupracovníkům z pera Vladimira Dedijera⁵⁸⁷ a pak o prozaické dílo bělehradského spisovatele Antonije Isakoviće, v němž bylo tematizována represe proti *ibeovcům* po sovětsko-jugoslávské roztržce.⁵⁸⁸

V. Dedijer patřil mezi aktivní historizující publicisty. Vysoký stranický aktivista a účastník partyzánské rezistence měl na kontě několik titulů, v nichž prokázal nejen živé nadšení pro zpracovávané téma a dokumentární houževnatost, ale také selektivní způsob práce s prameny, subjektivně laděné líčení aktérů i událostí a místy i senzacechtivost.⁵⁸⁹ K vydání ale připravil i velmi cenné práce memoárového charakteru, z nichž čerpal z vlastních, pečlivě

⁵⁸⁴ IVICA MIŠKULIN, *Usta širom zatvorena: delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.–1990.*, Zagreb 2021, JAN PELIKÁN, Političtí vězni v Jugoslávii počátkem 80. let 20. století, *Slovanský přehled*, 1/2022, s. 117–160.

⁵⁸⁵ Srov. R. VUČETIĆ, *Monopol na istinu*.

⁵⁸⁶ JASNA DRAGOVIĆ-SOSO, *Spasioci nacije: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004, s. 92–93.

⁵⁸⁷ VLADIMIR DEDIJER, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. 1-2, Rijeka 1980–1981.

⁵⁸⁸ ANTONIJE ISAKOVIĆ, *Tren 2*, Beograd 1982.

⁵⁸⁹ VLADIMIR DEDIJER, *Jugoslavija od Versalja do Pariza*, Beograd 1947; *Jugoslovensko-albanski odnosi (1939–1948)*, Beograd 1949; TÝŽ, *Sarajevo 1914*, Beograd 1966.

vedených osobních záznamů.⁵⁹⁰ Ke zpracování Titova životopisu mohl Dedijer přistoupit s jistými výhodami – na přelomu čtyřicátých a padesátých let byl považován za prvního oficiálního životopisce jugoslávského vůdce. Na základě tohoto až exkluzivního přístupu dokončil v roce 1952 obsáhlou biografii mapující Titovy osudy až do rozkolu se Stalinem, jež se dočkala vydání i v řadě světových jazyků.⁵⁹¹ Dedijer však záhy upadl v nemilost, a to v souvislosti s odstraněním Milovana Đilase, s nímž úzce spolupracoval a přátelil se. Ačkoliv Dedijer unikl vězení, stáhnul se z veřejného života, dlouhé měsíce trávil v USA a intenzivně se věnoval psaní.

Bez ohledu na poněkud kontroverzní pověst Dedijer pokračoval ve shromažďování dalších podkladů k Titově životopisu. A tak už v letech 1980–1981, tedy záhy po smrti jugoslávského diktátora, vyšly dva objemné svazky pojaté jako *nové dodatky k biografii*. Přitom se zcela názorně projevila už zmíněná nejednotnost publikační praxe – Dedijer totiž své několikasetstránkové dílo vydal v chorvatské Rijece, nikoliv v hlavním městě Jugoslávie, kde by u nakladatelů pravděpodobně narazil na daleko větší obstrukce. Současně se ale nejednalo o text, jehož autor by se pohyboval na protirežimních pozicích – navzdory hříchům z minulosti mu při přípravě knihy byla k dispozici rozsáhlá dokumentace státní i stranické provenience, k níž Dedijer dostal přístup i díky intervenci některých vysoce postavených funkcionářů.⁵⁹²

Již jsme zmínili, že v roce 1980 byla v zahraničí publikována Titova biografie z pera M. Đilase, kterou jugoslávští předáci považovali za nactiutrhačskou, a proto uvažovali i nad trestním stíháním kdysi vysoce postaveného straníka. Uvědomovali si navíc, že v rámci propagandistického boje proti všem podobným výkladům mají jednu nevýhodu. Tito totiž na rozdíl od mnoha státníků i předních revolucionářů za sebou nezanechal klasické memoárové dílo, které by kanonizovalo jeho verzi klíčových událostí z osobního života i politického vývoje Jugoslávie. Od července 1980 sice probíhala intenzivní inventura písemného materiálu, jenž byl ještě za života vůdce připraven k autorizaci, ten však neposkytoval půdorys pro ucelenou, ve všech ohledech dotaženou vzpomínkovou knihou pokrývající Titův dlouhý život.⁵⁹³

Dedijerovy *nové dodatky k biografii* vnímalo obzvlášť citlivě záhřebská mocenská špička v čele s M. Planinc. Nejen, že dílo vycházelo u jednoho z nakladatelů v jejich republice, ale navíc obsahovalo celou řadu kontroverzních tvrzení a svědectví o chorvatském vývoji za

⁵⁹⁰ TÝŽ, *Dnevnik*, I-III, Beograd 1945–1950; TÝŽ, *Izgnubljena bitka J. V. Staljina*, Sarajevo 1969.

⁵⁹¹ TÝŽ, *Josip Broz Tito: prilozi za biografiju*, Beograd 1953.

⁵⁹² AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 168.

⁵⁹³ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/320, podkladový materiál k 99. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 23. 7. 1981 – *Informace o pracích v rámci přípravy a zpracování materiálů k memoárům Josip Broze Tita*.

druhé světové války. Dedijer sice za tímto účelem podnikl několikahodinový rozhovor s Vladimírem Bakarićem, získané poznatky však autora neodradily od toho, aby dílo koncipoval jako v první řadě neotřelé až skandalizující líčení odhalující mnohé dosud neznámé, často až intimní údaje o vůdcích jugoslávské revoluce. Dedijer se mimo jiné opíral o vyprávění Josipa Kopiniče, stranického aktivisty a zpravodajce Kominterny, který měl velmi detailní přehled o Titově legendami opředeném působení v Moskvě v druhé polovině třicátých let. Kopinič se přitom v létě 1941 sám dostal do konfliktu s tehdejšími chorvatským stranickým vedením, v jehož řadách byl i V. Bakarić. Pasáže Dedijerových *nových dodatků k biografii* ovšem neobsahovaly jen údaje dotýkající se života tohoto stále žijícího chorvatského funkcionáře. M. Planinc upozornila i na fakt, že v knize se pojednává i o roli E. Kardelje, kterého Dedijer líčil jako oponenta A. Rankoviće v boji o moc. Šéfka SK Chorvatska neopomněla své kolegy varovat, že vzhledem k ohromnému prostoru, jenž byl v publikaci věnován období sovětsko-jugoslávské roztržce, lze očekávat i z podrážděné reakce z Kremlu.⁵⁹⁴ K těm se totiž sověští předáci uchýlovali v minulosti vždy, když se na knižních pultech v Jugoslávii objevil titul obsahující nepohodlná fakta o odvrácených stránkách vzájemných vztahů.⁵⁹⁵

M. Planinc rovněž vystihla dilema, před kterým se jugoslávské vedení v souvislosti s dvěma svazky Dedijerových *nových dodatků* ocitlo. Kniha jako taková totiž byla vůči Titově osobnosti celkově pozitivně laděná a ani v náznaku tak nepřipomínala tvorbu M. Đilase. Na jedné straně tak bylo obtížné a z hlediska konečného efektu i kontraproduktivní zakázat práci, kterou vzhledem k celkovému vyznění budou i mnozí straníci považovat za oficiální a důstojný příspěvek k životopisu zesnulého vůdce, na straně druhé hrozilo, že vzhledem ke všem zmíněným okolnostem způsobí její otištění (a příprava třetího dílu) i nemalé politické škody.⁵⁹⁶ Přední jugoslávští komunisté se tak nacházeli v patové situaci provázené i obavami, že se Dedijerově textu objeví v negativním světle některých ze současných stranických funkcionářů. Navíc mezi jen obtížně sebou hledali potřebný konsenzus. S. Dolanc kupříkladu žádal, aby byl Dedijer bezpodmínečně hnán k odpovědnosti. Rovněž navrhoval zákaz plánovaného třetího

⁵⁹⁴ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Planinc, l. 165–168.

⁵⁹⁵ Jednalo se např. o reakci na publikování deníkových záznamů někdejšího jugoslávského velvyslance v Moskvě V. Mićunoviće, jejichž první díl pokrýval období normalizace sovětsko-jugoslávských vztahů po Stalinově smrti. VELJKO MIĆUNOVIĆ, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb 1977.

⁵⁹⁶ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek M. Planinc, l. 165, 167.

svazku *nových dodatků k biografii*.⁵⁹⁷ Na rozdíl od některých svých kolegů i lidí z řad veřejnosti totiž Dedijerovu knihu nepovažoval jen za soubor citlivých odhalení, ale naopak ji vnímal jakou předzvěst mohutné antikomunistické kampaně, které bude Jugoslávie v následujících měsících čelit. V tomto kontextu ji Dolanc hodnotil jako útok na zásadní hodnoty jugoslávské revoluce, nikoliv jako pouhou historickou kontroverzi.⁵⁹⁸ B. Mikulić ho v tomto soudu podpořil – podle něj se Dedijerovým dílem mělo zabývat zvláštní plénum ÚV SKJ, přičemž i on neváhal dodat, že proti podobným výkladům nemohou bojovat jen historici, ale naopak musí zaznít energická odpověď z nejvyšších politických míst.⁵⁹⁹

Ne všichni vysocí funkcionáři ovšem souhlasili s tímto nekompromisním postupem a s případnými restrikcemi. Dragoslav D. Marković ku příkladu radil, aby se na podobné případy (tedy nejen na Dedijerovu knihu) odpovědělo v rámci volné veřejné polemiky. Své kolegy navíc upozornil, že zákaz jakékoliv knihy je v jugoslávských poměrech obtížně realizovatelná, a tudíž by se podobné *stalinistické metody* neměly vůbec užívat. V podobném duchu promluvil i M. Minić, který správně poukázal na to, že dosud bylo v Jugoslávii dovoleno publikovat i mnohem kontroverznější díla, a tak by se k celé záležitosti neměly vůbec vyjadřovat politické instituce ani stranická grémia.⁶⁰⁰

Velmi podobně, tedy nejednoznačně a rozpačitě, přistupovali příslušníci vládnoucí garnitury i k dílu A. Isakoviće. Román *Tren 2* procházel už od konce sedmdesátých let velmi pečlivým recenzním řízením, které mělo posoudit, nakolik jsou pasáže o perzekuci ibeovců v nechvalně proslulém táboře na Golém otoku vůbec publikovatelné. Většina hodnotitelů nakonec dospěla k názoru, že by dílo mělo spatřit světlo světa. Titovi nástupci ovšem podobné kontroverze ohledně zúčtování se skutečnými či domnělými stoupenci Stalinova kurzu považovali za ještě hroživější než tomu bylo v případě Dedijerova textu. Jak už jsme opakovaně zmínili: sovětsko-jugoslávská roztržka představovala i více jak tři dekády od svého propuknutí nanejvýš citlivé politikum, kterému se domácí dějepisce i historizující publicistika (na rozdíl od partyzánské rezistence) vyhýbala. Isakovićova kniha navíc velmi otevřeně a sugestivně ukazovala, že na jugoslávské straně docházelo k obdobně nemilosrdnému potírání politických protivníků jako během protititovské kampaně v sovětském bloku.

⁵⁹⁷ Třetí díl se nakonec dočkal vydání až v roce 1984. VLADIMIR DEDIJER, *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita*. 3, Beograd 1984.

⁵⁹⁸ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 145, 147–148.

⁵⁹⁹ Tamtéž, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 63–65.

⁶⁰⁰ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 69–70 a M. Miniće, l. 81–82.

Ačkoliv i nad Isakovićovým dílem se jugoslávští vůdci přeli o to, zda přistoupit k zákazu a jak reagovat na jeho případné vydání, pro myšlenkový svět Titových nástupců se jako mnohem ilustrativnější ukázala debata o Golém otoku. Tato krátká rozprava totiž až pozoruhodně dokládala, jak se vlivní muži post-titovského režimu po skoro pětadvaceti letech stavěli k represím vůči Stalinovým stoupencům ve vlastních řadách. Miloš Minić, který v době sovětsko-jugoslávské roztržky působil jako státní žalobce v Srbsku, sice přiznával, že proti těmto osobám vznášel obvinění, o existenci zlovolného tábora a tamějšího režimu prý ale nevěděl. Neváhal ale dodat, že pokud by se tenkrát dostal k těmto údajům, byl by proti tak krutému způsobu zúčtování s prosovětskými nepřáteli. Isakovićovu knihu však nekritizoval primárně kvůli líčení represivního systému, jež panoval v táboře pro politické vězně. Vyčítal jí ale to, že v takovém výkladu, koncentrujícím se na nelidské podmínky na Golém otoku, zcela zanikala skutečnost, že Titův režim tehdy bojoval o vlastní holou existenci.⁶⁰¹

Minićovi však rezolutně oponoval S. Dolanc, který jako dvaadvacetiletý mladík působil na přelomu čtyřicátých a padesátých let ve strukturách tajné policie a zároveň v řadách vojenské justice. Před svými kolegy zcela bez okolků přiznal – a dodal, že si přeje, aby se toto tvrzení objevilo i ve stenografickém záznamu schůze – že o táboře na Golém otoku věděl. A nejen to – dokonce se prý vůbec nestyděl za to, co v rámci této represivní soustavy sám dělal (aniž by to ovšem jakkoliv specifikoval). A pokud by údajně znovu došlo k *ohrožení revoluce*, postupoval by nyní úplně stejně. Důrazně zde varoval před laciným sebezpytováním či snad omlouváním se – pokud prý bude jugoslávské vedení takto kajícíně postupovat i v dalších případech, za několik let budou podle něj zpochybňována i další historická rozhodnutí.⁶⁰²

Poslední, kdo se do této diskuse zapojil byl šéf diplomacie Josip Vrhovec. Zatímco Minić s Dolancem se neshodovali v tom, zda se mělo přikročit ke spuštění takovéto represivní mašinérie, Vrhovec v rámci své vzpomínkového střípku reprezentoval relativizující až cynický přístup vůči protistalinistickému běsnění. Čelný chorvatský funkcionář byl v době sovětsko-jugoslávské roztržky studentem záhřebské univerzity. O režimu na Golém otoku prý společně se svými spolužáky věděl už tehdy, a to s ohledem na fakt, že řada vysokoškolských posluchačů se tehdy ocitla v některém z nápravných zařízení. Vrhovec ovšem dodal, že se tito trestanci z táborů jako byl Goli otok většinou vraceli v dobré fyzické kondici, dokonce i obtlouští.⁶⁰³ Ačkoliv z tohoto poznatku Vrhovec vyvozoval, že si jen těžko mohl uvědomit, jaký režim mohl

⁶⁰¹ Tamtéž, diskusní příspěvek M. Miniće, l. 84–85, 90.

⁶⁰² Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 90. Podle všeho rozrušený Dolanc dokonce prohlásil, že by v tom případě souhlasil i se zřízením hned několika dalších táborů podobných tomu, jenž se nacházel na Golém otoku.

⁶⁰³ Tamtéž, diskusní příspěvek J. Vrhovce, l. 91–92.

na podobných místech panovat, pro něj – a jistě i pro řadu dalších jugoslávských komunistů, kteří patřili do generace osobně reflektující rozkol se Stalinem – nepředstavovala tato forma represe v podstatě nic, za co by se Titův režim měl stydět. I proto na Isakovićovu knihu pohlíželi s nepochopením, protože tímto způsobem údajně oslabovala lesk věhlasného rozkolu mezi Titem a Stalinem, jenž pomohl ubránit nezávislost země. V tomto ohledu se naopak drželi notoricky opakovaného soudu, že *pokud by nebyl Goli otok, celá Jugoslávie by se stala jedním velkým Golim otokem*.⁶⁰⁴

⁶⁰⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance, l. 90. Srov. též ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ, Odvrácená strana „historického ne“ Stalinovi, in: Božidar Jezernik, *Goli otok – Titův gulag*, Praha 2020, s. 389–405, zde s. 389.

Sjezd bez vůdce

Obdobně jako milióny komunistů po celém světě, byla temporalita jugoslávských straníků určována partajními sjezdy. Delegáti se scházeli ve čtyřletých intervalech⁶⁰⁵, aby zhodnotili uplynulé období, vytyčili budoucí směřování společnosti a zvolili, případně potvrdili nové vedení. Se zánikem evropských socialistických diktatur na sklonku osmdesátých let se vrcholná setkání komunistických funkcionářů při zpětném pohledu jevila jako události navýsost formální, bez relevantního významu pro pochopení skutečných politických poměrů v té které zemi. Velkolepé sešlosti se skutečně často omezovaly na jednání, která působila manifestačně a zinscenovaně. Přední straníci, a to nejen v Jugoslávii, jim však připisovali mimořádný význam – sjezdy pro ně představovaly jakýsi kompas stvrzující základní priority a preference realizované politiky. S ohledem na námi zvolenou aktérskou perspektivu je proto potřeba přistupovat k přípravám, průběhu i závěrům těchto akcí jako k jednomu z nejdůležitějších bodů agendy tehdejších příslušníků vládnoucí nomenklatury. Stranické sjezdy navíc i v námi mapovaném období pozdního socialismu poskytovaly i nikoliv nepodstatné prvky politického rituálu, jež byly důležité nejen z hlediska veřejné prezentace, ale i myšlenkového světa samotných komunistů.

Konání v pořadí dvanáctého sjezdu SKJ mělo dle ustáleného rytmu připadnout na přelom jara a léta 1982. Pozornost domácí i světové veřejnosti se k němu upínala především proto, že se jednalo o první vrcholné setkání jugoslávských straníků po smrti dlouholetého diktátora. Ve více jak šedesátileté historii strany se poslední sjezd bez Titova přímého vedení odehrál v dalekém roce 1928, kdy se tehdy málo početní a v ilegalitě působící komunisté sešli v Drážďanech.⁶⁰⁶ Příslušníci post-titovské elity si tuto symboliku dobře uvědomovali. I přes veškeré problémy, kterým aktuálně čelili, se proto snažili, aby sjezd proběhl v řádném termínu,⁶⁰⁷ podle připraveného scénáře a pokud možno bez žádných incidentů či nepředvídatelných událostí, jež by mohly zkalit celkový dojem ze *sjezdu kontinuity*, jak byl

⁶⁰⁵ Intervaly mezi jednotlivými sjezdy se v případě SKJ postupně zkracovaly. Z původních šesti let (1952, 1958 a 1964) přešly na pětileté rozmezí (1969, 1974), aby se následně ustálily na zmíněných čtyřletých cyklech (1978, 1982).

⁶⁰⁶ Zde je ovšem potřeba dodat, že další, tedy V. sjezd KSJ se uskutečnil až v roce 1948, tedy po dvacetileté prodlevě. Toto setkání, odehrávající se již ve stínu počínající sovětsko-jugoslávské roztržky, bylo pro Tita prvním setkáním tohoto druhu, které řídil nejen jako generální tajemník strany, ale i jako faktický vládce Jugoslávie.

⁶⁰⁷ AJ, f. 507-SKJ, III/322, přepis stenografického záznamu z 101. schůze předsednictva ÚV SKJ z 8. 9. 1981, diskusní příspěvek L. Mojsova, l. 160. Mojsov varoval před případným odložení sjezdu, a to i o pouhý měsíc či dva. Podle něj by to mohlo evokovat dojem, že politické vedení Jugoslávie čelí takovému náporu krize, že není schopno zajistit řádné svolání tohoto prestižního setkání.

nazýván z úcty k titoistickému kurzu. O to větší byl jejich šok z aféry odehrávající se bezprostředně po skončení akce, když nebyl srbský funkcionář D. Marković v tajném hlasování potvrzen jako člen nového předsednictva ÚV SKJ.

Přípravy sjezdu obvykle provázela bilance předchozího čtyřletí. Pro Titovy nástupce to byla jedna z mála příležitostí, jak se poněkud povznést nad ekonomické potíže, kosovskou krizi, vzájemné spory a další kontroverze. Až dosud jsme se v našem výkladu zabývali tím, jak čelní jugoslávští komunisté reagovali na soubor problémů, které mohly ohlašovat nástup všeobecné krize a bytostně se tak dotýkat jejich legitimacy moci. Jugoslávští předáci však navzdory kumulaci rozličných neduhů, jejichž souběžnost by před několika málo lety byla jen obtížně představitelná, stále ještě nerezignovali na svou roli reprezentantů revoluční avantgardy. Takové tvrzení ostře kontrastuje s obrazem Titových nástupců jako skupiny kariéristických, názorově fádních až bezduchých aparátčků, které převládá v dosavadním líčení jugoslávské reality na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Bylo by však krajně zavádějící, kdybychom z dostupných pramenů abstrahovali jen ty situace a názory, jež dokazují, že noví vládcí Jugoslávie se jen rezignovaně a nekompetentně poddávali stále zřetelnějším projevům krize. V jejich argumentaci se totiž před XII. sjezdem SKJ – jako už tolikrát v námi popisovaném období – prolínala skepse s *vírou v lepší zítřky*. Reflexe zhoršujících se hospodářských, společenských či národnostních poměrů se tak střídala s hledáním východisek z marasmu. A právě tuto dvojakost politické činnosti, působící z dnešního hlediska jako zmatenost, bylo možné vyčíst z rozprav odehrávajících se v předvečer vrcholného setkání jugoslávských komunistů.

Na počátku roku 1982 projednávali jugoslávští předáci dokument, který měl shrnovat a zhodnotit vývoj posledního čtyřletí. Komisi pověřenou sestavením této zprávy vedl Stane Dolanc. Aktuální varianta textu se obsáhle věnovala nedostatkům, problémům i nebezpečným symptomům nastupující krize, jež sužovaly jugoslávskou společnost. Nebylo nijak překvapivé, že podstatná část byla věnována zhoršující se ekonomické situaci, tedy jednomu z největších bolehlavů Titových nástupců. Pokud porovnáme tento elaborát se zněním podobně zaměřeného dokumentu, jenž byl předložen delegátům XI. sjezdu v červnu 1978, zaznamenali bychom hned několik markantních rozdílů. Delegáti nadcházejícího XII. sjezdu SKJ byli především otevřeně a opakovaně konfrontováni s konstatováním, že pokud se nahromaděné neduhy nepodaří včas a účinně sanovat, bude ohrožena stabilita samotného systému. Před pouhými čtyřmi let se přitom takové alarmující komentáře v oficiálních dokumentech vyskytovaly jen velmi zřídka a

pokud ano, spíše v opatrných náznacích. Opojení z úspěchů tří dekad jugoslávské modernizace patrné na sjezdových dokumentech z roku 1978 se nyní už zcela zřetelně rozplývalo.⁶⁰⁸

Ačkoliv si většina Titových nástupců uvědomovala, nakolik se jugoslávská realita za poslední čtyři roky změnila, respektive zabředla do krizového stádia, řada z nich se odmítala smířit s příliš pesimistickým vyzněním diskutovaného textu. Vnímali, že jugoslávská revoluce prošla od posledního sjezdu řadou těžkých zkoušek a že současně ztratila i oba své nejvýznamnější vůdce, tedy vedle J. B. Tita i vrcholného teoretika samosprávného socialismu E. Kardelje. Nechtěli ale podléhat předpotopným dojmům. Je samozřejmě otázka, nakolik tento rozvážnější postoj přizpůsobovali skutečnosti, že se jednalo o dokument určený širší veřejnosti, což vyžadovalo daleko umírněnější a uklidňující formulace. Bez ohledu na tuto taktiku se však jednotlivé komentáře zdají být konkrétní ukázkou toho, jak se jugoslávští předáci snažili uplynulé čtyřletí vnímat jako daleko mnohovrstevnatější období, než by se vzhledem k nahromaděným problémům mohlo na první pohled zdát. I takové nazírání však mělo své evidentní limity. Jako problematická se ukazovala především skutečnost, že při zmínkách o pozitivních trendech minulého období nedokázal v podstatě žádný z vrcholných funkcionářů tento úspěch konkrétně označit či případně vysvětlit, v čem spočívá jeho přínos. D. Marković například vyzdvihnul *další rozvoj samosprávy*, bosenský funkcionář N. Stojanović pak hovořil o tom, že v uplynulém období se dosáhlo *i hodně dobrého a pozitivního*. O něco konkrétnější byl s ohledem na prohlubování procesu *dorozumívání* mezi samosprávnými subjekty federální premiér V. Đuranović, nabádající ovšem hlavně k tomu, aby formulace ze sjezdových dokumentů v žádném případě nevyvolávaly dojem, že všechny zmiňované problémy v socioekonomické oblasti pramení právě ze samosprávného systému jako takového.⁶⁰⁹ Šéf černohorských komunistů V. Srzentić se pak příznačně omezil jen na kritiku příliš negativního vyznění projednávaného textu, s čímž se shodovali i jeho další kolegové ze svazového vedení. A. Čemerski přitom správně upozornil, že při formulaci podobně kriticky laděných komentářů si jejich autoři musí uvědomit, že polovinu uplynulého čtyřletého období stál v čele strany a státu stále ještě J. B. Tito. Jugoslávští předáci se tak zkrátka snažili sami sebe i veřejnost ujistit o celkovém směřování země, které se ani po smrti dlouholetého vůdce neocitlo ve slepé uličce.

⁶⁰⁸ Srov. AJ, f. 507-SKJ, III/335, podkladový materiál k 112. schůzi předsednictva ÚV SKJ z 26. 1. 1982 – *Druhý oddíl zprávy pro XII. sjezd, materiální a společenský rozvoj Jugoslávie*.

⁶⁰⁹ AJ, f. 507-SKJ, III/333, přepis stenografického záznamu z 112. schůze předsednictva ÚV SKJ z 12. 1. 1982, diskusní příspěvek D. Markoviće, l. 18; AJ, f. 507-SKJ, III/335, přepis stenografického záznamu z 114. schůze předsednictva ÚV SKJ z 26. 1. 1982, diskusní příspěvky N. Stojanoviće, l. 31–32 a V. Đuranoviće, l. 36–38.

„Že se jde kupředu, to je nesporné,“ prohlásil v tomto duchu M. Minić na zasedání stranického předsednictva.⁶¹⁰

Titovi nástupci se sice jen velice neurčitě odvolávali na konkrétní úspěchy předchozího období, v globálu se ale skutečně mohli stále opírat o *samosprávnou orientaci* většinového obyvatelstva.⁶¹¹ Jinak řečeno: i přes kosovské nepokoje, které zcela narušily iluzi o dobré politické situaci v zemi, se ve společnosti ani na počátku roku 1982 neobjevila relevantní a hlavně početná protirežimní alternativa v duchu polské Solidarity. Z toho si nejvyšší jugoslávští funkcionáři odvozovali prostý závěr, že ačkoliv u veřejnosti sílí kritika a dokonce i nespokojenost, pořád ještě nedošlo k fatálnímu narušení loajality vůči základním postulátům titoismu. Přitom se mohli alespoň rámcově opírat i o údaje, podle nichž došlo v roce 1980 k vůbec největšímu rozšíření členské základny SKJ, když jeho řady posílilo přes 200 tisíc nových straníků. Takový skokový přírůstek byl přitom naposledy zaznamenán v roce 1948 na počátku sovětsko-jugoslávské roztržky.⁶¹² Nemalá část Titových následníků si uvědomovala, že masový zájem o vstup do partaje může velmi často souviset se společenskými a materiálními výhodami, nikoliv s hlubším vnitřním přesvědčením.⁶¹³ Jak ale lapidárně shrnul makedonský politik A. Grličkov – zájem o členství v SKJ byl sám o sobě dobrým signálem. Pokud by tomu totiž bylo naopak, muselo by jugoslávské vedení vedle všech problémů zkoumat i příčiny řidnoucích stranických řad.⁶¹⁴

XII. sjezd SKJ proběhl ve dnech 26.–29. června 1982 v bělehradském *Sava centru*, moderním kongresovém sále dokončeném na samém sklonku sedmdesátých let. Dušan Dragosavac, aktuální předseda předsednictva ÚV SKJ, už před jeho konáním opakovaně zdůrazňoval, že celá akce musí vyznít tak, aby jednoznačně potvrdila loajalitu jugoslávských komunistů vůči odkazu J. B. Tita a E. Kardelje. Tento zvláštní apel, v němž vrcholný stranický předák požadoval jakési potvrzení *starých pravd*, však měl hlubší smysl. Titovi nástupci se totiž obávali, aby aktuální krizová realita nezasela – zvláště v zahraničí – podezření, že noví vládcí Jugoslávie pod tlakem okolností pozvolna mění politický kurz. Tomuto předsevzetí podřídili organizátoři akce celkový program i scénografii sjezdu – hned první den byla minutou ticha uctěna památka zesnulého vůdce i dalších straníků. Rovněž byla vyslána delegace do Domu

⁶¹⁰ AJ, f. 507-SKJ, III/333, přepis stenografického záznamu z 112. schůze předsednictva ÚV SKJ z 12. 1. 1982, diskusní příspěvky V. Srzentiće, l. 36–37, L. Mojsova, l. 24 a A. Čemerského, l. 43–44, 47.

⁶¹¹ AJ, f. 507-SKJ, III/335, přepis stenografického záznamu z 114. schůze předsednictva ÚV SKJ z 26. 1. 1982, diskusní příspěvky N. Stojanoviće, l. 31–32 a S. Dolance, l. 49.

⁶¹² AJ, f. 507-SKJ, III/332, přepis stenografického záznamu z 111. schůze předsednictva ÚV SKJ z 7. 1. 1982, diskusní příspěvek B. Mikuliće, l. 3.

⁶¹³ Tamtéž, diskusní příspěvky B. Mikuliće, l. 6–9, M. Planinc, l. 15.

⁶¹⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek A. Grličkova, l. 32.

květin, aby tam položila věnce k Titovu hrobu.⁶¹⁵ Poslední den jednání pak delegáti ukončili zpěvem tehdy populární písně *Druže Tito mi ti se kunemo* (Přisaháme ti, soudruhu Tito).⁶¹⁶ Podobná symbolika a gesta měla vyslat jednoznačný signál, že jugoslávští předáci ani pod náparem aktuálních těžkostí nehodlají přistoupit k sebemenší revizi titoistické orientace.

Delegáti sjezdu byli podle ustálených zvyklostí rozděleni do jednotlivých komisí, které projednávaly různé okruhy témat. S ohledem na aktuální poměry i dlouhodobé neduhy jugoslávského hospodářství se pozornost upírala především na jednání první komise zabývající se ekonomickou agendou a rozvojem samosprávy. Účastníci sjezdu si přitom vesměs uvědomovali, že ani otevřené přiznání závažnosti situace nemůže vést k rychlému obratu směrem k lepšímu. Navíc nepanovala shoda, zda se má politika stabilizace odvíjet cestou utahování opasků či kombinování úsporných kroků s další mírnější konjunkturou a rozvojem. Ilustrativní bylo v tomto ohledu vystoupení delegáta Milutina Čiroviće, podle nějž mělo trvat ještě několik let než se dosáhne kýžené stabilizace. Ozdravný hospodářský program by se ale dle jeho názoru neměl zakládat na sérii restriktivních opatření, ale měl by mít daleko ofenzivnější charakter. Podstatné bylo, aby stabilizace i přes předpokládaná a nevyhnutelná omezení vedla k mobilizaci podniků i pracujících kolektivů, jež by samy usilovaly například o nárůst exportu, vyšší příjmy a lepší produktivitu práce. Sanace jugoslávské ekonomiky by se tak neodvíjela pouze cestou všestranného omezování. Místo toho by se využil potenciál, z něhož bylo podle Čiroviće možné při promýšlení dalšího rozvoje stále čerpat.⁶¹⁷ Toto dilema, zda upřednostnit tvrdé ozdravné metody na úkor životního standardu a možností obyvatelstva, nebo se jim spíše vyhýbat z obav před narušením sociálního smíru, bude Titovy nástupce provázet po celá osmdesátá léta. Bylo až překvapivé, kolik námi popisovaných krizových symptomů z raného post-titovského období nakonec přetrvalo – bez výraznějších posunů – i v následujících letech. Dodejme, že nevyhnutelnost ucelenějších reforem, překonávajících celou řadu do té doby závazných fundamentů samosprávy, si jugoslávští komunisté připustili až na samém sklonku této dekády, tedy v předvečer zániku socialistického režimu. To už ovšem k jejich systematickému promýšlení a realizaci chyběl širší konsenzus uvnitř vládnoucí nomenklatury.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Tito – trajan uzor kako treba služiti svojoj domovini i sreći čovjekovoj, *Slobodna Dalmacija*, 28. 6. 1982, s. 1.

⁶¹⁶ Krenimo u odlučnu akciju!, *Slobodna Dalmacija*, 30. 6. 1982, s. 1.

⁶¹⁷ AJ, 507–SKJ, I/XII-K-2/1-4, Neautorizovaný stenografický záznam ze schůzí Komise XII. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie pro rozvoj socialistických samosprávných společensko-ekonomických vztahů, ekonomický a společenský rozvoj a ekonomickou stabilizaci, diskusní příspěvek M. Čiroviće, s. 369–370.

⁶¹⁸ Na příkladu konference SKJ z května 1988, která vytyčila program hluboké reformy hned ve třech základních oblastech (ekonomický řád, SKJ, politický systém) srov.: SRĐAN ŠPANOVIĆ, *Kvadratura jugoslavenskog kruga*, Zagreb 1989, s. 79–85.

Aktuální politické rozpoložení v zemi ovšem názorně odhalil až samotný závěr XII. sjezdu SKJ, respektive následná první schůze nově zvoleného ústředního výboru. Člen bělehradské stranické organizace Rade Končar vystoupil na posledním plenárním zasedání s návrhem, aby stranická struktura vycházela ze základních organizací sdružené práce (OOUR), nikoliv z dosavadního teritoriálního principu.⁶¹⁹ To by ve výsledku znamenalo, že mezi řadovými členy na straně jedné a ústředními orgány na straně druhé by v podstatě neexistovaly žádné mezičlánky v podobě okresních a hlavně republikových a oblastních organizací SK. Strana by tak získala monolitní charakter, fakticky zcela ignorující (kon)federální uspořádání země. Jugoslávští komunisté by se tímto způsobem sdružovali na místní úrovni, bez ohledu na hranice federálních jednotek či regionů a navíc by získali možnost daleko příměji koordinovat a prosazovat své postoje. Přijetí Končarovy iniciativy by převrátilo politický i mocenský mechanismus, založený na důsledně decentralizovaném systému a zcela určujícím vlivu jednotlivých republikových a oblastních garnitur.⁶²⁰

V rámci přednesu svého návrhu R. Končar uvedl, že pokud nedojde k jeho schválení, bude to považovat za důvod k rezignaci. Podobné prohlášení přitom nepůsobilo jen jako metoda nátlaku na přítomné delegáty, ale především jako důrazný apel k mnohem výraznějším zásahům do současného politického řádu. Podle Končara totiž někdo musel konečně nést vinu za krajně neutěšenou situaci, v níž se SFRJ nachází. Jeho případná demise má proto být prvním impulsem k tomu, aby obdobným způsobem vyvodili osobní odpovědnost i další funkcionáři.⁶²¹ B. Mikulić, který šéfoval statutární komisi mající na starost tuto agendu, už před hlasováním avizoval, že její členové návrh jednoznačně odmítli. Bosenský funkcionář, neskrývající svůj odpor k diskusím na podobné téma, tak znovu potvrdil, že věrnost Titově odkazu pro něj představuje především respektování federálního charakteru politického systému. Končara se proto snažil ještě vyzvat, aby zvážil, zda se delegáti vůbec mají vůbec veřejně vyjádřit k jeho iniciativě. Bělehradský komunista však trval na svém. V následném hlasování však delegáti Končarovu vizi jednoznačně smetli ze stolu.⁶²²

Vystoupení R. Končara bylo pro Titovy nástupce signálem, že nejen v řadách straníků, ale i mezi veřejností, budou stále více čelit hlasům, které se zcela vymykaly současné politické praxi. Tyto iniciativy ovšem na rozdíl od postojů protirežimních aktivistů nemířily k demontáži

⁶¹⁹ AJ, 507-SKJ, I/XII-K1/1–5, Neautorizovaný stenografický záznam z plenárních zasedání XII. sjezdu SKJ, den třetí – 29. 6. 1982, diskusní příspěvek R. Končara, s. 207.

⁶²⁰ K takovému rozboru Končarova návrhu srov. D. JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odmurla*, s. 301–302.

⁶²¹ AJ, 507-SKJ, I/XII-K1/1–5, Neautorizovaný stenografický záznam z plenárních zasedání XII. sjezdu SKJ, den třetí – 29. 6. 1982, diskusní příspěvek R. Končara, s. 210

⁶²² Tamtéž, s. 211–213.

socialistického režimu, ale k jeho upevnění, a to prakticky na úkor většiny decentralizačních změn, k nimž došlo během poslední půldruhé dekády. R. Končar náležel do okruhu takto smýšlejících osob. Uprostřed propukající krize jugoslávského společenství se jejich názory, zde manifestované ve vizi *skutečně jednotného* SKJ, zdály být zcela logickou odpovědí na nemohoucnost politické elity, složitý a neefektivní proces dorozumívání mezi republikami a na další neduhy. Komunisté Končarova typu se však rozhodně nepovažovali za rebely či nonkonformní avanturisty, usilující o revizi titoistických postulátů stávajícího systému. Daleko spíše usilovali o renesanci ideálů, které dle jejich výkladu stály u samotných počátků jugoslávské revoluce, a nyní, v podmínkách krize, je bylo nutné náležitě revitalizovat. Zkrátka: lék na neduhy údajně roztržitého a příliš komplikovaného post-titovského režimu spatřovali v daleko větším zdůraznění jeho celojugoslávského charakteru a posilování kohezních prvků. Na příkladu odmítavé reakce B. Mikuliće na Končarův návrh bylo ovšem možné vidět, že podobné hlasy byly Titovými nástupci vnímány jako krok zpět k dávno překonaným etatisticko-byrokratickým rysům jugoslávského socialistického režimu. Byli tak ve své většině přesvědčeni, že vedle celého spektra *vnitřních nepřátel* čelí i nátlaku straníků Končarova ražení. Jejich postoje přitom nejvyšší jugoslávští funkcionáři považovali za další ohrožení samosprávného řádu, takže se je v podstatě příliš neoddělovali od ataků přicházejících z řad stalinistických *ibeovců*, liberálů či nacionalistů. Titovi následníci si ovšem tímto způsobem nadále zužovali vlastní názorovou základnu.

O druhý poprask se postaral výsledek volby nových členů předsednictva ÚV SKJ, která proběhla na prvním zasedání právě ustanoveného ústředního výboru 29. června 1982. Kandidáty předkládaly stranické organizace jednotlivých republik a autonomních oblastí. Jména byla známá ještě dlouho před zahájením XII. sjezdu. Vzhledem k nedávným sporům, které propukly v reakci na plénum srbských komunistů z prosince 1981, se však očekávalo, že může dojít ke komplikacím. Jedním ze dvou nominovaných funkcionářů ze Srbska byl Draža Marković, jehož vystoupení na zmíněném plénu, stejně jako následné chování na schůzích nejvyššího jugoslávského stranického grémia, vyvolalo podrážděné reakce zástupců ostatních koutů země. Nikdo tedy nedokázal garantovat, že hlasování proběhne hladce, ačkoliv D. Dragosavac apeloval na republiková vedení, aby svolala členy ÚV SKJ z vlastních řad a důrazně jim vysvětlila rizika rebelie při volbě nových členů federálního stranického předsednictva. V takovém případě by totiž ústřední výbor vetoval kandidáta jedné z republik, což by v jugoslávských podmínkách mohlo mít zcela nedozírné následky. A právě tento scénář se nakonec naplnil, všem předchozím varováním navzdory. D. Marković totiž neobdržel

dostatečný počet hlasů.⁶²³ Vzhledem k tomu, že zasedání bylo veřejné, způsobil tento fakt takřka okamžitě skandál. Srbští komunisté v čele s P. Stambolićem se pustili do polemiky s předáky z ostatních jugoslávských regionů, které vinili z Markovićova neúspěchu. Stambolić následně výsledek hlasování označil za gesto namířené proti eminentním srbským zájmům, tedy za jakési spiknutí. Bezprecedentní situaci nakonec vyřešil druhý volební pokus, v němž se Markovićovi podařilo získat dostatečnou podporu.⁶²⁴

V předchozím výkladu jsme poukázali na konflikty mezi jugoslávskými komunisty na přelomu let 1981 a 1982, a tak se volební incident jevil jako logický následek těchto animozit. Tuto souvislost si však pravděpodobně dostatečně neuvědomovala řada dobových pozorovatelů, pro kterou se Markovićovo nezvolení stalo takřka senzací. Titovi nástupci si byli vědomi, že celá aféra zanechala silný šrám na jejich pověsti, a to vzhledem k tolik zdůrazňované jednotě, jež měla panovat uvnitř vládnoucí garnitury. Z jejich pohledu nedůstojná až ostudná situace však hlavně odhalila, že podobným způsobem může být kdykoliv narušena křehká mocenská rovnováha v zemi. Takové memento, objevivší se navíc hned po skončení *sjezdu kontinuity*, bylo pro bělehradské centrum dalším těžkým břemenem. Pokud totiž jugoslávští vládcí obtížně hledali efektivní řešení na aktuální problémy, náznak vnitřního rozkolu mohl celé jejich úsilí zcela zhatit.

Co ale Markovićův případ prozrazoval o celkových pozicích Titových nástupců, respektive o jejich legitimitě moci? Nebylo příliš obtížné konstatovat, že k podobné situaci by jen stěží mohlo dojít za života jugoslávského vůdce. Předložení kandidáti, o kterých stárnoucí diktátor věděl s dostatečným předstihem a jimž uděloval konečné schválení, by byli vnímáni i jako výraz jeho osobních preferencí. Pro příslušníky bělehradského ústředí mohlo být varovným signálem to, že část členů ÚV se rozhodlo zcela vědomě ignorovat jak jeho vlastní interní doporučení, tak i (alespoň formální) apel vlastních republikových vedení. Výsledek prvního hlasování, v němž Marković utrpěl potupnou porážku, bylo navíc možné interpretovat i jako důkaz, že v řadách SKJ dochází k formování jakýchsi názorových bloků či snad koalic. Rozložení hlasů totiž ukazovalo, že proti Markovićovi se nevyslovili jen členové ÚV z autonomních oblastí, kteří se tak kategoricky postavili proti jeho postojům, jimiž poukazoval na problematické aspekty vztahů mezi Srbskem na straně jedné a Vojvodinou s Kosovem na straně druhé. Markovićovi evidentně vystavili stopku i straníci z dalších částí SFRJ, velmi

⁶²³ Kandidáti potřebovali získat minimálně dvě třetiny hlasů.

⁶²⁴ S. SELINIĆ, *Srbija 1980–1986*, s. 28–31.

pravděpodobně z Bosny a Hercegoviny.⁶²⁵ I to ale byl vzhledem k předchozím vzájemným přestřelkám víceméně logické vyústění těchto střetů. Bez ohledu na kontroverze, které provázely pověst tohoto srbského funkcionáře a činily z jeho případu spíše výjimku než pravidlo, se Titovým následníkům mohlo zdát, že podobné situace představují reálnou hrozbou pro politickou jednotu země. Jako ještě více znepokojující se pak jevil nacionálně-republikový, respektive oblastní půdorys těchto tenzí. Nejen pro image, ale i reálnou stabilitu jugoslávské federace totiž působilo více než varovně, že srbského kandidáta vetovala nemalá část straníků z dalších federálních jednotek. A právě podobná konstelace se později, už zhruba po pěti šesti letech od Markovićova případu, ukáže jako fatální z hlediska vnitřních poměrů ve stranickém vedení, ale i mezi samotnou členskou základnou.⁶²⁶

⁶²⁵ D. Dragosavac v pozdějším rozhovoru s D. Jovićem jednoznačně potvrdil, že kampaň proti Markovićovi zinscenoval bosenský předák Branko Mikulić, což by se vzhledem ke všem zmíněným okolnostem vzájemných sporů mohlo jevit jako velmi pravděpodobné. Současně to ale vypovídalo i o sebevědomí a reálném vlivu tohoto vysokého funkcionáře, v tomto případě značně vybočujícího z okruhu kolektivního vedení. D. JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, s. 303–306.

⁶²⁶ Podobná situace se totiž opakovala v říjnu 1988, kdy člen předsednictva ÚV SKJ ze Srbska Dušan Čkrebić neprošel hlasováním o důvěře. Čkrebić byl vnímán jako Miloševićův spojenec, a proto se tato volba považovala za vnitrostranický plebiscit o politice srbského vůdce. V konečném důsledku pak tato vnitřní nesourodost vyvrcholila na XIV. sjezdu SKJ v lednu 1990, kde po zcela protichůdných hlasováních opustila slovinská delegace jednání, což vedlo k faktickému zániku komunistické strany. Tamtéž, s. 309–310, pozn. č. 52.

Závěrem: Titovi nástupci a „duch z Nového hřbitova“

Na začátku našeho výkladu jsme se zabývali problémem Titova nástupnictví v době, kdy stále ještě existovala šance, že se jím stane někdo z jeho blízkých spolupracovníků. Tři roky po odchodu jugoslávského diktátora se uzavřel životní osud jednoho z nich. Příslušníkům post-titovské elity ale jeho smrt přinesla daleko více komplikací, než se původně mohli vůbec domnívat. Alexandr Ranković skonal v Dubrovniku krátce po půlnoci 19. srpna 1983. Kdysi patřil nejen k nejvlivnějším a nejznámějším politikům v zemi, ale mnozí v něm spatřovali i pravděpodobného Titova dědice. Ranković ovšem prožil posledních sedmáct let svého života v hlubokém ústraní, bez kontaktu s širší veřejností i někdejšími spolustraníky. Od doby, kdy v létě 1966 musel náhle opustit mocenské výsluní, byl totiž nejen persona non grata. Jeho jméno se ne zcela oprávněně stalo symbolem mnoha politických neduhů, přehmatů a deformací. Tento zcela nečekaný, pro mnohé současníky až nepochopitelný pád nesl Ranković mimořádně těžce. Na rozdíl od řady dalších, kteří se v průběhu let ať už z vlastních pohnutek či pod tlakem okolností rozešli s oficiálním kurzem, se ale rozhodl reagovat na nově vzniklou situaci nezvykle disciplinovaně, bez snah úporně vyvracet vznesená obvinění, vysvětlovat zákruty vlastního jednání či dokonce kritizovat a zahořkle útočit na systém, jehož směřování donedávna sám spoluurčoval.⁶²⁷ Ranković ani s přibývajícimi roky na tomto vůči Titově režimu nanejvýš loajálním a korektním přístupu v zásadě nic neměnil. Zůstal mu věren až do okamžiku, kdy ve věku třiasmdesáti let skonal v jednom z dubrovnických hotelů.

Zpráva o Rankovićově úmrtí zastihla většinu tehdy nejvyšších jugoslávských představitelů v čase končících letních dovolených, kdy pravidelně nezasedalo ani jedno z mocenských grémií. Odchod někdejšího druhého muže Titova vedení, jenž se důsledně stranil jakéhokoliv veřejného zájmu, se navíc rozhodně nezdál být událostí, která by měla nějak zvlášť vzbuzovat jejich pozornost či dokonce vyžadovat bezprostřední zásah. Spíše se na obzoru rýsovala rekapitulace či – začátkem osmdesátých let daleko pravděpodobnější – kontroverzní bilance Rankovićova případu. Okolnosti a zdůvodnění jeho politického pádu byly totiž i půldruhé dekády poté stále v řadě ohledů citlivým tématem. Jak už jsme zmínili – Ranković byl od poloviny šedesátých let tváří jedné z dalších názorově-ideových herezí, které Titův režim kategoricky odmítal jako neslučitelné se svým dalším směřováním po stezkách revoluce.⁶²⁸

⁶²⁷ K některým aspektům života A. Rankoviće po odchodu ze světa politiky srov.: S. KOVAČ – B. DIMITRIJEVIĆ – I. POPOVIĆ GRIGOROV, *Slučaj Ranković*, s. 405–460; NIKICA BARIĆ, *Dubrovački dani Aleksandra Rankovića 1970–1983.*, *Tokovi istorije* 2/2021, s. 175–197.

⁶²⁸ K oficiálnímu výkladu Rankovićova odstranění, které mělo být platné i v post-titovském období srov. D. MARKOVIĆ – S. KRŽAVAC, *Zašto su smenjivani*, s. 147–227.

Bez ohledu na tyto protichůdnosti a domněnky měl být Rankovićiovi uspořádan oficiální pohřeb, a to s většinou poct, které mu vzhledem k jeho kariéře náležely. Byl totiž nejen dlouholetým ministrem vnitra a později viceprezidentem země, ale od července 1945 také národním hrdinou Jugoslávie. Toto vyznamenání přitom nebylo v Rankovićově případě pouhým ornamentálním potvrzením jeho mocenského postavení těsně po skončení války. V partyzánském odboji sice nenáležel k velitelské elitě, tedy k vojenským vůdcům hnutí odporu, jeho energičnosti, organizační talent i obratné řízení stranického aparátu z něj ale učinily jednu z nesmazatelných tváří národně osvobozenického boje. Tento respekt a uznání Rankovićových zásluh byl roku 1951 zpečetěn i tím, že stanul v čele organizace sdružující tehdy statisíce partyzánských veteránů.⁶²⁹ Nebylo divu, že právě tomuto stále v řadě ohledů významnému svazu byla koncem srpna 1983 svěřena realizace posledního rozloučení s významným účastníkem odboje. Odpovědní funkcionáři si přitom museli být od začátku vědomi toho, že mají za úkol zajistit pohřeb muže, jenž nebyl pouze oficiálním politickým odpadlíkem, ale i jedním ze symbolů vrcholných let Titovy Jugoslávie. Vzpomínky na jejich někdejších lesk přitom začaly počátkem osmdesátých let stále více blednout a kontrastovat s aktuální hospodářskou, sociální i politickou krizí.

Organizace posledního rozloučení s Rankovićem v sobě od začátku nesla všechny zmíněné paradoxy, jež se týkaly nejen samotné osobnosti Titova blízkého spolupracovníka, ale i celého jugoslávského poválečného vývoje. Pohřben měl být v prestižní části bělehradského Nového hřbitova, v *Aleji národních hrdinů*. Samotný ceremoniál ale provázela mnohá omezení – smuteční projevy byly povoleny pouze vybraným řečníkům, a to zásadně mimo okruh rodiny, chyběla také reprezentativní čestná stráž, i když průvod s rakví lemovali příslušníci Jugoslávské lidové armády. Efekt takového scénáře byl evidentní: Ranković měl být na své poslední cestě vyprovázen jako uznávaný revolucionář a bojovník, dlouholetý významný straník, ale i jako funkcionář, jehož politický styl a způsob uvažování přestaly od určité doby odpovídat novým výzvám jugoslávského socialismu.

Samotný průběh Rankovićova pohřbu, jenž se odehrál 22. srpna 1983, nakonec zaskočil jeho organizátory a většinu přítomných, především ale politickou elitu země. Podle opakovaně stanovených odhadů se účastnilo asi sto tisíc osob, což zásadně ovlivnilo charakter celé akce. Z davu se opakovaně ozývalo euforické skandování „Leka! Leka!“, jak zněla Rankovićova přezdívka už od doby, kdy ve třicátých letech ilegálně působil ve stranických strukturách. Se značnou nevolí a rozhodným odmítáním se naopak setkaly formulace, kterými se vybraní

⁶²⁹ K Rankovićovým poválečným osudům srov. B. DIMITRIJEVIĆ, *Ranković – drugi čovek*, s. 156 an.

řečníci snažili připomenout Rankovičova politická pochybení, jež v červenci 1966 vyústila v jeho mocenský pád. Shromážděný dav reagoval na taková prohlášení pískotem či hlasitým odporem. V podstatě tak vyjadřoval kategorický – a dosud v takovém rozsahu a intenzitě nevidaný – nesouhlas s oficiálním hodnocením Rankovičova případu.⁶³⁰ Ten přitom během uplynulých takřka dvou dekád fakticky nedoznal výraznějších změn či variací. Ke zřetelnému názorovému posunu naopak evidentně došlo u určitého procenta jugoslávské veřejnosti, pro kterou se Rankovič počátkem osmdesátých let stal znovuobjeveným symbolem. Co si s ním však účastníci ceremoniálu na bělehradském Novém hřbitově konkrétně spojovali, v jakém ohledu se k němu vztahovali a co očekávali od jeho případného oživení či alespoň rehabilitace se v těchto pozdních letních dnech roku 1983 staly nadmíru závažnými otázkami. Odpověď na ně museli hledat především pro nejvyšší jugoslávské představitele. Nedotýkaly se totiž jen složitého a viditelně protichůdného vnímání Rankovičova případu, ale i legitimacy a stability stávajícího post-titovského uspořádání.

Záběry z pohřbu s účastí stotisícového davu Titovi následovníky zcela zaskočily. Z předchozího výkladu víme, že to rozhodně nebylo poprvé, kdy byli naprosto konsternováni aktuálním děním. Opakovaně se tímto způsobem přesvědčovali, že mají vládu nad společností, o jejímž názorovém rozpoložení a atmosféře začínají ztrácet přehled. Tentokrát nedokázali pochopit, proč památka zdánlivě polozapomenutého a oficiálně zavrženého politického předáka vzbudila tak intenzivní veřejnou odezvu, zatímco jejich vlastní autorita se podle všeho přiblížila bodu mrazu. Milan Kučan, budoucí šéf slovinských komunistů, spojoval atmosféru provázející Rankovičův pohřeb s dlouhodobými problémy jugoslávské společnosti. Domníval se ale, že podobné zkoušky se objevovaly i v dalších zemích, a to vždy v okamžiku, kdy došlo k odchodu dlouholetého a nesporného vůdce. Zmiňoval přitom příklad Číny po skonu Mao Ce-tunga, Indie po odchodu Džaváharlála Nehrúa či Egypta po úmrtí Gamála A. Násira. Mladý slovinský funkcionář zároveň zdůraznil, že přechod do post-titovského období mohl probíhat i daleko živelněji a komplikovaněji, takže aktuální neduhy se oproti některým původním prognózám nakonec nejevily zas tak dramaticky.⁶³¹ Bylo zřejmé, že i více než tři roky po smrti J. B. Tita si jeho nástupci zapeklitost současných výzev spojovali právě s touto výraznou ztrátou ústřední figury jugoslávského socialismu. Otázkou bylo, zda ji (jako M. Kučan) považovali za přechodný, a tedy i překonatelný jev, či si už v této době začali uvědomovat, že se jednalo o událost mající fatální význam pro budoucnost celého systému.

⁶³⁰ S. SELINIĆ, *Srbija 1980–1986*, s. 48–49; B. DIMITRIJEVIĆ, *Rankovič – drugi čovek*, s. 420–423.

⁶³¹ AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznamu z 46. schůze předsednictva ÚV SKJ z 15. 9. 1983, diskusní příspěvek M. Kučana.

Jaké konkrétní faktory ovšem podle nejvyšších jugoslávských funkcionářů přispěly k tomu, že poslední rozloučení s A. Rankovićem zcela nečekaně provázela masová účast obyvatelstva? A proč byl právě tento někdejší blízký spolupracovník a přítel J. B. Tita najednou vnímán jako kladný hrdina, což se vůbec neshodovalo s oficiálním výkladem vytvořeným po jeho pádu v roce 1966? Šéf srbských komunistů Dušan Čkrebić v tom spatřoval čtyři základní příčiny. V duchu ustálené marxistické interpretace zmínil na prvním místě ekonomické problémy a neschopnost zaujmout v rámci jejich řešení jednotný postup. Pak dle jeho názoru následovala kosovská krize, dlouhodobý pokles důvěry v jugoslávské vedení v očích veřejnosti a nakonec skutečnost, že navzdory všem pochybením byl Ranković i nadále vnímán jako jednou z nejvýraznějších postav jugoslávské revoluce, což byl dle Čkrebiće „fakt, na nějž je nutné brát zřetel“.⁶³²

Zvláště třetí zmiňovaný důvod, tedy eroze důvěryhodnosti Titových nástupců, si zaslouží pozornost z hlediska zkoumané legitimacy moci. Podle všeho se totiž jednalo o břemeno, které jugoslávským komunistům připadalo stále těžší. Opakovaně jsme v našem výkladu ukazovali, že se s podobnými pochybnostmi potýkali už krátce po Titově smrti, a to nejen v souvislosti s výpadky v zásobování a zvyšováním cen, ale hlavně s ohledem na nepokoje v Kosovu. V druhé polovině roku 1983 už ale mezi jugoslávskými vládci převládal dojem, že zpochybňování jejich autority není jen výsledkem všech nahromaděných neduhů, ale v nemalé míře i proti nim cílenou kampaní v médiích. Přední srbský komunista D. Vidić si kupříkladu stěžoval na karikatury otištěné v jednom z nejvlivnějších deníků *Borba*, kde byli jugoslávští politici zobrazeni jako klauni a akrobati, což mělo evokovat současný obraz vnitřních poměrů ve státě a jeho vládců jako jednoho velkého cirkusu. „Běda takové zemi,“ prohlásil Vidić na závěr svého vystoupení.⁶³³ Pokles prestiže a uznání Titových nástupců zmiňovali i další diskutanti, když poukázali na kritiku objevující se na adresu jejich nerozhodnosti, neefektivity a nejednoty. Zmíněný D. Čkrebić ovšem zmínil i jednu z možných příčin, o níž by před dvěma třemi roky rozhodně nebylo obvyklé debatovat právě v souvislosti s prohlubující se krizí. Předseda SK Srbska se totiž opovážil nastolit otázku, zda stále slabší postavení jugoslávské vládnoucí garnitury nesouvisí s každoročními rotacemi, a to nejen na nejvýznamnějších mocenských postech, ale i v takových institucích a organizacích jako bylo například sdružení lékařů.⁶³⁴ Připomeňme, že jugoslávská politická scéna přešla k plošnému uplatňování jednorokních mandátů teprve loni, tedy v roce 1982. Ačkoliv se konkrétní praxe

⁶³² Tamtéž, diskusní příspěvek D. Čkrebiće.

⁶³³ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Vidiće.

⁶³⁴ Tamtéž, diskusní příspěvek D. Čkrebiće.

v jednotlivých republikách a oblastech lišila,⁶³⁵ dosud nevídaný kolotoč personálních změn se sice odehrál v duchu *Titovy iniciativy*, už tak složité politické kolbiště se ale tímto způsobem ještě více znepráhlednilo. Čkrebićova poznámka se tedy jevila jako jedno z prvních otevřených přiznání, že právě tento způsob vládnutí může vedle všech zmíněných problémů fatálně nahlodávat legitimitu moci post-titovské nomenklatury. Takto se význam ztráty charismatického vůdce ještě zvýrazňoval.

Jaké ovšem plynulo v tomto ohledu ponaučení z Rankovićova pohřbu? V čem mohli Titovi nástupci spatřovat příznaky dalšího oslabování vlastní moci a renomé? Jestliže byl někdejší druhý muž režimu od svého pádu vykreslován jako reprezentant *centralisticko-byrokratických* tendencí a faktický odpůrce reformního kurzu, právě tyto jeho rysy mohly na konci první třetiny osmdesátých let zapůsobit jako přitažlivá alternativa oproti současné politické realitě. V tomto kontextu by Rankovićova osobnost imponovala hned v několika ohledech. Nejen jeho sympatizanti, jejichž početnost a odhodlanost názorně ukázal ceremoniál posledního rozloučení na bělehradském Novém hřbitově, ale i řada současníků v něm mohli spatřovat symbol *starých časů*. S nemalou dávkou idealizace i selektivnosti tak pohlíželi na takřka dvě dekády vzdálená období Titova režimu, kdy ekonomická krize ani zdaleka nedosahovala aktuální úrovně, problémy Kosova byly reálně známé jen hrstce osob a nejdůležitější posty v zemi zastávali dominantní a charismatické osobnosti Rankovićova typu. Někdejší jugoslávský viceprezident se ale především stal symbolem éry, která předcházela jak hluboké decentralizaci země, tak i nástupu systému kolektivního vedení.

Titovým nástupcům se tímto způsobem nastavovalo krajně nelichotivé zrcadlo jejich dosavadní vlády. Dobře si uvědomovali, že Rankovićův mýtus je nejen přímým odrazem jejich uvadající důvěryhodnosti, ale také závažným příznakem sílící ideové hereze. Masovou účast na pohřbu muže, který se stal ztělesněním odmítnutých a veřejně odsouzených myšlenek, hodnotili jako důkaz sílících hlasů volajících po návratu *vlády pevné ruky*. To mohlo v konečném důsledku znamenat negaci celé řady rysů současného politického i společenského systému – od prohlubování samosprávy přes značnou pravomoc republik a autonomních oblastí až po

⁶³⁵ Ve Slovinsku se jak předseda stranického předsednictva, tak šéf republikového prezidia vybíral na dva roky, a to s možností jednoho znovuzvolení. Slovinští předáci, ostře se vymezující vůči plošnému zavádění jednoročních mandátů, si tímto způsobem uhájili právo na specifickou realizaci *Titovy iniciativy*. Zato v Bosně a Hercegovině, jejíž vůdci patřili naopak mezi nejhrořlivější stoupence původního návrhu jugoslávského vůdce, se předseda republikového prezidia měnil každý rok a šéf stranické organizace mohl při opětovné volbě zůstat ve funkci celkově až dva roky. Podobná situace byla mimo jiné i v Chorvatsku. Tímto způsobem se ale markantně prohlubovaly rozdíly v praxi existujícího mocenského systému – zatímco v letech 1982–1986 se na nejvyšším stranickém postu ve Slovinsku udržel Andrej Marinc, ve stejné době se mezitím v Bosně a Hercegovině na této pozici vystřídali dva funkcionáři (Hamdija Pozderac, Mato Andrić).

mechanismus kolektivního vedení.⁶³⁶ Oživený odkaz A. Rankoviće se stejně tak mohl aplikovat i v přístupu ke kosovské krizi, respektive jako vzor pro daleko energičtější zásah proti albánským nacionalistům a iredentistům. Právě s jeho osobností byl totiž nejčastěji spojován restriktivní přístup úřadů při správě Kosova, uplatňovaný Titovým režimem až do poslední třetiny padesátých let.

Srbský předák P. Stambolić priznal, že Rankovićův pohřeb byl vedle kosovských nepokojů z jara 1981 druhou událostí, která post-titovskou vládnoucí garnituru zcela zaskočila. Pod dojmem podobných kategorických hodnocení pak Titovi nástupci přicházeli i s komentáři a prognózami, s nimiž bychom se v takto explicitní podobně ještě před několika měsíci nesetkali. Opakovaně jsme v rámci našeho výkladu ukazovali, jakým způsobem vláda Jugoslávie reagovali na celou řadu problémů. Rovněž jsme se pokusili zachytit i to, z čeho pramenila jejich skepse i obava možné eskalace vnitřních poměrů. Nyní, koncem léta 1983, se zdálo, že se jejich debaty už točily v začarovaném kruhu. Opakovaly se při nich podobné argumenty, shodné motivy i možná, většinou však příliš obecná východiska z krize. Co se však změnilo, respektive výrazně posunulo a dramatisovalo, byly obecné závěry, kam až může současný vývoj zajít, pokud nedojde k brzkému obratu. Exministr zahraničí Josip Vrhovec se zasazoval o to, aby se konečně uznala skutečnost, že země se nachází v hluboké krizi. Tomuto termínu se totiž Titovi nástupci až na výjimky zatím vyhýbali, aby tak zmírnili rozsah a závažnost aktuálních problémů. Chorvatský komunista Jure Bilić pak neváhal prohlásit, že se vážně obává o osud země, a to „v morálním, materiálním i společenském smyslu.“⁶³⁷ Stane Dolanc, jenž tehdy zastával post svazového ministra vnitra, byl ještě otevřenější. Zkušený politik totiž – stejně jako už opakovaně v minulosti – vyslovil obavu, kterou jistě sdíleli i další jeho kolegové, ale podle všeho se jí zdráhali takto přímo formulovat. Dolanc, hodnotící dopady Rankovićova pohřbu, totiž varoval, že pokud nedojde k výraznému zlepšení současných poměrů, „budeme čelit vážným excesům, a to těžkým. Objektivně by pak mohlo dojít a dojde k rozpadu Jugoslávie.“⁶³⁸

⁶³⁶ AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznamu z 46. schůze předsednictva ÚV SKJ z 15. 9. a 20. 9. 1983, diskusní příspěvky D. Čulafiće, M. Kučana, D. Dragosavace, P. Stamboliće a S. Dolance.

⁶³⁷ AJ, f. 507-SKJ, přepis stenografického záznamu z 46. schůze předsednictva ÚV SKJ z 20. 9. 1983, diskusní příspěvky J. Vrhovce a J. Biliće.

⁶³⁸ Tamtéž, diskusní příspěvek S. Dolance.

Seznam pramenů a literatury

I. Archivní prameny

Arhiv Jugoslavije (AJ)

- f. 507 – Savez komunista Jugoslavije (SKJ)
- f. 803 – Predsedništvo Socijalističke federativne republike Jugoslavije (PSFRJ)
- f. 817 – Josip Broz Tito (JBT)
- f. 837 – Kabinet predsednika republike (KPR)

Hrvatski državni arhiv (HDA)

- f. 1581 – Republički sekretarijat unutarnjih poslova (RSUP)

Istorijski arhiv Beograda (IAB)

- f. Dragoslav D. Marković

II. Periodika

Borba

Danas

Komunist

NIN

Politika

Slobodna Dalmacija

III. Literatura

Memoáry

ĆOSIĆ, Dobrica, *Piščevi zapisi (1969–1980)*, Beograd 2001.

ĆOSIĆ, Dobrica, *Piščevi zapisi (1981–1991)*, Beograd 2002.

BILANDŽIĆ, Dušan, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005*, Zagreb 2006.

DIZDAREVIĆ, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie: svědectví*, Praha 2002.

GLIŠIĆ, Venceslav, *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010.

HODŽA, Fadilj, *Kad proleće kasni: iz partizanske beležnice*, Beograd 1979.

JAKOVINA, Tvrtko (ed.), *Milka Planinc – čisti računi Željezne Lady: sjećanja*, Zagreb 2011.

MANDIĆ, Blažo, *S Titom: četvrt veka u Kabinetu*, Beograd 2012.

MARKOVIĆ, Dragoslav D., *Život i politika: 1967–1978*. 1-2, Beograd 1987.

ORLANDIĆ, Marko, *U predvečerje sloma: sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982*, Podgorica 2002.

PEROVIĆ, Latinka, *Zatvaranje kruga – ishod rasepa 1971–1972*, Sarajevo 2018

STANKOVIĆ, Milomir, *Tito između života i smrti: poslednji dani Josipa Broza po dnevniku ličnog lekara*, Beograd 2016.

TRIPALO, Miko, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990.

TUĐMAN, Franjo, *Osobni dnevnik. Knjg. 2: 1979–1983*, Zagreb 2011.

VLLASI, Azem, *Kosovo, početak raspada*, Sarajevo 2016.

Odborná literatura, edice, dobová produkce, studie

BAKOVIĆ, Nikola, *Brotherhood on the Move: Ritual Mobilities in the Second Yugoslavia*, Zagreb 2023.

BARIĆ, Nikica, Dubrovački dani Aleksandra Rankovića 1970–1983., *Tokovi istorije* 2/2021, s. 175–197.

BATOVIĆ, Ante, *The Croatian Spring: Nationalism, Repression and Foreign Policy under Tito*, London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney 2020.

BANAC, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990.

BEŠLIN, Milivoje, Josip Broz Tito i jugoslovenski federalizam (1963–1974), in: Olga Manojlović Pintar (ed.), *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011, s. 58–85.

BILANDŽIĆ, Dušan, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, Zagreb 1985. *Bilo je časno živjeti s Titom: kako su jugoslavenski novinari i foto-reporteri zabilježili dramu posljednje Titove bitke i sedam najtužnijih dana Jugoslavije*, Zagreb 1980.

BILANDŽIĆ, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*, Zagreb 1986.

BJELICA, Slobodan, *Sporovi oko autonomije Vojvodine. Knjiga druga: 1974–1988.*, Beograd 2021.

BOGETIĆ, Dragan, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Beograd 2019.

BROZ TITO, Josip, *Intervjui*, Zagreb 1980.

BUZO, Adrian, *Partyzánská dynastie: politika a vedení Severní Koreje*, Praha 2003.

CROZIER, Brian, *Vzestup a pád sovětské říše*, Praha 2004.

CVETKOVIĆ, Srđan, *Između srpa i čekića, 3, Oblici otpora komunističkom režimu u Srbiji 1944–1991*, Beograd 2013.

ČALIĆ, Marie-Janine, *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd 2013.

ČALIĆ, Marie-Janin, *Tito – vječni partizan: biografija*, Zagreb 2022.

- ČAVOŠKI, Jovan, Čekajući Evropu u Beogradu: Jugoslavija i Beogradski sastanak KEBS-a 1977–1978., *Tokovi istorije*, 2/2019, s. 167–198.
- DABČEVIĆ-KUČAR, Savka, '71: *hrvatski snovi i stvarnost*, II, Zagreb 1997.
- DAMJANOVIĆ, Pero, *Tito na čelu partije*, Beograd 1968.
- DAMJANOVIĆ, Pero, *Tito pred temama istorije*, Beograd 1978.
- DANILOVIĆ, Rajko, *Upotreba neprijatelja: politička suđenja u Jugoslaviji 1945–1991.*, Beograd 2010.
- DIMITRIJEVIĆ, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, Beograd 2014.
- DIMITRIJEVIĆ, Bojan, *Ranković – drugi čovek*, Beograd 2020.
- DEDIJER, Vladimir, *Dnevnik 1941–1944*, III, Beograd 1950.
- DEDIJER, Vladimir, *Izgubljena bitka J. V. Staljina*, Sarajevo 1969.
- DEDIJER, Vladimir, *Jugoslavija od Versalja do Pariza*, Beograd 1947.
- DEDIJER, Vladimir, *Jugoslovensko-albanski odnosi (1939–1948)*, Beograd 1949.
- DEDIJER, Vladimir, *Josip Broz Tito: prilozi za biografiju*, Beograd 1953.
- DEDIJER, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. 1-2, Rijeka 1980–1981.
- DEDIJER, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. 3, Beograd 1984.
- DEDIJER, Vladimir, *Sarajevo 1914*, Beograd 1966.
- DRAGIŠIĆ, Petar, *Šta smo znali o Italiji?: pogledi iz Beograda na Italiju 1955–1978*, Beograd 2019.
- DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna, *Spasioci nacije: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004.
- DUDA, Igor, *Pronađeno blagostanje: svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb 2014.
- DURANOVIĆ, Amir, „*Snažan eho brionski*“: *odjeci Brionskog plenuma u Bosni i Hercegovini 1966. godine*, Sarajevo 2017.
- DURMAN, Karel, *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria*, Praha 1998.
- ĐILAS, Milovan, *Pisma iz zatvora*, Beograd 2016.
- ĐILAS, Milovan, *Tito: eine kritische Biographie*, Wien 1980.
- ĐUKIĆ, Slavoljub, *Kako se dogodio vođa: borbe za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*, Beograd 1992.
- ĐUKIĆ, Slavoljub, *Pad srpskih liberala: tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, Beograd 1990.
- FEIFER, Gregory, *Velký hazard: sovětská válka v Afghánistánu*, Praha 2009.

- FLERE, Sergei – KLANJŠEK, Rudi, *Da li je Jugoslavija morala da umre...Ili kako su etničke komunističke elite kontinuitetom svojih svađa dovele do neizbežnog kraha SFRJ*, Beograd 2017.
- GAVRILOVIĆ, Mladen, *Grčka na Balkanu, Međunarodni problemi*, 1-2/1988, s. 207–226.
- GOLDSTEIN, Ivo – GOLDSTEIN, Slavko, *Tito*, Zagreb 2015.
- GRĐIĆ, Gojko, *Uspon i pad Titove Jugoslavije: politekonomski bilans*, Beograd 2015.
- GROTHUSEN, Klaus-Detlev – HABERL, Othmar Nikola – HÖPKEN, Wolfgang, *Jugoslawien am Ende der Ära Tito*, 1-2, München 1983–1986.
- GUŽVICA, Stefan, *Prije Tita: frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*, Zagreb 2020.
- HALDER, Marc, *Der Titokult: Charismatische Herrschaft im sozialistischen Jugoslawien*, München 2013.
- HORVAT, Branko, *Jugoslavensko društvo u krizi: kritički ogledi i prijedlozi reformi*, Zagreb 1985.
- HRADEČNÝ, Pavel, *Dějiny Albánie*, Praha 2008.
- ISAKOVIĆ, Antonije, *Tren 2*, Beograd 1982.
- Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985.
- JAKOVINA, Tvrtko, *Budimir Lončar – od preka do vrha svijeta*, Beograd 2021.
- Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije: dokumenti*, Beograd 1978.
- JOVIĆ, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.–1990.)*, Beograd 2003.
- JUDT, Tony, *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*, Praha 2008.
- Jugoslovenski savremenici: ko je kou Jugoslaviji*, Beograd 1970.
- KAMBEROVIĆ, Husnija, *Džemal Bijedić: politička biografija*, Mostar 2012.
- KARDELJ, Edvard, *Poznámky o naší společenské kritice*, Praha 1966.
- KARDELJ, Edvard, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Beograd 1977.
- KARDELJ, Edvard, *Slobodni udruženi rad: Brionske rasprave*, Beograd 1978.
- KLASIĆ, Hrvoje, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012.
- KLASIĆ, Hrvoje, *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*, Zagreb 2019.
- KLASIĆ, Hrvoje, *Svibanjsko savjetovanje 1968.: ekonomsko-politička platforma Hrvatskog proljeća*, in: Tvrtko Jakovina (ed.), *Hrvatsko proljeće – 40 godina poslije*, Zagreb 2012, s. 57–74.
- KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal, *Co byla normalizace?* Praha 2017.

- KOVAČ, Svetko – DIMITRIJEVIĆ, Bojan – POPOVIĆ GRIGOROV, Irena, *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*, Beograd 2015.
- KRAŠIĆ, Wolfy, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, Zagreb 2018.
- KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- LAĆA, Ivan, *Savez komunista Jugoslavije*, Beograd 1977.
- LEESE, Daniel, *Maos langer Schatten: Chinas Umgang mit der Vergangenheit*, München 2020.
- MARKOVIĆ, Dragan – KRŽAVAC, Savo, *Informbiro: šta je to. Jugoslavija je rekla ne*, Beograd 1976.
- MARKOVIĆ, Dragan – KRŽAVAC, Savo, *Zašto su smenjivani*, Beograd – Ljubljana 1985.
- MATES, Leo, *Počelo je u Beogradu: 20 godina nesvrstanosti*, Zagreb 1982.
- MAROVIĆ, Miodrag, *Socijalizam bez dogme*, Beograd 1978.
- MAROVIĆ, Miodrag, *Sumrak staljinizma, 2*, Beograd 1978.
- MIĆUNOVIĆ, Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb 1977.
- MILORADOVIĆ, Goran, Ljudi na strateškim mjestima. Uzroci, posledice i smisao sukoba Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ 1954. godine, in: Olga Manojlović Pintar (ed.), *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011, s. 199–231.
- MIRIĆ, Jovan, *Sve se mijenja, kriza ostaje: izbor članaka i intervjuua*, Zagreb 2018.
- MILOŠEVIĆ, Miladin – BOGETIĆ, Dragan, *Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države: susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD: 1955–1980*, Beograd 2017.
- MILOŠEVIĆ, Miladin – TARASOV, Vladimir P. – TOMILINA, Natalija G., *Jugoslavija – SSSR: susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR-a*, sv. II, Beograd 2016.
- MIŠKULIN, Ivica, *Usta širom zatvorena: delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.–1990.*, Zagreb 2021.
- MUJADŽEVIĆ, Dino, *Bakarić: politička biografija*, Zagreb 2011.
- NENADOVIĆ, Aleksandar, *Razgovori s Kočom*, Zagreb 1989.
- NIELSEN, Christian Axboe, *Yugoslavia and Political Assassinations: the History and Legacy of Tito's Campaign Against the Emigrés*, London 2021.
- PANTELIĆ, Ivana, *Uspon i pad „prve drugarice“ Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952–2012*, Beograd 2018.
- PAŠIĆ, Najdan a kol., *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji: od radničkog samoupravljanja do samoupravne organizacije društva*, Beograd 1978.
- PAŠIĆ, Najdan – ŠPADIJER, Balša (ed.), *Društveno politički sistem SFRJ*, Beograd 1975

- PELIKÁN, Jan, *Jugoslávie a pražské jaro, Praha 2008.*
- PELIKÁN, Jan, *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969, Praha 2014.*
- PELIKÁN, Jan, *Politici vězni v Jugoslávii počátkem 80. let 20. století, Slovanský přehled, 1/2022, s. 117–160.*
- PELIKÁN, Jan, *Socialistická Jugoslávie, in: Dějiny jihoslovanských zemí, Praha 1998.*
- PELIKÁN, Jan – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *Makedonská otázka ve vztazích mezi Československem a Jugoslávii v 70. a 80. letech 20. století, in: V. Štěpánek (ed.), Ivanu Dorovskému ad honorem: příspěvky z kolokvia k 85. narozeninám prof. dr. Ivana Dorovského, DrSc., Brno 2020, s. 149–170.*
- PELIKÁN, Jan – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *V čase odkvétání: Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989, Praha 2021.*
- PERICA, Vjekoslav, *Balkanski idoli. II, Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama, Beograd 2006.*
- PEROVIĆ, Mirko, *Osobnosti izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, Beograd 1976.*
- PETRANOVIĆ, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978, Beograd 1981.*
- PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo (ed.), *Jugoslavija 1918/1988: tematska zbirka dokumenata, Beograd 1988.*
- PILJAK, Milan, *Brionski plenum 1966. godine. Pokušaj historiografskog tumačenja događaja, Tokovi istorije, 1/2010, s.73–95.*
- PIRJEVEC, Jože, *Jugoslávie 1918–1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, Praha 2000.*
- PIRJEVEC, Jože, *Tito i drugovi, Zagreb 2012.*
- POPOVIĆ, Milorad, *Delegatski sistem i samoupravljanje, Beograd 1974.*
- PORTMANN, Michael – RUZICIC-KESSLER, Karlo, *Yugoslavia and Its Western Neighbours, 1945–1980, Zeitgeschichte, 5/2014, s. 296–310.*
- PREVIŠIĆ, Martin, *Povijest Golog otoka, Zagreb 2019.*
- Programy Komunistické strany Sovětského svazu, Praha 1962.*
- RADONJIĆ, Radovan, *Crnogorska 1948: uzroci i posljedice, Podgorica 2019.*
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří, *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989, Praha 2018.*
- RIDLEY, Jasper, *Tito – životopis otce Jugoslávie, Liberec 1995.*
- RISTANOVIĆ, Petar, *Kosovsko pitanje 1974–1989, Beograd 2019.*
- RISTOVIĆ, Ljubiša – PRICA, Ognjen (ed.), *Jedanaest kongresa SKJ 1919–1978, Beograd 1979.*

- SABROW, Martin – SCHATTENBERG, Susanne (ed.), *Die letzten Generalsekretäre: Kommunistische Herrschaft im Spätsozialismus*, Berlin 2018.
- SARAČ-RUJANAC, Dženita, *Branko Mikulić: politička biografija 1965–1989.*, Sarajevo 2020.
- SELINIĆ, Slobodan, *Srbija 1980–1986.: politička istorija od Tita do Miloševića*, Beograd 2021.
- SHORT, Philip, *Pol Pot: dějiny zlého snu*, Praha 2005.
- SCHATTENBERG, Susanne, *Leonid Breschnew. Staatsmann und Schauspieler im Schatten Stalins: eine Biographie*, Köln – Weimer – Wien, 2017.
- SIMIĆ, Pero, *Broz protiv Tita: kako je zaista počeo raspad Jugoslavije*, Beograd 2014.
- SIMIĆ, Pero, *Tito: fenomen 20. veka*, Beograd 2011.
- STEFANOVIĆ, Momčilo (ed.), *Poslednji susreti s Titom*, Zagreb 1981.
- ŠARANOVIĆ, Mihailo, *Jugoslavija o Titu 1980*, Beograd 1981.
- ŠENTIJA, Josip, *Razgovori s Mikom Tripalom o Hrvatskom proljeću*, Zagreb 2015.
- Tito – 40 godina na čelu SKJ*, Beograd 1977.
- ŠETINC, Franc, *Što hoćemo? Pitanja i odgovori iz prakse*, Zagreb 1976.
- Vojni leksikon*, Beograd 1981.
- ŠPANOVIĆ, Srđan, *Kvadratura jugoslavenskog kruga*, Zagreb 1989.
- ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo: kosovská otázka ve 20. století*, Brno 2011.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *Jugoslávská informbyrovská emigrace v Československu. Disertační práce*. Praha 2010.
- VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*, Praha 2012.
- VUČETIĆ, Radina, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2016.
- WEBER, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1972.
- WOODWARD, Susan, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington 1995.
- ZIEGLER, Jean, *Švýcarsko mimo podezření*, Praha 1978.